

DEN KRITISKE PSYKOLOGI

**Indledning, oversættelse
og efterskrift ved Ole Dreier**

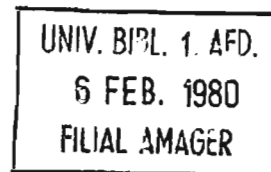
DEN KRITISKE PSYKOLOGI

© Rhodos, København 1979

Omslag: Michael Malling

BIBLIOTEK RHODOS

1979

FA 297.27-5
29.7

ISBN 87 7496 687 1

Tryk: Lito-Tryk

Indhold

Indledning (<i>Ole Dreier</i>)	7
Den kritiske psykologis overvindelse af psykologiske teoris videnskabelige vilkårlighed (<i>Klaus Holzkamp</i>)	27
Kan der være en kritisk psykologi inden for rammerne af den marxistiske teori? (<i>Klaus Holzkamp</i>)	123
Den kritiske psykologis samfundsteoretiske forudsætninger og grundbegreber	159
1. Individets borgerlige privatform og samfundets omverdensform (<i>Wolfgang Fritz Haug</i>)	159
2. Psykologiens genstand som et historisk forhold mellem natur og samfund (<i>Volker Schurig</i>)	174
3. Den kritiske psykologis kategorielle og teoretiske opfattelse af formidlingen mellem de konkrete individer og deres samfundsmæssige livsbetingelser (<i>Klaus Holzkamp</i>)	189
4. En kritisk-psykologisk analyse af sociale relationer og samfundsmæssige forhold (<i>Frigga Haug</i>)	201
Arbejdspsykologien mellem kapital og arbejde (<i>Frigga Haug</i>)	217
Erkendelse, emotionalitet, handleevne (<i>Ute Holzkamp-Osterkamp</i>)	237
Den kritiske psykologis nuværende stade (<i>Ole Dreier</i>)	349
Om forfatterne	391
Kildeangivelser	393

Ole Dreier

Indledning

I de seneste ti år er der rejst kraftig kritik af den etablerede, traditionelle psykologis videnskabelige grundlag, af hvilke opgaver den tager sig af og forsømmer og af dens samfundsmæssige anvendelse. Den er blevet kritiseret for, at den legitimerer de bestående forhold i vort borgerlige samfund, fx. ved at den går ud fra, at mennesker besidder nogle naturlige egenskaber, som gør det forståeligt, at forholdene er som de er og må blive ved med at være det. Den kritiseres for at være underlagt den borgerlige ideologi, dvs. at den, som W. F. Haug udtrykker det i denne bog, uerkendt tænker i det borgerlige livs former i stedet for over dem. Samtidig kritiseres dens metoder for at frembringe en mængde løsrevne facts, hvor altså ikke alene den indbyrdes sammenhæng mangler, men også nogle kriterier for, hvilke antagelser og resultater der er særlig grundlæggende, væsentlige, relevante. Derfor har psykologien aldrig kunnet blive sikker på sig selv og sit grundlag som videnskab. Den har på en underlig måde stået i stampe i stadig grundlæggende uafklarethed og har ikke kunnet frembringe væsentlige, sammenhængende erkendelsesfremskridt og i det hele taget sammenhæng i faget.

Også fra marxistisk hold har der været fremsat en sådan kritik, og det er blevet hævdet, at de nuværende kritisable tilstande i psykologien må overvindes ved at sammentænke psykologi og marxisme.

Man tog så fat på spørgsmål som: forholdet mellem psyke og samfund, psykologien som en samfundsvidenskab og forholdet mellem psykologi og marxisme. Den berettigede kritik af den etablerede psykologis ideologiske antagelser om menneskets natur og dens naturaliseringer af borgerlige livsforhold har imidlertid ført til, at man ofte stod i fare for at ende i en ensidighed så at sige med modsat fortegn: Ud fra en opfattelse af marxismen som en ren samfundsvidenskab tenderede man mod at reducere psykologien til ren sociologi eller politisk økonomi og mennesket til et blot produkt af de objektive forhold. På den måde fik man ikke alene svært ved at begrunde mulighederne for »frigørelse« og »menneskeliggørelse« af vort fælles og individuelle liv, men stod også i færd med at miste grebet om, hvad der kendetegner psykologiens særlige genstand og arbejdsopgaver. I den situation har nogle forsøgt at springe over, hvor gærdet var lavest, ved at ville forene marxismen som samfundsvidenskab med en eksisterende psykologisk teori. Her er det oftest psykoanalysen der, som en af de mest udviklede traditionelt-psykologiske teorier, har måtte holde for, også selv om dens grundlag i mange henseender er i modstrid med marxismens; det barn, der kommer ud af forbindelsen må derfor på forskellige måder bære præg af denne indre modstrid. – Vi må altså konstatere, at forsøgene på at sammenlægge psykologi og marxisme og dermed gøre psykologien til en marxistisk videnskab hidtil har været præget af svagheder og mangler på afgørende punkter.

I denne bog skal vi præsenteres for det efter min mening hidtil mest lovende, sammenhængende og veludviklede forsøg på at gøre psykologien til en marxistisk enkeltvidenskab. I sin måde at gribe opgaven an på er det på forskellig vis de hidtidige forsøg overlegent. Vi må derfor kunne vente, at det kan bringe os nogle skridt videre.

»Den kritiske psykologi« er oprindeligt udviklet af psykologer, der er eller har været ansat ved Psykologisk Institut ved Det frie Universitet i Vestberlin – derfor kaldes den også undertiden »Berlinerskolen«. I lighed med den generelt udbredte tendens til kritik af den etablerede psykologi bestod også den kritiske psykologis første fase i en ideologikritik af den traditionelle psykologi (jvf. Holzkamps skitse af den kritiske psykologis egen historie i Holzkamp 1978c; som eksempler på tidlige tekster kan nævnes F. Haug 1971 og Holzkamp 1972).

Men en kritik af andres forskning giver ikke i sig selv et eget positivt grundlag at udvikle en kritisk marxistisk psykologi på. Derfor måtte første fases kritik afløses af anden fases opbygning af et teoretisk og metodisk grundlag for en kritisk psykologi som en marxistisk enkeltvidenskab. Her vendte man sig som så mange andre på den tid mod 'Kapitalen' og andre af marxismens klassikere og stillede spørgsmålet: Hvorledes gik de frem under opbygningen af deres teorier og etableringen af erkendelse om lovene for samfundets udvikling? Når det er psykologiens opgave at studere enkelte konkrete individer i udvikling, og når deres udvikling foregår som en mikroskopisk del af den samfundsmæssige udvikling, så må den fremgangsmåde, psykologien skal benytte, være en specificering af den almene samfundsanalytiske metode, som marxismen benytter i sit studium af lovene for samfundets udvikling (jvf. Holzkamp 1978c og hans anden artikel i dette bind samt W. F. Haug og V. Schurig ligeledes i dette bind). Marxismens logisk-historiske fremgangsmåde betragtes som videnskabeligt overlegen i forhold til den traditionelle psykologis metoder. Heri er man stærkt inspireret af »den kulturhistoriske skole« i den sovjetiske psykologi, især A. N. Leontjew (1977a og b), der ligeledes har forsøgt at få teoretisk og metodisk hold på psykologien ved at udnytte fundamentale træk ved

den generelle marxistiske videnskabelige fremgangsmåde (for en kritisk-psykologisk vurdering og kritik af Leontjews arbejder se Holzkamp 1973, Holzkamp og Schurig 1973, Holzkamp-Osterkamp 1976 og F. Haug 1977).

Man kunne kort formulere svaret på denne søgen efter en fremgangsmåde med et citat af Marx og Engels fra »Den tyske ideologi«: »Vi kender kun en eneste videnskab, videnskaben om historien« (MEW bd. 3, s. 18). Den kritiske psykologi foretager en historicering af hele sit grundlag og hele sin fremgangsmåde: af psykologiens metode, dens empiri og dens enkelte begreber. I overensstemmelse med marxismens grundantagelser betragtes alt i sin udvikling (den historiske tilnærmelse) og det materielle som primært i forhold til det ideelle. Psykiske/ideelle processer analyseres derfor ikke som noget der udvikler sig i sig selv, løsrevet fra det praktiske materielle livs nødvendigheder, men ud fra den funktion de har i opretholdelsen og udviklingen af det materielle liv, der jo udgør det faktiske grundlag for menneskers liv. Det ville være metafysik at tro, at mennesker skulle udvikle sig ved at bevæge sig udover og væk fra den virkelighed, de lever i. Tværtimod foregår menneskers udvikling med og i denne realitet. Den nødvendiggøres og muliggøres af realitetens egen udvikling, og menneskenes realisering af disse nødvendigheder og muligheder bidrager i sin tur selv til udviklingen af de reelle livsbetingelser. Den kritiske psykologis forslag til en udmøntning af marxismens generelle fremgangsmåde på psykologien består da i en kombination af det historiske (udviklingsperspektivet) og det funktionelle (det materielles primat) til en funktionelt-historisk metode. Bestemte konkrete psykiske fænomener, der skal analyseres (såsom bestemte former for bevidsthed, tænkning, evner, behov, emotioner, motiver, etc.), begribes ud fra deres udviklingsnødvendighed (jvf. Holzkamp

1974, Holzkamp-Osterkamp 1976): Hvilke materielle betingelser har nødvendiggjort udviklingen af dette fænomen som en betingelse for, at menneskers eller et bestemt individs liv har kunnet opretholdes og udvides?

Da mennesker lever deres liv i samfund, må vi kunne forstå det samfundsmæssige livs karakter og dets opståen og forandringer, altså den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces og dens love, for at vi kan forstå det enkelte individs livsopretholdelse og udvikling, som er indlejret i denne større og overordnede udviklingsproces. Men denne forståelse er ikke tilstrækkelig for os. Det er så at sige kun den ene side af sagen. For at kunne forstå den samfundsmæssigt-historiske udvikling, der faktisk har fundet sted, og for at kunne forstå den udvikling af menneskenes egen funktionsmåde, som faktisk også har fundet sted op igennem den historiske proces, må vi også kunne skaffe os kendskab til, hvilke evner og funktionsmuligheder, mennesker må besidde for at kunne skabe og være parate til at skabe denne udvikling, ja for overhovedet at kunne leve et sådant liv og ikke tværtimod gå til grunde. Vi må altså have nogle almene antagelser om menneskets natur, der kan gøre den faktisk konstaterbare livs- og udviklingsproces begribelig. Skal vi være konsekvent overfor vort udgangspunkt, kan vi ikke blot vælge at tro, hvad vi vil, om menneskets natur, men må også her gå funktionelt-historisk til værks og spørge: Hvilke udviklingsnødvendigheder har ført til opståelsen af et samfundsmæssigt liv og af »mennesket« som en særlig art levende væsen med særlige funktions- og udviklingsmuligheder? Det historiske perspektiv på menneskenes samfundsmæssige liv må suppleres med et naturhistorisk perspektiv på forhistorien for menneskets opståen som art (der i øvrigt samtidig skaffer os et historisk perspektiv på forståelsen af lavere, mere primitive funktionsplaner hos menne-

sket). Den kritiske psykologi må foretage et naturvidenskabeligt studium af den fylogenetiske udvikling af stadig højere udviklede former for organismisk liv med opståelsen af psykiske funktioner overhovedet og overgangen fra de højest udviklede psykiske funktionsmåder hos dyr til menneskets særlige psykiske funktionsmåde som brændpunkter. Ligesom formålet med studiet af det samfundsmæssige livs historiske udvikling ikke er at reducere mennesket til et produkt af sine samfundsmæssige omstændigheder, er formålet med studiet af »psykofylogenese«, som Schurig kalder den, heller ikke at reducere mennesket til fx. en abe, men at kunne begribe menneskets artsspecifikke funktions- og udviklingsmuligheder ud fra deres opståelsessammenhæng. Den viden sætter os samtidig i stand til at udpege, hvilke menneskelige funktionsmuligheder, der undertrykkes her og nu, samt hvilke muligheder for at udvikle sig ud over disse begrænsninger, man kan tilskrive mennesket. Vi kan nu fremsætte andet og mere end en blot moralsk protest over de umenneskelige livsbetingelser og angive nogle mål for udviklingen henimod et mere »menneskeligt« liv.

Den naturvidenskabelige og den samfundsvidenskabelige erkendelse er altså kun nødvendige forudgående betingelser for en specifikt psykologisk erkendelse, men ikke selve denne erkendelse. De udgør så at sige den nødvendige omvej for overhovedet at kunne begribe enkelte konkrete menneskers individuelle udviklingsprocesser ud fra menneskets naturlige udviklingsmuligheder og dets objektive samfundsmæssige livsbetingelsers særlige karakter. Som Holzkamp fremhæver i den første artikel i dette bind, består den traditionelle psykologis basale fejl netop i, at den ikke har en grundlæggende erkendelse af den overordnede sammenhæng mellem menneske og verden ud fra denne sammenhængs naturhistoriske og samfundsmæssigt-historiske udvikling, men for-

søger direkte at forstå enkelte individuelle livssituationer og biografier så at sige med ryggen til denne sammenhæng og netop ikke ud fra og indenfor den. Fordi den mangler den overordnede ramme, er den traditionelle psykologi henvist til at overlade opstillingen af teorier til den enkelte forskers frie fantasi og kreativitet, for så først derefter at sætte ind med så meget desto strengere krav til empirisk afprøvning af de vilkårligt opstillede antagelser. Som fremhævet af Jäger (1977a) har denne arbejdsmåde betænkelige ligheder med særtræk ved det borgerlige samfund og dets markedsøkonomi: Kontrollen af et initiativ kommer så at sige først ind i billedet bagefter, hvorimod selve skabelsen overlades til det frie initiativ uden forudgående, samlet, bevidst refleksion og planlægning. Opstillingen af teoretiske grundantagelser foregår som en ukontrolleret, uplanlagt, usammenhængende og vilkårlig konstruktion, der derfor nødvendigvis må have noget spekulativt over sig og være sårbar overfor forskellige omløbende ideologier. Når man så desuden udelukkende iagttager menneskers funktionsmåder i deres liv her og nu i et borgerligt samfund, er det sandsynligt, at forskellige specifikt borgerlige træk vil slå igennem i de teoretiske antagelser. For at kunne komme ud over denne onde cirkel, skal man ifølge den kritiske psykologi ikke gå vilkårligt konstruerende og derpå empirisk kontrollerende til værks, men historisk rekonstruerende som skildret ovenfor. Empirisk konstaterbare historiske udviklingsprocesser udgør da grundlaget for opstillingen af teorier. Den funktionelt-historiske metode er altså også empirisk, men i en bredere historisk forstand, og dens empiri tjener ikke blot til afprøvning, men som grundlag for selve opstillingen af teorier. På den måde mener man, at man gradvis kan overvinde den eksisterende situation i psykologien, der som nævnt indledningsvis er karakteriseret ved eksistensen af en række løsrevne facts og delteorier

uden nogen sammenhængende relevanskriterier for de opstillede påstande og indhøstede fund. Man mener, at man gradvis kan skabe en integreret psykologisk teoridannelse og -udvikling, hvor de relevanskriterier, der skal bidrage til at bringe orden og retning i erkendelsen, er indeholdt i den skildrede funktionelt-historiske fremgangsmåde og dermed tages fra en analyse af udviklingen af psykologiens egen genstand, og ikke tværtimod blot fra dagligdagen, fra nogle vedtagne normer eller fra en beslutning om at tilslutte sig en bestemt verdensanskuelse. Holzkamp fremhæver i den første artikel i dette bind, at når man først har en sådan overordnet ramme og nogle dertil hørende grundlæggende relevanskriterier, så er det muligt at bedømme enkelte traditionelle psykologiske teories gyldighedsområder, deres relative erkendelsesværdi herindenfor og placere denne erkendelse i den overordnede samlede kritisk-psykologiske ramme. Man kan således udnytte erkendelse indhøstet af den etablerede psykologi i den kritisk-psykologiske videreudvikling af en samlet psykologisk konception. Arbejdet bliver karakteriseret ved en enhed af kritik og videreudvikling/integration. Det må ses i modsætning til fx. at ville udvikle en marxistisk psykologi ved at inddrage elementer fra fx. psykoanalysen uden at gøre det ud fra en overordnet psykologisk-teoretisk ramme, der er udviklet ud fra en marxistisk videnskabsopfattelse og fremgangsmåde, og som giver os nogle relevanskriterier i hænde for vor vurdering af den indoptagne teoris værdi og bidrag til psykologien som en marxistisk enkeltvidenskab.

Den anden fase i den kritiske psykologis historie, karakteriseret ved opbygningen af en marxistisk funderet psykologi ud fra princippet om en enhed mellem kritik og videreudvikling, har nu stået på siden ca. 1973, hvor de første publikationer af den art udkom. Siden er der udgivet en usædvanligt omfattende og

sammenhængende litteratur. Den mest grundlæggende publiceres i rækken »Texte zur Kritischen Psychologie«, som på det sidste med sit 9. bind har fået en underafdeling med titelen »Methodische Grundlagen der Kritischen Psychologie«. Siden 1977 er denne grundserie blevet suppleret med en anden serie: »Studien zur Kritischen Psychologie«, der er lidt bredere, idet den også rummer bidrag, som ikke i egentlig og snæver forstand bygger på et kritisk-psykologisk grundlag (således seriens bd. 4 og 10 og til dels bd. 5 og 8). Herudover er der udkommet bøger udenfor serierne samt en lang række tidsskriftsartikler. For nylig er der endvidere dannet et kritisk-psykologisk tidsskrift »Forum Kritische Psychologie«, der udkommer med to numre årligt i bogformat. Det er udsprunget af to temanumre under tidsskriftet »Das Argument« (hvorfor dets først udgivne nummer bærer tallet 3), og har til formål at tjene som forum for ny forskning, projektgruppers arbejde, diskussion etc.

De bibliografiske oplysninger om den hidtil udkomne litteratur kan man finde i litteraturfortegnelsen til Holzkamps første artikel i dette bind på s. 114ff. Den rummer også litteratur, der tager kritisk stilling til den kritiske psykologis tidlige arbejder. Fortegnelsen er udformet i foråret 1977, men Holzkamp har været så »forudseende« at medtage en del senere udkommet kritisk-psykologisk litteratur, ja tre endnu ikke udkomne titler (Holzkamp 1979, Mairers 1979 og Schurig uden årstal). Umiddelbart efter vor indledning på s. 18ff. findes en supplerende bibliografi over den nyeste kritisk-psykologiske litteratur, samt en oversigt over den nyere litteratur om den kritiske psykologi, hvori der endnu ret spredt og ud fra ret forskellige grundlag formuleres en stillingtagen til dens arbejde.

Som et sidste led i organiseringen af udviklingen af den kritiske psykologi skal det nævnes, at der i for-

året 1977 afholdtes en 1. international kongres for kritisk psykologi (jvf. Braun & Holzkamp (Hrsg) 1977). Der er planlagt afholdelse af lignende kongresser med to års mellemrum. På disse kongresser er der repræsenteret andre samfundskritiske psykologiske strømninger end den kritiske psykologi, ja der forsøges bevidst afholdt kontroverser til afklaring af relationerne mellem dem.

For nylig har Holzkamp (1978b s. 13) forkyndt overgangen til en tredje fase, som skal være kendetegnet ved en tyngdepunktsforskydning hen mod praxis, såvel psykologers erhvervspraxis som politisk praxis. For at denne vending overhovedet kan foregå under de polariserede tyske forhold, må den foregå organiseret i samarbejde med fagforbund, psykologernes egne såvel som den arbejdende befolknings. Organiseringen skal dog ikke blot betragtes som en defensiv overlevelseshandling, men som en udmøntning af den kritiske psykologis syn på den organiserede samfundsmæssige subjektivitet og dennes forhold til det individuelle subjekt (se Holzkamps anden artikel i dette bind).

Den kritiske psykologis hidtidige arbejde må naturligvis kun betragtes som et første forsøg på at udmønte den generelle marxistiske videnskabelige fremgangsmåde på psykologien og at ville opbygge en marxistisk enkeltvidenskabelig psykologi herudfra. Det vil derfor være urealistisk at forvente alle problemer løst og alle spørgsmål besvaret i og med dette ene forsøg. I det afsluttende bidrag skal vi vende tilbage til en diskussion og kritik af den kritiske psykologi på dens nuværende stade. Som Jäger (1977a s. 136) udtrykker det i tillid til den kritiske psykologis kommende udvikling: »På vort programs nuværende stade må vi i øvrigt bekende os til alle de typiske svagheder, som opstår deraf, at vi først begynder, mens fx. den kritiske rationalisme allerede synes at stå ved enden.« Først på grundlag af det eksisterende

teoretiske og metodiske fundament er det fx. muligt at udvikle en bæredygtig og videnskabeligt funderet kritisk-psykologisk praxis. Allerede af den grund må den nødvendigvis være relativt mere tilbagestående end teorien. Der er dog taget de første skridt, især indenfor arbejdspsykologien (jvf. Frigga Haugs artikel om arbejdspsykologiens nuværende udviklingsstade og arbejdsopgaver samt andre arbejder fra projekt »automation og kvalifikation«) og inden for den kliniske psykologi (jvf. især Holzkamp-Osterkamp 1976 og i dette bind samt Kappeler, Holzkamp og Holzkamp-Osterkamp (1977)). Som et forslag til en bestemt måde at forholde sig til den nuværende tilstand på videregiver Frigga Haug (se s. 212 i dette bind) sin opfordring til at tage del i videreudbygningen.

Som det kan ses af bogens enkelte bidrag skriver en del af de kritiske psykologer i en noget tung, overlæst og fortættet stil. Jeg har forsøgt at forenkle den, hvor det har kunnet lade sig gøre uden at skabe for markante stilbrud og uden at måtte tilføje eller udelade stof og argumentationsforbindelser. I øvrigt skulle denne indledning have til formål at lette overblikket over det fremlagte stof ved at trække nogle hovedlinier op. Om de enkelte tekster i bogen skal jeg i øvrigt kun bemærke, at de er sat i kronologisk rækkefølge, og at Holzkamps anden artikel oprindeligt blev skrevet som åbningsforedrag til den 1. internationale kongres i kritisk psykologi, altså som en ramme for to dages udfyldning og diskussion. De fire efterfølgende kortere artikler af W. F. Haug, V. Schurig, K. Holzkamp og F. Haug udgjorde kongressens teoretiske præsentationsforedrag, hvori »den kritiske psykologis samfundsteoretiske forudsætninger og grundbegreber« skulle omtales. Efter disse fire foredrag kom yderligere fire af M. Jäger, E. Leiser, W. Maschewsky og P. Keiler om »den kritiske psykologis historiske metode«, som ikke er taget med i denne

bog. Alle disse tekster blev planlagt i fællesskab og skulle udgøre rammen for arbejdet med mere specifikke og konkrete problemområder.

I forbindelse med oversættelsen skal jeg til slut gøre opmærksom på mit valg af oversættelse af to begreber: For det første begrebet »Vorsorge« fra Holzkamp-Osterkamps (1976) motivationsteori, som jeg har oversat med »foregribende omsorg« for at betone, at der ikke er tale om en reaktion fra situation til situation, men om et forsøg på på forhånd at sikre livsgrundlaget fremover. Og for det andet begrebet »Erregung«, der stammer helt tilbage fra W. Wundt og betegner en organismes svar på en ydre påvirkning (jvf. Holzkamp 1973, s. 68ff. og Schurig 1975a, s. 103ff.), og som jeg har oversat med »pirring«.

Supplerende bibliografi over kritisk-psykologiske publikationer

Andersen, I. 1978: »Personlighed og samfund – en kritik af Lucien Sève's konception«, i: *UDKAST*, 6. årg., nr. 2/3, s. 257–307.

Automation und Qualifikation 1978a: Haug F., Gottschalch, H., May, H., Nemitz, R., Ohm, Chr., Räthzel, N., van Treeck, W., Waldhubel, Th., Wenk, S., Zimmer, G.: *Theorien über Automationsarbeit*, Argument Sonderband 31, Berlin, Argument Verlag.

Automation und Qualifikation 1979: Haug, F., Gottschalch, H., May, H., Nemitz, R., Ohm, Chr., Räthzel, N., van Treeck, W., Waldhubel, Th., Wenk, S., Zimmer, G.: *Automationsarbeit: Empirie*, Argument Sonderband 43, Berlin, Argument Verlag.

Baumgarten, M., Gluntz, U., Gottschalch, H., Haug, F., Menschik, J., Ohm, Chr., Schütte, I., Wenk, S., Zimmer, G. 1973: »Bildungsreform vom

Standpunkt des Kapitals«, i: *Das Argument*, Nr. 80, s. 13–54.

Braun, K.–H. 1978: *Einführung in die politische Psychologie*, Studien zur Kritischen Psychologie Bd. 4, Köln, Pahl-Rugenstein.

Braun, K.–H. og Holzkamp, K. (Hrsg) 1977: *Kritische Psychologie. Bericht über den 1. Internationalen Kongress Kritische Psychologie vom 13.–15. Mai 1977 in Marburg Bd. 1 und 2*, Studien zur Kritischen Psychologie Bd. 1 und 2, Köln, Pahl-Rugenstein.

Dreier, O. 1977: *Familieværen og bevidsthed – En analyse af en familie i behandling*, København, Dansk Psykologisk Forlag, lettere revideret udg. Frankfurt/M., Campus 1979.

Dreier, O. 1978: »Retninger, moder og idoler i psykologien – en kritik af nogle tankeformer«, i: *UDKAST*, 6. årg., nr. 1, s. 70–112, genoptrykt i Dreier, O. (red) 1978: *Samfund og psykologi – Ni artikler fra UDKAST*, København, Dansk Psykologisk Forlag, s. 290–332.

Dreier, O. og Kappeler, M. 1977: »Kritisch-psychologisch fundierte Therapie mit Kindern und Jugendlichen: Bewusstseinsentwicklung und Veränderung der familialen Beziehungen im therapeutischen Prozess«, i: Braun, K.–H. og Holzkamp, K. (Hrsg) 1977, Bd. 2, s. 185–230.

Friedrich, W. (Hrsg) 1978: *Zur Kritik des Behaviorismus*, Studien zur Kritischen Psychologie Bd. 8, Köln, Pahl-Rugenstein.

Gottschalch, H. 1977: »Humanisierte Arbeit? Kritik sozialpsychologischer Strategien zur Humanisierung der Arbeitswelt«, i: *Blätter für deutsche und internationale Politik*, 22. årg., h. 7, s. 841–51 og h. 8, s. 998–1013.

Gottschalch, H., May, H., Nemitz, R. 1975: »Freiheit und Planung. Überlegungen zur Bildungsreform, i: *Demokratische Erziehung*, 1. årg., h. 6,

- s. 24–27.
- Haug, F. 1971: *Kritik der Rollentheorie*, Frankfurt/M., Fischer.
- Haug, F. 1974: »Zum Streit um die Bildungsökonomie. Altvater und die Folgen«, i: *Das Argument*, 16. årg., h. 88, s. 883–909.
- Haug, F. 1978a: »Dialektische Theorie und empirische Methodik«, i: *Das Argument*, 20. årg., h. 5, s. 644–56.
- Haug, F. 1978b: »Thesen über gewerkschaftsorientierte Wissenschaft«, i: *Das Argument*, 20. årg., h. 6.
- Haug, F. 1978c: *Für eine sozialistische Frauenbewegung*, Argument Studienhefte nr. 15, Argument Verlag.
- Haug, F., Gluntz, U., Nemitz, R., van Treeck, W., Zimmer, G. 1975: »Automation führt zur Höherqualifikation. Thesen über Hand- und Kopfarbeit«, i: *Demokratische Erziehung*, 1. årg., h. 4, s. 90–96.
- Haug, F., Nemitz, R. 1977: »Wer ist das Projekt Automation und Qualifikation?«, i: *Demokratische Erziehung*, 3. årg., h. 5, s. 594–97.
- Haug, F., van Treeck, W., Waldhubel, Th. 1978: »Umfrage zum Stand arbeitsorientierter Arbeitswissenschaft«, i: *Forum Kritische Psychologie*, nr. 3, Argument Sonderband nr. 28, Argument Verlag.
- Haug, W. F. 1978: »Für eine materialistisch-dialektische Begründung des dialektischen Materialismus«, i: *Das Argument*, 20. årg., h. 2, s. 186–201.
- Holz kamp, K. 1978a: »Empirische Forschung in der Psychologie als historische Rekonstruktion und experimentelle Reduktion. Zum Artikel von Volker Gadenne«, i: *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 9. årg., h. 1, s. 78–83.
- Holz kamp, K. 1978b: *Gesellschaftlichkeit des In-*

dividuums. Aufsätze 1974–1977, Studien zur Kritischen Psychologie bd. 3, Köln, Pahl-Rugenstein.

- Holz kamp, K. 1978c: »Das Marxsche 'Kapital' als Grundlage der Verwissenschaftlichung psychologischer Forschung«, i: Holz kamp, K. 1978b, s. 245–255, oprindelig i: Initiative für die Berufung von W. F. Haug: *Wozu 'Kapital'-Studium?*, Berlin 1976, nu Argument Studienhefte nr. 1, 1978.
- Holz kamp, K. 1979a: »Zur kritisch-psykologischen Theorie der Subjektivität: Die Verfehlung des Verhältnisses Subjektivität/Gesellschaftlichkeit durch die traditionelle Psychologie und der Forschungsansatz dialektisch-materialistischer Individualwissenschaft«, i: *Forum Kritische Psychologie* nr. 4, Argument Sonderband 34, Argument Verlag.
- Holz kamp, K. 1979b: »Historischer Materialismus und menschliche Natur. Rezension des Buches von G. Rückriem u.a.«, i: *Forum Kritische Psychologie* nr. 4, Argument Sonderband 34, Argument Verlag.
- Holz kamp-Osterkamp, U. 1977: »Die Übereinstimmung/Diskrepanz zwischen individuellen und gesellschaftlichen Zielen als Bestimmungsmoment der Vermittlung zwischen kognitiven und emotionalen Prozessen«, i: Braun, K.–H. og Holz kamp, K. (Hrsg) 1977, bd. 2, s. 72–88.
- Holz kamp-Osterkamp, U. 1979a: »Die Motivationstheorie der kritischen Psychologie und ihre Verfälschung im Lichte psychologischer Tagesmeinungen. Antwort auf Holm Gottschalch«, i: *Forum Kritische Psychologie* nr. 4, Argument Sonderband 34, Argument Verlag.
- Holz kamp-Osterkamp, U. 1979b: »Erwiderung auf Uhrig«, i: *Forum Kritische Psychologie* nr. 4, Argument Sonderband 34, Argument Verlag.

- Jäger, M. 1977a: »Wissenschaftstheoretische Kennzeichnung der funktional-historischen Vorgehensweise als Überwindung der Beschränktheit der traditionellen psychologischen Wissenschaftspraxis, i: Braun, K.-H. og Holzkamp, K. (Hrsg) 1977, bd. 1, s. 122–139.
- Jäger, M. 1977b: »Eine Psychologie der Persönlichkeit und ihre Rechtfertigung durch die Analytische Wissenschaftstheorie«, i: Argument Sonderband 15: *Kritische Psychologie (II)*, Argument Verlag, s. 142–170.
- Jäger, M., Keiler, P., Leiser, E., Maschewsky, W. 1979: *Subjektivität als Methodenproblem. Beiträge zur Kritik der bürgerlichen Psychologie*, Studien zur Kritischen Psychologie bd. 9, Köln, Pahl-Rugenstein.
- Jaeger, S. og Staeuble, I. 1977: »Die Entwicklung des Ausbildungswesens im 19. Jahrhundert in ihrer Bedeutung für die Herausbildung der Psychologie als Einzelwissenschaft«, i: *Psychologie und Gesellschaft*, 1. årg., h. 2, s. 59–75.
- Jantzen, W. 1978: *Behindertenpädagogik – Persönlichkeitstheorie – Therapie*, Studien zur Kritischen Psychologie bd. 10, Köln, Pahl-Rugenstein.
- Keiler, P. 1977a: »Zur Problematik des Verhältnisses zwischen historischer Analyse und traditioneller empirischer Forschung in der Psychologie«, i: Braun, K.-H. og Holzkamp, K. (Hrsg) 1977, bd. 1, s. 158–175.
- Keiler, P. 1977b: »Wissenschaftstheoretische und methodische Probleme einer Phylogenie des Psychischen«, i: Schneewind, K. A. (Hrsg) 1977: *Wissenschaftstheoretische Grundlagen der Psychologie*, München, Reinhardt Verlag.
- Keiler, P. 1977c: »Behaviorismus, Reduktionismus, »Emergenz«-Theorie. Grundlagenprobleme der Verhaltenspsychologie«, i: Argument Sonderband 15: *Kritische Psychologie (II)*, Argument Verlag, s. 170–187.
- Keiler, P. og Stadler, M. (Hrsg) 1978: *Erkenntnis u. Dogmatismus? Kritik des »Dogmatismus«-Konzepts*, Studien zur Kritischen Psychologie, bd. 5, Köln, Pahl-Rugenstein.
- Keiler, P. og Schurig, V. 1978: »Einige Grundlagenprobleme der Naturgeschichte des Lernens«, i: *Zeitschrift für Psychologie*, 92. årg., h. 1 s. 113–141, h. 2, s. 203–229, Leipzig; og i: *Forum Kritische Psychologie*, nr. 3, Argument Verlag 1978.
- Leiser, E. 1977: »Zum gegenwärtigen Stand der methodologischen Explikation des historischen Verfahrens der Kritischen Psychologie: ungeklärte Probleme, Lösungsansätze und zukünftige Forschungsaufgaben«, i: Braun, K.-H. og Holzkamp, K. (Hrsg) 1977, bd. 1, s. 140–149.
- Leiser, E. 1978c: »Zur materialistischen Begründung von Logik und Mathematik«, i: *Das Argument*, 20. årg., h. 4, s. 518–528.
- Leontjew, A. N. 1977a: *Problemer i det psykiskes udvikling*, København Rhodos.
- Leontjew, A. N. 1977b: *Tätigkeit, Bewusstsein, Persönlichkeit*, Stuttgart, Klett Verlag, planlagt som bd. 7 i Studien zur Kritischen Psychologie.
- Maschewsky, W. 1977a: »Zur Problematik des Verhältnisses zwischen historischer Analyse und traditioneller empirischer Forschung in der Psychologie«, i: Braun, K.-H. og Holzkamp, K. (Hrsg) 1977, bd. 1, s. 150–157.
- May, H., Nemitz, R. 1976: »Kann der Kapitalismus die Produktivkräfte noch weiterentwickeln?«, i: *Marxistische Blätter*, 14. årg., h. 3, s. 108–115.
- Ohm, Chr., Schütte, I., Zimmer, G. 1975: »Ist die Bildungsreform am Ende? Die Verbreitung von Resignation in der Bildungsreform durch Martin Baethge«, i: *Demokratische Erziehung*, 1. årg.,

- h. 6, s. 28–40.
- Ohm, Chr., Zimmer, G. i trykken: »Computer in der Konstruktion – Taylorisierung oder Entwicklungschance schöpferischer Arbeit?«.
- Schurig, V. 1974: »Naturgeschichte als Erkenntnis- und Gesellschaftstheorie. Zu Lorenz' 'Rückseite des Spiegels'«, i: *Das Argument*, 16. årg., nr. 88.
- Seidel, R. 1977: »Objektive Beschreibung und Beurteilung von Problemlösungsprozessen anhand exakter Bewertungen der Problemzustände – dargestellt am Schachspiel«, i: *Zeitschrift für Psychologie*, 91. årg., h. 4.
- Seidel, R. 1979: »Über die ökonomische Funktion der Logik. Eine Untersuchung zur Rolle der Deduktion im Denkprozess«, i: *Forum Kritische Psychologie* nr. 4, Argument Sonderband 34, Argument Verlag.
- Waldhubel, Th. 1977: »Automationskrank durch Langeweile und Knöpchendrücken. Kritik der Vigilanzforschung«, i: Argument Sonderband 15: *Kritische Psychologie (11)*, Argument Verlag, s. 83–104.
- Waldhubel, Th., Wenk, S. 1976: »Wissenschaftlich-technischer Fortschritt und individuelle Emanzipation. Zur Diskussion um die sozialistische Persönlichkeit und ihre Entwicklung in der DDR«, i: *Sozialistische Politik*, 8. årg., h. 2, s. 63–85.
- Waldhubel, Th., Wenk, S. 1977: »Technischer Fortschritt, Entwicklung der Persönlichkeit und marxistische Theorie. Antwort auf W. Wotschak«, i: *Sozialistische Politik*, 9. årg., h. 2, s. 82–99 og h. 3, s. 74–87.

Supplerende bibliografi over stillingtagen og kritik af kritisk psykologi

- Autorenkollektiv 1974: *Kleinbürgerlicher oder wissenschaftlicher Sozialismus?*, Berlin, Verlag z. Studium d. Arbeiterbewegung.
- Autorenkollektiv 1977: *Sinnliche Erkenntnis und Arbeit. Kritik an Holzkamp's »Kritischer Psychologie«*, Berlin, Verlag z. Studium d. Arbeiterbewegung.
- Borg, V., Jensen, S., Jørgensen, B., Olsén, P. 1978: »Lønarbejderpsykologi – teori og metode. En anmeldelse af Volpert«, i: *UDKAST*, 6. årg., nr. 2/3, s. 308–350.
- Bruder, K.-J. 1977: »Erster Eindruck vom Kongress 'Kritische Psychologie' in Marburg«, i: *Psychologie und Gesellschaft*, 1. årg., nr. 2, s. 125–133.
- Gadenne, V. 1978: »Ableitung und Prüfung psychologischer Theorien«, i: *Zeitschrift für Sozialpsychologie*, 9. årg., h. 1, s. 66–77.
- Gottschalch, H. 1979: »Probleme der Motivations- theorie in der kritischen Psychologie, ihr politisch-kritischer Anspruch und konventionelle Analyse auf dem Wege zur marxistischen Psychologie«, i: *Forum Kritische Psychologie* nr. 4, Argument Sonderband 34, Argument Verlag.
- Kvale, S. 1976: »Om atferdsbegrepet i den radikale behaviorisme og i den operante atferdsterapi – noen kommentarer til Gleiss' 'Adfærd eller virksomhed'«, i: *UDKAST*, 4. årg., nr. 3/4, s. 451–464.
- Leontjew, A. A., Leontjew, A. N. 1976: »Über eine psychologische Konzeption der sinnlichen Erkenntnis«, i: Braun, K.-H. 1976b, s. 55–72, efter *Voprosy Psichologii* 1975, nr. 4, s. 3–10.
- Lyon, M. 1976: »Adfærd som virksomhed. En kritisk kommentar til Irma Gleiss«, i: *UDKAST*, 4. årg., nr. 3/4, s. 429–449.

- Moustgaard, I. K. 1976: »Kritik af en 'kritisk perceptionspsykologi'«, i: *UDKAST*, 4. årg., nr. 3/4, s. 379–406.
- Nestman, F., Kroner, B. 1977: »Ein Brief aus Bielefeld zur Situation der kritischen Psychologie«, i: *Psychologie und Gesellschaft*, 1. årg., h. 2, s. 134–136.
- Psychologie und Gesellschaft 1977: Thema: Kritik des Marburger Kongresses, 1. årg., h. 3.
- Reipert, R. 1978: »Menschliche Natur und Persönlichkeit – der historisch begründete Zugang der Kritischen Psychologie«, i: Rückriem, G., Tomberg, F., Volpert, W. (Hrsg) 1978: *Historischer Materialismus und menschliche Natur*, Köln, Pahl-Rugenstein, s. 146–180.
- Rückriem, G. u.a. 1979: »Erwiderung auf die Kritik von Holzkamp«, i: *Forum Kritische Psychologie* nr. 4, Argument Sonderband 34, Argument Verlag.
- Rexilius, G. 1977: »Viel Lärm um Nichts – wenn Holzkamp und Bischoff sich streiten«, i: *Psychologie und Gesellschaft*, 1. årg., h. 1, s. 26–44.
- Siber, K.-H. 1977: »Notiz zu Ute Holzkamp-Osterkamps Konzept der Motivation«, i: Argument Sonderband 15: *Kritische Psychologie (11)*, Argument Verlag, s. 111–115.
- Uhrig, G. 1979: »Zur Besonderheit menschlicher Sexualität. Anmerkungen zum Verhältnis von Natürlichkeit und Gesellschaftlichkeit des Menschen in der Auffassung der Bedürfnisse bei Ute Holzkamp-Osterkamp«, i: *Forum Kritische Psychologie* nr. 4, Argument Sonderband 34, Argument Verlag.

Klaus Holzkamp

Den kritiske psykologis overvindelse af psykologiske teoris videnskabelige vilkårlighed

1. Problemstilling

For nogle år siden foregik der i dette tidsskrift en kontrovers om den »kritiske psykologis« videnskabsteoretiske grundlag med repræsentanter for den »kritiske rationalisme«, en kontrovers der har givet kraftig genklang (Holzkamp 1970, Münch og Schmid 1970, Albert 1971, Holzkamp 1971a, Herrmann 1971, Holzkamp 1971b, Bredenkamp 1971, Münch og Schmid 1972). Efter at positionerne var blevet afgrænset fra hinanden, forekom en videreførelse af diskussionen på samme argumentationsplan os dengang ikke længere meningsfuld, da man blot bekræftede sit eget standpunkt og sin forkastelse af det modsatte standpunkt. Muligheden for at lære af hinanden var derimod i vidt omfang blokeret, og især kunne man ikke forvente ny indsigt i, hvordan den psykologiske forskningsproces kan forbedres. Fra vor side blev det derfor konstateret: »Kontroverser som disse får deltagerne til at tale om fremgangsmåder i stedet for at anvende dem« (Holzkamp 1971b, s. 268). »En programmatik, der er løsrevet fra sagen, må . . . i vidt omfang forblive uforpligtende.

En fortsat diskussion er først meningsfuld, når der foreligger faktisk gennemførte analyser, hvori vindingen fra kritikken af den borgerlige psykologi til den kritiske psykologi er gennemført« (Holzkamp 1972b, s. 288). I tiden derefter gik vi derfor ikke længere ind på den fortsatte kritiske stillingtagen til vore tidligere bidrag, hvormed debatten skulle videreføres i samme stil (sml. fx. Keuth 1973, Münch 1973, Albert 1973, Röhl 1973, Westmeyer 1973, Brocke 1973).

Byggende på den kulturhistoriske skole i den sovjetiske psykologi (Leontjewa) har vi i mellemtiden i nogen grad udviklet den kritiske psykologi som en positiv forskningsbestræbelse til analyse af psykologiske genstandsområder. Det er sket i sammenhæng med vor nye studieplan. I rækken »Texte zur Kritischen Psychologie« fra Det psykologiske Institut ved Det frie Universitet i Berlin er der hidtil udkommet følgende bind: Holzkamp, K.: »Sinnliche Erkenntnis. – Historischer Ursprung und gesellschaftliche Funktion der Wahrnehmung« (bd. 1, 1973); Ulmann, G.: »Sprache und Wahrnehmung« (bd. 2, 1975); Schurig, V.: »Naturgeschichte des Psychischen 1. Psychogenese und elementare Formen der Tierkommunikation« (bd. 3.1, 1975a); Schurig, V.: »Naturgeschichte des Psychischen 2. Lernen und Abstraktionsleistungen bei Tieren« (bd. 3.2, 1975b); Holzkamp-Osterkamp, U.: »Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung 1« (bd. 4.1, 1975); Schurig, V.: »Die Entstehung des Bewusstseins« (bd. 5, 1976); Seidel, R.: »Denken – Psychologische Analyse der Entstehung und Lösung von Problemen« (bd. 6, 1976); Holzkamp-Osterkamp, U.: »Motivationsforschung 2. Die Besonderheit menschlicher Bedürfnisse – Problematik und Erkenntnisgehalt der Psychoanalyse« (bd. 4.2, 1976); Haug, F.: »Gesellschaftliche Produktion und Erziehung. Kritik des Rollenspiels« (bd. 7, 1977); Jaeger, S. og Staeb-

le, I.: »Die gesellschaftliche Genese der Psychologie 1« (bd. 8.1, 1978). Desuden foreligger der på basis af den kritisk-psykologiske grundansats bøger af Maschewsky om eksperimentet i psykologien (1977) og af Leiser om psykologisk statistik (1978a, b) samt publikationer fra vort projekt »Automation og kvalifikation« (1973, 1975, 1978) såvel som artikler fra folk tilhørende instituttet (f.ex. af Holzkamp og Schurig 1973, Ohm 1973, Schurig 1973, 1974, Holzkamp 1974, Gleiss 1975a, b, Maiers 1975, Keiler 1976, Holzkamp og Holzkamp-Osterkamp 1977).¹

I kraft af det udviklingsstade, den kritisk-psykologiske totalopfattelse har nået, forekommer det os nu muligt og nødvendigt at tilskynde til at genoptage den afbrudte diskussion. Nu kan man nemlig efter vor mening nå op på et nyt og frugtbart diskussionsplan, fordi der på basis af den kritiske psykologi kan formuleres videnskabsteoretiske udsagn, og dermed retningslinier for den videre forskning, som en almengørelse ud fra de virkeligt foretagne indholdsmæssige analyser. Dermed må de positioner, man indtager i kontroverserne, ikke blot forblive et spørgsmål om, hvilket »standpunkt« man står på, men kunne vurderes i henseende til deres følgerigdom eller følgeløshed m.h.t. at åbne konkrete udviklingsperspektiver for psykologien. Det almene problem, der afstikker rammerne for denne afhandling, er *forholdet mellem kritisk psykologi og traditionel psykologi*. Vi vil udrydde den åbenbart udbredte misforståelse, at man *ud fra den traditionelle psykologi skulle kunne lukke den kritiske psykologi ude som »noget helt andet« end den slags psykologi, man selv bedriver* – enten med den vurdering, at der slet ikke er tale om »psykologi« i snæver forstand, men snarere om sociologi, økonomi, biologi eller historie,

1. I denne opregning medtager vi ikke de offentliggørelser fra Psykologisk Institut ved Det frie Universitet i Berlin, hvori der ikke argumenteres på den kritiske psykologiske grundlag.

eller med den opfattelse, at den kritiske psykologi blot skulle være en helt anderledes, dialektisk, hermeneutisk, åndsvidenskabelig, o.a. psykologi, hvis eksistens i vidt omfang ikke har nogen konsekvenser for den herskende psykologi som empirisk-eksperimentel enkeltvidenskab. I begge tilfælde ville man da være berettiget til ikke at bekymre sig om den kritiske psykologi, til at unddrage sig de åbenbart ret omfattende og usædvanlige krav, der er forbundet med at indlade sig grundigt på den og bedømme den. I de følgende redegørelser skal det vises, at man ikke videnskabeligt kan retfærdiggøre at skubbe den kritiske psykologi fra sig som »faget uvedkommende«. Det skal gøres klart, at den kritiske psykologi ikke udgør en konkurrerende bestræbelse i forhold til den traditionelle psykologi, men at den vil afklare grundproblemer, som *er givet objektivt for den traditionelle psykologi*, selv om denne ikke har en tilstrækkelig erkendelse af årsagerne til disse problemer og af vejene til deres løsning og derfor ikke kan komme frem til *de for den selv uomgængelige afklaringer*.

Forholdet mellem den kritiske psykologi og den traditionelle psykologi kan diskuteres ud fra mange forskellige aspekter. I den foreliggende afhandling vil vi eksplicere følgende tese om *et* vigtigt aspekt ved dette forhold og gøre det muligt at bedømme dens berettigelse: Den traditionelle psykologi råder kun over videnskabelige midler til at afprøve *hypoteser*, men *teorierne*, i hvis sammenhæng hypoteserne formuleres, beholder alligevel i vidt omfang en *videnskabeligt vilkårlig*² og dermed førvidenskabelig status, også selv om de tilhørende hypoteser er blevet empirisk bekræftet; desuden (og det hænger sammen

med det første moment) findes der i den traditionelle psykologi ganske vist i bedste fald kriterier for, hvordan man afleder hypoteser af teorier, men ingen kriterier for en videnskabeligt påvist afledning af *selve teorierne*, som man altså ligeledes opstiller *videnskabeligt vilkårligt*. Den kritiske psykologi derimod har (i overensstemmelse med det krav, som vi i det følgende skal vise, at den søger at indfri) dels mulighed for *at bedømme psykologiske teories holdbarhed med videnskabelige midler* og dels at komme frem til en (herunder forudsat) løsning af det centrale problem, som jeg allerede har berørt i relation til nogle bidrag i dette tidsskrift i bemærkningen »Om dette hæfte« i bd. 7, hæfte 3 (1976, s. 215f.): problemet om den *videnskabeligt begrundede afledning af teorier i psykologien*. Den kritiske psykologis problemstilling ligner altså i denne henseende den ligeledes samme sted omtalte handlingsteoretiske ansats (Werbik 1976). Men den afgørende forskel i forsøgene på at løse problemet ligger her i, at man ifølge Werbiks konstruktivistiske opfattelse (fra Erlanger-skolen) *videnskabslogisk* kan udlede de enkeltvidenskabelige teorier ud fra nogle *etiske vurderinger*, som der hersker enighed om. Den kritiske psykologi hævder derimod, at den med sin funktionelt-historiske fremgangsmåde råder over en fremgangsmåde, ved hjælp af hvilken man kan aflede nye teorier med et *påviseligt større erkendelsesindhold* ved brug af *metoder*, der er *empiriske* og hvis resultater kan *afprøves ad empirisk vej* (selv om begreberne »empiri« og »afprøvning« dog her specificeres på en anden måde end i den traditionelle psykologi, se nedenfor).³ En sådan afledning af nogle mere udviklede teorier udgør efter vor opfattelse grundlaget for at bedømme de eksiste-

2. Når vi i denne afhandling taler om vilkårlighed, forstået som *videnskabelig vilkårlighed*, har vi dermed ikke sagt, at de pågældende teoretiske grundopfattelser er vilkårlige også ud fra andre synspunkter, fx. mht. deres samfundsmæssige opståelses- og funktionssammenhæng.

3. Et nøjere opgør med Werbiks (og Erlanger-skolens) position skal udelades her, da det først og fremmest er vor ansats, der skal fremstilles sammenhængende, men det vil eventuelt følge af den videre diskussion.

rende teories videnskabelige værdi og dermed for at overvinde den psykologiske teoretiserings vilkårlighed. For at kunne nå dette mål *må* den kritiske psykologi (som vi skal vise) overskride de hidtil gængse faggrænser ved at inddrage biologiske, etologiske, antropologiske, arkæologiske, etnologiske, politisk-økonomiske konceptioner. Hermed er der ikke tale om, at man på en for faget uvedkommende måde forlader de egentlige psykologiske problemstillinger, men om en saglig nødvendighed, hvis psykologien i snævraste forstand ikke skal stagnere på et udviklet videnskabeligt stade.

Hvis man videnskabeligt kan begrunde opstillingen af psykologiske teorier ved at følge den kritisk-psykologiske position, indebærer det vel at mærke ikke, at man dermed tangerer den gængse skellen i den analytiske videnskabs-teori mellem teoriernes opståelses- og gyldighedsbetingelser. Den kritiske psykologi hævder, at den kan udstrække sin fremgangsmåde for begrundelse af gyldighed til den psykologiske teoridannelse og dermed til en proces, der traditionelt opfattes som en rent faktisk, videnskabeligt uforpligtende opståelses- eller opdagelsesproces («hypoteseopstilling» o.a.) hos den enkelte forsker. Men hvad angår den kritiske psykologi, som skal muliggøre en sådan begrundelse, kan man igen stille spørgsmålet om *dens egne* opståelsesbetingelser og skille det fra spørgsmålet om dens gyldighedsbetingelser. Problemet er her så at sige blot forskudt op på et højere plan. Med hensyn til en adækvat afklaring af dette problem hersker der radikal uenighed mellem den analytiske og den marxistiske videnskabs-teori. Men denne diskussion kan udelades her, da det ikke har nogen konsekvenser for argumentationsgangen i vor afhandling, om den ene eller den anden opfattelse er rigtig.

2. Den traditionelle psykologis mangel på entydige kriterier til at bedømme teories erkendelsesværdi og dermed dens manglende evne til at påvise erkendelses-fremskridt.

I den traditionelle psykologi kan man først og fremmest aflæse teoriernes videnskabelige vilkårlighed ud fra det – i stor udstrækning indrømmede – fænomen, at der her over lang tid *sideløbende eksisterer* teorier, som bygger på indbyrdes uforenelige grundbegreber, *uden at det kan afgøres hvilke af teorierne der er videnskabeligt holdbare og hvilke der må forkastes* – og det på trods af den kendsgerning, at de hypoteser, der afledes af teorierne, i hvert enkelt tilfælde afprøves empirisk under overholdelse af de alment anerkendte metodiske forskrifter. Hilgard giver sikkert blot udtryk for en vidt udbredt opfattelse, når han konstaterer om indlærings-teorierne som et kerneområde i den traditionelle eksperimentalspsykologi: »Foreløbig må vi simpelthen finde os i, at teorier, der indbyrdes bekæmper hinanden, afgjort alle har store chancer for at overleve, og at påberåbelsen af kendsgerninger som kriterium for at vælge mellem teorier er en meget kompleks proces, der i virkeligheden længe ikke har været så virkningsfuld, som vi i første omgang måtte forvente« (1970/71, s. 23). Indenfor socialpsykologien har man indset denne status ved teoridannelsen særlig tydeligt. Ofte anfører man et votum fra de mangeårige udgivere af »Journal of Abnormal and Social Psychology«, Smith og Shoben, der efter at have gennemset flere tusinde manuskripter beklagede den med den metodiske strenghed følgende teoretiske modsigelsesfyldthed og desintegration i de indleverede undersøgelser (sml. Smith 1961). I den senere tid er Moscovici kommet til følgende dom over den socialpsykologiske forskning: »... teoretiske modeller eksisterer side om side i en relation, som hverken konstituerer reel dialog eller frugt-

bar modsigelse. Det kan derfor heller ikke overraske, at de empirisk etablerede fakta ikke er andet end en heterogen samling, ligesom de teorier, som de antages at afhænge af. Eksperimenterne og de empiriske studier er ikke reelt i stand til at skabe konfrontation indenfor en fælles ramme; modstridende resultater om samme fænomen fører sjældent til en begrebslig analyse, som kunne tilvejebringe en afgørelse og omforme vor viden« (1972, s. 44). Under anførelse af yderligere forfattere med en tilsvarende opfattelse kommer f.ex. også Harré og Secord 1972 til samme vurderinger, se derom Gundlachs anmeldelse i dette tidsskrift (1976a).

Sådanne diagnoser af socialpsykologiens nuværende tilstand bekræftes, når man betragter de arbejder, der hidtil er udkommet i »Zeitschrift für Sozialpsychologie«: Her findes, hyppigt i »stimer«, artikler med helt forskellige begrebslige grundlag i form af teoretiske antagelser, hvis indbyrdes forhold hyppigt er modstridende, eller i det mindste helt uafklaret. Til afhandlinger på grundlag af de »store« socialpsykologiske teorier, dissonanstheori, balance-teori, attributionsteori osv., følger sig tilsyneladende i stigende omfang sådanne, som er udformet på grundlag af »teorier« af mindre størrelsesorden, såsom forhandlings-teori, exchange-teori, reactance-teori, akcentuerings-teori, som har udviklet deres egne i forhold til hinanden uanalyserede begrebssystemer og sprogvaner. Ved siden af arbejder, der som helhed har forpligtet sig overfor en bestemt »teori«, findes derudover sådanne, hvor man benytter brudstykker fra forskellige teorier til at forklare de forskellige aspekter ved de for det meste tvetydige resultater. Eller endnu værre: hvor man afleder de forskellige uafhængige variable i et eksperiment ud fra forskellige »teorier«, åbenbart uden så meget som at bemærke de enkelte benyttede teoriers fuldstændig uforenelige begrebslige grundlag og altså deres funds usammenlignelighed. Dermed er teoretiseringsens blinde eklekticisme ikke blot et faktum, men så at sige gjort til program.

Det er på ingen måde alle artikler i dette tidsskrift, der rammes af sådanne karakteristikker. Ved siden af findes der arbejder, der bestræber sig på at nå frem til en afklaring af deres egne begrebslige forudsætninger og bestemmelser

af forholdet mellem de forskellige teoretiske opfattelser. Det er dog afgørende for vor argumentationssammenhæng, at også de skildrede helt ind i det absurde gående teoretiske eklekticisme fuldt ud lever op til *den moderne socialpsykologis videnskabelige standarder* (ellers var de pågældende manuskripter ikke blevet antaget til offentliggørelse af udgiverne). Disse standarder er nemlig *så godt som udelukkende af metodisk art*. De eventuelle mangler ved de teoretiske grundbegreber og deres afklaring kan man kun udtrykke »ubehag« over. *Der findes ikke alment akcepterede og påviselige kriterier derfor*. »Alt er altså muligt« inden for den teoretiske begrebsdannelse område (hvis man undgår for åbenlyse logiske modsigelser). Den herskende vilkårlighed må ikke lægges de enkelte forfattere til last. Den karakteriserer det nuværende stade indenfor socialpsykologien (og brede områder af psykologien i det hele taget).

Man kunne stille det spørgsmål, om den skildrede vilkårlighed ved de psykologiske teorier faktisk er noget specifikt for psykologien, eller om den også gælder for andre videnskaber, herunder de egentlige naturvidenskaber, så at det ikke ville være på sin plads med en kritik, der udelukkende går på psykologien. Således indvender Irle mod Moscovici's redegørelser for den teoretiske opsplittning indenfor socialpsykologien, at »... han egentlig burde vide, at der i fysikken eksisterer mange små empirisk brugbare teorier med snævre empiriske gyldighedsområder, hvoraf næppe én logisk følgerigtigt kan reduceres til en af de store fysiske verdensteorier«. (1975, s. 98). Imod dette må vi fremhæve, at den fremstillede vilkårlighed ved den psykologiske teoretiseren ikke er kendetegnet ved eksistensen af flere teorier med indbyrdes *forskellige* og afgrænselige gyldighedsområder, men ved eksistensen af flere teorier med indbyrdes uforenelige sæt af grundbegreber, der relaterer sig til det *samme* område af virkeligheden *med krav på at være universelt gyldige*, og der altså *konkurrerer med hinanden*. Herunder kan man vel at mærke ikke entydigt afgøre med videnskabelige kriterier, hvilke af teorierne der skal accepteres, og

hvilke der må forkastes. Denne konstellation gælder ikke blot for bestemte »store« teorier i psykologien og socialpsykologien, men også for det indbyrdes forhold mellem de nævnte »miniteorier«: Enhver af de indbyrdes konkurrerende teorier hævder her, at den gælder *universelt*, dvs. *uden indskrænkning af gyldighedsbetingelserne*, indenfor et *bestemt* (det være sig nok så snævert) område af *virkeligheden*. Hermed *udelukker man de øvrige teoriers under andre rammebetingelser givne gyldighed*. Denne meget udbredte praksis kommer til stadighed til udtryk i formuleringer som: Forholder »mennesker«, »forsøgspersoner«, »subjekter«, »organismer«, sig (i det hele taget) sådan, *eller* forholder de sig sådan?⁴ – En afgrænsning af de forskellige teoriers gyldighedsområder, sådan som den ifølge Irle foretages i fysikken, forudsætter netop et overordnet *sammenhængende* sæt af grundbegreber, hvorudfra man kan opnå enighed om den pågældende teoris gyldighedsområde og gyldighedsbetingelser til forskel fra andre teorier. En sådan klar afgrænsning er netop *ikke* mulig i psykologiens nuværende beskrevne tilstand. Hvis man projicerede psykologiens fremstillede teoretiske status over på fysikken, ville det betyde: Der findes et halvt dusin, i deres sæt af grundbegreber uforenelige, indbyrdes konkurrerende teorier om det frie fald, der alle gør krav på at være universelt gyldige (og derudover yderligere et halvt dusin teorier om skråplanet, der igen er uforenelige med disse og indbyrdes), og herunder kan spørgsmålet om, hvilke af disse teorier der skal accepteres og hvilke der må forkastes, ikke

4. Den følgende formulering af Grabitz-Gniech, Auslitz og Grabitz (1975) kan stå som repræsentativ for en mængde formuleringer af samme art: »Brehms opfattelse er baseret ... på den betingelse, at alle individer også vurderer deres frihed positivt. I modsætning til denne antagelse om en positiv vurdering af friheden hævder nemlig fx. Green ..., at mennesket er angst for friheden« (s. 122f.).

afgøres ud fra de forhåndenværende videnskabelige kriterier.

Vilkårligheden ved de konkurrerende teoriers si-destillede eksistens svarer til den i stor udstrækning *vilkårlige måde, hvorpå de teoretiske grundopfattelser følger efter hinanden i psykologiens historie*. Ganske vist kan man konstatere et udviklingsfremskridt mht. de *metodiske* fremgangsmåder, men indenfor den *psykologiske teoridannelses* område har der siden psykologiens konsolidering som enkeltvidenskab *ikke* fundet noget *fremskridt i den videnskabelige erkendelsesindhøstning sted, som har kunnet konstateres ud fra entydige kriterier* (hvilket gør selve metodefremskridtet problematisk, da det ikke står i noget klart forhold til det videnskabelige fremskridt). De teoretiske grundopfattelsers afløsning af hinanden må ud fra videnskabsimmanente synspunkter mere eller mindre accepteres som et blindt faktum, hvor disse udviklingsløse forandringer i den senere tid stadig stærkere antager karakter af nogle indbyrdes overlappende, uforbundne »minitendensers« tilfældige opståen, periodiske beståen og tilsanding under en til stadighed forløbende forandring af det teoretiske »klima«. En rammende karakteristik af et sådant teoriskift i psykologien er talen om de skiftende »teorimoder« (Herrmann kalder f.eks. visse moderne tendenser i den psykologiske teoridannelse for »den daværende kognitivistiske teorimode«, 1976a, s. 25).

Som især Kuhn har vist,⁵ forløber udviklingen heller ikke kontinuerligt i naturvidenskaber som fysikken eller kemien, men i form af mangfoldige nyorienteringer og sågar brud. Alligevel er sættet af grundbegreber her op igennem en lang historisk proces blevet konsolideret i en sådan grad,

5. Vor diskussion af Kuhn følger i et arbejde af M. Jaeger om Popper-Kuhn kontroversen, som er planlagt til offentliggørelse i »Texte zur Kritischen Psychologie«.

at man mere eller mindre entydigt kan bedømme forholdet mellem ældre og yngre teorier mht. deres videnskabelige udsagnskraft: Mange af de ældre opfattelser, som fx. flogistonteorien, er blevet endeligt overhalet; mange er stadig gyldige, men er blot blevet begrænset i deres gyldighedsområde (sml. Heisenbergs opfattelse af den »afsluttede teori« fra 1948), osv. Herunder bygger *de senere teorier på de tidligere*, som fx. Weizsäcker skildrer det (1963, s. 111), da fx. elektrodynamikken nødvendigvis forudsætter mekanikken og hele den klassiske fysik igen er forudsætningen for kvantemekanikken, idet de forudgående begreber og love indgår som definitioner i den efterfølgende teoridannelse (sml. Dick 1974, s. 276ff., hvor der også kan findes yderligere belæg herfor). I overensstemmelse hermed kan man indenfor fysikken og kemien konstatere et sikkert aflæseligt videnskabeligt fremskridt allerede ud fra disse videnskabers stadig voksende betydning for den samfundsmæssige produktivkraftudvikling, et fremskridt som på ingen måde kan sammenlignes med de vilkårlige forandringsprocesser indenfor psykologien – og dermed kan man heller ikke her vige udenom kritikken ved at påberåbe sig tilsvarende forhold indenfor naturvidenskaberne.

Der er heller ikke nogen, som for alvor kan betvivle, at der mangler et entydigt videnskabeligt fremskridt indenfor psykologien. Moscovici fx. taler mht. socialpsykologien om en »... akkumulation af fakta og idéer, som ikke fører til virkeligt fremskridt, da de ikke er begrebsligt integrerede, og da der ikke i nogen reel forstand er nogen teori, der afkræftes eller erstattes af en anden« (1972, s. 44). – Særlig repræsentativ forekommer mig en passus fra Hilgard, der går på hele psykologien og er formuleret som et resumé af en encyklopædisk beskæftigelse med psykologiske teorier under overskriften »Bygger vore erkendelser på hinanden?«. Vi skal derfor citere ret udførligt derfra:

»Et af de mest ejendommelige problemer, som den psykologiske videnskab ser sig stillet overfor, er dette: Hvorledes kan man få akkumulation i erkendelsesindholdet? Anderledes udtrykt: Hvorledes skaber man ud fra de hidtidige forskningsresultater et fast grundlag for den videre planlægning? Det lyder egentlig som en selvfølgelighed, at vi må

finde des mere, jo mere vi allerede ved. Men vor videnskabs historie bekræfter ikke dette. . . . Det er svært at udlede en retfærdiggørelse eller korrektion af vore vanskeligheder ud fra andre videnskaber. Som Kuhns analyse . . . har vist, finder der heller ikke simpelthen akkumulation af erkendelse sted indenfor andre videnskaber. Ifølge Kuhn bevæger en videnskab sig fremad, idet den forkaster gamle paradigmer og erstatter dem med nye. Derved opstår der en vis diskontinuitet i dens historie. Når det ikke er lykkedes for psykologien at få sin erkendelse til i højere grad at akkumulere, kan man måske forklare det med, at den stadig er på jagt efter et holdbart paradigme. Andre videnskabers udvikling forløber på ingen måde fuldstændig diskontinuerligt: Således er fx. de i den newtonske fysik udviklede måleenheder stadig brugbare for den moderne relativistiske fysik. Vi kunne ønske for psykologien, at den i akkumulatio- nen af sin erkendelse kunne være ligeså kontinuerlig som fysikken, kemien og biologien« (1970/71, s. 693f.). »Ved akkumulation af erkendelse forstår vi hverken den blotte indsamling af kendsgerninger eller afprøvning af isolerede hypoteser, men en gennemtænkt, systematisk tilnærmelse til spørgsmålene, som er ensbetydende med *logisk følgende sluttende tænkning*. Det vil sige: De principper, hvis gyldighed man hævder, må være af en sådan beskaffenhed, at man kan påvise deres gyldighed under omfattende, men specificerede betingelser. Man må kunne regne med disse principper, når man – byggende på dem – undersøger nye relationer. De talrige modsigelser, der kan findes i litteraturen, må ikke blive ved med at bestå, men må opløses« (ibid. s. 694).

3. Mangelen på videnskabelige fremgangsmåder til at skelne mellem »væsentlige« og »uvæsentlige« dimensioner ved de undersøgte genstandsområder som grund til, at den traditionelle psykologi ikke kan bedømme teoriens erkendelsesværdi.

En efterhånden almindeligt udbredt global karakteristik af grundene til psykologiens nuværende uforpligtende og inkonsistente tilstand, og dermed en angivelse af retningen for at overvinde denne tilstand, består i den opfattelse, at den psykologiske forskning

mere end hidtil måtte gribe fat i de *relevante, væsentlige dimensioner og sammenhænge* indenfor det genstandsområde, der skal undersøges.

Blandt de vidner, vi har fremført, mener Moscovici, at socialpsykologien må gå i gang med at opdage »de dybere aspekter ved den sociale virkelighed« (1972, s. 64). Man må blive i stand til »at få et bedre tag i større perspektiver og at hellige sig søgningen efter betydningsfulde idéer snarere end jagten på data« (s. 65; i tilslutning hertil når Tajfel, 1972, i sit kapitel »Eksperimenter i et tomrum« frem til en analyse af »relevans«-problemet under overskriften »Anvendt forskning, grundforskning og relevans, s. 69ff.: sml. også Harré og Secord 1972). Hilgard slutter ud fra sine tidligere anførte overvejelser: »Orienteret ud fra *relevanskriterier* må man her gøre sig overvejelser på et højt plan, for at man kan bilægge de betydningsfulde kontroverser på grundlag af sikker erkendelse. . . . Indlæringspsykologien har hidtil lidt under, at det ikke er lykkedes den at udvikle sit eget relevanskriterium. Det var derfor ofte ikke logisk følgerigtighed, der bestemte valget af indlæringsmateriale, forsøgspersoner og forsøgsanordning, men overskuelighed og let realiserbarhed. Hvor udsagnspræcision og betingelseskontrol allerede har deres faste plads i den eksperimentelle videnskab, dér burde der nu hæve sig røster, der gerne endelig ville se de vigtige problemer løst« (1970/71, s. 694).

»Relevans«- eller »væsentligheds«-kriteriet kunne blive en ledetråd for at overvinde den psykologiske teoretiserings vilkårlighed, hvis man med dets hjælp (og med relevansgraden ved de virkelighedsdimensioner, som de teoretiske grundopfattelser får fat i, som målestok) kunne relatere de teoretiske grundopfattelser til hinanden på en sådan måde, at de blandt de konkurrerende teorier, som måtte tilskrives større »relevans«, under ellers ens omstændigheder kunne tilskrives større *videnskabelig forklaringsværdi*. Dermed ville disse teorier altså også kunne udgøre et i højere grad sikret grundlag for den derpå byggende fortsatte erkendelse og ville således kunne udgøre det videnskabelige fremskridt under elimination af de mere »irrelevante« teorier. For at kunne eksplicere

relevanskriteriet i denne retning måtte man i en første tilnærmelse bestemme de begrebsligt indfangne virkelighedsdimensioner som værende mere *relevante og væsentlige* end andre dimensioner, i den udstrækning disse *andre dimensioner i højere grad afhænger af dem end omvendt* og det altså drejer sig om *basisdimensioner*. I kraft af erkendelsen af *stadig mere væsentlige virkelighedsdimensioner kan man på den måde ud fra nogle sammenhængende principper videnskabeligt forklare en stadig større mangfoldighed af fremtrædelsesformer*, der afviger fra hinanden i kraft af deres forskellighed på nogle mere uvæsentlige og afledte dimensioner (nøjere redegørelser herfor følger senere).

Globalt set må vi i første omgang diskutere følgende alternativ, når vi i vore fortsatte udredninger skal afklare, på hvilken måde man kan overvinde psykologiske teories vilkårlighed ved at udarbejde stadig mere relevante dimensioner og sammenhænge: Enten udelukkende at gå videre ad den hidtil betrædte vej med intensiv eksperimentalforskning med stadig forbedret metodik, eller, i det mindste som supplement hertil, at søge en ny vej til at konsolidere psykologien som videnskab. Om dette alternativ må man på den ene side slå fast, at man i kritiske diagnoser af den psykologiske forsknings nuværende tilstand, som de allerede anførte, næppe håber på at kunne forbedre situationen ved blot at fortsætte eksperimenteringen på den sædvanlige måde, og at man stiller andre fremgangsmåder til diskussion som udveje (se nedenfor). Men på den anden side fortsætter størsteparten af de psykologiske forskere upåvirket og mekanisk deres arbejde på den sædvanlige måde, og de principielle analyser, der udmærker sig ved større investeringer af skarpsindighed og samvittighedsfuldhed, drejer sig nu som før først og fremmest om metodiske problemer. Da man ikke kan skyde dem i skoene, at de bevidst giver afkald på den viden-

skabelige mening med deres arbejde, må man altså antage, at mange psykologer går ud fra en forestilling om en gradvis integration af enkeltteorierne og kumulation af de mange empiriske enkeltbidrag til stadig mere væsentlige erkendelser indenfor psykologien, og altså også en forestilling om deres egne bidrags nytte i den videnskabelige proces. Vi må derfor knytte an til denne problematik med vort næste argumentationsskridt.

Hvis vi forudsætter, at psykologien allerede nu, og i fremtiden stadig bedre, skulle være i stand til entydigt at kunne angive hypotesernes empiriske bekræftelsesgrad ved hjælp af en præcis planlægning af de empiriske undersøgelser og en statistisk vurdering af deres fund⁶ – hvorfor skulle det så ikke være muligt, når man blot først har gennemført tilstrækkeligt mange og stadig mere eksakte sådanne undersøgelser, på grundlag af bekræftelsen eller afkræftelsen af de afprøvede hypoteser også at nå frem til entydige udsagn om den videnskabelige værdi eller værdiløshed ved de teoretiske grundopfattelser, som de pågældende bestemte hypoteser er formuleret indenfor, og dermed på den måde at overvinde teoretiserings vilkårlighed?

Man kan globalt karakterisere forholdet mellem teoretiske grundbegreber, hypoteser og eksperimentelle anordninger/fund således: Variablene vedrørende de antagelser om sammenhænge, der er formuleret i hypoteserne, afhænger af de virkelighedsdimensioner, der tages op i den teoretiske grundopfattelse, og arten af de fund, der kan indhøstes i eksperimentet, bestemmes igen af variablene i hypoteserne. Relationen mellem de teoretiske grundopfattelser, hypoteserne og de empiriske fund er altså

6. Denne forudsætnings berettigelse problematiserer vi ikke her, men først i andre arbejder (sml. Maschewsky 1977 og Leiser 1978a, b).

cirkulær mht. de involverede dimensioner og variable (en indgående analyse af denne cirkel findes hos Dick 1974, s. 139ff.). Kun *graden af bekræftelse* af de hypotetiske sammenhængsantagelser *indenfor rammerne af de teoretisk indfangne dimensioner* er ikke *cirkulær*. Man er altså ganske vist berettiget til at sige, at de teoretiske opfattelser, hvis hypoteser fremviser en ekstrem ringe grad af bekræftelse, heller ikke kan vedrøre relevante virkelighedsdimensioner, da der i et sådant tilfælde overhovedet ikke består nogen videnskabeligt påviselig virkelighedsforankring. *Men man kan ikke omvendt begrunde, at en teoretisk opfattelse med høj grad af bekræftelse af de tilhørende hypoteser dermed også må indfange relevante virkelighedsdimensioner.* Det er også *uberettiget* at antage, at man skulle have *garanti for at stå tilbage med »relevante« teorier*, når man *eliminerer grundopfattelser med en utilstrækkelig grad af bekræftelse af deres hypoteser* (eller når man eliminerer grundopfattelser ved at bekræfte dermed modstridende hypoteser). De teorier, der ikke elimineres på denne måde, kan *alle* vedrøre totalt uvæsentlige, perifere bivirkninger (også den teori, man til slut står tilbage med efter en sådan eliminationsproces, kunne blive dømt som værende irrelevant). Empirisk *bekræftelse* (i traditionel forstand) er altså ganske vist et *nødvendigt*, *men intet tilstrækkeligt kriterium* på teoriernes videnskabelige værdi. – Vi kan altså præcisere problematikken om den psykologiske teoretiserings vilkårlighed derhen, at indbyrdes konkurrerende teorier med krav på universel gyldighed, hvoraf man altså videnskabeligt kun kan akceptere *en*, på grund af det skildrede cirkulære teori-empiriforhold alligevel *alle* kan være *empirisk bekræftede* på samme måde eller på en sådan måde, at der ikke kan træffes nogen afgørelse mellem dem. Denne konstellation er for øjeblikket på ingen måde en undtagelse i psykologien, men *normalt tilfældet*: Fx. kan de teorier, der konkurrerer om

forklaringen af kognitionsprocesser: gestalt-psykologien, Piagets teori, Gibsons teori osv., *alle* på samme måde, eller i det mindste så man ikke kan træffe nogen afgørelse mellem dem, henviser til en empirisk bekræftelse af hypoteser, der er afledt ud fra dem. Det samme gælder for Skinners, Tolmans, Guthries, osv. teorier om indlæringsprocesser, for balanceteorien, dissonansteorien, attributionsteorien osv. om holdningsændringsprocesser, og mange andre. Yderligere findes der ingen påviselige argumenter for at antage, at denne tilstand *nødvendigt* må blive ændret ved at forbedre de metodiske fremgangsmåder til hypoteseafprøvning. Tværtimod: man må antage, at *de fleste, hvis ikke alle de konkurrerende teorier også vil leve op til (eller ikke leve op til) de strengere metodiske standarder på samme måde, eller sådan at man stadig ikke kan træffe nogen afgørelse mellem dem*, så at man altså *principielt ikke kan løse* vilkårlighedsproblematikken ad denne vej.

For at få mere præcist fat på grundene til denne problematiske situation, vil vi gå ud fra den skematisk forestilling, at det genstandsområde, der tematiseres af de forskellige konkurrerende teorier, (såsom »kognition«, »indlæring«, »holdningsændring« osv.) i sin (i begyndelsen ukendte, men i forskningen efterstræbte) »sande« beskaffenhed udgør en kompleks proces med mere eller mindre »væsentlige« eller »uvæsentlige«, grundlæggende eller afledte, konstituerende eller tilfældige dimensioner (i den beskrevne betydning).⁷ Ud fra den forudsætning, at man ikke kan søge at nå frem til videnskabeligt påvi-

selige kriterier for de forskellige dimensioners væsentlighed eller uvæsentlighed før eller udover ved at anvende de sædvanlige empiriske metoder i psykologien, men at de netop må resultere af anvendelsen af selve disse metoder, viser den psykologiske forskningsproces sig groft set at se således ud⁸: I alle de foreliggende teoretiske grundopfattelser har man *på en videnskabeligt set vilkårlig måde* begrebsligt skåret bestemte dimensioner ud af den reelle dimensionsstruktur. Ved at formulere hypoteser indenfor rammerne af teorien definerer man nu de *uafhængige og afhængige variable* på de således udskårne dimensioner. Dvs. at der (mht. de pågældende dimensioner) ved procesforløbet skelnes mellem forudgående *betingelser* og deraf frembragte *begivenheder*, og det udtrykkes dernæst som en *hvis-så-sammenhæng*. (Adskillelsen mellem betingelser og begivenheder er vel at mærke altid »relativ«: enhver »betingelse« er en »begivenhed« i forhold til en forudgående betingelse, og enhver begivenhed er en »betingelse« i forhold til en efterfølgende begivenhed). Den omstændighed, at det på grund af mangelen på forudgående kriterier *ikke er muligt at skelne* mellem dimensionernes »væsentlighed/uvæsentlighed« i den samlede proces, må slå ned så at sige som et »*alt-eller-intet-princip*« i måden at formulere hvis-så-sammenhængen på i hypoteserne: Enten har den fremhævede betingelses-begivenhedssammenhæng overhovedet intet at gøre med den proces, der skal undersøges, (dette alternativ bortfalder på grund af den kendsgerning, at den teori, som hypotesen stammer fra, jo drejer sig om denne proces, om kogni-

7. Den der (som måske Herrmann, fx. 1976b) gerne vil regne denne antagelse om forskningsgenstandens af teorien uafhængige beskaffenhed (som man ganske vist ikke kan fremkomme med nogen udsagn om udenfor en eller anden slags teori) med til de »essentialistiske afsporinger«, burde tænke på, at han dermed fornægter forskellen mellem erkendelsen og det der skal erkendes, altså muligheden for erkendelse i det hele taget.

8. De følgende redegørelser bygger på Dicks bog, »Kritik der bürgerlichen Sozialwissenschaften« (1974). Jeg tager dog kun nogle få aspekter ved bogen op til en overfladisk behandling. En mere differentieret fremstilling og kritik af Dicks opfattelse ville sprænge rammerne for denne artikel (se herom Maschewsky 1977).

tion, indlæring osv.) – eller (og det er altså den version der er tilbage) den *hypotetiske betingelsesbegivenheds-sammenhæng er identisk med den proces, der skal undersøges*, og de definerede betingelser er altså som uafhængige variable *nødvendige og tilstrækkelige* for begivenhedens opståen som afhængig variabel. Dermed mener man, at man har taget hensyn til *alle* dimensioner ved processen. Når man ikke på det teoretiske område kan skelne mellem mere væsentlige og uvæsentlige dimensioner ved den undersøgte proces og som følge heraf må betragte alle dimensioner som lige væsentlige (og altså lige uvæsentlige), fører det altså naturnødvendigt til, at man forvandler sine hypoteser om sammenhængen mellem betingelser og begivenheder, hypoteser der i virkeligheden ligger på dimensioner der er skåret *vilkårligt* ud af den samlede proces, til *universelle lovmæssigheder* om denne proces. Denne forvandling finder også sted, når man betragter begivenheden som betinget på flere forskellige måder, altså kun opfatter hver *enkelt* variabel, der hører til betingelsesstrukturen, som en nødvendig, men ikke tilstrækkelig forudsætning for begivenhedens opståen. Det samme gælder, når man indfører moderator-variable, som opkomsten af den påståede betingelses-begivenheds-sammenhæng skulle være afhængig af, o.l. Også her opfatter man nemlig de inddragne randbetingelser *taget som helhed* som nødvendige og tilstrækkelige forudsætninger for begivenheden. Dermed opretholder man mistolkningen af de uafhængige variable, der ligger på dimensioner der er skåret *vilkårligt* ud af den samlede proces, som værende universelle lovmæssigheder for processen. – Som næste forskningskridt forsøger man nu rent *faktisk at sætte* de betingelser, der i hypoteserne opfattes som nødvendige og tilstrækkelige, *igennem i eksperimentet som nødvendige og tilstrækkelige*. Ved hjælp af eksperimentel og statistisk betingelseskontrol sørger man nemlig for,

at såvidt muligt *kun* de betingelser, der omtales i de uafhængige variable og ingen andre kan fremkalde begivenheden, og at andre stadig virksomme betingelser neutraliseres reelt eller under vurderingen af resultaterne. Hermed kan også *kun* de begivenheder, der er fastlagt i de afhængige variable, fremtræde som empiriske data. Dermed er cirkelbevægelsen ind i empirien fuldendt. Derpå følger så gennemførelsen af selve eksperimentet for at besvare spørgsmålet om hypotesernes empiriske bekræftelse. Der er *gunstige udsigter til, at man derunder når frem til en sådan bekræftelse*: Da man i eksperimentet har *reduceret eller neutraliseret virkningen af alle andre betingelser*, kan de *med de teoretiske dimensioner videnskabeligt set vilkårligt udskårne betingelser hyppigt på en eller anden måde hævde sig i eksperimentet og slå igennem i data*, også selv om de i *vid udstrækning* er *uvæsentlige og tilfældige* i betingelsesstrukturen udenfor den eksperimentelle situation⁹ – med mindre de

9. Hertil kommer, at den gængse psykologiske eksperimentalpraxis er udtalt »bekræftelsesvenlig«. Jeg har allerede tidligere henvist til den tilhørende teknik med labiliserende informationsberøvelse overfor forsøgspersonerne. Hermed må forsøgspersonen i overensstemmelse med de eksperimentelt indførte betingelser helt alene gribe efter information »så at sige som efter et halmstrå«, »for at han kan komme ud af den af labiliseringen betingede, usikre tilstand« og efterkomme eksperimentatorens adfærdsanvisninger. »Under disse omstændigheder må naturligvis selv den svageste effekt ved de eksperimentelle betingelser føre til 'biases' i forsøgspersonernes reaktioner. Ved hjælp af labiliseringstricket kan eksperimentator altså, selv når de variable, der er formuleret i hans hypoteser, kun virker helt minimalt, stadig komme frem til det så efterstræbte, signifikante resultat og dermed udgive sin hypotese for at være bekræftet« (1972a, s. 21). – Der ligger en begunstigelse af bekræftelser af langt mere almen betydning i den konvention, at hypoteser må gælde som bekræftede ved en tilbagevisning af nul-hypotesen på 5% eller 1%-niveauet. Denne sagligt set fuldstændigt vilkårlige fastlæggelse forekommer mig at være blevet alment akcepteret, ikke mindst fordi der på den måde i eksperimentatorernes inte-

da er *totalt* uvæsentlige og tilfældige (og det må sjældent være tilfældet, da der indgår dagligdags erfaringer i dimensionsudvælgelsen). På grund af hele den forudgående procedure fremtræder bekræftelsen af de hypoteser, hvormed man tolkede de vilkårlige betingelser som nødvendige og tilstrækkelige og satte dem igennem i eksperimentet, nu som en bekræftelse på, at man her *har fundet »lovmæssighederne«* overhovedet for hele den proces, der skulle undersøges. På den måde opstår de tidligere beskrevne *empirisk bekræftede teorier med deres krav på alene at være universelt gyldige* for det undersøgte genstandsområde.

Hvis vi nu går ud fra, at man på grund af de *forskellige* teoretiske opfattelser også har skåret *forskellige* dimensioner ud ved den proces, der skal undersøges, og formuleret dem i hypoteser som hvis-så-udsagn, og man tillige i *hvert enkelt* tilfælde har fulgt den skildrede procedure, ved hvis afslutning man (i gunstigste tilfælde) synes at få empirisk bekræftet den påstand, at man har påvist de nødvendige og tilstræk-

resse bliver tilstrækkeligt mange »bekræftede« hypoteser tilbage. I tilfælde af det sagligt set ligesåvel tænkelige krav, at for at bekræfte en hypotese må nul-hypotesen kunne tilbagevises på. lad os sige 0.005%-niveauet, ville pludselig næsten alle de hypoteser, der hidtil blev anset for at være bekræftede, blive fejlet af bordet, og ingen ville vide, hvordan han stadig skal kunne få bekræftet sine hypoteser. Tendensen til at begunstige bekræftelser er måske også grunden til, at det af statistikerne med gode argumenter fremførte krav ikke sætter sig igennem, at man ved hypoteseafprøvningen skal supplere signifikanstestene ved at bestemme associationsgraden mellem de uafhængige og de afhængige variable, altså de uafhængige variables statistiske forudsigelsesværdi for de afhængige variable (se fx. Hays 1963, s. 328f., og Leiser 1978a, b): De værdier, man derved ville nå frem til, er ved næsten alle psykologiske eksperimenter alt for nedslående. Desuden har man så spærret for den udvej, ved helt minimale effekter alligevel at kunne afpresse sine data et »signifikant resultat« ved at forøge antallet af forsøgspersoner.

kelige betingelser for den samlede proces, – så bliver det tydeligt, hvorfor der her kan stå nogle indbyrdes forskellige og uforenelige teorier om de samme virkelighedsområder *konkurrerende overfor hinanden* med deres krav på *alene at være universelt gyldige*, teorier som *alle er empirisk bekræftede*, så at det ikke er muligt at komme frem til nogen afgørelse om berettigelsen af denne eller hin teoris gyldighedskrav ved hjælp af den sædvanlige empiriske forskning. Af den empiriske bekræftelse kan man heller ikke aflede, om man med en bestemt teoretisk opfattelse har indfanget nogle uvæsentlige eller perifere dimensioner ved processen. (Der kan også godt være blevet indfanget væsentlige dimensioner, men man kan ikke *vide* det, se nedenfor). Man kan heller ikke *relatere* de forskellige teorier *til hinanden* mht. de undersøgte dimensioners relevans eller irrelevans, for således at nå frem til en over- eller underordning af de forskellige opfattelsers dimensioner ud fra en interesse i teoretisk integration eller i erkendelsesfremskridt. Trods den empiriske bekræftelse er og bliver de enkelte teorier her i et uopløseligt indbyrdes konkurrenceforhold, de er og bliver gensidigt afskærmede monader.

Med vor påvisning af, at man ikke kan nå frem til en erkendelse af relevante virkelighedsdimensioner, der kan reducere den psykologiske teoretiserens vilkårlighed, ved at forbedre den gængse eksperimentelle forskningspraxis, er der samtidig trådt yderligere synspunkter tydeligt frem, som kan bidrage til at afklare vilkårlighedsproblematikken: Vi søger efter en grundopfattelse og en fremgangsmåde, hvormed den samlede dimensionsstruktur i det udforskede virkelighedsområde kan reproducere *på en så omfattende måde* i det videnskabelige begrebssystem mht. det i virkelighedsområdet bestående forhold mellem mere væsentlige eller uvæsentlige, nødvendige eller tilfældige dimensioner, at man kan få fat på den *status* indenfor den samlede struktur, som indta-

ges af de dimensioner der er skåret ud indenfor en bestemt teori og af de deraf afledte påstande om sammenhænge og indhøstede fund. Det betyder, at ethvert forsøg på at sammenligne teorier ved at *formalisere eller matematisere*, fx. ved at udarbejde overordnede logiske eller matematiske modelkriterier, ikke kan hjælpe os videre her. Vi skal nemlig ikke blot søge at præcisere status quo, men at indhøste ny erkendelse om de reelle forhold, som ikke kan opnås på grundlag af enkeltteoriene. Ligeså lidt nytter det her at måle teoriene ud fra *ekstravidenskabelige* relevanskriterier (en problematik som jeg har diskuteret et andet sted i korrektion af mine egne tidligere opfattelser, sml. 1972c, især s. 228ff. og 282ff.). På den måde kan vi nemlig ikke (givet at de er empirisk bekræftede) påvise den højere erkendelsesværdi ved teoriene, som er forbundet med, at de indfanger mere væsentlige dimensioner. Af samme grunde vil det være forkert at forsøge på at forøge relevansen ved at *tilnærme sig dagligdagens standpunkt*, mens man *relativerer* den empiriske forsknings *metodiske strenghed*. Derved kan man ikke sige noget om relevansen i vor betydning, og kriteriet om bekræftelsesgraden opblødes yderligere, så at vilkårlighedsproblematikken skærpes endnu mere. *Filosofiske og fænografiske* analyser er ganske vist nødvendige for at afklare grundlaget og for at tydeliggøre, præcisere og afgrænse de virkelighedsdimensioner, der skal indfanges sprogligt. Men i sig selv kan de ikke bidrage med videnskabeligt begrundede kriterier for at bestemme det reelle forhold mellem forskellige væsentlige og uvæsentlige dimensioner ved en betingelses-begivenheds-struktur. – Vi ser os stillet overfor en gængs praxis karakteriseret ved cirkulær hypotesedannelse og afprøvning, der bygger på videnskabeligt set i stor udstrækning vilkårligt udtrukne dimensioner, og hvor opsplittningen og relationsløsheden indenfor det teoretiske område

må afspejle sig i en tilsvarende opsplittning og relationsløshed ved de indhøstede resultater. Derfor gælder det altså om *videnskabeligt at rekonstruere den overordnede struktur af mere eller mindre væsentlige eller perifere dimensioner ved den proces, der skal undersøges, i et sådant omfang, at man kan erkende de pågældende konkurrerende partielle dimensions- og variabelsystemers status indenfor denne mere omfattende struktur*. På den måde bliver det muligt at foretage en differentiell videnskabelig vurdering af de empirisk bekræftede grundopfattelser med en klar bestemmelse af deres gyldighedsområder (og også med en afgørelse af, om det overhovedet »lønner« sig i fremtiden at forsøge på at afprøve en bestemt teoris empiriske bekræftelse). Foran os ligger der altså ikke et problem for den *gængse* empiriske psykologiske forskning, men et i videre forstand *empirisk problem*, som kun kan bringes nærmere sin afklaring ved videnskabeligt at analysere et nyt materiale af kendsgerninger.¹⁰

4. En fremstilling af den kritiske psykologis rekonstruktion af den historisk tilblevne objektive menneske-verdens sammenhæng, som omfatter individ-omverdens forholdet.

Når den problematik, som vi skal afklare her, om de teoretiske grundopfattelsers vilkårlighed ikke findes indenfor naturvidenskaberne – i det mindste ikke fy-

10. Hos de tidligere anførte kritikere af den nuværende tilstand i psykologien og socialpsykologien: Hilgard, Moscovici, Tajfel, Harré og Secord, og hos mange andre findes der mere eller mindre udtalte forslag til at forbedre den psykologiske og socialpsykologiske forsknings relevans. Af pladsgrunde kan jeg ikke fremstille og kritisk diskutere disse opfattelser her, og jeg vil derfor nøjes med de globale henvisninger i dette afsnit.

sikken og kemien – på en måde der kan sammenlignes med psykologien, så er det efter vor mening fordi *forskningsgenstanden* i løbet af den videnskabelige proces i stadig større grad fik en *enhedsdannende funktion*: Efterhånden som deres empiriske erkendelse blev mere dybtgående, slog genstandens væsentlige grunddimensioner også stadig mere ned i de videnskabelige grundkategorier, så at det blev tydeligt, at de forskellige enkeltfund udgjorde forskellige aspekter ved en og samme genstand og således kunne relateres til hinanden, afgrænses fra hinanden mht. deres gyldighedsområder og kumuleres. Indenfor psykologien må man efter vor mening føre udeblivelsen af genstandens enhedsdannende funktion samt manglen på en sammenhæng mellem på den ene side en enkeltforskning af stigende intensitet og på den anden side en stigende mulighed for at integrere og kumulere de derunder indhøstede fund tilbage til, at den traditionelle psykologi fra sin begyndelse som enkeltvidenskab på en graverende måde har opfattet sin genstand *ensidigt, forkortet, stykvist*. Derved forblev *dens væsentlige dimensioner udeladt fra forskningen*,¹¹ og som følge heraf kunne der ikke udvikle sig et samlet sæt af grundkategorier som et »åndeligt bånd« mellem de enkelte teorier og resultater. En psykologisk forskning, der vil overvinde den nuværende stagnation i erkendelsesfremskridtet, må altså først overvinde disse ensidigheder og forkortelser.

Den moderne psykologi udforsker groft sagt *relationerne mellem livsaktiviteter (inklusive deres personlige forudsætninger) og omverdensbetingelser hos konkrete menneskelige individer*. Denne globale bestemmelse dækker den kritiske psykologi. Men i den

traditionelle psykologi analyserer man næsten udelukkende de dimensioner ved relationen mellem omverdensbetingelser og menneskelige aktiviteter, som *set i et »tværsnit« ikke overskrider de individuelle livssituationers grænser og set i et »længdesnit« ikke overskrider det pågældende individuelle livsforløbs grænser*. Andre individer inddrages også kun som en del af betingelsesstrukturen i de individuelle livssituationer eller livsforløb. *Sociale relationer bestemmes som følge heraf som gensidige påvirkninger af den andens individuelle livssituation eller biografi*. Men dermed har man efter vor mening kun indfanget et *biaspekt* ved menneske-verdens sammenhængen *under bortseen fra dens mest relevante dimensioner*. Som *uselvstændige deludsnit af den samlede dimensionsstruktur kan lovmæssighederne* for de situationelle og biografiske dimensioner *kun begribes ud fra denne overordnede sammenhæng*. Hvis man anser dem for at kunne forklares tilstrækkeligt ud fra sig selv, bliver de til et uforståeligt, i høj grad »regelløst« stykværk.¹²

For at begrunde den dermed formulerede tese, må de *væsentlige dimensioner ved den overordnede menneske-verdens sammenhæng* kunne klarlægges. Kun på den måde kan man påvise, at den påståede ensidighed og opsplitning, som skulle ligge i den traditionelle psykologis begrænsning til individuelt-situationelle og biografiske dimensioner, virkelig er en ensidighed og opsplitning. På dette sted i afhandlingen inddrager jeg derfor for første gang *resultater af vort hidtidige kritisk-psykologiske forsknings-*

12. Denne karakteristik gælder kun fuldt ud for den traditionelle psykologis hovedstrømning, men ikke for alle undtagelses- og randfænomener. Således overvindes de nævnte begrænsninger i en vis henseende i J. J. Gibsons og J. Piagets fremragende forskning. Vi kan dog ikke her diskutere de graverende forskelle der alligevel eksisterer i forhold til den kritisk-psykologiske ansats.

11. Vi skal ikke her diskutere de historiske opståelsesbetingelser for en sådan forfejling af psykologiens genstand i sammenhæng med de samfundsmæssige årsager til dens arbejdsdelte udvikling (se herom S. Jaeger og Staebule, 1978).

arbejde i overensstemmelse med princippet om enheden mellem kritik og videreudvikling: Vi skal skitsere, hvorledes vi rekonstruerede *den reelle dimensionsstruktur i den totale sammenhæng i menneskets relation til verden ved hjælp af en funktionelt-historisk analyse*. (Senere, i 7. afsnit, specificeres denne fremstilling ved at skildre de kritisk-psykologiske videreudviklinger af nogle særlige teoretiske grundopfattelser som basis for at foretage en differentiell vurdering af forskellige traditionelt-psykologiske teorier.)

De mest almene rammeprocesser, hvorudaf der opstår en sammenhæng mellem organisme og verden, er de *fylogenetiske* udviklinger, som resulterer i en evolutionslovmæssigt betinget *optimering af organismernes morfologisk-funktionelle beskaffenhed i retning mod omverdenen*. Man kan f.eks. kun forstå en »fisk« med dens morfologisk-funktionelle egenart, ydre form, finner, svømmeblære, gæller, hvis man ved, at den lever i vandet, og at bestemte egenskaber ved dette medium slår ned i fiskens beskaffenhed formidlet af overlevelsens funktionelle »nødvendigheder«. En fisk »som sådan« er et ubegribeligt levende væsen. »Hensigtsmæssigheden« ved fiskens egenskaber og indretninger måtte fremtræde som et resultat af en planlagt skabelse, indtil den historiske dimension åbnede sig for erkendelsen, og man begreb, at »hensigtsmæssigheden« faktisk er en *effekt* af en optimeringsproces, hvori fisken i overensstemmelse med evolutionslovene »udviklede sig i retning mod« vandet. Som objektivt udsnit af verden blev bestemte dimensioner ved »vandet« således til fiskens *objektive livsbetingelser* som dens »artsspecifikke omverden« – nærmere betegnet de dimensioner, der »*genspejles funktionelt*« i fiskens morfologisk-funktionelle beskaffenhed. Den »*funktionelle genspejling*« består ikke, ligesom den elementære genspejling på det uorganiske område, i, at direkte ind-

virkninger fra en genstand fremtræder i en anden. Den er derimod et resultat, som rummer de kausale indvirkninger, men ophæver dem i en ny kvalitet, af en sådan forandring af fx. fisken i kraft af bestemte egenskaber ved vandet, at fiskens *overlevelsessevne* (mere præcist: fiskepopulationernes forplantningssandsynlighed) forøges i en *omverden med disse egenskaber*.¹³ Således står organisme og verden her *ikke længere udvendigt og tilfældigt overfor hinanden*, men danner en *sammenhæng* mht. de egenskaber ved verden, der genspejles funktionelt i organismen, – en sammenhæng i kraft af hvilken disse egenskaber ved verden er blevet til *objektive livsbetingelser i betydningen »overlevelsesbetingelser«* for fisken, i modsætning til andre betingelser, som ikke spejler sig i dens livsfunktioner, og som den derfor ikke kan »leve« under, såsom mediet »luft«. I og med udviklingen af *stadig mere specifikke livsfunktioner* hos organismen i løbet af den fylogenetiske proces bliver tillige også *stadig mere specifikke (fysiske, kemiske, biologiske) dimensioner* ved omverdenen, der genspejles i disse funktioner, *relevante som artsspecifikke livsbetingelser*.

13. I den fortsatte naturhistoriske proces opstår der (i og med uddifferentieringen af sensibiliteten og dermed af »det psykiske« fra de rene stofskifteprocesser, sml. Schurig 1975a, kap. 2 og 3) en art genspejling, der på det samfundsmæssige plan udfolder sig i en ny kvalitet, nemlig den *psykiske og erkendende genspejling som en form for funktionel genspejling*. I løbet af organismens optimering hen i retning mod omverdenen slår yderverdenens egenskaber ved denne art genspejling ikke blot komplementært ned i den morfologisk-funktionelle beskaffenhed. Tværtimod opfattes de stadig mere adækvat som sådanne egenskaber. Op igennem denne udvikling opstår der på det samfundsmæssige plan en modstilling af subjekt og objekt som konstituerende for menneskets bevidste erkendelsesforhold til verden (se fx. Schurig 1976, især s. 14f. og kap. 10). Den erkendende genspejling er det foretrukne tema i kontroverserne om genspejlingsteorien.

Også den i dag eksisterende menneske-verdens sammenhæng er med dens elementære biologiske dimensioner kommet i stand i kraft af en sådan evolutionær funktionel genspejlingsproces som en optimering af den morfologisk-funktionelle beskaffenhed i retning mod omverdenen, hvorved de overlevelserelevante egenskaber ved omverdenen bliver til objektive »artsspecifikke« livsbetingelser. Derfor kan den kun begribes ud fra sin fylogenetiske tilblivelse. Gibson (1973) har på overbevisende måde udarbejdet sådanne elementære dimensioner ved menneskets optimering i retning imod dets livsverdens objektive beskaffenhed: »For omverdenen hos et på fastlandet levende væsen gælder der . . . nogle bestemte simple invarianter, som er forblevet uforandrede op igennem evolutionens mange millioner år: 'Jorden under os', 'luften over os' . . . Jorden gjaldt altid som det faste underlag og dermed som støttepunkt. Luften derimod var altid modstandsløs – et frit rum til bevægelse, åbent for det daglige skift i temperatur og lys« (s. 26). Gibson henviser dernæst til de evolutionære følger af eksistensen af faste legemer (organismernes faste yderhud, deres indretninger til at støtte sig med og til at holde fast med osv.), til tyngdekraftens virkninger (skelet til dyr der lever på land, ligevægtsorganer osv.), til virkningerne af den elektromagnetiske stråling, af skiftet mellem dag og nat, hvorved der opstår bestemte biologiske periodiciteter, af højden og skiftet i temperatur og lys, som førte til organismernes varmeregulering og opståelsen af lysfølsomhed og senere til tilsvarende sanseorganer, osv. (s. 28ff.). Da andre levende væsener hører til organismens objektive yderverden, sker der i løbet af den evolutionære optimeringsproces også det, at forskellige organismer »udvikler sig i retning mod hinanden« og således *gensidigt* bliver til *den anden organismes livsbetingelser* – det være sig i forholdet rovdyrbytte, i forplantningsforholdet, eller ved den fortsatte

højere udvikling som former for *dyrekommunikation* og *sociale relationer* (sml. Schurig 1975a, kap. 4, s. 155ff. og Holzkamp-Osterkamp 1975, kap. 3.2, s. 198ff.). – Det er desuden væsentligt, at i den for det nulevende menneske karakteristiske elementære sammenhæng med verden befinder de forskellige dimensioner ved den igennem den evolutionære optimering opståede funktionelle genspejling af omverdenens objektive beskaffenhed i organismens egenskaber sig på nogle indbyrdes *forskellige specificitetsniveauer*: Mens mennesket har evnen til at bevæge sig fælles med næsten alle levende væsener, hvormed denne dimension er ekstremt uspecifik, deler det rådigheden over lemmer, besiddelsen af en hvirvelsøjle, varmt blod osv. med stadig færre arter af levende væsener, hvormed det her drejer sig om stadig mere specifikke momenter. »Tobenethed« og »lokomotionsaflastet håndbrug« er allerede meget specifikke dimensioner, da de kun tilkommer hominiderne, men de udgør endnu ikke en tilstrækkelig specifikation af menneskene (sml. Holzkamp 1973, s. 114 ff.), osv. Til organismens morfologisk-funktionelle mulighedsers specificitetsniveau svarer desuden det *specificitetsniveau af egenskaber ved den objektive yderverden*, som bliver til *livsbetingelser* i kraft af optimeringsprocesserne. Gravitation er karakteristisk for livet på jorden i det hele taget, forholdet luft/fast undergrund kun for livet på fastlandet. Med de endnu mere specifikke funktioner: tobenethed og aflastet håndbrug, bliver omverdensbeskaffenheden ved en »sparsomt bevokset, relativt lige undergrund på fastland« (fx. stepper og savanner) samt bliver »små ting der kan løsnes fra undergrunden« (og som man kan manipulere med) o.a. til tilsvarende mere specifikke livsbetingelser. Da evolutionen globalt set er en differentieringsproces i stadig flere og mere forskellige arter af levende væsener, er de pågældende mere uspecifikke dimen-

sioner ved det nuværende menneske-verdens forhold normalt *opstået tidligere i fylogenesen*. De udgør altså også *elementære dimensioner* i henseende til den historiske udvikling (om problemet om specificitetsniveauer se fx. Holzkamp 1973, s. 45ff. og 160ff.).

I løbet af den fylogenetiske udvikling får de biologiske dimensioner ved organisme-omverdens sammenhængen en væsentlig ny kvalitet, i den udstrækning det ikke længere blot er organismens morfologisk-funktionelle beskaffenhed, der forandres i optimeringsprocessen i retning mod omverdenen, men organismen desuden får mulighed for *indlærings- og udviklingsprocesser*, med hvilke den kan optimere bestemte aktiviteter i retning mod omverdenen *indenfor det individuelle livsforløbs egne grænser*. Derved udvikles der nogle *individuelle aspekter ved de organismiske livsbetingelser* indenfor rammerne af de artsspecifikke livsbetingelser.

Disse »artsspecifikke indlærings- og udviklingsevner« (som Holzkamp-Osterkamp, 1975, især i kap. 2.5, og Schurig 1975b, kap. 2, har analyseret udførligt med deres evolutionære opståelsesbetingelser og deres udviklingsteoretiske betydning) sætter på ingen måde gradvis evolutionens optimeringseffekter ud af kraft til fordel for en almen omverdensåbenhed. Tværtimod udgør de selv en evolutionær optimering, en funktionel genspejling af nogle objektive egenskaber ved omverdenen. Disse omverdensegenskaber består af bestemte *omverdensforandringer indenfor grænserne af organismens livsforløb*. Ved at de »inddrages« i de individuelle indlæringsprocesser forøges forplantningssandsynligheden (sml. Holzkamp-Osterkamps redegørelse for dialektikken mellem fastlagthed og modificerbarhed, 1975, s. 139ff.). Fra art til art vedrører disse indlæringsmuligheder i høj grad forskellige aktivitetsaspekter, som fylogenetisk er præcist tilpassede til de foreliggende særlige livs-

betingelser, så at indlæringsevnen her kræver mere genomisk information end et fylogenetisk »fastlagt« aktivitetsrepertoire (sådan som det vises indgående hos H.-O. i tilslutning til Lorenz). På de højeste dyriske udviklingstrin vedrører den artsspecifikke indlærings- og udviklingsevne i stadig større grad også de *sociale relationer* mellem levende væsener. Der er fx. indenfor de artsspecifikt fastlagte social-strukturer, såsom dominanshierarkier, førerskabsforhold o.a., genomisk »forudset« bestemte sociale indlæringsprocesser til opnåelse af den for artsoprettholdelsen »nødvendige« sociabilitet (sml. Holzkamp-Osterkamp 1975, kap. 3.2, s. 192ff.). – Indenfor den i dag eksisterende menneske-verdens sammenhængs dimensionsstruktur udgør optimeringerne på grundlag af den artsspecifikke indlærings- og udviklingsevne et på de elementære dimensioner byggende, relativt specifikt dimensionsområde, indenfor hvilket der igen findes dimensioner ved indlæringsevnen af forskellig specificitet. For vor problemstilling drejer det centrale spørgsmål sig om de *specifikke karakteristika ved menneskets indlærings- og udviklingsevne*, som er opstået i den evolutionsrække, der førte frem til mennesket, især denne evnes »sociale« aspekter.

På følgende måde kan man groft forenklet fremstille de evolutionære optimeringsprocesser, der (som udførligt afledt hos Holzkamp 1973, kap. 5, Holzkamp-Osterkamp 1975, kap. 3.3 og Schurig 1976, kap. 7–10) førte til en »fraspaltning« af den samfundsmæssigt-historiske fra den fylogenetiske udvikling i løbet af antropogenesen i dyr-menneske overgangsfeltet, hvorved de biologiske forudsætninger for menneskelig samfundsmæssighed opstod og den ny, specifikt »menneskelige« kvalitet ved organisme-verdens sammenhængen nåedes: Via forfaser, som vi ikke skal skildre her, helt frem til det dyriske slutstadium karakteriseret ved informations-

fortættende »traditionsdannelser« og dyriske former for værktøjsfremstilling, er mennesket ved afslutningen på den antropogenetiske udvikling i kraft af de evolutionære processer nået frem til nogle biologiske muligheder, med hvilke den hidtidige *optimering af organisme-omverdens sammenhængen* fik en ny *kvalitet*. Det skete ved, at mennesket, først ved hjælp af den systematiske værktøjsfremstilling, begyndte *bevidst at kontrollere og forbedre, altså samfundsmæssigt at producere sine egne livsbetingelser ved hjælp af et i fællesskab planlagt indgreb i naturen*. På den måde blev det i stigende grad uafhængigt af de ubearbejdede, »rent« naturlige livsbetingelsers tilfældigheder i kraft af dets objektiverende omverdensforandring i form af en foregribende samfundsmæssig omsorg. Desuden fik de sociale relationer i deres »menneskelige« specificitet en kooperativ karakter i kraft af forbundetheden om de fælles mål for den genstandsmæssige forandring af verden. På den måde blev den hidtidige, »ensidige« optimering af organismen i retning mod verden suppleret af en aktiv optimering af verden i retning mod mennesket. Dermed nåede optimeringsprocessen en absolut ny størrelsesorden, da den nu ikke længere var bundet til morfologisk-funktionelle forandringer af organismerne, men slog ned »udenfor midten« (Sève) i nogle forandringer af livsbetingelserne, som blev fremstillet ved hjælp af det genstandsmæssige arbejde: Optimeringen forløb fra nu af ikke længere på fylogenetiske, men på samfundsmæssigt-historiske niveauer med deres tidlige udstrækning. I og med selvstændiggørelsen af den samfundsmæssigt-historiske udvikling i forhold til den fylogenetiske i kraft af den samfundsmæssige erfaringskumulation ligger den historiske proces under for sin egen lov-mæssighed, som ikke kan reduceres til evolutionslovene (hvilket vi ikke skal diskutere nærmere her, se derom redegørelserne hos Holzkamp-Osterkamp om

naturhistoriske og samfundsmæssigt-historiske udviklingslove, 1975, kap. 3.4). Den samfundsmæssigt-historiske proces forløb i forskellige, på hinanden følgende stadier, som man kan karakterisere som forskellige produktionsmåder og samfundsformationer (fx. ursamfundets produktionsmåde og horden eller stammen, den antikke produktionsmåde og slaveholdersamfundet, den germanske produktionsmåde og feudalismen, den kapitalistiske produktionsmåde og det borgerlige samfund). Samtidig eksisterede der forskellige arbejdsdelte strukturer i de menneskelige relationer på de respektive trin af produktionsmåder og samfundsformationer: »Produktionsforholdene«. Disse strukturer antog modsigelsesfyldt karakter i og med udviklingen af klasse-antagonismene (i den antikke produktionsmåde), og de hindrede en sammenhængende udvikling af produktivkræfterne i form af en samfundsmæssig optimering af de menneskelige livsbetingelser (se derom udførligt Holzkamp-Osterkamp 1975, kap. 3.3.5).

Man må også skelne mellem forskellige specificitetsniveauer mht. de samfundsmæssige dimensioner ved den idag eksisterende menneske-verdens sammenhæng: De relativt uspecifikke samfundsmæssige dimensioner består af de aspekter ved menneske-verdens sammenhængen, der er fælles for alle samfundsformationer, der altså adskiller det »samfundsmæssige specificitetsniveau som helhed fra det »organismiske« specificitetsniveau« som helhed. Ligesom indenfor det »organismiske specificitetsniveau« findes der derudover også indenfor det »samfundsmæssige« nogle yderligere specificeringer af dimensionerne. Det højeste samfundsmæssige specificitetsniveau har dimensioner, der vedrører specifikke aspekter ved sammenhængen mellem menneske og verden ved den givne historisk bestemte samfundsform. Når vi karakteriserer de formationsspecifikke dimensioner, må vi tillige medinddrage de konkrete indivi-

ders specifikke samfundsmæssige placering, da det for os er spørgsmålet om de konkrete individers forhold til deres livsbetingelser, der står til diskussion, og da disse individer aldrig tilhører en samfundsformation som sådan, men altid indtager en *bestemt »plads« indenfor den arbejdsdelte samfundsstruktur* (om placeringsproblemet, se Holzkamp 1973, kap. 7.4). Samtidig er *klassepecificiteten* (i de antagonistiske klassesamfund) en *overordnet placeringsbestemmelse*, der rummer forskellige placeringer indenfor den arbejdsdelte struktur, – placeringer som dermed samtidig i et væsentligt moment bliver kvalificeret som sammenhørende. – Man må spørge, om man kan eksplicere yderligere *mellemlinje* mellem det almene »samfundsmæssige specificitetsniveau« og det formations- og placeringsspecifikke niveau. Således er der tydeligvis mange dimensioner ved det eksisterende menneske-verdens forhold, der hverken er »almene« eller formationspecifikke, men udelukkende *er fælles for alle antagonistiske klassesamfund* (slaveholdersamfundet, feudalismen og det borgerlige samfund), så at man kunne tildele dem et tilsvarende »mellemliggende« specificitetsniveau. Ligeledes må man karakterisere mange sektorer indenfor en senere produktionsmåde som uspecifikke levn fra tidligere produktionsmåder, osv. Vi kan ikke her diskutere de vanskeligheder, der opstår ved en mere præcis opfattelse af sådanne specificitetsdifferencieringer.

Nu kan vi karakterisere den fremstillede *indlærings- og udviklingsevnes* alment »menneskelige«, dvs. *samfundsmæssige specificitet*, forstået som forudsætningen for en individualhistorisk optimering af organisme-verdens sammenhængen, der går udover de elementært-fastlagte optimeringsresultater: Som det eneste levende væsen råder mennesket over »artsspecifikke« biologiske potenser til objektiverende at forandre naturen ved hjælp af den sam-

fundsmæssige virksomhed, og dermed til at have individuel del i den samfundsmæssige kontrol over de menneskelige livsbetingelser ved at tilegne sig den objektiverede, historisk kumulerede erfaring, hvormed det samtidig formår at have del i at skabe og forbedre betingelserne for at sikre sin egen eksistens. Disse muligheder og deres realisering udgør altså den specifikt menneskelige form for »funktionel og erkendende genspejling« af de samfundsmæssige livsbetingelser hos det konkrete individ. Den afgørende *særegenhed* ved de indlærings- og udviklingsprocesser, hvormed mennesket klarer sit individuelle liv, følger af den centrale omstændighed, at menneskene ikke længere, ligesom de subhumane levende væsener, kan opretholde livet enkeltvis eller i sociale enheder indenfor en naturlig omverden. Tværtimod forudsætter hver enkelt livsopretholdelse et i fællesskab udført indgreb i og forandring af naturen for at skabe betingelser for at opretholde *samfundsenheden som helhed*. Da enhver samfundsenhed kun kan opretholdes via dens medlemmers individuelle bidrag, og da hver enkelt eksistens som følge heraf også kun kan sikres ved samfundsmedlemmernes bidrag til opretholdelsen af det samfundsmæssige liv, må der (forudsat at det samfundsmæssige og individuelle liv faktisk opretholdes) modalt og gennemsnitligt set igen og igen i den samfundsmæssige proces *reproduceres de evner, egenskaber osv. i indlærings- og udviklingsprocesserne i de enkelte livsforløb*, som er nødvendige for bidragene til at opretholde det samfundsmæssige liv. Under det konkrete individs bestræbelse på at klare livet støder det altså på nogle objektive samfundsmæssige krav, hvori mulighederne for at sikre den individuelle eksistens afhænger af bidragene til at opretholde det samfundsmæssige liv. For at samfundsenheden kan opretholdes, må den tillige være organiseret sådan, at samfundsmedlemmerne modalt set også er parate og i stand til at

erhverve de samfundsmæssigt nødvendige evner og egenskaber i deres individuelle indlærings- og udviklingsprocesser. I den udstrækning individet udvikler og realiserer de evner og egenskaber, der er nødvendige for at opfylde sådanne samfundsmæssige krav, får det mulighed for at kontrollere sine egne livsbetingelser i og med sit bidrag til den bevidste kontrol over de samfundsmæssige livsbetingelser. Idet mennesket i en individualhistorisk størrelsesorden optimerer sig selv hen i retning mod de samfundsmæssige livsbetingelser, bidrager det i en samfundsmæssigt-historisk størrelsesorden til at optimere de samfundsmæssige livsbetingelser hen i retning mod menneskene, da det kun er muligt at kontrollere de samfundsmæssige livsbetingelser ved at gribe ind i og forandre naturen. Fordi menneskets individuelle bestræbelse på at klare livet kun er mulig som opfyldelse af nogle samfundsmæssige krav, er den ensbetydende med en individuel samfundsmæssiggørelse, hvori den samfundsmæssige livsopretholdelses nødvendigheder genspejles funktionelt (om de foranstående redegørelser, se Holzkamp-Osterkamp 1975, kap. 3.3 og 1976 kap. 4.2.2 og 4.3.2). – Med hensyn til de specifikke dimensioner, der kendetegner de individuelle samfundsmæssiggørelsesprocesser indenfor bestemte historiske samfundsformationer, må vi konstatere, at de samfundsmæssige krav, som individerne modalt set må »samfundsmæssiggøre« sig hen i retning mod, ikke er de samme for alle samfundsmedlemmer. Tværtimod afhænger de af den pågældendes placering indenfor produktionsforholdenes arbejdsdelte struktur. Først en modal opfyldelse af disse forskellige, indbyrdes supplerende samfundsmæssige krav fører til opretholdelsen af det samfundsmæssige liv. »Samfundsmæssige individualitetsformer« kalder vi med Sève de kravsenheder, der er relateret til hinanden indenfor en arbejdsdelt struktur, og ved hvis virkeliggørelse individet må yde et

bidrag til at opretholde det samfundsmæssige liv for at sikre sin egen eksistens. Individualitetsformerne må ikke forveksles med det konkrete individ. Tværtimod står de som objektive »aktivitetsmatricer« på produktionsforholdenes side. Under individets bestræbelse på at klare sit eget liv i dets individuelle samfundsmæssiggørelsesproces udvikler det sig ind i de individualitetsformer, som det støder på ud fra dets placering. Funktionelt og erkendelsesmæssigt genspejler individet altså individualitetsformens objektive samfundsmæssige produktionskrav i sine herunder udviklede evner og egenskaber. I og med at mennesket realiserer en eller flere individualitetsformer (samt deres forformer og afledninger) bliver det til en individuel personlighed, der på sin særlige måde er i stand til at handle samlet overfor de samfundsmæssige produktionskrav. Alt afhængigt af deres position i klassestrukturen rummer individualitetsformerne i de antagonistiske klassesamfund desuden mere eller mindre udpræget nogle modsigelsesfyldte, ensidige, begrænsede krav, der hæmmer personlighedsudviklingen og holder handleevnen, forstået som den bevidste kontrol over ens egne livsbetingelser, på et lavt niveau, osv. (se derom Holzkamp-Osterkamp, især 1975, kap. 3.3.6, s. 317ff. og 1976, kap. 4.3.3 og 5.5.2).¹⁴

5. Kritisk-psykologiske kriterier for »væsentlighed« ved dimensionerne i menneske-verdens sammenhængen; biologisk-samfundsmæssig »nødvendighed« (»funktionel relevans«) og individuationsproces.

På basis af vor redegørelse for dimensionerne ved

14. Om forholdet mellem den historisk-materialistiske opfattelse af »individualitetsformen« og det traditionelle rollebegreb, se Holzkamp-Osterkamp 1976, s. 83ff. Om rolleproblematikken ud fra den kritisk-psykologiske grundansats, se F. Haug, 1977.

menneske-verdens sammenhængen med deres forskellige specificitetsniveauer, kan vi nu nærmere eksplicere, hvad der kendetegner *dimensionernes relevans eller væsentlighed*. Som tidligere skildret er »relevans« ifølge vor opfattelse et reelt kendetegn ved en bestemt status indenfor dimensionsstrukturen (hvorved teorier selv har mulighed for at blive videnskabeligt set mere »relevante« og rumme mere erkendelsesindhold, i den udstrækning de kan indfange nogle »relevante« dimensioner begrebsligt): Som sagt er dimensioner mere *væsentlige* end andre, i den udstrækning de er mere »grundlæggende« i forhold til disse, dvs. afhænger mindre af dem end omvendt, og der altså *i kraft af dem består en lovmæssig sammenhæng mellem en mangfoldighed af forskellige overfladefænomener*, hvis variabilitet skyldes mere uvæsentlige dimensioner.

Dimensionernes relevans må bestemmes forskelligt alt afhængigt af det *specificitetsniveau*, man fremhæver ved menneske-verdens forholdet. For at få basis for at kunne redegøre for disse forskelle så præcist som muligt, vil vi gå et skridt længere tilbage mht. specificitetsniveau end i de hidtidige redegørelser. Vi skal først betragte, hvordan relevansproblemet stiller sig på det *uorganiske område*, og her vælge et eksempel fra meteorologien (da denne videnskab på et uspecifikt-uorganisk plan beskæftiger sig med processer i nærheden af jordoverfladen, som til dels også er blevet til organismers og menneskers livsbetingelser):

Når man søger de »tilgrundliggende« væsentlige dimensioner for bestemte overfladiske variationer i vejret, såsom morgentåge, efterårsstorme, (subtropiske) regntider, vil det måske først falde i øjnene, at disse fænomener alle (bl.a.) på en eller anden måde hænger sammen med solbestrålingens intensitet. En mere nøjagtig analyse viser dernæst, at det ikke er solbestrålingen som sådan, der udgør en »relevant« dimension, men kun et bestemt udsnit af det

elektromagnetiske solspektrum, den objektvarmende infrarøde stråling, hvorimod fx. »lyset« er relativt irrelevant i denne sammenhæng. Desuden konstaterer man, at den infrarøde strålings forskellige intensitet ikke frembringer de skildrede vejrfænomener direkte, men via en forandring af variable på forskellige mellemliggende dimensioner, såsom luftfugtighed, lufttryk osv. For nu at kunne indfange den lovmæssige sammenhæng mellem de forskellige vejrfænomener indbyrdes, har man brug for kendskab til de konkrete foreliggende *historisk-geografiske* rammebetingelser, som den infrarøde strålings virksamhed afhænger af, og viden om de *termo- og hygro-dynamiske love*, som varme-strålingen virker efter i de atmosfæriske processer. Hermed må vi altså have erkendt, at den *infrarøde stråling* udgør en (ud af ca. 5 yderligere) *væsentlige dimensioner*, mens dimensionerne *luftfugtighed og lufttryk* kan betegnes som relativt mere *uvæsentlige*, da de (bl.a.) afhænger af varme-strålingen, mens varmestrålingen (med solen som kilde) ikke omvendt afhænger af dem. På den måde har vi fået fat i *de overfladisk set forskellige vejrfænomener i deres indbyrdes sammenhæng* ved at erkende de *tilgrundliggende væsentlige dimensioner og de lovmæssigheder*, ifølge hvilke disse er formidlet med *overfladefænomenerne via de enkelte mere uvæsentlige og afledte mellemliggende dimensioner*.

Når den dimensionsstruktur, der skal analyseres, ligger på et *organisk niveau*, er de således antydede kendetegn ved den *kausale relevans* på det uorganiske plan ophævet i nogle mere *specifikke* karakteristika. Da yderverdenens betingelser i kraft af de evolutionære optimeringsprocesser er blevet til *livsbetingelser*, der genspejles *funktionelt* i organismernes beskaffenhed og aktiviteter, er de »relevante« dimensioner nu ikke simpelt hen de, der kausalt ligger til grund for en varietet af overfladefænomener: *Dimensionerne ved organisme-verdens sammenhængen* er tværtimod »mere væsentlige«, i den *grad organismernes artsopretholdelse* (organisme-populationernes forplantningssandsynlighed) afhænger af dem, og der altså tilkommer dem *biologisk »nødvendighed«*.¹⁵

Lad os igen gå ud fra bestemte overfladiske variationer, denne gang ved organismers adfærd indenfor rammerne af deres livsbetingelser, såsom: ro, bevægelse i den ene eller anden retning, »søgeadfærd«, »jagt«, »parringsadfærd«, »kampadfærd«, »flugtadfærd«. Ifølge etologiske forskningsresultater er de *funktionelt væsentlige* dimensioner, som ligger til grund for disse forskellige fænomener, fx. arvekoordinationernes (AAMs) »medfødte udløsende mekanismer« og de tilhørende nøglestimuli samt dyrenes »stemninger« i form af endogene forandringer af reaktionsnormen (hyppigt af periodisk karakter). Da AAMs/nøglestimuli og »stemninger« som resultater af de evolutionære optimeringsprocesser har en »artsopretholdende« effekt, er de *variationer ved dyrenes aktiviteter*, der kommer i stand på grund af *AAMs/nøglestimuli kombineret med de tilhørende stemninger* (»søgestemning«, »jagtstemning«, »parringsstemning«, »kampstemning«), *i højere grad biologisk »nødvendige«* end de variationer, der er betinget af *andre, biologisk mere »tilfældige« forhold ved omverdenen eller endogene dimensioner* (såsom lokomotionsforandringer eller forandringer af andre »værktøjsaktiviteter« på grund af barrierer eller valenser i omverdenen eller på grund af forskellige »indre stimuli« osv., der alle ligger udenfor de store »artsopretholdende« funktionskredse: forplantning, jagt, kamp, flugt o.a.). Man har altså fået fat

15. Denne opfattelse af »nødvendighed« i betydningen *livs- og udviklingsnødvendighed* skal ikke forstås teleologisk, men så at sige »konditionelt«: Bestemte dimensioner etc. er nødvendige i den udstrækning arten opretholdes (dødsraten ikke overstiger forplantningsraten) eller der har fundet eller vil finde en højere udvikling sted (som kunne konstateres eller der i fremtiden vil forekomme selektionsbetingede optimeringsprocesser). Som følge heraf rummer denne opfattelse af biologisk (og samfundsmæssig, se nedenfor) nødvendighed *ingen ekstravidenskabelige normer eller vurderinger*. Den omstændighed, at udviklingen af bestemte morfologisk-funktionelle egenskaber i de evolutionære optimeringsprocesser var »nødvendig« eller vil blive det for en bestemt art, for så vidt arten opretholder sig selv under bestemte livsbetingelser, indebærer ikke, at disse egenskaber skal udvikles, for at arten overlever. Noget tilsvarende gælder for den opfattelse af de samfundsmæssige livs- og udviklingsnødvendigheder, som vi senere skal indføre. Her drejer det sig tværtimod om et *videnskabeligt, funktionelt-historisk princip til at forklare organisme- (menneske-) verdens sammenhængen*.

på den *lovmæssige sammenhæng* i organismernes forskellige, overfladisk konstaterbare aktiviteter, når man fører dem tilbage til *forandringer indenfor funktionelt relevante dimensioner* (fx. forskellige AAMs/nøglestimuli, forskellige grader af tilhørende »stemninger«) ved den artsspecifikke organisme-verdens sammenhæng, som er et resultat af de *evolutionslovmæssigt bestemte processer*, og når man desuden kan aflede *formidlingen til »fremtrædelsesplanet« ud fra variationerne indenfor de biologisk mere eller mindre »tilfældige«, funktionelt irrelevante dimensioner*. (Herved kan man også indplacere hele aktivitetensenheder på rette plan mht. deres biologiske »nødvendighed« eller »tilfældighed« ud fra, hvilken andel betingelser på funktionelt væsentlige eller uvæsentlige dimensioner har i deres opståen).

På lignende måde må man også analysere forandringerne af organisme-omverdens forholdet i kraft af de (hos højere dyr optrædende) *individuelle indlærings- og udviklingsprocesser* mht. den funktionelle relevans ved de dimensioner, som læreprocesserne finder sted på: På grundlag af den evolutionære optimering er bestemte indlæringsdimensioner biologisk nødvendige, altså funktionelt væsentlige for at organismerne kan erhverve deres artsspecifikke »livsevne« i tilpasning til de kortvarige omverdensvariationer (således fx. »prægningerne« som en særlig form for indlæring, nysgerrigheds- og eksplorationsadfærdens orientering om den »alvorlige situation«, indpasningen i de skiftende sociale dominanshierarkier, osv., sml. Schurig 1975b, kap. 2 og Holzkamp-Osterkamp 1975, kap. 2.5). Andre indlæringsdimensioner rummer kun nogle biologisk mere »tilfældige« individuelle fikseringer eller »konditioneringer« på bestemte forhold i omverdenen osv. og er som følge heraf funktionelt mindre relevante (se nedenfor).

Den *funktionelle relevans* ved menneske-verdens sammenhængens dimensioner på det samfundsmæssige, altså det *specifikt »menneskelige« niveau* kan man principielt ikke finde frem til *ved at indsnævre synsvinkelen til individets relation til dets givne omverden*. Som fremstillet, er menneskelig livsopretholdelse principielt ikke mulig ved en, »fastlagt« eller indlært, »tilpasning« til de aktuelle begivenheder i den naturlige artsspecifikke omverden, men kun ved individuelle bidrag til opretholdelsen af det sam-

fundsmæssige liv. For at finde ud af, *hvilke dimensioner ved menneskets relation til sine livsbetingelser der er »nødvendige«*, altså funktionelt væsentlige for at mennesket kan klare sin individuelle tilværelse, må man først kende de samfundsmæssige livs- og udviklingsnødvendigheder,¹⁶ der må realiseres for at det modalt set bliver muligt for samfundsmedlemmerne at klare deres tilværelse. Altså må man på et formationsspecifikt niveau kende de produktionskrav, der er indeholdt i de samfundsmæssige individualitetsformer, som er givet ud fra individets placering – produktionskrav som udtrykker den samfundsmæssigt nødvendige menneske-verdens sammenhæng på et bestemt skæringspunkt indenfor produktionsforholdenes arbejdsdelte struktur. Da dimensionerne ved individualitetsformernes krav hører til på de objektive samfundsmæssige forholds side, udgør de i sig selv endnu ikke de »relevante« dimensioner for det konkrete individ som genstand for psykologien, der klarer sin tilværelse under bestemte samfundsmæssige livsbetingelser. Den funktionelle relevans ved det individuelle menneske-verdens forholds dimensioner afpasses tværtimod efter, i hvilket omfang den samfundsmæssigt nødvendige menneske-verdens sammenhæng, der er krystalliseret i en bestemt individualitetsform, realiseres i individets personlighedsstruktur og livsvirksomhed i dets forhold til sin omverden. Funktionelt væsentlige er altså de erkendelser, evner, holdninger, behov hos et individuelt menneske, hvormed det i og med sine samfundsmæssigt nødvendige bidrag samtidig sikrer og udfolder sit eget liv, og hvormed det ved sin deltagelse i den bevidste samfundsmæssige virkelighedskontrol sam-

tidig opnår kontrol over sine egne livsbetingelser og tilnærmer sit personlige udviklingsstade til det samfundsmæssigt mulige individuelle udviklingsstade (sml. Holzkamp-Osterkamp 1975, s. 313f.). De samfundsmæssige forhold slår altså ikke mekanisk ned i den enkelte (som det hævdes i udbredte fejltolkninger af den 6. Feuerbach-tese), så at man måtte betragte individet som et »ensemble af samfundsmæssige forhold«¹⁷: Som en funktionel genspejling udgør menneskets individuelle personlighed og livsvirksomhed tværtimod så at sige et »svar« fra et menneske, der søger at klare sin egen tilværelse, på den objektivt eksisterende sammenhæng mellem samfundsmæssige og individuelle livsnødvendigheder.

At et menneske må realisere samfundsmæssige nødvendigheder individuelt i sin placeringsspecifikke relateren sig til bestemte individualitetsformer, hvis det vil klare sin egen tilværelse, betyder ikke, at det sker på samme måde hos alle mennesker, så at man kun ville kunne finde ligeså mange forskellige personligheder og former for livsvirksomhed, som der findes forskellige samfundsmæssige individualitetsformer: Den individuelle samfundsmæssiggørelse er tværtimod en *individuationsproces*, hvorved de forskellige individualitetsformer (samt deres forformer og afledninger), som er »opgivet« for et bestemt menneske, i og med deres subjektive realisation integreres på en enestående måde til en særlig personlighed, som klarer sin tilværelse med en samlet handleevne (sml. Holzkamp-Osterkamp 1975, kap. 3.3.6 og 1976, kap. 4.3. og 5.5). Når man vil forklare den eksisterende mangfoldighed af menneskelige personligheder, livsførelser, handlemåder, har man altså ikke blot brug for nogle funktionelt væsentlige di-

16. En nøjagtig redegørelse for de samfundsmæssige livs- og udviklingsnødvendigheder med deres nye kvalitet i forhold til de biologiske findes hos Holzkamp-Osterkamp (1975, s. 349ff., se også Holzkamp 1974, s. 63ff.).

17. Marx betegner det genstandsmæssige *væsen*, der dannes og udvikler sig i og med de objektive samfundsmæssige livsbetingelser, som et ensemble af samfundsmæssige forhold.

mensioner til at indfange arten og graden af individuel realisation af de samfundsmæssige nødvendigheder. Man har også brug for nogle mindre »relevante« dimensioner, hvormed man kan indfange de pågældende specielle rammebetingelser for individets kumulation af sine samfundsmæssige livsomstændigheder, og hvorudfra man kan aflede de individuelle særegenheder under kendskab til lovmæssighederne for den individualhistoriske udvikling. Hertil kommer, at for at opretholde det samfundsmæssige liv må de totalsamfundsmæssige nødvendigheder ganske vist modalt set og set i et samfundsmæssigt gennemsnit være realiseret i de individuelle bidrag, men hver enkelt må på ingen måde i sin personlighed og i sin livsførelse være bestemt af de samfundsmæssige nødvendigheder i samme omfang, eller i det hele taget. Således rummer enhver samfundsenhed et bestemt antal endnu uudviklede, gamle, syge individer, som »ernæres med« af de fuldt arbejdsduelige individer. På grund af eksistensen af samfundsmæssige modsigelser deltager alle samfundsmedlemmer desuden ikke i samme omfang i den samfundsmæssige virkelighedskontrol. Dermed er ikke alle i stand til at udvikle sig individuelt i overensstemmelse med de almene samfundsmæssige nødvendigheder. I antagonistiske klassesamfund er endog befolkningens hovedmasse i stor udstrækning udelukket fra en sådan udvikling. Samfundsmæssige modsigelser og begrænsninger ved de samfundsmæssige krav, der er indeholdt i bestemte individualitetsformer, kan i forhold til de udviklingsbegrænsninger, der modalt set optræder ved realiseringen af denne individualitetsform, under en »ugunstig« kumulation af de nævnte rammebetingelser af mindre størrelsesorden føre til særlige, skærpede hæmnings- og forstyrrelser af den individuelle personlighedsudvikling og måde at klare tilværelsen på – det være sig i form af »personlighedens vantrivsel«, psykisk sygdom, eller »krimina-

litet« o.a. Under kendskab til de funktionelt væsentlige dimensioner ved det individuelle menneske-verdens forhold og ved de individualhistoriske udviklingslove må også denne slags »atypiske« personlighedsforstyrrelser (sml. Maiers 1975) indfanges ud fra nogle antagonistisk virkende betingelser på de mere afledte, »uvæsentlige« dimensioner. Således kan man vise formidlingen til mangfoldigheden af eksisterende individuelle livsfænomener.

Taget som helhed kan man altså videnskabeligt erkende den indre, lovmæssige sammenhæng, i kraft af hvilken overfladefænomenerne er forbundet med hinanden, også med henblik på den på overfladen fremtrædende mangfoldighed af individuelle personligheder, livs- og handlemåder ved at udarbejde omverdensforholdets funktionelt væsentlige dimensioner og med kendskab til de afledte dimensioner samt til lovmæssighederne for individuationsprocessen.

Da mennesker, som vist, potentielt kan have del i den bevidste kontrol over de samfundsmæssige og dermed deres egne livsbetingelser, er de funktionelt væsentlige dimensioner ved den individuelle menneske-verdens sammenhæng på ingen måde udevendige i forhold til den enkelte og kun forståelige set udefra. Tværtimod består det afgørende bestemmelsesmoment ved individets egen personlighedsudvikling og ved dets »vellykkede« måde at klare sin tilværelse på i dets af hvert enkelt menneske foretagne bevidste opfattelse af de almene samfundsmæssige nødvendigheder, som det må realisere individuelt for at det kan opretholde og udvikle sin tilværelse. Om et menneske kun »reagerer blindt« og hyppigt til skade for sig selv på de objektive samfundsmæssige livsbetingelser, som det må klare sin tilværelse under, eller det i sin livsvirksomhed »svarer« planlagt og indsigtfuldt derpå, afhænger af niveauet i dets erkendelse af de foreliggende samfundsmæssige

nødvendigheder og dermed af dets *bevidste realisering af disse nødvendigheder som »relevante« dimensioner ved dets egen udveksling med omverdenen*: Mens selve de objektive livsbetingelser med deres historiske specificitet og tilblivethed nødvendigvis forbliver uforståede og dermed uforandrede i menneskets blinde reaktioner, så kan mennesket med sin bevidste erkendelse af disse betingelser *forandre selve disse objektive samfundsmæssige betingelser* ved at slutte sig sammen med andre i en kooperativ integration, idet det (som skildret) *udvider kontrollen over sine egne livsbetingelser ved sin deltagelse i den samfundsmæssige virkelighedskontrol*. Dermed kan også de undertiden *restriktive og modsigelsesfyldte kravsstrukturer i de pågældende individualitetsformer modificeres* i retning mod at *forbedre de berørtes livssituation* (sml. Holzkamp-Osterkamp 1976, kap. 4.3.3). Den kritisk-psykologiske udforskning af de betingelser og lovmæssigheder, som en rent »blind reaktion« på de samfundsmæssige livsbetingelser eller som muligheden for bevidst at realisere de samfundsmæssige nødvendigheder som »væsentlige« dimensioner ved livspraxis afhænger af, tjener altså som sådan aldrig en kontrol *over* menneskene. Den kan derimod hjælpe *menneskene selv* med at forbedre deres kontrol over deres livsbetingelser i en almen og dermed deres egen interesse (se derom fx. et arbejde af Holzkamp og Holzkamp-Osterkamp 1977, hvori disse sammenhænge anskueliggøres og tydeliggøres ved en diskussion af den kritisk-psykologiske terapioptagelse i en analyse af en praktisk sag).

6. Den traditionelle psykologis udelukkelse af de historisk tilblivne objektive livsbetingelser i den overordnede menneske-verdens sammenhæng og dens indskrænkning til kun at erkende individuelle situationer eller biografier som grund til, at den ikke kan identificere funktionelt relevante dimensioner, og dermed til dens vilkårlige teoretisering.

Før vi fortsætter vor skitsering af den kritisk-psykologiske totalopfattelse så langt, at vi kan se muligheden for at foretage en *differentiel* vurdering og bestemmelse af forskellige psykologiske teoris status, skal vi i nogle væsentlige punkter tydeliggøre den traditionelt-psykologiske forsknings *almene* begrænsninger og »omvendinger«. Det sker på grundlag af den hidtil fremstillede funktionelt-historiske rekonstruktion af menneske-verdens sammenhængens dimensionsstruktur.

Efter at vi har udarbejdet den overordnede menneske-verdens sammenhæng, kan vi nu karakterisere de traditionelt-psykologiske grundkategoriers førmtalte begrænsning til omverdensforholdets individuelt-situationelle og biografiske dimensioner som værende en *absolutiserende isolation af de individuelle variationer* ved denne sammenhæng: Det forbliver skjult for den traditionelle psykologi, at forholdene i omverdenen er *menneskelige livsbetingelser allerede før og udenfor* deres virke i de enkelte individers livssituationer og biografiske processer, samt at disse menneskelige livsbetingelsers *bestemte konkrete beskaffenhed* genspejles funktionelt på forskellige specificitetsniveauer i mulighederne, evnerne, egenskaberne, handlingerne hos de mennesker, der opretholder deres eksistens under disse betingelser. Det forbliver endvidere skjult for den traditionelle psykologi, at man dermed kun kan nå en tilstrækkeligt videnskabelig forståelse af de enkelte menneskers omverdensforhold, hvis man begriber

dem som en realisering af den historisk tilblevne menneske-verdens sammenhæng og forklarer mangfoldigheden af variationer af individer-i-deres-om-verden ved at påvise nogle supplerende individuere dimensioner, hvorpå de funktionelt relevante dimensioner er formidlet med fremtrædelsesplanet. Idet den traditionelle psykologi *blot stirrer på de individuelle variationer* og anser dem for at udgøre det hele, står den så at sige »med ryggen« til de objektive livsbetingelser. Som følge heraf kan den ikke skelne de funktionelt relevante dimensioner, hvorpå individerne hænger sammen med verden, fra de supplerende dimensioner. Dermed kan man ikke analysere den orden frem af det empiriske materiale, som er skjult i den overfladiske variabilitet af menneskelige livsytringer, og som resulterer af deres reelle lovmæssige sammenhæng med de væsentlige grunddimensioner. Tværtimod »indfører« man en videnskabeligt set vilkårlig orden i denne variabilitet (en orden som sættes eksperimentelt igennem med et skin af nødvendighed i kraft af den skildrede teori-empiri-cirkel). Da det her kun er de individuelle variationer, der bliver synlige, og ikke de objektive livsbetingelser som deres reelle »forbindende led«, har man suspenderet den »enhedsdannende funktion« ved den overordnede menneske-verdens sammenhængs relevante dimensioner. På den måde bliver teorierne til »rent« tænkte »forbindelseslinier« mellem overfladedata, og dermed må det tiloversblevne tilsyneladende kaos af data her slå ned i en ligeså kaotisk teoridannelse og -forandring. Vi kan nu se, at den praktik, vi skildrede tidligere (s. 44ff.) ud fra et videnskabslogisk aspekt, og som består i at omtolke de videnskabeligt set vilkårlige betingelser til nødvendige og tilstrækkelige betingelser for at en eksperimentel begivenhed indtræder, så at sige er den »formelle« bagside af den indholdsmæssige udelukkelse af den overordnede objektive menneske-ver-

dens sammenhæng: Da den traditionelle psykologi naturligt nok ikke på den måde kan nå frem til nogen differentieringer mellem funktionelt mere væsentlige og mindre væsentlige dimensioner, som den har afledt med videnskabelige midler ud fra »sagen«, er der intet andet tilbage for den at gøre end at definere de vilkårligt fremtrukne dimensioner som nødvendige og tilstrækkelige og at sætte dem igennem eksperimentelt i overensstemmelse hermed – hvis den da overhovedet vil nå frem til at opstille *en eller anden teori*.

Der ændres heller intet ved denne grundlæggende problematik hos den traditionelle psykologi, når man i bestemte socialpsykologiske undersøgelser lader flere individer gensidigt indvirke på hinanden og gensidigt relatere deres handlinger til hinanden: Her betragtes individerne som totalt uden sammenhæng før og udenfor den eksperimentelt opstillede dyade eller gruppesituation. Man vil forklare lovmæssighederne for de sociale relationer eller den interpersonelle interaktion alene ud fra de i eksperimentet tilbudte konstellationer og igangsatte gensidige påvirkningsprocesser. Også i dette tilfælde står man altså »med ryggen« til individernes objektive livsbetingelser. Man ser ikke, at de mellem menneskelige relationer på alle specificitetsniveauer er formidlet af de konkret-historiske livsbetingelser, og at de udgør en funktionel genspejling af de biologiske og samfundsmæssige nødvendigheder i menneskenes gensidige forbindelser med hinanden (strækkende sig helt til den objektive forbundethed eller adskillelse i kraft af den klasse- og placeringsspecifikke livssituation i det borgerlige samfund). Derfor udgør enhver *aktuel dyade eller gruppesituation* nødvendigvis og altid en *individuerende aktualisering af sådanne objektive forbindelser*, og man kan kun få en tilstrækkeligt videnskabelig forståelse af dens egenart ved at *udforske forholdet mellem betingelserne på de funktionelt*

væsentlige dimensioner og på de supplerende individuerende dimensioner ved de foreliggende interpersonelle processer. Således hypotetiserer man altså også her nogle universelle love for de sociale relationer overhovedet, som skulle bestå uafhængigt af de konkret-historiske livsbetingelser. Det sker ud fra de videnskabeligt set vilkårligt udskårne delaspekter ved den i og med den historisk tilblivne menneskeverdens sammenhæng givne lovmæssighed for de sociale relationer, sådan som man ved hjælp af de eksperimentelt skabte invarianser (i gunstigste tilfælde) igen og igen kan finde den i resultaterne af individernes adfærd i undersøgelsessituationerne.¹⁸

På grund af den traditionelt-psykologiske forsknings individuelt-situationelle eller biografiske indsnævrelse stiller den forholdet mellem mennesket og den virkelighed, der omgiver det, på hovedet: Det er ikke de objektive livsbetingelsers uafhængige beskaffenhed, man må kende, for deraf videnskabeligt at kunne aflede de individuelle personligheder og livsmåder som muligheder for at opretholde livet og klare tilværelsen under disse betingelser, hvilket på det »menneskelige« niveau modalt set rummer individuelle bidrag til produktionen og reproduktionen af de samfundsmæssige livsbetingelser. Tværtimod definerer man den omverden, der faktisk er givet for individet, i termer om dens indvirkning på menneskene eller organismen. Som en ren cirkularitet har man dermed forhindret muligheden for samtidig at kunne forklare denne indvirkning ud fra omverdenens uafhængige beskaffenhed, og man har udelukket

18. Et indgående, endnu uoffentliggjort stadium af, hvorledes resultaterne af gruppepsykologiske eksperimenter afhænger af samfundsformen, samt af den traditionelle psykologis manglende evne til at afbilde sådanne afhængigheder i sit begrebssystem, foreligger fra V. Schurig (»Psychologie und Gesellschaftsform«, udkommer snarest).

enhver virkelig funktionel forståelse af individuelle muligheder og aktiviteter som et resultat af den »livsnødvendige« optimering af menneske- (eller organisme-) verdens forholdet. På den ene side kan man ikke så godt fornægte eksistensen af en objektiv virkelighed uafhængigt af dens indvirkning på individet, men på den anden side forbliver den af ovennævnte grund udenfor det egentlige traditionelt-psykologiske begrebssystem til forklaring af den individuelle livsaktivitet. Man skaffer sig hjælpekonstruktioner for på forskellig måde at kunne holde virkelighedens objektive uafhængige beskaffenhed ude fra psykologien (taler højest i så at sige »uofficielt« dagligsprog o.a. om individets ekstrap psykologiske livsvirkelighed). – I den mere behavioristiske psykologi fremtræder denne virkelighedselimination ofte i definitionen af »påvirkninger« og »stimuli« som virkninger af ydre påvirkninger i termer af fysiske parametre om årsagerne til disse virkninger (fx. om en bestemt akustisk eller elektromagnetisk bølgelængde). Dermed sammenblander man den organismiske »påvirkning« med den fysiske påvirkningskilde, og på den måde forekommer de objektive egenskaber ved virkeligheden ikke længere som sådanne i det psykologiske sprogsystem (se derom de skarpsindige analyser hos Gundlach 1976b, fx. s. 166ff.).¹⁹ I mere »kognitivistiske« ansatser i den traditionelle psykologi benyttes omverdenens objektive beskaffenhed ofte kun som et

19. Den selvindsigt, at det ikke er muligt at definere stimuli og responser uafhængigt af hinanden i den metodologiske behaviorisme, har ført til, at man mange steder kalder S-R psykologien for en »bindestregspsykologi«, som ikke undersøger stimuli og ikke responser, men kun relationen, »bindestregen« mellem de to (så at sige de berømte »mellemrum« i Morgensterns stakit under udeladelse af selve stakittet). Maiers har analyseret denne bindestregspsykologi udførligt i et arbejde om den kritisk-psykologiske opfattelse af menneskets indlæring (som antagelig udkommer i 1979 i »Texte zur Kritischen Psychologie«).

så at sige tilfældigt hjælpemiddel for de subjektive omverdenserfaringer, men lægges i øvrigt til side som psykologisk irrelevant. Det sker fx. i Lewins skæbnesvangre skelnen mellem på den ene side de quasi-fysiske, quasi-sociale og quasi-begrebslige fakta, der er givet i individets »livsrum«, og på den anden side de reelt givne fysiske, sociale og begrebslige forhold, der ifølge hans opfattelse er psykologisk uinteressante (se fx. 1969, s. 45ff.). I andre versioner af kognitivistiske opfattelser, især i næsten hele den »stimuluscentrerede« perceptionslære, benyttes registreringerne af omverdens objektive beskaffenhed kun til at kunne opfatte de i perceptionen givne forhold som *afvigelser* fra de reelt givne forhold. Herunder ser man hyppigt det specielt »psykologiske« netop i disse *afvigelser* (undtagelser herfra er kun fx. Brunswik, Piaget og J. J. Gibsons fremragende perceptionsteori, som i mange henseender kommer de materialistiske grundopfattelser nær). Særligt, den *inadækvate perception* ligestilles her med de psykologiske lovmæssigheder for *perceptionen overhovedet*. Samtidig forsømmer man problemet om den *adækvate* psykiske eller erkendende genspejling af virkeligheden som en *biologisk, samfundsmæssig og individuel livsnødvendighed*, hvor de *inadækvate* kognitioner alene kan begribes videnskabeligt som et »ufunktionelt« særligt tilfælde af dem.

I socialpsykologien antager udelukkelsen af den objektive virkeligheds uafhængige beskaffenhed særligt iøjnefaldende former. Det gælder dermed også den manglende evne til at forklare menneskets handlinger som individets funktionelle eller ufunktionelle reaktioner eller »svar« på de livsbetingelser, som det må klare sin tilværelse under. Følgende eksempel fra Lewin på de objektive samfundsmæssige forholds formodede psykologiske irrelevans er blevet berømt: »Når en mor truer et uopdraget barn med en politimand, . . . så kommer det ikke an på politimandens

faktiske retslige eller sociologiske magt over barnet, når man vil fremstille og forklare barnets adfærd, men på den magt, som barnet tror, at politimanden har . . . Ved et venskabsforhold eller ved et medlemskab af en større eller mindre social gruppe er det heller ikke (eller i hvert fald ikke umiddelbart)²⁰ et spørgsmål om de sociologisk set »objektivt« eksisterende bindings art og styrke, sådan som de kan vises at bestå overfor sociologiske påvirkninger. Ligesom de fysiske skal også de sociale fakta tværtimod kun optages i fremstillingen af den samlede psykologiske situation, i det omfang og i den form hvori de virker for det pågældende individ på det foreliggende tidspunkt« (1969, s. 46f.). I kraft af at man dermed eliminerer dimensionen om, hvorvidt de sociale kognitioner *passer til virkeligheden*, fra den socialpsykologiske teoridannelse, kan man her ikke længere videnskabeligt behandle det centrale problem om *konsekvenserne af erkendelsen eller forfejlingen af de givne socialt-samfundsmæssige forhold for individets måde at klare sit liv på som et egentligt psykologisk emne*. Det forbliver usynligt, hvorfor og under hvilke objektive og personlige betingelser et barn eller en voksen når frem til kognitioner om »sociale fakta«, som afviger fra deres reelle beskaffenhed, og hvilke følger det får for den individuelle (og den dermed vekselvirkende samfundsmæssige) livsopretholdelse. (Det barn, som Lewin omtaler, og som tager fejl af politimandens faktiske magt, vil så snart det vokser op erfare denne fejltagelses psykologiske virkelighed, senest når det på grund af ligeså inadækvate handlinger fx. mærker en knippel på sin hjerneskal fra en politibetjent, som ikke retter sig efter sin anderledes repræsentation i den ramtes livsrum. Under bestemte historiske betingelser må hele folk eller epoker, altså også alle individerne, undertiden i deres psykiske befindende bære følgerne af massivt udbredte subjektive fejltagelser om den samfundsmæssige virkelighed).

Hele socialpsykologiens udvikling er helt frem til den seneste tid karakteriseret ved en sådan elimination af dimensionen om de objektive samfundsmæssige livsbetingelser, hvorudfra man alene kan opstille en tilstrækkelig psykologisk forklaring på den sociale adfærd under disse betingelser. I sin tid blev det betragtet som et stort videnskabeligt fremskridt, da man i udforskningen af personperception-

20. Om problematikken i denne begrænsning se Gundlach 1976b, s. 153f.

nen tilsidesatte problemet om »rigtigheden« (»accuracy«) i dommene om andre mennesker og man kun undersøgte »påvirkningsbetingelserne« for opståelsen af indtryksdomme (se Bruner og Tagiuri 1954). Nuværende gængse teorier som attributionsteorien og den kognitive dissonanstheori udelader enten spørgsmålet om virkelighedsadækvatheden, eller de er teorier om *miskendelsen* af den sociale virkelighed, uden at dette blev tematiseret teoretisk og forklaret som et »ufunktionelt« særtilfælde på baggrund af en opfattelse om betingelserne for en adækvat erkendelse af den sociale virkelighed.² I hele indstillings- og holdningsforskningen opfatter man ikke de givne samfundsmæssige forhold som en mulig genstand for menneskelig erkendelse, men kun som genstand for meninger, følelser osv. Selv der hvor man taler om sociale »kognitioner«, som i dissonanstheorien, lykkes det kunstykket at definere og operationalisere disse kognitioner uafhængigt af deres adækvathed i forhold til, *hvad* der kogniceres i dem. En sammenfattende redegørelse for denne grundholdning findes i en (af Gundlach 1976b, s. 129f. citeret og kritisk kommenteret) passage hos Zajonc i Lindzey og Aronsons håndbog: »Den sociale stimulations og incentivers fysiske og objektive egenskaber har man altid anset for at være mindre betydningsfulde for analysen af den sociale adfærd end deres subjektive modstykker. Der er mindre overensstemmelse mellem de sociale stimulus objektive egenskaber og den måde, de perciperes på, end der er i andre former for stimulation, fx. af farve.

21. I tilslutning til Zimbardo konstaterer Irle (1970, s. 84) om den kognitive dissonanstheori: »Denne teori ... forklarer, hvorledes mennesker kan bevare ansigt overfor sig selv og den sociale omverden: Den indre og ydre virkelighed forvrænges i en sådan grad, at en beslutning alligevel er rigtig bagefter«. Men denne indsigt er på ingen måde blevet systematisk forarbejdet i dissonanstheorien. Dens teori om den sociale illusion lignes til for det meste med en teori om den sociale kognition i det hele taget. Heller ikke her eksisterer der omfattende teoretiske grundopfattelser om *erkendelsen* af de givne sociale forhold, hvorudfra man da ville kunne forklare illusionen i kraft af dissonansreduktionen som et særtilfælde. Og de kan heller ikke eksistere her, for så ville man have brug for nogle *uafhængige* konstateringer om beskaffenheden ved den socialt-samfundsmæssige virkelighed, som her erkendes eller fejlopfattes (se nedenfor), og sådanne konstateringer anser den traditionelle socialpsykologi for at være umulige eller irrelevante.

Hvorfor det er sandt, forstår man ikke engang nu, men den sociale perceptions manglende systematiske afhængighed af stimulus objektive egenskaber har tilskyndet socialpsykologerne til at fokusere på de sociale stimulus og incentivers kognitive repræsentation snarere end på selve disse stimulus og incentivers objektive egenskaber« (1968, s. 320). Der er brug for en forklaring i form af en udarbejdelse af socialpsykologiens samfundsmæssige funktion (som vi ikke skal diskutere nærmere i denne afhandling, se fx. Staebule 1972) på selve den omstændighed, at socialpsykologien ikke benyttede det faktum, som Zajonc beskrev, nemlig at der råder en udbredt *miskendelse* af den samfundsmæssigt-sociale virkelighed, som anledning til at udforske denne virkeligheds-miskendelses årsager og betingelser, men tværtimod unddrog sig denne centrale videnskabeligt-psykologiske opgave ved at tilsidesætte kriteriet om den sociale virkeligheds virkelige beskaffenhed.

Ud fra aspektet om »*livs-*« og »*udviklingsnødvendighed*« kan man endnu meget skarpere fremhæve den traditionelt-psykologiske forskningsansatsses utilstrækkelighed,²² på grund af at den begrænser sig til de individuelle situationelt-biografiske dimensioner og ser bort fra de objektive livsbetingelsers uafhængige beskaffenhed. – Når det følger af den præsenterede funktionelt-historiske rekonstruktion af

22. Den eneste ansats indenfor den traditionelle socialvidenskab, hvor man forsøger at *forklare* individuelle personlighedens prægning gennem »kulturelle« betingelser, er den psykoanalytisk funderede »kulturanthropologi« (inklusive lignende ansatser såsom Adornos teori om den autoritære personlighed). Her forsøger man at forklare personlighedsforskelle mellem medlemmer af forskellige kulturer ved hjælp af forskellige vaner i pasningen af små børn, som i sin tur medbestemmer den voksnes karakter (»basic personality«). Problematikken ved denne ansats ligger i cirkulariteten i den forestilling, at pasningsvanerne, som skal forklare den basale personlighed, igen skulle afhænge af de voksne plejepersoners basale personlighed, og derudover i uholdbarheden ved den psykoanalytiske opfattelse af individets samfundsmæssiggørelse (se derom Holzkamp-Osterkamp 1975, s. 324f. og 1976, kap. 5.4 og 5.5).

menneske-verdens sammenhængen, at mennesket er et levende væsen, som på grundlag af de historiske optimeringsprocesser opretholder sit liv og klarer sin tilværelse under bestemte livsbetingelser på det biologiske, samfundsmæssige og formationsspecifikke niveau, så må de til videnskabelig diskussion stående psykologiske grundopfattelser om menneskets beskaffenhed af ligemeget hvilken art i det mindste kunne gøre det forståeligt, at *et menneske med netop denne beskaffenhed modalt set kan opretholde sit liv og klare sin tilværelse under de nævnte livsbetingelser*. På det organismiske specificitetsniveau betyder det, at et således beskaffent menneske i det mindste må råde over de muligheder, evner osv., som empirisk påviseligt er blevet udviklet i den frem til mennesket førende evolutionsrække i en optimering hen i retning mod de »artsspecifikke« livsbetingelser. Psykologien kan altså ikke fraskrive mennesket egenskaber, som den subhumane hominide, eller endog pongiden før fraspaltningen af hominiderne, med sikkerhed må have haft, da mennesket ellers ikke ville være kommet levende igennem fylogenesen frem til dette stadium. Den genomiske information, der blev kumuleret ad den vej, kan jo ikke være forsvundet igen hos det nuværende menneske. På det samfundsmæssige niveau betyder det, at den beskaffenhed, som tilskrives menneskene i de psykologiske grundopfattelser, *i det mindste må lade det fremstå som forklarligt, at mennesket ved overgangen fra den rent fylogenetiske til den samfundsmæssigt-historiske udvikling kunne blive i stand til og parat til selv at optimere sine livsbetingelser ved hjælp af det bevidste planlæggende indgreb i naturen i den kooperative samfundsmæssige produktion*. Desuden må det kunne forklares, at de menneskelige individer modalt set er i stand til og parate til i deres individuelle samfundsmæssiggørelse at *erhverve sig de evner og holdninger, som muliggør deres bidrag til den sam-*

fundsmæssige livsopretholdelse på det opnåede udviklingsstade – da individuel livsopretholdelse på menneskeligt niveau, som anført, kun er mulig som samfundsmæssig livsopretholdelse. I de psykologiske grundopfattelser må »mennesket« ikke opfattes sådan, at disse »mennesker« hverken ville kunne indføre eller opretholde en produktion og reproduktion af deres liv under samfundsmæssige betingelser, så at vort samfundsmæssige liv, skønt det dog er reelt, samtidig fremtræder som umuligt. På grund af den nævnte genstandsforfejlning kan den traditionelle psykologi ikke erkende denne omfattende funktionelt-historiske forklaringsopfattelse som værende videnskabeligt nødvendig. Derfor er »homo psykologicus« faktisk i de fleste af sine aspekter en biologisk og samfundsmæssigt livsuduelig homunculus, og de erkendelsesmuligheder, evner, behov, som den traditionelle psykologi tildeler ham, er faktisk så at sige »dødbringende faktorer«. ²³

Til sådanne dødbringende faktorer fører fx. den omtalte bortseen fra den erkendende genspejling af de objektive samfundsmæssige livsbetingelser i menneskets kognitive muligheder for at klare tilværelsen under disse betingelser (sml. s. 78ff.). »Mennesker«, der faktisk var lukket inde i

23. Som følge heraf er det *inadækvat* at betegne den moderne psykologi, fx. af behavioristisk art, som »funktionalisme«, hvis man med dette ord forbinder blot så meget som en forestilling, der viser tilbage til Darwin, om overlevelse ved hjælp af tilpasning til omverdenen på det organismiske niveau. En sådan funktionalistisk karakter har psykologien for længst mistet, hvis den nogensinde har haft den. »Funktionalisme« kan man nu kun forstå i matematisk betydning: $R = (f)S$. Trods humanetologiens absolutte forfejlethed ved dens overskridelser af grænserne til den menneskelige samfundsmæssigheds område (se derom Holzkamp-Osterkamps kritik, 1975, kap. 3.4), kan selv den i det mindste på det organismiske niveau uden sammenligning bedre end den traditionelle psykologi forklare den kendsgerning, at mennesker er i stand til at overleve.

deres fra de objektive livsbetingelser løsrevne »livsrum«, der med deres perceptionsfunktion faktisk kun ville kunne præstere miskendelser af den tingslige og sociale virkelighed, der kun kunne danne sig »indtryk« om andre mennesker men ingen adækvate erfaringer, der faktisk kun ville forholde sig til den samfundsmæssige virkelighed som menende, følende o.a. men ikke som erkendende osv. – sådanne »mennesker« ville formodentlig ikke have levet ret lang tid efter deres fødsel, ligesom samfund, der var henvist til at opretholde livet ved sådanne mennesker, ville være gået til grunde allerede før de opstod. Også den traditionelle psykologis følelses- og behovsopfattelser viser sig at være teorier om forlængst »uddøde« mennesker, da følelser og behov her betragtes som rent individuelle dimensioner, men ikke som nødvendige subjektive forudsætninger for individuelle bidrag til at producere og reproducere det samfundsmæssige liv og dermed til den samfundsmæssigt-individuelle livsopretholdelse. Holzkamp-Osterkamp (1976) har med den psykoanalytiske driftslære som eksempel påvist psykoanalysens manglende evne til at besvare spørgsmålet, »om og på hvilken måde mennesker, hvis de faktisk var sådan beskaffen som psykoanalysen antager, nogensinde ville kunne være opstået fylogenetisk og ville kunne opretholde deres samfundsmæssige og individuelle liv . . .« (s. 226). Det sker på grundlag af den af hende udviklede opfattelse af den specifikt »menneskelige« behovsstruktur, hvorudfra det bliver begribeligt, »at mennesket ikke blot blev i stand til, men også parat til samfundsmæssig produktion«, at det »har kunnet forlade det rent naturhistoriske udviklingsstadium og træde ind i den samfundsmæssigt-historiske udvikling« i kraft af »samvirkningen mellem den kognitivt-motoriske evne og det emotionelt begrundede beredskab til samfundsmæssigt arbejde« (s. 26). Man kan sige principielt det samme om den traditionelle »akademiske psykologis« drifts- og behovsopfattelser, hvor man i bedste fald når frem til at inddrage niveauet for de højeste dyrearters »artsopretholdelse«, men hvor man ingen steder ser, endside da bearbejder problemet om den »behovsmæssige« afsikring af den samfundsmæssige produktion og dermed den samfundsmæssigt-individuelle livsopretholdelse. – Af pladsgrunde må vi her udelade en mere udførlig dokumentation af den »dødbringende« karakter ved den beskaffenhed og de handlemuligheder, som den traditionelle psykologi tilskriver mennesket.

**7. En differentierende vurdering af forskellige traditionelt-psykologiske teoris funktionelle relevans, og dermed af deres relative bidrag til det kumulative erkendelsesfremskridt, på grundlag af den kritiske psykologis videreudviklinger af teoretiske koncepti-
oner.**

For at realisere denne afhandlings overordnede mål må vi nu nå frem til nogle *differentierende* vurderingskriterier for *forskellige* teoretiske grundopfattelser, efter at vi på grundlag af den kritisk-psykologiske rekonstruktion af den overordnede menneske-verdens sammenhæng allerede har fremhævet de almene begrænsninger og omvendinger ved den traditionelt-psykologiske ansats, som indsnævrer sig til de individuelt-situationelle og -biografiske dimensioner: Den »enhedsdannende funktion« ved psykologiens genstand, som vi som følge af vor opfattelse har måttet udarbejde, må således stå sin prøve ved vor *påvisning af mulighederne for at overvinde den psykologiske teoretiserings vilkårlighed*. Kun i *grænsetilfælde* vil vore differentielle vurderinger af det videnskabelige erkendelsesindhold kunne føre til en *total tilbagevisning* af en teoretisk grundopfattelse, da vi jo går ud fra en forudsætning om, at teorierne er tilfredsstillende eller ensartet empirisk bekræftet (med bekræftelsen af de hypoteser, der er udledt af dem, som målestok): Man kan jo ikke simpelt hen fornægte teoriernes virkelighedsforankring, som med en velvillig udlægning kommer til udtryk i den empiriske bekræftelse. Bortset fra påvisningen af logiske modsigelser og inkonsistenser, må den differentielle vurdering af de teoretiske grundopfattelser tværtimod overvejende bestå i at bestemme deres *gyldighedsområde* og deres »status«. Herunder kan kritikken kun gå på den pågældende teoris *overskridelser af sit gyldighedsområde og overvurderinger af sin status*. Efter at have korrigeret disse fejlurderinger ville

man derimod kunne anvise de fund, der er indhøstet på grundlag af teorien, en (omend nok så underordnet eller neglicabel) *plads* indenfor den *psykologiske vidensudviklings integrative, videnskabelig erkendelse kumulerende proces*. Da man må råde over videnskabeligt begrundede opfattelser med et *mere omfattende* gyldighedsområde og en *højere* status, for at man kan indkredse de teoretiske opfatters gyldighedsområde og status, kan man også her kun *gøre kritik* ved at foretage en *videreudvikling*. I overensstemmelse med hvad vi har anført i afsnit 4, må vi altså endnu en gang, men nu på et differentielt plan, indføre *indholdsmæssige resultater* af det kritisk-psykologiske forskningsarbejde i denne afhandling. Udfra disse vil det kunne ses, at og på hvilken måde man i og med den *funktionelt-historiske afledning af nye psykologiske grundbegreber og -opfattelser samtidig* vil kunne udvinde *kriterier for at tilbagevise eller begrænse de traditionelt-psykologiske grundopfattelsers område og relativere deres status*.

Fordi den funktionelt-historiske fremgangsmåde af natur er en forskningsproces, som er bundet til *empirisk materiale*, kan vi ikke opbygge et formelt sæt af kriterier, der kan tilvejebringes uden indholdsmæssig viden om genstanden (sådan som den borgerlige videnskabsteori til dels tror om sig selv). Tværtimod må vore vurderingskriteriers art og klarhedsgrad afhænge af vor forsknings stadi, idet vi nemlig kun råder over nogle synspunkter til at vurdere udbredte traditionelle teorier indenfor de genstandsområder, hvor vi allerede har nået at videreudvikle nogle grundopfattelser. Derfor kan vi altså ikke nå frem til en systematik bestående af entydigt indbyrdes afgrænsede, »endegyldige« vurderingskriterier. Ved et gennemsyn af vore hidtidige arbejder har jeg forsøgt så at sige ad empirisk vej at opspore arten af de vurderingskriterier, områdebegrænsninger og statusbestemmelser, som vi har indvundet ud fra vore videreudviklinger og relateret til de traditionelt-psykologiske teorier, og derved forsøgt at komme frem til visse foreløbige og forsigtige almenbetragtninger. Af pladsg Grunde kan vi ikke her dokumentere grundlaget for disse

almenbetragtninger (som dog indtil nu er blevet udbredt på rundt regnet 2600 sider). Jeg skal derfor kun udvælge nogle få eksempler, der efter min mening er særligt eksemplariske for de udfiltrerede kriteriearter, og hver gang henvise til yderligere tekststeder med en lignende afledningssammenhæng for at gøre det muligt at kontrollere dem.²⁴

a) Den funktionelt-historiske afledning og kritik af distinktioner og klassifikationer.

En meget generel art kritisk-psykologisk vurdering af traditionelt-psykologiske teorier går på de *begrebslige afgrænsninger, distinktioner, modstillinger, klassifikationer*, som vi retter bebrejdelser imod for *vilkårighed, ensidighed, udvendighed, manglende sagadækvathed, »skævhed«, forfejlning af de væsentlige sammenhænge og forskelle o.a.* Den traditionelle psykologis forsøg på at tilbagevise en sådan kritik måtte lyde således: »Vilkårighed« og »væsentlighed« er subjektive vurderinger, der ikke kan operationaliseres. Afgrænsninger og inddelinger kan principielt set ikke påvises på en eller anden »sag«, men er *fastsættelser*, som man bliver *enige om* ud fra synspunkter om deres hensigtsmæssighed, om deres lettelse af forståelsen, om arbejdsdeling, og som også kunne lyde *vilkårligt anderledes*, hvis man igen kan blive *enige derom*. Men ifølge den kritisk-psykologiske opfattelse kan man *aflede* de begrebslige bestemmelser, afgrænsninger, modstillinger i psykologien *ad empirisk vej*, og i overensstemmelse hermed kan man også gøre dem *bindende ud fra »sagen«* og *kritisere dem indholdsmæssigt* ud fra videnskabelige synspunkter. Tillige er vurderingskriterierne et resultat af den *funktionelt-historiske a-*

24. Det siger vel sig selv, at min globale og forkortede *fremstilling* af de kritisk-psykologiske fremgangsmåder og resultater (her og i afsnit 4) aldrig kan være tilstrækkelig til at bedømme dens *funderethed*, men at man fuldstændigt må forstå og gå de indholdsmæssige afledninger i originalarbejderne efter.

nalyse af den fylogenetiske og samfundsmæssigt-historiske udvikling af nogle *reelle differentieringer* i psykologiens genstand: De funktionelt »væsentlige«, »indre« o.a. sammenhænge og forskelle kan man indfange i nogle begrebslige afgrænsninger og modstillinger, som vedrører *resultaterne af de »udviklingsnødvendige« differentieringsprocesser, der muliggør den biologiske og samfundsmæssige livsopretholdelse under bestemte historiske livsbetingelser*. De »væsentlige« distinktioner kan altså forfølges tilbage til en *fælles historisk oprindelse* for de formodede forskellige kendetegn. Derved kan man *angive, hvilken* beskaffenhed ved de historisk bestemte livsbetingelser der *genspejles funktionelt* i deres udvikling væk fra hinanden i retning mod at blive til indbyrdes forskellige genstandskendetegn. Derimod fæstner de »uvæsentlige«, *vilkårlige, saginadækvate distinktioner* sig ved *overfladiske, udvendige kendetegn*. De river fra hinanden, hvad der hører sammen, og fører til »skæve«, vildledende afgrænsninger og modstillinger, som hæmmer den sammenhængsskabende erkendelsesproces (se derom Holzkamp 1973, s. 375ff.).

På det biologiske niveau har Holzkamp-Osterkamp (1975, s. 112ff.) ydet en for den kritisk-psykologiske forskningsproces central vurdering af en begrebslig distinktion, som er muliggjort af nogle kategorielle videreudviklinger. Det sker ved i en konsekvent videreudvikling af Lorenz' synspunkter at kritisere den gængse modstilling »medfødt-tillært«, »nature-nurture« o.a. på grundlag af hendes udarbejdelse af forholdet mellem »fastlagthed og modificerbarhed«. – Med sin udførlige indholdsmæssige analyse af indlæringssevnenes fylogenese (kap. 2.5) har Holzkamp-Osterkamp med et mangesidigt empirisk materiale påvist, at »indlæringssevnen« er et resultat af en differentieringsproces, som er opstået i den evolutionære optimering. I kraft af denne optimering opnår organismerne udover de instinktivt fikserede muligheder for at tilpasse sig til den artsspecifikke omverdens konstante egenskaber også i sta-

dig stigende grad nogle individuelt erhvervelige muligheder for at tilpasse sig til bestemte midlertidigt skiftende omstændigheder ved de artsspecifikke livsbetingelser. Denne »indlæringssevne« er i *høj grad selektiv, i ekstrem udstrækning »artsspecifik«*, dvs. forskellig fra art til art, og den forudsætter en *højere grad af genomisk information* end de fikserede instinkthandlinger. Som følge heraf står »det til lærte« ikke i et komplementært udelukkelsesforhold til »det medfødte«. Tværtimod er det *selv et resultat af nogle »medfødte« præstationsmuligheder med en »artsopretholdende« effekt, som udvikler sig og differentieres fylogenetisk*. Distinktionen mellem »medfødt« og »tillært« er altså funktionelt irrelevant og videnskabeligt vildledende, fordi den eliminerer »indlæringsen« fra den fylogenetiske udvikling og dermed river en udviklingsnødvendig sammenhæng fra hinanden. Når man gennemarbejder den reelle fylogenetiske differentieringsproces, viser det sig tværtimod, at den instinktive adfærd i begyndelsen rent tilfældige individuelle modificerbarhed i stigende grad får en artsopretholdende funktion, udstrækkes og selvstændiggøres funktionelt. Herunder opstår der på de forskellige fylogenetiske udviklingstrin et til stadighed nyt, *modsigelsesfyldt optimeringsforhold mellem »fastlagthed og modificerbarhed«*, da fastlagtheden og modificerbarheden som lige »medfødte« adfærdsmuligheder har bestemte, men indbyrdes udelukkende selektionsfordele (se sammenfatningen af dette udviklingsforløb hos Holzkamp-Osterkamp 1975, s. 139ff.). Når man udarbejder den funktionelt væsentlige modstilling af fastlagthed og modificerbarhed, der begrebsligt indfanger de biologisk udviklingsnødvendige differentieringsprocesser, kan man præcist empirisk påvise vilkårligheden og den saglige inadækvathed ved ligestillingen af »medfødt« og »fastlagt«, som fører til den falske eksklusion: »tillært« = »ikke medfødt« og dermed til den indholdsmæssige forfejlthed ved begrebsparret »medfødt-tillært«. Ved at udarbejde de stadig højere fylogenetiske trin i optimeringen af forholdet mellem »fastlagthed« og »modificerbarhed« helt frem til den rent fylogenetiske udviklings omslag i den samfundsmæssigt-historiske, kan Holzkamp-Osterkamp forstå menneskets mulighed for samfundsmæssiggørelse som dets fylogenetisk tilblivne artsspecifikke indlæringssevne og påvise, at »de naturlige forudsætninger for menneskets samfundsmæssige udvikling er et resultat af den højeste udprægningsgrad af den naturhistorisk kumulerede og differentierede genomiske in-

formation indenfor den evolutionsrække, der fører frem til mennesket» (s. 241). På det grundlag kan man samtidig begribe den objektiverende forandring af verden, altså menneskets »artsspecifikke« måde at opretholde livet på som et kvalitativt nyt trin i forholdet mellem fastlagthed og modificerbarhed, hvori de funktionelle »fordele« ved fastlagtheden og modificerbarheden kan forenes i en optimerings-effekt af højere størrelsesorden (se s. 236f.). Ud fra denne grundopfattelse lykkes det dernæst Holzkamp-Osterkamp at bestemme forholdet mellem naturlighed og samfundsmæssighed hos mennesket på en mere præcis og omfattende måde. Der sker ved at hun gør sit empirisk afledte begreb om menneskets »samfundsmæssige natur« gældende imod opfattelsen af, at man kan foretage en rent »filosofisk« bestemmelse af forholdet mellem menneskets natur og samfundsmæssighed (især som hos L. Sève) (se s. 328ff.). – Hos Schurig (1975b, s. 9ff.) findes der yderligere analyser af problematikken om forholdet mellem medfødt og erhvervet, som på samme tid og med et til dels andet materiale og en anden terminologi er kommet frem til samme resultat. Schurig behandler også problemet om klassifikationen af dyrs indlæringsadfærd på et metateoretisk plan og når frem til en indholdsmæssig udarbejdelse af en »naturhistorisk indlæringsklassifikation« på grundlag af fylogenetiske afledninger (ibid., s. 37ff.). Osv.

Den funktionelt-historiske afledning af det samfundsmæssigt tilblivne forhold mellem *genstandsbetydninger* og de *figuraltkvalitative egenskaber* ved forhold i verden (Holzkamp 1973) førte til en kritik af gængse begrebslige modstillinger i socialpsykologien, som fx. distinktionen mellem »autoktone« (påvirkningsbetingede) og »subjektive« (»funktionelle«, »adfærdsmæssige«, motivationelle) faktorer i perceptionen. Denne distinktion har ført til en udskillelse af forskellige deldiscipliner i perceptionsforskningen, af den »klassiske«, påvirkningsrelaterede perceptionslære og »social perceptions« forskning. – Hos Holzkamp (1973, kap. 5) blev det påvist, at perceptionen med sin almene »menneskelige« specificitet går på *genstandsbetydninger* som det orienteringsrelevante aspekt ved menneskets brugsværdi-objektiveringer, da mennesket forandrer verden i sin produktionsvirksomhed ved at objektivere almene målsætninger i den samfundsmæssige livssikrings tjeneste. Skønt disse genstandsbetydninger stammer fra mennesker, har de *objektiv* karakter i kraft af

produktionens naturlovmæssige og samfundsmæssige nødvendigheder. De tilegnes af de enkelte samfundsmedlemmer på en *individerende* måde, der er betinget af de af personens placering afhængige personlige udviklingsprocesser. Herunder må de modalt set *erkendes adækvat*, hvis det skal være muligt at producere og reproducere det samfundsmæssige liv på grundlag af individuelle bidrag. På genstandsbetydningsplanet udgør tingenes *figuralt-kvalitative egenskaber* (*metrisk beskaffenhed, form, farve osv.*) *det sanseligt oplevede udtryk for den pågældende genstandsmæssige betydningsmæssighed*. (I skeens form kommer fx. dens almengjorte betydning af at »være-egnet-til-at-spise-flydende-føde« o.a. til udtryk, en betydning som er opstået ud af den samfundsmæssige produktionserfaring og som er objektiveret i hvert enkelt eksemplar). Ved at lære sig at omgås »sagadækvat« og virksomt med brugstingen tilegner det enkelte menneske sig i sin personlige samfundsmæssiggørelsesproces (først i barndommen) samtidig på sin individuelle måde brugstingens genstandsbetydninger, som er legemliggjort i dens særlige figuralt-kvalitative egenskaber (Holzkamp 1973, s. 192ff.).²⁵ Det følger af den dermed skitserede funktionelt-historiske afledning af forholdet mellem genstandsbetydninger og figuralt-kvalitative momenter, at man i den socialpsykologiske distinktion mellem »autoktone« og »subjektive« perceptionsfaktorer *river de »objektive« og »subjektive« aspekter ved perceptionen fra hinanden på en sagligt inadækvat måde og lukker dem inde i forskellige deldiscipliner*: Når man antager, at der fra yderverdenens »påvirkninger« udgår nogle rent »autoktone«, af subjektet uafhængige virkninger på perceptionen, ser man bort fra den omstændighed, at der i den producerede virkelighed er objektiveret nogle *betydninger, som er skabt af menneskene*, og som er funktionelt relevante for deres *individuelle måde at klare tilværelsen på*, og som tilegnes i nogle *individerende per-*

25. Se herom de vigtige redegørelser hos Graumann om »at lave« (1975) og om »Things in experience and behaviour«, hvori han på en meget differentieret måde udarbejder de producerede genstandes betydning for forståelsen af menneskets adfærd, og de fænomenologiske grundopfattelser således nærmer sig de materialistiske begreber om »virksomhed« og »genstandsbetydninger«, sådan som de er blevet udviklet af Leontjew og af den kritiske psykologi.

sonlige samfundsmæssiggørelsesprocesser. Hvis man omvendt antager, at de betydninger («valencer», «values» o.a.), som tilkommer de givne forhold i yderverdenen, *udelukkende* er blevet tilføjet dem af subjektet (på grundlag af dets tidligere erfaringer, indstillinger, motivationstilstand osv.), ser man bort fra den omstændighed, at genstandsbetydningerne, da de er objektiveret i genstandene i kraft af produktionen, *faktisk objektivt tilkommer* den af menneskets arbejde forandrede og prægede virkelighed og modalt set må *erkendes* af individerne. Yderligere *konstituerer* de individuelle varianter og mangler ved denne erkendelse ikke genstandsbetydningerne, men modificerer dem kun. Den adskillende modstilling af »autoktone« og »subjektive« perceptionsfaktorer viser sig altså at være et symptom på den traditionelle psykologis fremstillede generelle manglende evne til at begribe menneskets omverden som »samfundsmæssige livsbetingelser«, hvorunder mennesket må skabe forudsætningerne for at sikre sit individuelle liv og klare sin individuelle tilværelse ved hjælp af dets samfundsmæssigt nødvendige bidrag, også dets erkendelsesprocesser såsom opfattelsen af genstandsbetydninger. En perception hvor individet ikke kan *erkende* genstandsmæssige betydninger, men tværtimod *skaber* dem subjektivt, hører til de skildrede traditionelt-psykologiske »dødbringende faktorer«. På den måde ville mennesket have spærret sig selv vejen til sanseligt at kunne opfatte de funktionelt relevante egenskaber ved omverdenen, som har betydning for samfundets og individets livsopretholdelse. De under »autoktone« fortegn indvundne eksperimentelle fund vedrører de figuralt-kvalitative kendetegn ved omverdenen, hvis genstandsmæssige betydningsmæssighed man abstraherer »formalistisk« fra (se Holzkamp 1973, s. 176ff.), hvorved man skubber de individuelle perceptionsforskelle fra sig som »forstyrrende variationer«. Omvendt er »social perceptions«-forskningens fund resultater af forsøgsanordninger, hvori kunstigt indførte påvirkningsobjekter uden udpræget genstandsbetydning modelmæssigt og midlertidigt gøres betydningsfulde i kraft af deres brugsværdi for forsøgspersonerne i disses forsøg på at klare bestemte opgaver. Eksperimentatorerne fejlfortolker det som en forlæggelse af subjektive faktorer ind i »påvirkningen« (se Holzkamp 1973, s. 179ff.). Illusionen om, at disse perceptionsfaktorer *udelukkende* skulle stamme fra subjektet, sætter man her samtidig eksperimentelt igennem ved at skyde påvirkningsforskellene fra sig som forstyrrende vari-

aktioner og holde objekttegenskaberne konstante eller neutralisere dem efter tur. De isolerede figuralt-kvalitative momenter samt de intersubjektive forskelle i perceptionen er altså *uselvstændige biaspekter*, hvis *underordnede status* først kan bestemmes ved en historisk udarbejdelse af perceptionens *funktionelt væsentlige dimension* – nemlig dens relatering til de samfundsmæssigt producerede genstandsmæssige betydninger, en relatering som den har erhvervet via den virksomme tilegnelsesproces. Hermed kan man også bringe de fund, som er indvundet i den »klassiske« perceptionsforskning og i »social perceptions«-forskningen, ind i en sammenhæng og indordne dem. – En måde at aflede på, som ligner den vi her har fremstillet, findes fx. hos Ulmann (1975), når hun, efter at hun har analyseret Metzgers »essentialistiske« opfattelse af perceptionsstruktureren og Whorfs opfattelse af sprogets konstitution af perceptionsstruktureren, dernæst konstaterer, at man nu »kan erkende« begge ansatser »som værende *ensidige interpretationer af rigtige iagttagelser*« (s. 23): »Perceptionsfeltets naturlige, »skæbneagtigt« fremtrædende organisation (Metzger) og det talende menneskes »gestaltende« kraft (Whorf) finder deres sammenhæng i menneskets samfundsmæssige indvirkning på naturen ved hjælp af det genstandsmæssige arbejde, under hvilket den bearbejdede natur både ligger under for naturlovene og tilpasses til det historiske menneskes samfundsmæssige mål og behov under udnyttelse af naturlovene« (s. 24).

Hos Holzkamp (1973, s. 197f.) finder vi en kritik af den gængse socialpsykologiske distinktion mellem »*tingsperception*« og »*personperception*« som værende en udvendig modstilling, der er fastgjort til overfladekendetegn. Denne kritik bygger ligeledes på en afledning af den genstandsmæssige betydningsmæssighed ved den producerede omverden, som menneskene perciperer. Til denne sammenhæng hører også kritikken af modstillingen mellem *tegn* og *betegnet* i den »designative sprogteori« på grundlag af den funktionelt-historiske rekonstruktion af den historiske proces, hvori det symbolsk-begrebslige område uddifferentieres fra de objektiverede betydningsstrukturer, og dermed på grundlag af den kritisk-psykologiske *distinktion mellem den erkendelsesmæssigt konstitutive relation begreb-genstandsbetydning* og den *sekundære, mere »uvæsentlige« sammenkædning af betegnelse-begreb* (Holzkamp 1973, s. 152ff.). Osv.

b) *Afgrænsningen af forskellige teories gyldighedsområder ved at bestemme specificitetsniveauet for de dimensioner, der tages op i deres grundkoncepter.*

Når man påviser et gyldighedsområdes begrænsning til et lavere specificitetsniveau i menneske-verdens sammenhængen, rummer det et nyt synspunkt i den kritisk-psykologiske vurdering af de traditionelt-psykologiske grundopfattelser, som går udover de hidtil diskuterede kriterier. Det blev klart i samtlige vore undersøgelser, at den traditionelle psykologi næppe nogensinde virkelig overskrider det organismiske specificitetsniveau. Derfor kan vi foretage en sådan områdeindskrænkning under forudsætning af vor kategorielle videreudvikling i forståelsen af de pågældende funktionsaspekter ved menneskets livsvirksomhed («perception», «tænkning», «motivation» osv.),²⁶ helt frem til vor funktionelt-historiske udarbejdelse af de højeste, *alment-samfundsmæssige eller formations- og placeringsspecifikke niveauer*, og dermed til de funktionelt relevante dimensioner ved den specifikt *»menneskelige«* måde at sikre livet og klare tilværelsen på under historisk bestemte samfundsmæssige livsbetingelser. Ad den vej kan man bestemme det særlige, for hvert enkelt funktionsaspekt karakteristiske forhold mellem funktionelle ejendommeligheder af forskellig specificitet, altså af forskellig *»udviklingsalder«*. Derudfra kan man vise, hvilken position indenfor denne struktur af funktionsejendommeligheder af forskellig specifici-

tet det legitime gyldighedsområde for den pågældende traditionelt-psykologiske teori befinder sig på. Man kan kritisk redegøre for, på hvilken måde den overskrider dette gyldighedsområde og hvilke falske generaliseringer den derved kommer frem til, samt hvilken begrænset status mht. specificitet vi altså indenfor en integrativ forskningsproces kan tilskrive de fund, der er indhøstet på grundlag af den pågældende teori. Resultater fra forskellige teorier, som på grund af den manglende forståelse af deres gyldighedsområders forskellige specificitet hidtil tilsyneladende konkurrerede med hinanden, kan man således undertiden relatere på en sådan måde til hinanden, at det bliver synligt, hvilket relativt bidrag de pågældende resultater har ydet til det psykologiske erkendelsesfremskridt.

Således har fx. Holzkamp (1973, s. 176ff.) på basis af den tidligere skitserede grundopfattelse om »genstandsbetydninger« påvist, at den traditionelle perceptionsforskning, også når den tager hensyn til de fylogenetiske og ontogenetiske udviklinger, »forlænger« de forandringsdimensioner, den fandt på det biologiske niveau, kontinuerligt ind i den samfundsmæssigt-historiske udvikling og den individuelle samfundsmæssiggørelse. Den kan altså ikke forstå den ny kvalitet ved perceptionens bidrag under den samfundsmæssige produktions betingelser. Holzkamp (1973) kalder perceptionsforskningens begrænsning til det organismiske specificitetsniveau for *»formalistisk«* og konstaterer: »I kraft af den (videnskabeligt ureflekterede) abstraktion fra de objektive genstandsbetydninger som karakteristika ved menneskets verden er der kun »stimulus patterns«, »påvirkningsmønstre«, »påvirkningskonfigurationer«, »kvaliteter«, »gestalter« osv. tilbage, der fejltolkes som kendetegn ved den fulde objektive virkelighed i menneskets givne verden« (s. 176). I en differentierende analyse af forskellige kognitionsteorier forsøger Holzkamp at vise, at fx. de af gestaltteorien påviste *»organisationseffekter«* ved perceptionen ganske vist er blevet samfundsmæssigt »formede«, men at de væsentligt er opstået i kraft af nogle fylogenetiske optimeringsprocesser ved den lokomotionsrelevante orientering i den tingslige yderverden, og at de altså udgør en

26. Overtagelsen af sådanne traditionelle distinktioner er kun den kritisk-psykologiske forsknings ansatspunkt. I den videre undersøgelsesproces skal ikke blot forholdet mellem de pågældende funktionsaspekter bestemmes mere indgående, men eventuelt må mange af disse distinktioner (som spejler et bestemt samfundsmæssigt betinget udviklingstrin i psykologien) også selv problematiseres eller endog opgives.

genetisk »primitiv« organismisk dimension ved menneskets erkendelse (1973. kap. 8.1). Når nu hele kognitionsprocessen er karakteriseret ved at hænge fast i organisationseffekterne, som tilfældet er i den »anskuelige tænkning«, er den individuelle erkendelse dermed »fastholdt« på det organismiske niveau og kan ikke udfolde sine mere udviklede muligheder for at reproducere logiske strukturer tankemæssigt osv. Tænkning i overensstemmelse med »organisationseffekterne«, som den *gestaltteoretiske teori om tænkning* ligestiller med tænkning overhovedet (sml. s. 338ff.), og den *tankemæssige opfattelse af logiske strukturer*, sådan som den fx. blev udforsket af Piaget (sml. s. 345ff.), er altså ifølge vor opfattelse *erkendelsesmæssige trin af forskelligt specificitetsniveau*, der er ophævet i den udviklede menneskelige tankeproces. Den *tilsyneladende konkurrence* mellem gestaltteorien og Piagets genetiske kognitionsteori, som fx. kommer til udtryk i Piagets kritik af gestaltteorien, må altså her være blevet opløst ved vor påvisning af, at de to teorier vedrører *aspekter af forskellig specificitet* ved menneskets erkendelsesvirksomhed, og at man må tilskrive de fund, der er indvundet på grundlag af den ene eller den anden af de to teorier, *relativ gyldighed* indenfor deres respektive specificitetsområder, alt sammen ganske vist under forudsætning af, at man ud fra en overordnet teoretisk grundopfattelse *præcist og velbegrundet kan bestemme* det indbyrdes forhold mellem de pågældende ansatser og resultater. Holzkamp forsøgte med sin funktionelt-historiske rekonstruktion af individets erkendelsesvirksomhed frem til det *formations- og placerings-specifikke niveau* at vise, at også den kognitive opfattelse af logiske strukturer som Piaget undersøgte den, kun udgør et *uselvstændigt delmoment* ved tænkningens højeste udviklingsform, den *begribende erkendelse* af den historisk bestemte livsvirkelighed i det borgerlige samfund med dets væsentlige indholdsmæssige strukturmomenter (1973, kap. 18.3). Deraf kan man aflede, at Piagets teori ganske vist opfatter kognitionsaspekter af højere specificitet end fx. den til den »anskuelige tænkning« fikserede gestaltteori, men at den *ikke når frem til det højeste formations- og placeringsspecifikke plan*, og at den dermed ikke kan trænge frem til en *udforskning af den individuelle erkendelsesvirksomheds grænser og muligheder under historisk bestemte, fx. borgerlige livsbetingelser*. Det står stadig tilbage nærmere at afklare, om Piagets opfattelse kun vedrører erkendelsens mest udviklede organismiske specifi-

tetsniveau – hvilket er nærliggende ud fra hans karakteristik af tankeprocesserne med biologiske ligevægtsprocesser som model – eller om den vedrører det almene samfundsmæssige specificitetsniveau, altså blot går fejl af tænkningens formations- og placeringsspecificitet – da de logiske strukturer, hvis kognitive reproduktion han undersøger, er opstået ud fra samfundsmæssige udviklingsnødvendigheder.)

Kritik ved at afgrænse specificitetsniveauet vedrører på mange måder såvel fejlurderinger af specificiteten indenfor det biologiske niveau som sammenblandinger af det alment biologiske med det alment samfundsmæssige specificitetsniveau samt også forføjede ligestillinger af det alment-samfundsmæssige med det formations- og placeringsspecifikke niveau i menneske-verdens forholdet. Sådanne kritiske vurderinger findes i vor diskussion af de traditionelle opfattelser (se fx. Holzkamp-Osterkamps psykoanalysekritik, 1976, kap. 7) og af andre marxistiske opfattelser (se fx. Holzkamp-Osterkamps kritik af Rubinssteins, Leontjews og Sèves behovsopfattelser, 1976, kap. 4.4). De er så hyppige og åbenlyse, at yderligere eksempler er overflødige her.

c) Indskrænkningen af teoriernes status ved indholdsmæssigt at påvise utilladelige universaliseringer af uvæsentlige bidimensioner.

Et særlig vigtigt og grundlæggende kritisk-psykologisk vurderingskriterium, som på en vis måde rummer de øvrige, består i at påvise indholdsmæssigt at den traditionelle psykologi i kraft af sine teoretiske opfattelser foretager *utilladelige universaliseringer af uvæsentlige bidimensioner, særligt tilfælde, delmomenter* ved et funktionsaspekt. Som tidligere påvist (§. 39 ff.) er den traditionelt-psykologiske forskning allerede i kraft af den måde, den formulerer sine teorier og hypoteser på, ude af stand til at skelne væsentlige og uvæsentlige genstandsdimensioner fra hinanden, så at den højest »ved et rent tilfælde« støder på de væsentlige dimensioner, men for det meste undersøger de naturligt nok hyppigere forekommende mere uvæsentlige dimensioner. Ved vor kritik

af de falske universaliseringer udarbejder vi nu, *hvilke* uvæsentlige dimensioner der blev taget op af bestemte teorier, og *hvilke* man derved universaliserede som værende nødvendige og tilstrækkelige for bestemte betingelser og begivenhedsmomenter eller som indfangende hele funktionsaspektet. Dertil er det nødvendigt, at man på forhånd funktionelt-historisk havde afledt de *væsentlige* dimensioner ved menneske-verdens sammenhængen indenfor det funktionsaspekt, som skal undersøges. Kun på den måde kan man vise, i forhold til *hvilke* funktionelt relevante »hoveddimensioner« de dimensioner, der er blevet trukket frem af den kritiserede teori, blot udgør uvæsentlige bidimensioner, særtilfælde, delmomenter. Ved hjælp af kritikken *tilbagevises* kravet på *universel gyldighed*, og der redegøres for teoriernes *underordnede status* indenfor menneske-verdens forholdets omfattende dimensionsstruktur (mht. det undersøgte aspekt). Det vises altså, *hvilke mellemed* mellem de relevante dimensioner og fremtrædelsesplanet, *hvilke uselvstændige delafsnit* af en omfattende proces osv. de fund, som indhøstes på grundlag af teorien, vedrører, og indenfor hvilken *totalsammenhæng* resultaterne som følge heraf har en *relativ betydning* i et integrerende, kumulativt psykologisk erkendelsesfremskridt.

På det biologiske niveau findes en eksplicit kritik af falske traditionelt-psykologiske universaliseringer i Holzkamp-Osterkamps afsnit »Zur ethologisch begründeten Kritik behavioristischer Lerntheorie« (1975, kap. 2.6.5, s. 146ff.). På basis af den tidligere fremstillede udarbejdelse af trinene i den artsspecifikke indlæringssevnes fylogenetiske tilblivelse påviser Holzkamp-Osterkamp først, at og på hvilken måde man i den traditionelle psykologis »klassiske« og »instrumentelle« indlæringsopfattelser ser bort fra den af de evolutionære optimeringsprocesser betingede artsspecifikke særegenhed ved dyrenes indlæringsprocesser i deres egenskab af en forøgelse af forplantningssandsynligheden under *bestemte historiske* livsbetingelser (»økologi«, »bio-

toper«). På grund af denne abstraktion står man tilbage med en *abstrakt »organisme«*, der af *en eller anden grund* er i stand til at lære på basis af elementære forbindelseslove (såsom klassisk betingning, instrumentel betingning, betingning ved nærhed, behovsreduktion). Dernæst viser Holzkamp-Osterkamp, på hvilken måde man *nu også i eksperimentet undertrykker de artsspecifikke særegenheder, som teorien udelader, dvs. cirkulært sætter de teoretiske dimensioner igennem i empirien* på den måde, vi tidligere har beskrevet (s. 42f.). Derved viser den »klassiske betingning« i eksperimenter af Pavlovs type sig at være en *kunstigt skabt rest af den sekventielle indlæring af signalforbindelser*, som Holzkamp-Osterkamp har redegjort for. Herunder skildrer hun præcist (s. 147ff.) de forskellige skridt i den eksperimentelle indskrænkning af adfærden, som til sidst *kun* giver dyret mulighed for at reagere efter den »klassiske betingnings« mønster. På samme måde påviser hun, at den instrumentelle betingning i Skinners variant som »operant betingning« udgør en teoretisk og eksperimentel reduktion og nivellering af den artsspecifikke motoriske indlæring ved hjælp af resultatstilbage melding. Også her skildrer Holzkamp-Osterkamp de enkelte mellemliggende skridt (som det ville føre for vidt at fremstille), hvorved der, på grund af at man ser bort fra dyrenes spontane aktiviteter *artsspecifikke særegenhed*, til sidst kun er »operanterne« tilbage som nogle *indholdsløst-ensartede elementærdele ved adfærden*, der kun ændrer sig mht. hvor hyppigt de forekommer. Ligeledes skildrer hun de skridt, hvorved man reducerer den *indholdsmæssige egenart* ved de/biologiske livsbetingelsers beskaffenhed, som »succésen« eller »fiaskoen« for den motoriske indlæring på basis af de artsspecifikke adfærdsrepertoarer afhænger af, til en *forstærkerpåvirkning*, der er *fuldstændig uafhængig af den pågældende handlings egenart*, og uden forskel skulle virke på alle operanter ved at *forøge sandsynligheden* for, at de forekommer (s. 148f.). Den »eksperimentelle gennemsnævnelse« af denne opfattelse lykkes ved, at man kun undersøger de eksperimentelt isolerede *værktøjsaktiviteter* (lokomotion, hoved- og halsbevægelser osv.) ved dyrenes funktionelt relevante handlingsforløb, såsom kamp, flugt, redebygning, yngelpleje, osv. Desuden registrerer man ingen forandringer af selve handlingsforløbene, men kun hvor hyppigt nogle adfærdsenheder, som man anser for at være identiske, forekommer. Yderligere »benytter man ved den systematiske forstærkning af enkelte bevægelselemen-

ter, der aldrig forekommer i denne form i den naturlige omverden, en artsspecifik mekanisme med en normalt kun mere eller mindre underordnet betydning på en måde, der gør dyret ensidigt, så at det udvikler nogle biologisk ufunktionelle bevægelsesstereotyper. Derved befæster man det indtryk, at dyrets 'mekaniske' påvirkelighed ved hjælp af en forstærker skulle kunne ligestilles med indlæringens karakter i det hele taget«. På en særlig enkel måde kan man anskueliggøre de forfalskninger af den artsspecifikke adfærd og de fejlagtige generaliseringer af nogle punktuelt gyldige love, som ligger i disse eksperimentelle begrænsninger, ved at tænke på, at i mange naturlige adfærdssammenhænge opgiver dyrene på ingen måde deres handlinger, når de resulterer i en 'fiasko', altså i 'forstærkningens' udebliven. Tværtimod bliver forsøgene på at klare situationen hyppigere og mere intense« (s. 149). Holzkamp-Osterkamp sammenfatter disse analyser således: »De adfærdsmåder hos dyrene, der skabes i de 'indlæringsteoretiske' eksperimenter i den 'klassiske betingning', den 'operante betingning' eller andre indlæringsmodeller, som vi ikke har omtalt her, udgør *ekstreme særtilfælde* af dyrenes artsspecifikke indlæring, hvilket vi her har villet antyde eksemplarisk. Disse særtilfælde 'forklarer' på ingen måde dyrs adfærd, men kan selv kun forklares som særtilfælde ud fra den etologiske teori. De behavioristiske indlærings-teoriens centrale fejl ligger i, at de skabte *særtilfælde af indlæring på utilladelig vis hver gang universaliseres til en teori om 'indlæringen' overhovedet*. Denne forkerte videnskabelige fremgangsmåde kan man ikke rydde af vejen ved nok så mange empiriske 'bekræftelser', hvor dyrenes adfærd med magt tvinges ind i det pågældende indlæringsparadigme« (Holzkamp-Osterkamp 1975, s. 149f.).

I sin undersøgelse af *menneskets tænkning* udreder Seidel (1976) i en detaljeret funktionelt-historisk afledning af problemers *naturhistoriske* udvikling (kap. 3), af problem-tænkningens *samfundsmæssigt-historiske* udvikling (kap. 4) og af opkomsten og løsningen af problemer i det *borgerlige samfund* (kap. 5–7) de forskellige stadier i problemprocessen som udgørende et modsigelsesfyldt forhold mellem *samfundsmæssigt-nødvendige* og *subjektivt-aktive* momenter: Den *samfundsmæssige opståen, udvikling og formulering* samt endelig *løsning* af problemerne. Derved kommer Seidel frem til den vigtige karakteristik af »problemløsningen« i snæver forstand, at den udgør en bearbejdning af et »lukket problem« med et »fast mål«. Ved

et sådant er »problemrummet« fuldstændigt struktureret og problemløsningen kan »virtuelt« nås ved at prøve sig frem. Når der foreligger et lukket problem, er løsningen af problemet »egentlig« allerede nået. Den omstændighed, at der faktisk alligevel foreligger et »problem«, skyldes, at problemløserens tidlige kapacitet overskrides, hvis han forsøger at gennemprøve alle muligheder, så at der her må findes heuristiske metoder til at afkorte afprøvningsprocessen (strækkende sig helt til det grænsetilfælde, hvor man råder over algoritmer, der gør det muligt at løse problemet uden afprøvninger) (se kap. 6.4). Seidel foretager nu en indgående analyse af *alle de opgavetyper, der benyttes i den traditionelle problemløsningsteori*, og påviser derved, at i *samtlige teorier om problemløsningen* undersøgte man kun løsningen af »lukkede problemer« i den skitserede betydning, at man altså har *elimineret* alle de stadier fra den *traditionelt-psykologiske udforskning af tænkningen*, hvori problemet opstår og udvikles, helt frem til det stadium, hvor problemet principielt kan lukkes« (se s. 152ff.). Som følge heraf universaliserer man også her på *en utilladelig måde et særtilfælde*, nemlig løsningen af »lukkede problemer« som et *karakteristikum ved menneskets problemproces som helhed*. Dette særtilfældes *relative uvæsentlighed* er en følge af, at det pågældende problem for det meste er *samfundsmæssigt mere eller mindre løst*, når det har nået det »lukkede problems« stadium, at altså de *samfundsmæssigt nødvendige individuelle processer*, som er forbundet med problemets udvikling og formulering, allerede har ført til resultatet. Gennemgående stiller den traditionelle problemløsningsteori da også kun sine forsøgspersoner overfor »*tilegnelsesproblemer*«, hvor individet endnu en gang skal finde løsninger, som *samfundsmæssigt set allerede er nået*. Deraf følger, at den traditionelle problemløsningsteori *ikke kan forstå problemernes samfundsmæssigt-historiske bestemtthed samt de producerende menneskers aktive bidrag ved at »stille« problemerne og ved deres begribende erkendelse af virkeligheden* (kap. 7). Som betingelser for menneskets tænkning overhovedet univerliserer man tværtimod *tænkningens individuelt-situationelle determinanter*, som er løsrevet fra de samfundsmæssige nødvendigheder og altså funktionelt irrelevante, hos mennesker, der blot som »*problemløser*« står overfor et problem, der er stillet dem udefra: Som almen teori om tænkningen er den traditionelle problemløsningsteori »ikke holdbar, og det ikke fordi den indlader sig på tænkningens

problemrelaterethed, men fordi den gør dette på en ganske bestemt måde, idet den nemlig betragter tankeprocessen ud fra aspektet om løsningen af problemer og udelukker det subjektive, historiske moment ved den aktive problemstilling eller underordner det under det i virkeligheden sekundære løsningsaspekt« (Seidel 1976, s. 204f.).

d) *Kombinationen af kritikken af distinktioner, bestemmelsen af specificitetsniveauet og påvisningen af utilladelige universaliseringer ved vurderingen af teorier.*

For det meste adskiller man ikke, men benytter tværtimod en *kombination* af de tre diskuterende kritisk-psykologiske synspunkter ved den differentierende vurdering af traditionelt-psykologiske grundopfattelser og indordningen af de dermed indhøstede fund i en integrerende-kumulativ forskningsproces, nemlig: korrektionen af de vilkårlige afgrænsninger og klassifikationer, indskrænkningen af deres gyldighed til lavere specificitetsniveauer og tilbagevisningen af deres krav på universel gyldighed ved at bestemme deres status mht. funktionel relevans. Af pladsgrunde kan vi ikke her fremstille den hidtil vel mest grundigt udarbejdede udvikling af kritisk-psykologiske grundbegreber: Holzkamp-Osterkamps påvisning af den *specifikt »menneskelige«* behovsstruktur (1975, 1976). Med denne er der for det første frembragt en *funktionelt-historisk afledt kategorisering*, hvorudfra de gængse driftsinventarer, behovsklassifikationer, optællinger og modstillinger af to eller flere »grundlæggende behov«, distinktioner mellem primære og sekundære behov, behov og quasibehov osv. gennemgående kan tilbagevises som *vilkårlige og uholdbare*. Men den skal samtidig vise, at og på hvilken måde de forskellige traditionelle behovs- og motivationsopfattelser forpasser det »menneskelige« eller formations- og placeringspecifikke niveau og altså må *begrænses til et lavere specificitetsniveau*. Endelig kan der redegøres

for, at den aktivering på grundlag af aktuelle behovsspændinger, som de traditionelle opfattelser antager finder sted, kun udgør et »sær«- eller »grænsetilfælde« af behovstilfredsstillelsen, der kun *forekommer* under »umenneskelige« *livsbetingelser*, og der må forstås indenfor en sammenhæng karakteriseret ved *bevidst foregribende omsorg* for den samfundsmæssige og individuelle eksistenssikring, hvorved behovene får deres »menneskelige« kvalitet (se nedenfor). – Netop i denne sidste indordning ligger der en *særlig form for »interaktion« mellem specificitetsindskrænkningen og tilbagevisningen af kravene på universel gyldighed*. Dette er af central betydning for at kunne foretage en adækvat bedømmelse af de teoretiske grundopfattelser med henblik på deres forståelse af den *individuelle livsvirksomhed under det borgerlige samfunds betingelser*. Den indtager en *bred plads* i de kritisk-psykologiske analyser og skal derfor kort antydes.

I det borgerlige samfund er medlemmerne af den afhængige klasse og dens lag udelukket fra at have del i planlægningen af den samfundsmæssige produktion. Dermed er deres muligheder for bevidst at kontrollere deres egne livsbetingelser radikalt begrænsede, hvis de da ikke udvikler »klassebevidsthed« som udtryk for deres evne og parathed til organiseret kamp for deres frigørelse (se Holzkamp-Osterkamp 1976, kap. 4). Derfor er disse mennesker indenfor produktionsområdet blindt underkastet nogle samfundsmæssige nødvendigheder, som er sat af andre, mens de indenfor det private område også er afskåret fra disse nødvendigheder. Men i begge tilfælde forhindres de derved i, på den tidligere skildrede måde (s. 73ff.) *bevidst at realisere samfundsmæssige nødvendigheder i deres individuelle personlighedsudvikling og livsførelse* og dermed at opnå en afsikring og udfoldelse af deres tilværelse i overensstemmelse med de givne samfundsmæssige muligheder. Det betyder

imidlertid, at de i deres individuelle relation til omverdenen næsten ikke realiserer de funktionelt relevante dimensioner ved menneske-verdenssammenhængen på det samfundsmæssige niveau, som vi tidligere har bestemt: Disse medlemmer af den afhængige klasse må altså i deres forhold til omverdenen i større eller mindre grad være *begrænset til dimensioner*, som er *afskåret fra den samfundsmæssige livsopretholdelses nødvendigheder* og dermed *irrelevante*, og som samtidig stadig *delvis er bundet til det organismiske specificitetsniveau* på grund af de manglende muligheder for en fuld individuel samfundsmæssiggørelse. Vi har altså her at gøre med et *særligt tilfælde af relativ tilbageholdthed på det organismiske specificitetsniveau i omverdensforholdet*, som er *»ufunktionelt«* målt ud fra de samfundsmæssige nødvendigheder, men som under den *borgerlige klassevirkeligheds restriktive betingelser* er *»normaltilfælde«* for den *afhængige klasse* under bestemte historiske betingelser. – Som vi har vist i enkeltheder, er den traditionelle psykologi karakteriseret ved *radikalt at udelukke produktionen med dens historisk bestemte form* som et væsentligt kendetegn ved menneskets livsbetingelser – hvilket den gør ved at lukke den inde i *»arbejds- og bedriftspsykologien«*. Dermed er den også karakteriseret ved at udelukke den som en afgørende determinant for den individuelle eksistenssikring, måde at klare tilværelsen på og personlighedsudvikling (ligesom det generelt er produktionen og ikke seksualiteten, der udgør den borgerlige ideologis store tabu). Det må følge heraf, at man ikke erkender *»særligt tilfældet«* med dets delvise reduktion af individernes saglige og sociale omverdensforhold til det *»organismiske niveau«* som et resultat af den *»umenneskelige«* udelukkelse fra den bevidste deltagelse i planlægningen af den samfundsmæssige produktion og dermed kontrollen over deres egne livsbetingelser under borgerlige livsfor-

hold. Tværtimod må man *universalisere det som menneskets »eneste«* art relationer til verden.

I de kritisk-psykologiske analyser finder vi i mange forskellige sammenhænge en påvisning af universaliseringen af reduktionen af de individuelle omverdensforhold til et overvejende organismisk niveau, som er betinget af de borgerlige livsforholds restriktioner, og dermed en påvisning af *»naturaliseringen«* af den samfundsmæssige virkelighed i de traditionelt-psykologiske grundopfattelser (der på den måde afslører deres *»borgerlige«* karakter). Vi har allerede henvist til Holzkamp-Osterkamps (1976) redegørelse for, at man universaliserer den *»umenneskelige situation«*, der er karakteriseret ved en manglende evne til at drage bevidst og langsigtet omsorg for at sikre og udfolde sit liv, som værende en *»alment-menneskelig«* situation i de traditionelle *»organismiske«* forestillinger om aktiviteter til tilfredsstillelse af behov som følge af et aktuelt behovstryk (se især kap. 4.2.2 og 4.3.3). Seidel (1976) har vist, at den *»problemløser«*, som den traditionelle problemløsnings-teori universaliserer til det *»tænkende menneske«* overhovedet, i virkeligheden er karakteristisk for en *»afsubjektivering«* af problemerne (s. 95ff.) og for, at *problembevidsthed og problemsituation falder fra hinanden* (s. 100ff.) i *det borgerlige samfund*. Dermed må problemerne fremtræde for individerne som barrierer, der dukker op i en *usamfundsmæssig »naturlig«* omverden, og der kan overvindes i deres rent individuelle aktivitet. På grund af de formations-specifikke restriktioner når de ikke frem til det *»menneskelige«* niveau, hvor der på en *»funktionelt relevant«* måde stilles og udvikles problemer i overensstemmelse med de samfundsmæssige nødvendigheder.

Særlig vigtigt er det, at man *universaliserer de mellem-menneskelige forholds reduktion til kortsluttet-sagløse, »rent«* sociale relationer på et endnu overvejende organismisk niveau som *»alment-menneskelige«* karakteristika ved de interpersonelle relationer, hvor denne reduktion i virkeligheden er betinget af det borgerlige samfunds *begrænsning af mulighederne for at opbygge omfattende, bevidste kooperationsforhold*, som er *formidlet af fælles samfundsmæssige mål*. Disse falske universaliseringer udarbejdede vi i deres mangesidede sammenhæng se fx. Holzkamp 1973, kap. 7.3, s. 247ff.). Et centralt aspekt ved Holzkamp-Osterkamps kritik af psykoanalysen (1976, kap. 5) og de deraf afledte *»interaktions«*- og *»socialisations«*

teoretiske« forestillinger er netop påvisningen af den inad-ækvate ligestilling af menneskelige relationer i det hele taget og »rent« sociale relationer uden forbindelse med de objektive samfundsmæssige nødvendigheder i den fælles bestræbelse på at klare livet – en ligestilling som stammer fra udelukkelsen af produktionen fra teoridannelsen – og dermed hendes påvisning af den manglende evne til at forstå, at den bevidste kontrol over ens egne livsbetingelser er bundet til, at man har del i de samfundsmæssige kooperationsforhold. Desuden vises det, at disse teorier »i og med deres videnskabelige uholdbarhed samtidig er politisk forkerte, ligegyldigt hvor antikapitalistiske eller endog marxistiske de måtte give sig ud for at være i 'freudomarxismen' og i den moderne sociologiske socialisationsteori. De fikserer nemlig menneskene i deres afhængighed overfor 'samfundet' som blot ønskende (på en resigneret eller opfarende måde). Dermed kan de ikke erkende de reelle muligheder og nødvendige skridt for at forbedre menneskenes situation ved at udvikle evner og behov til bevidst og kooperativt at kontrollere de samfundsmæssige og individuelle livsbetingelser i overensstemmelse med de erkendte objektive nødvendigheder« (Holzkamp-Osterkamp 1976, s. 326).

En i princippet lignende ansats til kritik af traditionelle teorier er realiseret i vort nyeste offentliggjorte arbejde af F. Haug (1977). På grundlag af omfattende teoretiske og empiriske undersøgelser i vort projekt »automation og kvalifikation«, som hun leder, kommer Haug frem til den opfattelse, at der af den *stigende tendens til automatiseret produktion under kapitalistiske forhold* må følge nogle nye *modsigelsesfyldte krav til de kvalifikationer og holdninger, som set fra et kapitalstandpunkt er »nødvendige«*, og som må udvikles individuelt af de umiddelbare producenter. Automationsarbejderne befries i vidt omfang fra at være indlejret i et produktionsforløb, som dikteres af maskineriet, og betroes opgaver bestående i at overvåge og korrigere den samlede produktionsproces i en »virksomhed«. Derfor må de udvikle en grad af *overblik, indsigt, kooperativitet* og først og fremmest *egenmotivation og egenansvarlighed for produktionsresultater*, som kommer i stadig stærkere modsigelse til, at de er udelukket fra den overordnede samfundsmæssige planlægning af produktionen, og at produkterne er unddraget deres disposition. – Kapitalens interesse kræver altså her en grundholdning hos arbejderne, hvor man anser *skinnet af en almen interesse*, for-

stået som enheden af samfundsmæssige og individuelle interesser i det borgerlige samfund, for at være virkelighed, og det er samtidig en grundholdning hvor arbejderne opfører sig *som om* han allerede under kapitalismen var »herre over maskinen«, og som om han i en samfundsmæssig målestok kunne planlægge produktionen i en fri, selvbestemt og selvansvarlig Kooperation samt råde over dens resultater. Det indebærer et billede af et pluralistisk, åbent samfund, som reguleres fornuftigt ved hjælp af interesseudligning i en optimering af de for alle opnåelige livsmuligheder, altså rummer det en miskendelse af deres egen fremmedbestemthed og afhængighed, som ikke kan ophæves i kapitalismen. Haug går ud fra den antagelse, at der i det borgerlige samfund, må udvikle sig nogle *globale opdragelsesstrategier*, som påvirker den *individuelle personlighedsudvikling* hen i retning mod den modsigelsesfyldte grundholdning, der kræves af den samfundsmæssigt nødvendige tendens til automation. Ud fra denne problemstilling analyserer hun *rollelegens umådelige og stadigt stigende udbredelse* som en »videnskabeligt« anbefalet og praktisk realiseret opdragelsesteknik i alle relevante institutioner (førskole, skole osv.). I en række forskellige analyseskridt, som vi ikke skal gengive her, kan Haug samtidig vise, at i virkeligheden bliver de individer, der skal opdrages, i rollelegen fikseret regressivt til en »rent« *social interaktion under udelukkelse af de menneskelige relationers formidling via de antagonistiske produktionsforhold i det borgerlige samfund*. Det foregår under et *skin af at indøve kooperativitet, konfliktovervindelse, interesseudligning, social motivation, »socialt ansvar«* osv. Der skabes altså en illusion om, at man under borgerlige livsforhold skulle kunne opnå *kooperation, konfliktundgåelse, interesseudligning* blot ved at *forbedre individets sociale kompetence i dets omgang med en anden*, ved at *forøge dets »forståelse« for medmenneskets betydning og interesser* osv., uden at der her er uophævelige magtforhold og antagonistiske materielle interesser på spil. Ud fra dette synspunkt analyserer Haug de *hørende grundopfattelser* om rollelegen som opdragelsesstrategi. Hun viser fx., at der på ingen måde følger *virkelig kooperativitet*, forstået som fælles handlen i overensstemmelse med erkendte samfundsmæssige og individuelle nødvendigheder, af »*indfølingen«* i de andre (»*empathy«*), af den *sociale »sensibilitet«* o.a., som tilstræbes i opdragelsesprocessen ved at »*bytte roller«* (»*taking the role of the other«*), at »*skifte identitet«* osv. Tvært-

imod holder den rent *kortsluttet-»sociale«* fiksering på *hinanden* snarere individerne tilbage fra at erkende de *objektive livsbetingelsers beskaffenhed* og den *almene interesse* i at *forandre dem*. Man kan hverken fjerne det objektive undertrykkelsesforhold ved, at undertrykkeren »indføler« sig i de undertrykte og omvendt, eller få midler til at forbedre de afhængiges og uudviklede situationen ved, at de gensidigt indføler sig i hinandens elendighed. For at pointere sin sammenfatning af disse redegørelser citerer Haug Brecht: »Man kan næppe koncipere bevægelseslovene ud fra boldens standpunkt«, og: »Lidelser gør ikke den syge helbredelseskyndig«. I tilslutning hertil konstaterer hun: »Det kommer jo ikke an på at forstå mennesker, men sammenhænge, hvis man vil forandre menneskenes skæbne. Hverken ens egne lidelser eller indfølingen i andres gør det muligt at erkende de midler, der egner sig til at afhjælpe lidelserne. Og smutter man fra rolle til rolle, kan man ganske vist som lindring skaffe sig fornyelser i rolleadfærd, men man kan ikke stille spørgsmålstejn ved de love, der forårsager adfærd i roller«. »På den måde personliggør man nødvendigvis de mulige konflikter, så at de altså tilsyneladende og såvidt man kan føle er resultater af »medspillernes« karakteregenskaber«. »Indfølingen synes altså at være et egnet middel til den i forvejen stillede opgave at installere almene holdninger om ansvar, motivation osv., uden at det almene samfundsmæssige grundlag derfor er givet. Og den synes samtidig egnet til at lade den således fordrede almene potens forløbe i sig selv, uden nogen retning og uden noget krav, ved at man rettidigt har koblet følelserne fra tænkningen . . .« (F. Haug 1977, s. 209ff.).

8. Metodologisk slutbemærkning.

Den kritiske psykologi har *frugtbargjort en mængde hidtil forsømt, empirisk materiale for den psykologiske forskning* ud fra den grundliggende indsigt, at menneskets individuelle aktiviteter bliver underbestemt og derfor videnskabeligt uforklarlige, hvis man kun vil forstå dem ud fra sig selv. Man må snarere begribe *muligheden* for individernes handlinger som et resultat af nogle »artsspecifikke« fylogenetiske processer og begribe handlingernes *konkrete ud-*

formning som et resultat af udviklingen henimod nogle formations-, klasse- og placeringsspecifikke samfundsmæssige individualitetsformer. Dermed har den kritiske psykologi bragt psykologien nærmere til at virkeliggøre det videnskabelige grundpostulat, at man ikke må udelukke til rådighed stående relevante data fra forskningen. Den »funktionelle« kategori om »livsnødvendigheden« ved organismens/individets optimeringsprocesser hen i retning mod omverdenen og omvendt fulgte af den grundliggende opfattelse, at menneskets handlemuligheder og deres realisering kun kan forklares adækvat som et resultat af optimeringsprocesser med forskellig specificitet i forholdet mellem individet og dets historisk bestemte livsbetingelser. På samme grundlag udvikledes den »historiske« kategori om den nuværende menneske-verdens sammenhængs *tilblivelse* op i gennem nogle historiske optimeringsprocesser, og dermed om *forklaringen* af denne sammenhæng ud fra dens *historiske opståelsesbetingelser*: Derfor er det en »funktionelt-historisk« analyse. Derudfra forstår vi helt utvunget svaret på det tidligere stillede spørgsmål (s. 30f.), hvorfor der i den kritiske psykologi inddrages *biologisk, etologisk, antropologisk, arkæologisk, etnologisk osv. materiale*: Kun i en funktionelt-historisk gennemarbejdning af dette *empiriske materiale* kan man komme frem til nogle *indholdsmæssigt bestemte, uafhængige* udsagn om de objektive livsbetingelser, som menneske-verdens sammenhængen med dens forskellige specificitetsniveauer har udviklet sig henimod i løbet af nogle historiske optimeringsprocesser. Den særlige betydning, som Marx' »Kritik af den politiske økonomi« har, følger i denne sammenhæng af, at Marx her har udviklet en opfattelse, hvori der fremsættes videnskabeligt begrundede (og dermed korrigerbare og udviklelige) udsagn om de *objektive, formations- og klassespecifikke livsbetingelser i det borgerlige samfund*. Uden sådanne udsagn ville

den funktionelt-historiske analyse ikke kunne nå det *højeste specificitetsniveau*. Man ville altså *ikke kunne konkretisere og specificere* udarbejdelsen af de individuelle personlighedsudviklinger, livsmåder og handlinger, forstået som et funktionelt »svar« på nogle objektive livsbetingelser, *på netop de betingelser, som mennesker i dag faktisk må leve under*. Følgen ville blive, at man blev hængende i den traditionelle psykologis *uhistorisk-»formalistiske« omverdensbegreb*, som man slet ikke kan begribe individets historicitet med og dermed menneskenes udvikling ca. fra Cromagnon til i dag, og som er blevet videnskabeligt overgået af den kritisk-psykologiske afledning af de *historisk bestemte menneskelige livsbetingelser*.

Den i denne afhandling eksemplarisk skitserede kritisk-psykologiske fremgangsmåde til overvindelse af de psykologiske grundbegrebs vilkårlighed og til igangsættelse af et påviseligt erkendelsesfremskridt i psykologien kan kun opfylde sin opgave, i den udstrækning de kritisk-psykologiske fremgangsmåder og resultater *ikke selv er videnskabeligt vilkårlige og kan kontrolleres ud fra entydige kriterier*.

Under påvisningen og udarbejdelsen af sådanne kriterier skal bl.a. følgende problemer klares:

1. En præcis metateoretisk bestemmelse af forholdet mellem de *funktionelt-historisk* afledelige kritisk-psykologiske *grundkategorier* og de kritisk-psykologiske teorier, som formuleres på dette grundlag, og som *behøver aktuel empirisk bekræftelse*.

2. En klar *operationalisering* af den funktionelt-historiske fremgangsmåde til *afledning* af de »livs-« og »udviklingsnødvendige« dimensioner ved menneske- (og organisme-) verdens sammenhængen ud fra de *objektive betingelser*. Således må man fx. ud fra de fysisk-økologiske omverdensparametre og organismens slutpræstationer operationalisere rekonstruktionen af organismens funktionelle genspejlinger af omverdenens objektive beskaffenhed, som er opstået igennem optimeringen. Desuden må

man operationalisere tilbageslutningen fra *resultaterne* af det objektiverende arbejde: fra de samfundsmæssige livsbetingelser, der foreligger som historisk bestemte produktionsforhold i kraft af de indgribende forandringer af verden, til de individuelle evner, behov osv. hos mennesket, der forstås som en realisering af de »artsspecifikke« menneskelige udviklingsnødvendigheder, og der modalt set er »nødvendige« for at opretholde tilværelsen under disse betingelser (med deres specificifikation afhængigt af klasse og placering). Samtidig må man på såvel det biologiske som det samfundsmæssige niveau entydigt kunne skelne mellem de »livs- og udviklingsnødvendige« organismiske egenskaber eller individuelt realiserede samfundsmæssige kravformer og de *stagnerende eller regressive*. Kun på den måde kan karakteristikken af nogle dimensioner ved omverdensforholdet som »funktionelt-relevante« få *empirisk indhold*. Yderligere må man også kunne operationalisere rekonstruktionen af de indbyrdes forbindelser mellem de »funktionelt relevante« betingelser og de supplerende individuerende betingelser (samt de funktionelt relevante betingelsers særlige måde at virke på) ud fra det »*permanente resultat*« i de individuelle personligheder. Osv.

3. En præcis metodologisk bestemmelse af forholdet mellem funktionelt-historisk og aktuel empirisk forskning. – Hvilket forhold er der mellem data som empirisk materiale for de funktionelt-historiske analyser og data til en aktuel empirisk afprøvning af teorier? Under hvilke betingelser og på hvilken måde må man korrigere funktionelt-historisk indhøstede udsagn med nye aktuelle empiriske data? Hvilke konsekvenser følger der af den funktionelt-historiske ansats for metodologien og metodikken i den aktuelt empiriske, fx. eksperimentelle forskning i psykologien? I hvilket omfang må man supplere den kritisk-psykologiske bestemmelse af de traditionelt-psykologiske teories status med en differentiell kritik af den traditionelt-psykologiske metodiks status, ligeledes på grundlag af tilsvarende kritisk-psykologiske videreudviklinger?

Mange af de hermed stikordsagtigt opregnede problemer er allerede blevet diskuteret på rette sted i de respektive arbejder eller blevet behandlet i selvstændige metodologiske afhandlinger (se især Maschewsky 1977 og Leiser 1978a, b). Andre spørgsmål må vi stadig søge at afklare ved at videreudvikle vor

forskning. Herunder er også nogle almene erkendelses- og videnskabsteoretiske analyser af den kritiske psykologis egenart som enkeltvidenskab og som bestanddel af den videnskabelige socialisme nødvendige. Den kritisk-psykologiske metodologis og metodiks nuværende stade og perspektiver behandles udførligt af mig i en yderligere artikel, som snart udkommer (antagelig i 1979).

Litteratur

- Albert, H. 1971: Konstruktivismus oder Realismus? Bemerkungen zu Holzkamps dialektischer Überwindung der modernen Wissenschaftslehre. *Z. Sozialpsychol.* 2, 5–23.
- Albert, H. 1973: Vom Instrumentalismus zur Hermeneutik des Gesamtsubjekts. I: Albert, H. & Keuth, H. (Eds.). *Kritik der kritischen Psychologie*. Hamburg: Hoffmann und Campe, 179–220.
- Automation und Qualifikation. Interdisziplinäres Projekt am Psychologischen Institut der FU Berlin: Baumgarten, M., Gluntz, U., Gottschalch, H., Haug, F., May, H., Menschik, J., Ohm, Chr., Schütte, I., Wenk, S., Zimmer, G. 1973: Bildungsreform vom Standpunkt des Kapitals. *Das Argument* 80, Sonderband »Schule und Erziehung (V)«, 13–54.
- Automation und Qualifikation. Interdisziplinäres Projekt am Psychologischen Institut der FU Berlin: Haug, F. & Baumgarten, M., Gluntz, U., Ohm, Chr., Schütte, I., van Treeck, W., Wenk, S., Zimmer, G. 1975: Automation in der BRD. *Das Argument* AS 7, 1–326.
- Automation und Qualifikation. Interdisziplinäres Projekt am Psychologischen Institut der FU Berlin: Haug, F., Gottschalch, H., May, H., Nemitz, R., Ohm, Chr., Räthzel, N., van Treeck,

- W., Waldhubel, T., Wenk, S., Zimmer, G. 1978. *Entwicklung der Arbeit, Das Argument* AS 19.
- Braun, K. H. (Hrsg.) 1976a: Beiträge zur Kritischen Psychologie, Band I) Persönlichkeitstheorie. Marburg/Lahn: Im Auftrag der Fachschaften Psychologie und Pädagogik der Philippe-Universität.
- Braun, K. H. (Hrsg.). 1976b: Beiträge zur Kritischen Psychologie. Band III: Kontroverse um Sève, Holzkamp und Leontjew. Marburg/Lahn: Im Auftrag der Fachschaften Psychologie und Pädagogik der Philippe-Universität.
- Bredenkamp, J. 1971: Zwei Anmerkungen zu Münch & Schmid: Konventionalismus und empirische Forschungspraxis. *Z. Socialpsychol.* 2, 273–274.
- Brocke, B. 1973: Wissenschaftliche Prognosen und störende Bedingungen. Zur These der bedingten Brauchbarkeit Wissenschaftlicher Prognosen. I: Brocke, B., Röhl, W. & Westmeyer, H.: *Wissenschaftstheorie auf Abwegen? Probleme der Holzkampschen Wissenschaftskonzeption*. Stuttgart: Kohlhammer, 130–144.
- Bruner, J. S. & Tagiuri, R. 1954: The Perception of People. I: Lindzey, G. (Eds.), *Handbook of Social Psychology*, Bd. 2. Cambridge/Mass.: Addison-Wesley, 634–654.
- Dick, F. 1974: Kritik der bürgerlichen Sozialwissenschaften. Theorie und Empirie, Theorie und Praxis, Forschungsprozess und Wissenschaftstheorie. Heidelberg: Sandler.
- Gibson, J. J. 1973: Die Sinne und der Prozess der Wahrnehmung. Bern: Hans Huber.
- Gleiss, I. 1975a: Der konservative Gehalt der Antipsychiatrie. *Das Argument* 17, H. 1/2, 31–51.
- Gleiss, I. 1975b: Verhalten oder Tätigkeit? *Das Argument* 17, H. 5/6, 440–456, Udkast 1976, 4, h. 3/4.

- Grabitz-Gniech, G., Auslitz, K. & Grabitz, H. J. 1975: Die Stärke des Reaktanz-Effektes der absoluten Grösse und der relativen Reduktion des Freiheitsspielraumes. *Z. Sozialpsychol.* 6, 122–128.
- Graumann, C. F. 1975: Gedanken über das Machen. I: Métraux, A. & Graumann, C. F. Hrsg.): Versuche über Erfahrung. Bern/Stuttgart/Wien: Huber, 21–33.
- Graumann, C. F. 1975: Things in experience and behavior. I: Métraux og Graumann (Hrsg.).
- Gundlach, H. 1976a: Soziales Verhalten erklären (Rezension von Harré & Secord 1972). *Z. Sozialpsychol.* 7, 378–383.
- Gundlach, H. 1976b: Reiz – Zur Verwendung eines Begriffes in der Psychologie. Bern/Stuttgart/Wien: Huber.
- Harré, R. & Secord, P. F. J. 1972: The Explanation of Social Behaviour. Oxford: Basil Blackwell.
- Haug, F. 1977: Erziehung und gesellschaftliche Produktion. Kritik des Rollenspiels. Texte zur Kritischen Psychologie Bd. 7. Frankfurt/M.: Campus; dansk udgave Chr. Ejlers 1979.
- Hays, W. L. 1963: Statistics for Psychologists. New York: Holt, Rinehart and Winston.
- Heisenberg, W. 1948: Der Begriff »Abgeschlossene Theorie« in der modernen Naturwissenschaft. *Dialectica* 2, 331–336.
- Herrmann, Th. 1971: Über einige Einwände gegen die nomothetische Psychologie. *Z. Sozialpsychol.* 2, 123–149.
- Herrmann, Th. 1976a: Statement zu Piaget. I: Hommage à Jean Piaget. Stuttgart: Klett, 25.
- Herrmann, Th. 1976b: Braucht die Psychologie eine Gegenstandsbestimmung. I: Eberlein, G. & Pieper, R.: Psychologie – Wissenschaft ohne Gegenstand. Frankfurt: Campus, 37–44.
- Hilgard, E. R. & Bower, G. H. 1970/71: Theorien des

- Lernens, Bd. I & II. Stuttgart: Klett.
- Holz kamp, K. 1970: Wissenschaftstheoretische Voraussetzungen kritisch-emanzipatorischer Psychologie. *Z. Sozialpsychol.* 1, 5–21; 109–141.
- Holz kamp, K. 1971a: Konventionalismus und Konstruktivismus. *Z. Sozialpsychol.* 2, 24–39.
- Holz kamp, K. 1971b: »Kritischer Rationalismus« als blinder Kritizismus. *Z. Sozialpsychol.* 2, 248–270.
- Holz kamp, K. 1972a: Zum Problem der Relevanz psychologischer Forschung für die Praxis. I: Holz kamp, K.: Kritische Psychologie. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 9–34.
- Holz kamp, K. 1972b: Verborgene anthropologische Voraussetzungen der allgemeinen Psychologie, I: Holz kamp, K.: Kritische Psychologie. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 35–73.
- Holz kamp, K. 1972c: Die Beziehung zwischen gesellschaftlicher Relevanz und wissenschaftlichem Erkenntnisgehalt psychologischer Forschung. I: Holz kamp, K.: Kritische Psychologie. Frankfurt/M.: Fischer Taschenbuch Verlag, 207–288.
- Holz kamp, K. 1973: Sinnliche Erkenntnis – Historischer Ursprung und gesellschaftliche Funktion der Wahrnehmung. Texte zur Kritischen Psychologie Bd. 1. Frankfurt/M.: Fischer Athenäum.
- Holz kamp, K. 1974: Die historische Methode des wissenschaftlichen Sozialismus und ihre Verknennung durch J. Bischoff. *Das Argument* 16, H. 1/2, 1–75; genoptrykt i Holz kamp 1978b.
- Holz kamp, K. udk. 1979. Zum Problem der einzelwissenschaftlichen Spezifizierung des dialektischen und historischen Materialismus am Beispiel Kritische Psychologie (Arbeitstitel). *Das Argument*.
- Holz kamp, K. & Holz kamp-Osterkamp, U. 1977.

- Psychologische Therapie als Weg von der blinden Reaktion zur bewussten Antwort auf klassenspezifische Lebensbedingungen in der bürgerlichen Gesellschaft. I: Kappeler, M., Holzkamp, K. & Holzkamp-Osterkamp, U.: Psychologische Therapie und politisches Handeln. Frankfurt/M.: Campus.
- Holzkamp, K. & Schurig, V. 1973: Zur Einführung in A. N. Leontjews »Probleme der Entwicklung des Psychischen«. I: Leontjew, A. N.: Probleme der Entwicklung des Psychischen. Frankfurt/M.: Fischer Athenäum, XL–LII.
- Holzkamp-Osterkamp, U. 1975: Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung I. Texte zur Kritischen Psychologie Bd. 4.1. Frankfurt/M.: Campus.
- Holzkamp-Osterkamp, U. 1976: Motivationforschung 2. Die Besonderheit menschlicher Bedürfnisse – Problematik und Erkenntnisgehalt der Psychoanalyse. Texte zur Kritischen Psychologie Bd. 4.2. Frankfurt/M.: Campus.
- Irle, M. 1970: Verteidigung einer Theorie durch Expansion. Z. Sozialpsychol. 1, 83–88.
- Irle, M. 1975: Eine Flaute in der Sozialpsychologie? (Anmeldelse af Israel & Tajfel 1972). Z. Sozialpsychol. 6, 96–102.
- Jaeger, S. & Staeuble, I. 1978: Die gesellschaftliche Genese der Psychologie I. Texte zur Kritischen Psychologie Bd. 8.1. Frankfurt/M.: Campus.
- Keiler, P. 1976: Die entwicklungspsychologische Konzeption A. N. Leontjews als Gegenstand marxistischer und bürgerlicher Interpretation. SoPo 34/35, 51–94.
- Keuth, H. 1973: Wissenschaftslehre und »kritische« Psychologie. I: Albert, H. & Keuth, H. (Hrsg.): Kritik der kritischen Psychologie. Hamburg: Hoffmann und Campe, 85–111.
- Leiser, E. 1978a. Einführung in die statistischen Methoden der Erkenntnisgewinnung. Köln: Pahl-Rugenstein.
- Leiser, E. 1978b: Widerspiegelungscharakter von Logik und Mathematik. Texte zur Kritischen Psychologie. Bd. 9. Frankfurt/M.: Campus.
- Lewin, K. 1969: Grundzüge der topologischen Psychologie. Bern/Stuttgart/Wien: Huber.
- Maiers, W. 1975: Normalität und Pathologie des Psychischen. Das Argument 17, H. 5/6, 457–493.
- Maiers, W. udk. 1979: Die kritisch-psychologische Theorie des Lernens 1. Kritik des funktionalen Modells (Arbeitstitel). Texte zur Kritischen Psychologie. Frankfurt/M.: Campus.
- Maschewsky, W. 1977: Das Experiment in der Psychologie. Frankfurt/M.: Campus.
- Moscovici, S. 1972: Society and Theory in Social Psychology. I: Israel, J. & Tajfel, H. (Eds.): The Context of Social Psychology: A Critical Assessment. London: Academic Press, 17–68.
- Münch, R. 1973: Kritizismus, Konstruktivismus, Marxismus I: Albert, H. & Keuth, H. (Hrsg.). Kritik der Kritischen Psychologie. Hamburg: Hoffmann und Campe, 131–177.
- Münch, R. & Schmid, M. 1970: Konventionalismus und empirische Forschungspraxis. Z. Sozialpsychol. 1, 299–310.
- Münch, R. & Schmid, M. 1972: Die Sackgasse des konstruktivistisch vorbereiteten Marxismus. Z. Sozialpsychol. 2, 299–301.
- Ohm, Chr. 1973: Ziellosigkeit als Lernziel der Gruppendynamik. Das Argument 15, H. 1–3, 94–122.
- Röhl, W. 1973: Rückzug der kritischen Psychologie? I: Brocke, B., Röhl, W. & Westemeyer, H.: Wissenschaftstheorie auf Abwegen? Probleme der Holzkampschen Wissenschaftskonzeption. Stuttgart: Kohlhammer, 8–82.
- Schurig, V. 1973: Mechanischer und dialektischer Materialismus in der Biologie. Die philosophi-

- schen Konsequenzen der Selektionstheorie. I: Hübner, K. & Menne, A. (Hrsg.): Natur und Geschichte. X. Deutscher Kongress für Philosophie, Kiel, 8.–12. Oktober 1972. Hamburg: Meiner, 423–428.
- Schurig, V. 1974: Naturgeschichte als Erkenntnis- und Gesellschaftstheorie. *Das Argument* 88, 806–818.
- Schurig, V. 1975a: Naturgeschichte des Psychischen 1. Psychogenese und elementare Formen der Tierkommunikation. *Texte zur Kritischen Psychologie* Bd. 3.1. Frankfurt/M.: Campus.
- Schurig, V. 1975b: Naturgeschichte des Psychischen 2. Lernen und Abstraktionsleistungen bei Tieren. *Texte zur Kritischen Psychologie* Bd. 3.2. Frankfurt/M.: Campus.
- Schurig, V. 1976: Die Entstehung des Bewusstseins. *Texte zur Kritischen Psychologie* Bd. 5. Frankfurt/M.: Campus.
- Schurig, V.: Psychologie und Gesellschaftsform. Under udarbejdelse.
- Seidel, R. 1976: Denken – Psychologische Analyse der Entstehung und Lösung von Problemen. *Texte zur Kritischen Psychologie* Bd. 6. Frankfurt/M.: Campus.
- Smith, M. B. 1961: Editorial. *J. abnorm.soc.Psychol.* 63, 461–465.
- Staeuble, I. 1972: Politischer Ursprung und politische Funktionen der pragmatistischen Sozialpsychologie I: Nolte, H. & Staeuble, I.: *Zur Kritik der Sozialpsychologie*. München: Reihe Hanser, 7–65.
- Tajfel, H. 1972: Experiments in a Vacuum. I: Israel, J. & Tajfel, H. (Eds.): *The Context of Social Psychology: A Critical Assessment*. London: Academic Press, 69–119.
- Ulmann, G. 1975: Sprache und Wahrnehmung. *Texte zur Kritischen Psychologie* Bd. 2. Frankfurt/M.: Campus.
- Weizsäcker, C. F. von 1963: *Zum Weltbild der Physik*. Stuttgart.
- Werbik, H. 1976: Grundlagen einer Theorie des sozialen Handelns, Teil. 1. Aufbau der handlungstheoretischen Terminologie. *Z. Sozialpsychol.* 7, 248–261.
- Westmeyer, H. 1973: Störende Bedingungen und Exhaustion. Eine logische Analyse I: Brocke, B., Röhl W. & Westmeyer, H.: *Wissenschaftstheorie auf Abwegen? Probleme der Holzkampschen Wissenschaftskonzeption*. Stuttgart: Kohlhammer, 83–129.
- Zajonc, R. B. 1968: Cognitive Theories in Social Psychology. I: Lindzey, G. & Aronson, E. (Eds.): *Handbook of Social Psychology* Bd. 1, 2. Aufl. Reading, Mass.: Addison-Wesley, 320–411.

Kan der være en kritisk psykologi inden for rammerne af den marxistiske teori?

De to poler i spændingsfeltet af kontroverse og modsatte positioner, som principielt betvivler muligheden og berettigelsen af en marxistisk funderet »kritisk psykologi«, er på den ene side den traditionelle psykologi, som problematiserer muligheden og forsvarelsen af en marxistisk psykologi byggende på de her udviklede enkeltvidenskabelige kriterier, og på den anden side bestemte marxistiske (eller marxistisk intenderede) positioner, som betvivler eller fornægter muligheden og berettigelsen af en marxistisk psykologi under påberåbelse af kriterier fra selve den marxistiske teori.

1. Skindet af værdifrihed i den analytiske videnskabsteori

Den traditionelle psykologis og den analytiske videnskabsteoris måde at argumentere mod muligheden og berettigelsen af en marxistisk funderet kritisk psykologi på er kendt og har ikke forandret sig siden de tidlige kontroverser. Jeg kan derfor fatte mig i kortshed ved min fremstilling af den.

Det bestrides, at psykologien som udviklet enkeltvidenskab i sig selv kan og må være »marxistisk« og

dermed, mener man, være underlagt en bestemt politisk opfattelse. Psykologien som videnskab skulle kun være forpligtet over for sine videnskabelige standarder og metoder, og de dermed indhøstede resultater skulle altså være neutrale. Rådigheden over dem i den ene eller anden interesses tjeneste skulle ikke kunne afledes ud fra videnskabelige kriterier, men kun være et resultat af psykologernes, adressaternes eller kontraktgavernes interesser. I stedet for en række yderligere belæg for denne opfattelse skal jeg blot citere en passage fra Theo Hermann: »Man ser, at den nomotetiske psykologi hverken foreskriver børtilstande eller strengt determinerer konkrete realiseringshandlinger. I overensstemmelse hermed kan den nomotetiske psykologi derimod tjene de mest forskellige interesser. Vi bestrider, at den nomotetiske arbejdsmåde som sådan på forhånd fastlægger en bestemt forskningsinteresse ... Hverken at overtage eller at forkaste den nomotetiske metodologi fritager psykologien fra at stå inde for sin tænke- og handlemåde og for sine undladelser. Han hæfter også for, hvad han forstår ved en »samfundsmæssigt relevant« og en »forsvarlig samfundsmæssig praxis« ... Et særligt ansvar for beslutninger og resultater tilkommer ikke »psykologien«. Ansvar tilkommer menneskene, hvad enten de nu arbejder som videnskabsmænd eller fx. kører i bil ... Det er ... trivielt for flertallet af videnskabsmænd ...« (1971, s. 146).

Ud fra denne – vel faktisk for de fleste traditionelle psykologer selvfølgelig – opfattelse kan man aflede følgende vurdering af den kritiske psykologi: I bedste fald er den »psykologi« som enhver anden retning, der underkaster sig nogle videnskabsimmanente kriterier, hvad enten de er af »nomotetisk« eller anden art. Her er det altså ikke, som man foregiver, »psykologien«, der er »kritisk«. Det er tværtimod psykologerne, der er »kritiske«, idet de føler sig forpligtet af bestemte samfundspolitiske målsætninger, nemlig

marxistiske, ved anvendelsen af resultaterne, altså efter afslutningen af den videnskabelige virksomhed, eller måske endog allerede ved valget af problemstillinger, altså før påbegyndelsen af den egentlige videnskab. I værste fald bliver de såkaldte »kritiske psykologer« i deres angiveligt videnskabelige gerning selv påvirket af de udenomsvidenskabelige målsætninger, som er et resultat af deres marxistiske verdensanskuelse og politiske indstilling. Således kommer de, sikkert for det meste ubevidst, til at foretage en interesseret drejning af deres metoder og forfalskning af deres resultater. En sådan fremgangsmåde fortjener på ingen måde betegnelsen »videnskab«, men er dogmatisme og indoktrinering i videnskabeligt gevandt.

Denne opfattelses falskhed følger af den traditionelle psykologis forkortede og omvendte bestemmelse af sin genstand. Den udforsker nemlig ikke konkrete menneskers livsvirksomhed og subjektivitet under historisk bestemte, formations- og klasse-specifikke livsbetingelser i det borgerlige samfund, men adfærd og oplevelse hos abstrakte individer, som i et ydre forhold står overfor en omverden, der fejlopfattes som værende naturlig-ahistorisk. Denne genstandsforfejlning består igen ikke bare i en utilstrækkelig teori. Den afspejler nogle virkelige »omvendte« forhold på det borgerlige samfunds overflade, den tilsyneladende »privathed« hos de indbyrdes isolerede individer, som kun står i en ydre forbindelse med hinanden via vareudvekslingen og markedslovene, og hvis samfundsmæssige relationer har selvstændiggjort sig som naturlige relationer mellem ting: Idet den borgerlige psykologi ikke begriber dette skinvidenskabeligt, men reproducerer det blindt i sin genstandsbestemmelse, er den selv indfanget i den borgerlige ideologis former vedrørende menneskets usamfundsmæssighed og dets livsforholds naturgroethed og uforanderlighed. Forskellen mellem traditi-

Det skal
man

SI

onel og kritisk psykologi kan altså ikke reduceres til en forskel i udvælgelsen og anvendelsen af problemstillinger eller resultater, d.v.s. til psykologernes forskellige vurderinger af den i sig selv »neutrale« psykologi. Partiskheden ligger her på ingen måde blot i de traditionelle eller kritiske psykologers forskellige politiske engagement. Den ligger tværtimod allerede i den forskellige måde, som den traditionelle og den kritiske psykologi opfatter deres genstand på.

Hvad enten den traditionelle psykologi mærker det og vil det eller ej, ligger den nemlig naturnødvendigt under for kapitalens interesse i at opretholde de bestående samfundsmæssige forhold, idet den er fanget i den borgerlige ideologi i kraft af sin forkortede og omvendte opfattelse af den menneskelige livsvirksomhed som »private« relationer i en naturlig omverden. Derimod står den kritiske psykologi, i det omfang det rent faktisk lykkes den at begribe menneskets livsvirksomhed og subjektivitet som bestemt af den historisk tilblevne og foranderlige borgerlige klassevirkelighed, nødvendigvis i modstrid med den herskende interesse og på samme side som dem, der nødvendigvis må være interesserede i en kvalitativ ændring af de bestående samfundsmæssige forhold i retning mod at skabe menneskeværdige livsbetingelser for alle. Videnskabens partitagen for de lønhængiges interesser bliver altså her ikke pålagt den udefra, men så at sige påtvunget den af selve dens genstand i kraft af dens mere omfattende og adækvate erkendelse af denne genstand. Den objektive partitagen for kapitalens interesse er ligeledes en nødvendig implikation af et kvalitativt uudviklet videnskabeligt erkendelsesstade. Man kan anskueliggøre den dermed beskrevne sammenhæng mellem videnskabelig erkendelse og partiskhed med Galilei som eksempel. Med sin opfattelse af planetsystemets heliocentriske karakter, der modsagde den kirkelige lære om mennesket som universets midtpunkt, gjorde han ikke

andet end at udtrykke et kvalitativt mere udviklet videnskabeligt erkendelsesstade, og netop derfor blev han politisk disciplineret med trusler fra de herskende klassers side om tilintetgørelse af hans eksistens, idet de ikke var interesserede i dette erkendelsesfremskridt, fordi det truede deres herredømme. Også betydningen af videnskabsmændenes politiske engagement kan demonstreres med dette eksempel. Deres politiske handlemåde er på ingen måde adskilt fra deres videnskabelige virksomhed. Videnskabsmændene står tværtimod i sådanne situationer til stadihed over for det alternativ, enten offentligt at forsvare det, som de har erkendt som videnskabeligt sandt, og dermed også tage den politiske kamp op mod undertrykkelsen af denne erkendelse og for gennemførelsen af dens praktiske følger, eller at fortie erkendelsen ud fra politisk opportunisme hhv. helt at undlade at tage skridtet hen mod et nyt erkendelsesstade ud fra en anticipation af de dermed forbundne risici og under benyttelse af de til rådighed stående ideologiske retfærdiggørelsessystemer, hvilket vel forekommer hyppigere.

godt

2. Reduktionen af marxismen til ren objektivisme

a) Økonomismen

Vor kritik af den traditionelle psykologis ideologiske hildethed i de borgerlige privatforholds tankeformer deles i vid udstrækning af de nævnte marxistisk argumenterende kritikere af den kritiske psykologi. Uenigheden begynder først ved spørgsmålet om, hvorvidt man kan overvinde denne ideologiske hildethed med en videnskabelig konception, der på den ene side hævder at argumentere indenfor rammerne af den videnskabelige socialisme, men på den anden side alligevel stadig eksplicit forstår sig selv som »psykologi«, ligesom den kritiske psykologi gør. Her

betvivles det nemlig, at man med en rigtig bestemmelse og analyse af subjektivitetens problem ved hjælp af den videnskabelige socialismes begreber og fremgangsmåder overhovedet kan få sådanne specifikke aspekter ved subjektiviteten som forskningsgenstand frem, at de kan berettigede en indholdsmæssigt og metodisk selvstændig videnskabelig behandling. Hvis en sådan tvivl var velbegrundet, ville der principielt ikke være plads til en selvstændig individual- og subjektivitetsvidenskab inden for den videnskabelige socialisme, ligemeget om den så nærmere bestemte sig selv som »marxistisk personlighedsteori«, som »kritisk psykologi« eller som noget tredje. Dermed ville man allerede ud fra den kritiske psykologis påstand om, at den kan yde sit særlige subjektivitetsvidenskabelige bidrag inden for rammerne af den videnskabelige socialisme, kunne aflede, at den dermed nødvendigvis må føre til borgerlige eller revisionistiske forfalskninger af den videnskabelige socialisme, som det så blot står tilbage at afdække i enkeltheder.

De marxistiske grundopfattelser, som sådanne positioner påberåber sig, er udsagn fra Marx såsom sætningen, at den samfundsmæssige væren bestemmer bevidstheden, eller konstateringen i den 6. Feuerbachese, at det menneskelige væsen er ensemblet af de samfundsmæssige forhold. Sådanne opfattelser bliver her udlagt således, at det synes at fremgå af dem, at menneskelig bevidsthed, menneskelig subjektivitet ikke kunne og måtte være et selvstændigt problemområde for den materialistiske videnskab, som ville medføre særlige tænke- og fremgangsmåder, men blot må være et resultat af de objektive samfundsmæssige forhold og dermed må kunne afledes fuldstændigt ud fra dem.

I den senere tid gør Joachim Bischoff og »Projekt klasseanalyse« sig særlig eftertrykkeligt og udførligt til talsmænd for denne konception, og de fører den til dels i felten mod muligheden af en marxistisk person-

lighedspsykologi eller en kritisk psykologi inden for den videnskabelige socialismes system. Projekt klasseanalyse almen grundforudsætning, at ifølge marxistisk opfattelse skulle tankeformen blot være en refleks af samfundsformen, konkretiseres af Bischoff fx. i et forsøg på at påvise, at en særlig marxistisk erkendelsesteori og metodologi er overflødig eller meningsløs: Den videnskabelige socialisme skulle tværtimod afledes som enhver anden af det borgerlige samfund bestemt bevidsthedsform ud fra dens genese i den specifikt-historiske karakter ved det samfundsmæssige arbejde på et bestemt udviklingstrin i det borgerlige samfund (1973, fx. s. 52 ff.). Til denne selvaflødning skulle det af Marx i »Kapitalen« udviklede system til kritikken af den politiske økonomi være nødvendigt og tilstrækkeligt. Inden for den videnskabelige socialisme skulle der derfor ikke være nogen legitimerbar plads til erkendelsesteorien og den materialistiske dialektik som en særlig metode. Har han dermed benægtet berettigelsen af en selvstændig refleksion over og udforskning af den materialistiske videnskab i dens samfundsmæssige subjektivitet som kilde til en aktiv bestemmelse og bevidst kontrol over tænke- og undersøgelsesprocessen, så forsøger dernæst andre medlemmer af projektet ud fra samme ansats at påvise, at en selvstændig refleksion over og udforskning af den individuelle subjektivitet inden for den videnskabelige socialisme ikke kan retfærdiggøres.

Argumentationsmåden i disse begrundelsesforsøg kan fx. aflæses af Laufenberg, Rzezick og Steinfelds (1975) kritik af Sèves bog »Marxisme og personlighedsteori«. Sève afleder kravet om en marxistisk personlighedsteori ud fra forskellen mellem på den ene side det menneskelige væsen som en totalitet af de i de objektive samfundsmæssige forhold liggende historisk tilblivne og bestemte menneskelige udviklingsmuligheder og -nødvendigheder og på den anden

side de konkrete individer, som delvis realiserer det menneskelige væsen i deres bestemte position inden for den arbejdsdelte totalitet af samfundsmæssige forhold. I overensstemmelse hermed står personlighedsstrukturerne ganske vist ifølge Sève i et underordningsforhold i forhold til samfundsstrukturen, men de kan alligevel ikke afledes alene ud fra deres objektive bestemtthed. De må tværtimod udforskes i deres særegenhed som konkrete, enestående subjekter. Laufenberg, Rzezic og Steinfeld bestrider nu det berettigede i Sèves skelnen mellem samfundsmæssige forhold og konkrete individer og det tilladelige i at bestemme det menneskelige væsen i de objektive samfundsmæssige forhold. Samfundsmæssige forhold og konkrete individer betragter de tværtimod som identiske med hinanden. I overensstemmelse hermed fornægter de også enhver forskel mellem det menneskelige væsen og de individuelle mennesker, og Marx' 6. Feuerbachtese, at det menneskelige væsen er ensemblen af de samfundsmæssige forhold, udlægges som ensbetydende med den tese, at individerne skulle være ensemblen af de samfundsmæssige forhold (sml. 1975, fx. formuleringerne på s. 107 og s. 170). Følgelig tilbageviser forfatterne Sèves opfattelse af, »at fremstillingen af den specifikke form for samfundsmæssigt arbejde ikke falder sammen med fremstillingen af det med »kød og blod« udstyrede menneske«, hvormed Sève må spalte noget »ifølge sagens natur sammenhørende i to på hinanden følgende skridt« og dermed gør sig skyld i en »idealistisk forestilling«. »Sève har altså på den ene side de samfundsmæssige forhold og på den anden side menneskene og dermed problemet om formidlingen mellem dem«, og »ved hans forsøg på at formidle samfundet med individerne stiller der sig det problem for ham, hvorledes samfundet får indpas i individerne« (1975, s. 47). Problemet om de konkrete personligheders

struktur og udviklingslove, som Sève selv fremhæver, må derfor blot være resultatet af den falske, idealistiske skelnen mellem samfundsmæssige forhold og konkrete individer, altså blot et skinproblem, og den af ham projekterede marxistiske personlighedsteori må fordampe af mangel på en genstand.

Denne positions egenart bliver tydeligere, når man betragter de forslag, som Laufenberg, Rzezic og Steinfeld nu selv kommer med med henblik på, hvordan man skal opfatte individuelle mennesker: En konkretisering og specificering af den økonomiske analyse skal, ifølge deres opfattelse, træde i stedet for en uholdbar marxistisk personlighedsteori eller andre subjektivtvidenskabelige problemstillinger inden for den videnskabelige socialisme. I Marx' »Kapitalen« ydes der kun en almen analyse af det borgerlige samfunds anatomi, men herunder abstraheres der såvel fra de bestemte forhold i et bestemt land i et bestemt tidsrum som, og det skulle være centralt i den nuværende sammenhæng, fra de særlige regioner i et land, en by o.s.v., som har »indflydelse på menneskene« (32 f.). »Man kan derfor sige, at alle yderligere bestemmelser forbliver en abstraktion, så længe et enkelt menneske ikke bestemmes i alle dets ejendommeligheder ud fra dets konkrete situation« (s. 33). Her fremtræder det individuelle menneske altså totalt som et produkt af de objektive samfundsmæssige indvirkninger, og dets individualitet reduceres til, at det så at sige udgør et særligt skæringspunkt af sådanne indvirkninger. Hvis man derfor blot får tilstrækkeligt specificeret fat på de objektive samfundsmæssige betingelser, som et menneske er udsat for på sin samfundsmæssige position, så skulle det være ensbetydende med, at man har fået fat på dets individualitet. I overensstemmelse hermed skulle det problem, til hvis udforskning en marxistisk personlighedsteori eller »kritisk psykologi« formodentlig er

nødvendig, derfor kunne løses fuldstændig ved at differentiere og specificere kritikken af den politiske økonomi.

Når der med andre ord ifølge projekt klasseanalyse opfattelse ikke inden for den videnskabelige socialisme kan påvises nogen særskilt genstand for »personlighedsteoretiske« eller »kritisk-psykologiske« analyser udenfor kritikken af den politiske økonomi, og der altså heller ikke kan påvises nogen legitim egen problemstilling, så må disse ansatser nødvendigvis på en utilladelig måde tage problemer op, som egentlig udelukkende hører ind under kritikken af den politiske økonomi, hvorunder der naturligvis måtte opstå psykologiske eller subjektivistiske forfalskninger af den videnskabelige socialisme som resultat af måden at behandle disse problemer på. Således bliver det da også fra den side igen og igen bebrejdet den kritiske psykologi, at den vil foretage en »psykologisk« forbedring og fuldstændiggørelse af den marxske kritik af den politiske økonomi og den deri indeholdte revolutionære teori om arbejderklassen med dennes principielle indhold.

b) Den kritiske teori om subjektet

Der kan imidlertid også afledes en anden konsekvens ud fra den samme vurdering af den videnskabelige socialisme, nemlig behovet for at supplere den marxistiske teori, der i sig selv er ude af stand til at forstå subjektiviteten, med en særlig subjektvidenskab uden for den videnskabelige socialisme. Denne konception forfægtes med stort eftertryk af repræsentanterne for en »kritisk teori om subjektet«, såsom Lorenzer, Horn, Dahmer, Leithäuser, o.a. Denne teoris grundlæggende forudsætninger kan teseagtigt sammenfattes på følgende måde:

1) Den videnskabelige socialisme, den historiske materialisme, kritikken af den politiske økonomi (disse tre begreber ligestilles i stor udstrækning) ana-

lyserer kun objektive samfundsmæssige strukturer.

2) Den politisk-økonomiske analyse i marxistisk forstand behøver derfor et supplement i form af en subjektiv strukturanalyse, idet den menneskelige subjektivitet her er og bliver udelade (fx. Lorenzer 1974, s. 218 ff.).

3) Nødvendigheden af at supplere den politisk-økonomiske analyse med en subjektiv strukturanalyse er væsentligt et resultat af, at Marx i kritikken af den politiske økonomi analyserer menneskets udveksling med den »ydre natur«, mens den subjektive strukturanalyse må analysere menneskets udveksling med sin »indre natur«: »Grundelementerne i de individuelle strukturer oprettes alle sammen i en ... praktisk-dialektisk proces, der – i et kontrapunktisk forhold til menneskets store udveksling med den ydre natur – er en udveksling med (barnets) indre natur« (Lorenzer 1974, s. 223).

4) Den subjektive strukturanalyse må nødvendigvis og selvfølgelig udføres på grundlag af psykoanalysen som den for menneskets »indre natur« ansvarlige disciplin, ja de to ting er egentlig identiske med hinanden, således at fx. Horn uden videre med hensyn til psykoanalysen kan tale om »den subjektive faktor« og dens videnskab« (1973, s. 116).

5) For at psykoanalysen kan opfylde sin funktion som supplement til den marxistiske teori, må den selv befries fra sine scientistiske selvmisforståelser, overflødige biologistiske islæt, o.s.v. Således åbenbarer den sin karakter som »kritisk teori om subjektet«, som en dybdehermeneutisk erfaringsvidenskab. På den måde kan Leithäuser (1973) betegne den »kritiske teori om subjektet« som »den anden side af kritikken af den politiske økonomi« og derom fastslå: »Det siger sig selv, at psykoanalysen ikke kan forblive uforandret i en sådan teoridannelsesproces« (s. 26).

6) Da den subjektive strukturanalyse og psykoana-

lysen (i form af den kritiske teori om subjektet) er identiske, indebærer en fornægtelse af marxismens behov for at blive suppleret med psykoanalysen nødvendigvis en subjektfor nægtelse, som udtrykker dogmatisk-økonomistiske eller »sociologistiske« bornertheder i marxismen selv. Lorenzer (1974, s. 229) siger herom: »Den der uformidlet fører adfærd tilbage til samfundsmæssige forhold, springer på en kortsluttet måde opgaveområdet for en (fra psykoanalysen kommende) subjektiv analyse over – han burde holde op med at kokettere med psykoanalytiske begreber for at dække over sin økonomisme eller sine skjulte antropologiske forhåndsantagelser«.

7) De objektive samfundsmæssige strukturer, der skal udforskes politisk-økonomisk, og de subjektive strukturer, der skal udforskes psykoanalytisk, er ikke uafhængige af hinanden. De historisk bestemte produktionsforhold indvirker tværtimod på interaktionsrelationerne indenfor de subjektive strukturer og giver dem dermed deres historiske bestemtthed. Hvis en kritisk teori om subjektet skal kunne udfylde den funktion at supplere den marxistiske teori, må den tage hensyn til de subjektive strukturers bestemtthed af de objektive strukturer. Den må altså ud over de genuint psykoanalytiske begreber og integreret med disse udvikle et begrebssæt, med hvilket der kan præsteres en »sammenkædning« af psykoanalytiske og politisk-økonomiske begreber. Et centralt begreb af denne art er fx. Lorenzers begreb om den »bestemte interaktionsform« (fx. 1974).

Overfladisk set synes den kritiske teori om subjektet at stå i et skarpt modsætningsforhold til projekt klasseanalyses konception, da nødvendigheden af en særlig subjektvidenskab, som de fornægter, her jo netop forsvares med særligt eftertryk. Lorenzers udsagn om økonomismen i en konception, som umiddelbart fører adfærd tilbage til samfundsmæssige forhold, må som følge heraf ramme projekt klasseana-

lyse fuldt ud. Meget mere væsentligt og skæbnesvangert er imidlertid et afgørende fællesskab mellem de to konceptioner: Såvel ifølge projekt klasseanalyse og andre dermed beslægtede forestillinger som ifølge den kritiske teori om subjektet er den marxistiske teori kun en teori om objektive samfundsmæssige strukturer, men på ingen måde en teori til forståelse af menneskelig subjektivitet som en selvstændig størrelse. I overensstemmelse hermed kan den heller ikke udforske konkrete individers livsvirksomhed og subjektivitet med sine egne begreber og fremgangsmåder: Om man så udleder den konsekvens heraf, at udforskningen af subjektiviteten i det hele taget skulle være unødvendig og illegitim, eller at den må bedrives i en subjektvidenskabelig ansats udenfor den marxistiske teori, kommer i forhold hertil i anden række.

Det nævnte væsentlige fællesskab mellem de to konceptioner må nu også nødvendigvis resultere i en på afgørende punkter ensartet vurdering af den kritiske psykologi. Også den kritiske teori om subjektet må nemlig på grundlag af sin ligestilling af subjektvidenskab og psykoanalytisk teori om subjektiviteten udenfor den marxistiske teori (omend associeret med denne) nødvendigvis betragte den kritiske psykologiske forehavende, at udvikle en subjektvidenskabelig ansats indenfor den marxistiske teori og udelukkende på grundlag af marxistiske grundbegreber og fremgangsmåder, som umuligt og illegitimt. Den af den kritisk-psykologiske konception følgende tilbagevisning af det videnskabeligt forsvarlige ved en subjektvidenskab, der er extramarxistisk-psykoanalytisk og blot »sammenkædet« med marxismen udefra, må derfor nødvendigvis her fremtræde som et klart bevis på den kritiske psykologiske økonomisk-objektivistiske dogmatisme.

3. Marxismen som almen subjektvidenskab

Det må være blevet klart: Den kritiske psykologi og den marxistiske personlighedsteori kan kun begrundes deres krav på at være legitime og meningsfulde ansatser indenfor den videnskabelige socialisme, hvis de kan påvise, at den bl.a. af projekt klasseanalyse og den kritiske teori om subjektet repræsenterede opfattelse af, at marxismen skulle reducere menneskelig subjektivitet til økonomiske forhold, at den kun skulle undersøge objektive strukturer m.m., udspringer af en mangelfuld forståelse af den marxistiske teori, og dermed er falsk.

For at komme videre i vore overvejelser må vi altså fremhæve nogle principielle træk ved den marxistiske opfattelse af menneskelig subjektivitet, hvilket samtidig indebærer en kritik af de hidtil fremstillede fejltolkninger af den marxistiske teori om subjektet og en bestemmelse af genstanden for de subjektvidenskabelige ansatser indenfor den videnskabelige socialisme.

Det er en fundamental fejltagelse at mene, at man kan bringe det væsentlige ved den marxistiske opfattelse af mennesker på den fællesnævner, at mennesket skulle være bestemt af de objektive samfundsmæssige forhold. Tværtimod: En opfattelse, som kun kender til dette aspekt, er på ingen måde en dialektisk materialisme, men netop den anskuen-de-objektivistiske materialisme, hvis hovedmangel Marx i I. Feuerbachtese viser består i, at af den »opfattes genstanden, virkeligheden, sanseligheden kun i objektets eller anskuelsens form; men ikke som sanselig menneskelig virksomhed, praxis; ikke subjektivt«. Jeg gentager: »ikke subjektivt«! – Ifølge en central grunderkendelse i marxismen kan mennesker til forskel fra dyr kun opretholde deres materielle liv, ved at de selv fremstiller deres eksistensbetingelser ved hjælp af en indgribende forandring af naturen i

det genstandsmæssige kollektive arbejde. Menneskene er derfor på den ene side i kraft af deres praxis ophav til den aktive skabelse og bevidste kontrol af deres tilværelsesomstændigheder, d.v.s. subjekter for deres samfundsmæssige livsproces. Men på den anden side er de p.g.a. de naturlige og samfundsmæssige nødvendigheder, som deres eksistensopretholdelse, altså deres materielle reproduktion er underlagt, i deres virksomhed og i deres bevidsthed bestemt af deres objektive livsbetingelser, altså også af de samfundsmæssige forhold, som de selv skaber og forandrer. Den subjektive bestemmelse og den objektive bestemthed er begge nødvendige, indbyrdes sammenhængende grundtræk ved enhver menneskelig, d.v.s. samfundsmæssig livsvirksomhed. Som følge heraf kan det ved en konkretisering af synsmåden på historisk specifikke samfundsformationer aldrig stå til diskussion, om det ene eller det andet moment er givet her, men altid kun i hvilket specifikt forhold den objektive bestemthed og den subjektive bestemmelse af samfundsprocessen står til hinanden.

Af den omstændighed, at subjektiviteten i marxismen begribes som et bestemmelsesmoment ved den samfundsmæssige proces, altså som en indvirkning af historisk størrelsesorden, følger det, at her betegner man ikke primært de enkelte individer som »subjekter«, men de samfundsmæssige kræfter, som bevidst bærer de historiske forandringer. I den forstand tales der fx. om arbejderklassen som »det revolutionære subjekt«, om samfundet som »det gnoseologiske subjekt« for erkendelsen eller også alment om, at menneskene må blive til »subjekt« for deres samfundsmæssige livsproces. For at fremhæve det faktum, at »subjektivitet« nødvendigvis må forstås som en virkende størrelse af historiske dimensioner, som en »faktor« i den historiske proces, taler man i den dialektiske materialisme også om den »subjektive faktor« i den historisk-samfundsmæssige proces. Samtidig må de

objektive samfundsmæssige betingelser og den »subjektive faktor« ikke fejltolkes som stående i et gensidigt udelukkende forhold til hinanden. De objektive betingelser er til stadighed det overordnede bestemmelsesmoment, fordi også den subjektive faktors art og omfang bestemmes af deres historiske udviklingsstade. Den subjektive faktor begrænser ikke de objektive betingelsers betydning. I dens styrke udtrykkes kun, i hvilket omfang de objektive betingelser selv igen er et resultat af menneskenes bevidste kollektive praxis og kan forandres af en sådan praxis. Desuden kan udprægningen af den subjektive faktor globalt tages som en målestok for de samfundsmæssige forholds udviklingsstade og en samfundsformations udviklingshøjde: Jo stærkere den subjektive faktor bliver i den historiske proces, jo mere udformer menneskene bevidst deres egne livsbetingelser, og jo større mulighed har de for også at udvikle deres egne evner og behov fuldt ud i deres selvbestemte deltagelse i skabelsen af menneskelige tilværelsesbetingelser for alle. – Den »subjektive faktor« og de nævnte »samfundsmæssige subjekter« er ikke en ovenover og uafhængigt af de enkelte subjekter eksisterende selvstændig væsensenhed, men er reelle sammenfatninger af bestemte grupper eller klassers eller også af alle samfundsmedlemmers bevidste, aktive livspraxis på grundlag af erkendelsen af, at man alle rammes af den samfundsmæssige virkelighedsforandrings objektive nødvendigheder.

Den marxistiske konception om de overindividuelle subjekter og den »subjektive faktor« er særlig svær at forstå for en borgerlig bevidsthed og giver derfor hyppigt anledning til »essentialistiske« eller »metafysiske« misforståelser. Men den er af central betydning, fordi den fremstiller den begrebslige forståelse af den erkendelse, at det er specifikt for menneskene, at de er bevidste skabere af deres samfunds-

mæssige livsomstændigheder. I den udstrækning man sidder fast i det borgerlige samfunds overflade og begrebsligt kun vil acceptere individuelle subjekter og samfundsmæssige forhold, kan man aldrig forstå, hvorledes mennesker kan opnå bevidst indflydelse på deres samfundsmæssige tilværelsesomstændigheder, for det pågældende enkelte subjekt kan som sådant naturligt nok ikke forandre de samfundsmæssige forhold, men står overfor dem i en tilstand af udleverethed og magtesløshed. De enkelte individer kan altid opnå indflydelse på deres egne relevante livsbetingelser, som jo altid er samfundsmæssige livsbetingelser, i det omfang de tilhører grupper eller klasser i en lignende objektiv situation som samfundsmæssige subjekter med historisk bestemmende indflydelse og dermed i deres bidrag til den bevidste samfundsmæssige virkelighedskontrol også forøger kontrollen over deres egne tilværelsesomstændigheder. Hvorvidt det individuelle subjekt kan opnå en sådan selvbestemt indflydelse på sine egne relevante livsbetingelser, afhænger som følge heraf ikke blot af det selv, men også af den »subjektive faktors« objektive samfundsmæssige udviklingsstade indenfor den historisk specifikke situation, som det pågældende individ befinder sig i.

Marxistisk intenderede opfattelser som de fremstilte forestillinger hos Joachim Bischoff og projekt klasseanalyse, men også forestillingerne om marxismen hos den »kritiske teori om subjektet«, er, da de kun kan forstå menneskene som resultat, men ikke også som skabere af deres samfundsmæssige livsforhold, eksempler på netop den objektivistisk-anskuende materialisme, som Marx tilbageviser i 1. Feuerbachese: Idet de kun kender til den ene side af den historiske proces, bestemtheden igennem de objektive forhold, men ser bort fra den anden side, den bevidste bestemmelse af disse forhold, opfatter de

og det er forstået for en subjektivitetsskab!

netop kun deres genstand i objektets eller anskuel-
sens form, men ikke som menneskelig praxis, »ikke
subjektivt«.

Hvis man altså, som projekt klasseanalyse, ikke
kan erkende den subjektive faktor i den samfund-
smæssigt-historiske proces, så må man også tage fejl
af det subjektivt-aktive aspekt ved de konkrete in-
dividers livsvirksomhed, hvilket kan påvises i den
skildrede Sève-kritik fra Laufenberg m.fl. De indivi-
duelle subjekter må nødvendigvis blive fejludlagt
som et blot skæringspunkt i forholdene, som nødven-
digvis passivt udleveret til disse forhold. Det forbli-
ver ubegribeligt, hvorledes de nogensinde kan blive
til skabere og forandrere af disse forhold. Det der
optræder som en særlig »materialistisk« position med
dens fremhævelse af adfærdens objektive bestemt-
hed, er i kraft af absolutiseringen af dette aspekt intet
andet end en *pseudomarxistisk »miljøteori«*, som har
forestillingen om de isolerede individers udleveret-
hed til de samfundsmæssige forhold til fælles med den
borgerlige sociologi, og som altså faktisk selv er en
marxistisk garneret variation af den borgerlige socio-
logi.

Det falske ved denne opfattelse ændres heller ikke
ved at henvise til subjekt-objekt-omvendingen og be-
vidsthedens formbestemthed i det borgerlige sam-
fund. Det samfundsmæssige arbejdes borgerlige for-
mer og det dermed eksisterende samfundsmæssigt
nødvendige skin er objektive karakteristika ved de
samfundsmæssige forhold under kapitalismen. Men
dermed er på ingen måde også den individuelle be-
vidsthed som sådan automatisk »formbestemt«, så-
dan som det foregøgles af den skildrede mekaniske
»refleksteori«. De konkrete individer »forholder« sig
nemlig også altid som subjekter til deres samfund-
smæssige livsbetingelser. Herunder kan den indivi-
duelle bevidsthed være fanget i den borgerlige ide-
ologis former, hvorved den blindt reproducerer de

»private relationer« på det borgerlige samfunds over-
flade i sin livspraxis. Men individet kan også realisere
klassebevidsthed i sin individuelle bevidsthed. Der-
med har det som individuelt subjekt del i arbejderbe-
vægelsens og dens forbundsfællers overindividuelle
samfundsforandrende subjekt og er altså ikke sim-
pelthen bestemt af det borgerlige samfunds former,
men medvirker aktivt bestemmende i overvindelsen
af dem. – Men individerne er heller ikke totalt »form-
bestemt« i den udstrækning deres bevidsthed er
fandet i den borgerlige ideologis former. For det
første er menneskene nemlig som udstyrede med
»kød og blod« netop også naturlige væsener, hvorved
enhver mulig formbestemthed har sine grænser.
Menneskenes stofskifte vil man fx. sikkert kun van-
skeligt kunne betragte som muligvis formbestemt.
Men dermed rejser der sig det spørgsmål, hvorledes
man med henblik herpå må opfatte forholdet mellem
naturlighed og samfundsmæssighed på de forskellige
funktionelle niveauer hos de konkrete individer; et
spørgsmål, der igen på ingen måde kan besvares med
henvisning til den borgerlige ideologis former. For
det andet, og det er her det afgørende, er selvstæn-
diggørelsen af den samfundsmæssige bevægelse og
dens upåvirkelighed af bevidst menneskelig livsvirk-
somhed p.g.a. subjekt-objekt-omvendingen under
kapitalismen jo kun karakteristisk for den totalsam-
fundsmæssige proces, men ikke for alle dens delom-
råder. Overfor det totalsamfundsmæssige anarki står
jo som bekendt en stram og endog stadig mere stats-
ligt koordineret bevidst planlægning af produktionen
indenfor enkeltkapitalerne, hvilket også må slå ned i
forskellige fremtrædelsesformer som en modsigelse
mellem anarki og planlægning indenfor mere afledte
områder af samfundet. Modsigelsen mellem de total-
samfundsmæssige forholds objektive bestemthed
igennem det borgerlige samfunds anarkiske former
og den subjektive bestemmelse indenfor delområder

genfindes dermed også på de konkrete individers plan. Også de i den borgerlige ideologi indfangne individer kan altså subjektivt-aktivt influere og bestemme deres livsbetingelser indenfor delområder, og derunder forbinde deres individuelle subjektivitet med stadig mere indflydelsesrige samfundsmæssige subjekter, d.v.s. indgå stadig mere omfattende forbund o.s.v. for at kontrollere stadig mere relevante betingelser. Disse påvirkningsmuligheder støder dog her stadig stærkere på grænser, jo mere bestemte relevante livsomstændigheder kun kan underkastes bevidst kontrol ved at forandre de totalsamfundsmæssige forhold, altså i kraft af en praktisk overskridelse af indfangetheden i de borgerlige privatrelationer. – Hvis man i sin analyse af konkrete individers livsvirksomhed medtager bestemtheden igennem den borgerlige ideologis former ikke kun som en mulig komponent, men betragter den individuelle bevidsthed som totalt »formbestemt«, står man trods sin anvendelse af bestemte begreber fra Marx' kritik af den politiske økonomi udenfor den marxistiske teori: »Formbestemthed« anvendes her så at sige i den borgerlige rolleopfattelses forstand, hvor det jo også forudsættes, at de enkelte individer er bestemt af rollerne, men hvor muligheden for en subjektiv-aktiv, altså kollektiv forandring af rollerne, og dermed af de forhold, som de tilhører, ikke er repræsenteret i teorien.

Fejltolkningen af den marxistiske opfattelse af individuelle mennesker som en ren »miljøteori« om bestemtheden igennem de borgerlige forhold er vidt udbredt i den venstreorienterede sociologiske litteratur – omend sjældent i så rigoristisk en udprægning som hos projekt klasseanalyse, altså som en total identificering af individerne med forholdene. Således fremhæver Klaus Ottomeyer i sine arbejder programmatisk et i forhold til de økonomiske forhold selvstændigt område for menneskelig interaktion, ad-

færd, social handlen, og han betegner sin analyse som et »forsøg på at formidle interaktionsteori og kritik af den politiske økonomi systematisk med hinanden« (1974, s. 76). Han slår fast, at en »teori om forholdene, hvis strukturelle kerne må være kapitalbegrebet, ... i første omgang må holdes ude fra en teori om individernes adfærd, hvis begge igen skal kunne sættes i relation til hinanden« (1974, s. 80). Dertil anfører han en sætning fra Marx, hvori det siges, at »forhold, når de skal fikseres, overhovedet kun kan tænkes som forskellige fra subjekterne, der forholder sig« (Grundrisse, s. 61). Men i hans virkeligt gennemførte analyser af »formidlingen mellem økonomi og interaktion« i cirkulations-, produktions- og konsumtionssfæren i det borgerlige samfund er interaktionens »formbestemthed« igennem de borgerlige forhold dog alligevel det eneste eller i hvert fald det væsentlige afledningsgrundlag: »Den af de økonomiske forholds egendynamik resulterende formbestemthed af mødet mellem de konkret-sanselige personer træder disse i møde som karaktermasker ... Den interaktionsteoretiske ansats måtte ligge dér, hvor karaktermasken lægger sig på den perciperbare interaktion mellem de sanseligt-konkrete individer, hvorved de økonomiske forhold reproduceres blindt, og hvor karaktermasken strukturerer deres adfærd« (1974, s. 71). Dermed er menneskene igen kun forstået i deres objektive bestemthed, mens der er set bort fra den subjektivt-aktive side ved den samfundsmæssige proces og ved den individuelle livsvirksomhed, og den skildrede »miljøteoretiske« indskrænkning altså ikke er overvundet. Individerne, hvis sanselighed og konkretthed på den ene side fremhæves, fremtræder på den anden side også hos Ottomeyer alligevel blot som resultat, men ikke også som skabere af deres livsbetingelser, og de forflygtiges altså også her til blotte skæringspunkter i forholdene. – I sit nyeste arbejde har Ottomeyer selv erkendt

deres. adfærd. virkel.

denne problematik i sin ansats. Han gør i de indledende bemærkninger til bogen »*Ökonomische Zwänge und menschliche Beziehungen*« (1977) »opmærksom på en misforståelsesmulighed, ... som hænger ved teksten: Den foreliggende fremstilling af den kapitalistiske mellemmenneskelighed«, således anfører han, »forudsætter nemlig i første række et billede af et menneske, der indordner sig under den herskende økonomis tvang som et i stort omfang upolitisk og egoistisk privatmenneske. Denne forudsætning er desværre realistisk for de fleste mennesker i vort samfund, men udgør kun den halve sandhed, fordi en solidarisk kamp mod de økonomiske forhold principielt er nødvendig og mulig. Når det bliver klart, hvor nedbrydende den resignerede tilpasning til forholdene indvirker på de mellemmenneskelige relationer og på et meningsfuldt livsperspektiv, må det medvirke til i fællesskab og målrettet at vende indsigten i og harmen over denne nedbrydning mod en aktiv forandring af disse forhold« (s. 14 f.). Her har Ottomeyer i en væsentlig henseende sat ensidigheden ved den marxistisk intenderede miljøteori rigtigt på begreb, men dermed endnu ikke ophævet den i sine virkelige analyser af individuel mellemmenneskelighed. Man har revet den reelle sammenhæng mellem objektiv bestemtthed og subjektiv bestemmelse af den historiske og individuelle livsproces fra hinanden i tankerne, hvis man ganske vist forsøger konkret at efterspore den objektive bestemtthed i de forskellige livsområder, men kun abstrakt giver plads til muligheden for subjektiv bestemmelse udenfor sin undersøgelse. I analysen må man helt fra begyndelsen på et totalsamfundsmæssigt plan og helt ind i de enkelte menneskers livssituation få fat på det modsigelsesfyldte forhold mellem den individuelle udleverethed til de samfundsmæssige tilværelsesomstændigheder og disses praktisk-subjektive, altså kollektive foranderlighed med dette forholds til enhver tid givne kon-

krete udmøntningsmåder, hvis man rent faktisk skal kunne yde et bidrag til at vende forholdene ved at fremme erkendelsen af forandringsmuligheder, og hvis man ikke blot igen og igen skal beskrive sin udleverethed til forholdene.

4. Den kritiske psykologi som særlig subjektvidenskab inden for marxismen

Efter at vi nu har fremført den marxistiske opfattelse af den subjektive faktor som en bestemmelsesstørrelse i den historiske proces og af de samfundsmæssige subjekter og deres forhold til den individuelle subjektivitet imod den rent anskuende materialisme og imod de »miljøteoretiske« misforståelser, må det nu også være blevet klart, at det ikke er fremhævelsen, men eliminationen af subjektiviteten, der udgør en forfalskning af den videnskabelige socialisme. Marxismen er så at sige selv den almene historiske subjektvidenskab par excellence, netop i kraft af den måde, hvorpå den udarbejder forholdet mellem den objektive bestemtthed og den subjektive bestemmelse i den historiske proces: Det udgør dens karakter af revolutionær teori. Den videnskabelige socialisme kan derfor heller ikke på nogen måde reduceres til en »økonomisk« lære, og det ikke engang hvis man gerne vil tilsidesætte Engels' centrale arbejder om naturdialektik, de mange væsentlige undersøgelser af Marx, Engels og Lenin om ikke-økonomiske problemer, og den derpå byggende dialektiske materialisme: Heller ikke Marx' »Kapitalen« kan som »kritik af den politiske økonomi« selv reduceres til en »politisk økonomi« om det borgerlige samfund. Den marxske sætning: »Den gamle materialismes standpunkt er det borgerlige samfund, den nyes det menneskelige samfund eller den samfundsmæssige menneskehed« (MEW 3, s. 7), gælder med hele dens

indhold også for »Kapitalen«. Den der afkorter den marxistiske teori til »politisk økonomi« og dermed vil indhegne den i et bestemt arbejdsdelt-enkeltvidenskabeligt område, betragter selv marxismen fra et borgerligt standpunkt, idet han miskender dens karakter af revolutionær teori om gennemsætningen af den subjektive faktor i den historiske proces og dermed om menneskeliggørelsen af de samfundsmæssige forhold.

Hvis nu den generelle genstand for den marxistiske teori er forholdet mellem objektiv bestemthed og subjektiv bestemmelse i den historiske proces og dens praktiske mål er udviklingen af den subjektive faktor i historien, så er og bliver, som det fremgår af vore overvejelser, forholdet mellem objektiv bestemthed og subjektiv bestemmelse i de konkrete individers livsvirksomhed de personlighedsteoretiske hhv. kritisk-psykologiske ansatser genstand. Deres karakter som »særlig subjektvidenskab« indenfor den videnskabelige socialisme må så bestå i, at de har udviklingen af den subjektivt-aktive komponent, altså af selvbestemmelsen i den menneskelige livsvirksomhed som praktisk mål. Det siger sig selv ud fra hvad vi hidtil har fremlagt, at en sådan marxistisk individualvidenskab må være sekundær i forhold til den marxistiske udforskning af den historiske proces, og at den altså i sine resultater og fremgangsmåder væsentligt må være bestemt af den omfattende samfundsmæssigt-historiske analyses resultater og fremgangsmåder. Man må her snarere omvendt spørge, hvorledes de konkrete individer og lovmæssighederne for deres livsvirksomhed overhovedet kan skelnes fra den historiske proces og dens lovmæssigheder i et sådant omfang, at der kan fremhæves en specifik genstand og derud fra afledelige specifikke fremgangsmåder for en særlig individual- hhv. subjektvidenskab.

Mulighederne for at bestemme de konkrete indivi-

der, de individuelle subjekter som et særligt forskningstema indenfor den videnskabelige socialisme følger af, at individerne er et permanent resultat af deres individualhistoriske udvikling, en proces der ganske vist er snævert sammenvævet med den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces, men alligevel kan skelnes fra den. – På den ene side set er individuelle udviklinger set i et samfundsmæssigt perspektiv ganske vist kun et delaspekt af den samfundsmæssige udvikling, så at sige et mikroskopisk aspekt ved selve den historiske proces, da denne jo bæres af de konkrete individer, som i deres personlige udvikling så at sige igen og igen må indhente den, for at kunne yde deres bidrag til den samfundsmæssige livsopretholdelse. Således betragtet er individuelle udviklinger såvel i deres objektive bestemthed som i deres subjektive bestemmelse i vidt omfang determineret af forholdet mellem de objektive betingelser og den subjektive faktor på det pågældende samfundsmæssigt-historiske udviklingstrin. Det gælder både for de individuelle udviklingsmål, som opstår ud af de nødvendigheder, som er forbundet med den samfundsmæssige livsopretholdelse og dens klassespecifikke begrænsninger og omvendinger, og også for de individuelle udviklingsbetingelser, som ligeledes følger af de historisk bestemte samfundsmæssige nødvendigheder og modsigelser. Denne erkendelse af de individuelle udviklingsforløbs og resultaters determineret af det samfundsmæssigt-historiske udviklingsstades nødvendigheder (med dets formations- og klassespecifikke udmøntninger) skiller enhver marxistisk funderet individualvidenskab fra alle varianter af borgerlig udviklingspsykologi, som vil forstå den individuelle udvikling ud fra den selv, alene under hensyntagen til determinanter af situationel eller biografisk størrelsesorden, og som dermed må tage fejl af den.

Men på den anden side set er den samfundsmæs-

sigt-historiske proces set ud fra individernes og deres udviklings perspektiv en proces af højere størrelsesorden og med en selvstændig lovmæssighed. Dette karakteristikum gælder på ingen måde kun for kapitalismen, hvor de menneskelige relationer har vendt sig om som samfundets upåvirkeligt-naturlige selvbevægelse, men er fælles for alle samfundsformationer: Den samfundsmæssigt-historiske udvikling som en overordnet proces opstår i kraft af den menneskelige livsopretholdelses specifikke karakter som genstandsmæssig forandring af naturen. Dermed lever menneskene i kraft af deres samfundsmæssige produktion i en verden af genstandsmæssige og symboliske betydninger, en verden der ganske vist er skabt af dem selv, men overlever de individuelle livsforløb. Som følge heraf er menneskenes forhold til hinanden heller ikke udelukkende rent sociale relationer, men formidles i overensstemmelse med den kollektive eksistenssikrings nødvendigheder via de i den producerede genstandsmæssige verden anlagte, længerevarende relationsstrukturer i deres egenskab af til enhver tid foreliggende produktionsforhold. Det er ikke den kendsgerning, at der findes en overordnet samfundsmæssig udvikling sted, som er specifik for en bestemt samfundsformation, men menneskenes grad af bevidst bestemmelse over denne udvikling som samfundsmæssige subjekter.

Et
rækt
I deres egenskab af rums- og tidsligt begrænsede livsenheder forefinder de konkrete individer altså de samfundsmæssige forhold som en overfor dem stående realitet, der består ud over de rumslige og tidslige grænser for deres egen livsvirksomhed. Menneskene bliver »født ind i« et bestemt sted og en bestemt tid i det samfundsmæssigt-historiske forløb og må »samfundsmæssiggøre sig individuelt« under de givne betingelser, d.v.s. fra potentielle samfundsmæssige mennesker bliver til reelle, altså historisk bestemte samfundsmæssige mennesker. Begivenhe-

derne i den samfundsmæssigt-historiske proces, hvoraf fx. kriser, krige, katastrofer, revolutioner er særligt iøjnefaldende, »rammer« de mange konkrete individer på deres respektive samfundsmæssige position på et fikseret »sted« i deres individuelle livsforløb. De virker så at sige ind i det »udefra«, bestemmer og forandrer mere eller mindre dets retning. – Desuden er det ikke kun først og fremmest de objektive betingelser, der forefindes som en realitet der står overfor individerne, men også den historiske proces' samfundsmæssige subjekter i deres historisk bestemte udprægning, som fx. et bestemt udviklingsstade hos den organiserede klassebevidste arbejderstand. Som enkelt menneske er og bliver individet tillige lige så passivt ramt af den historiske udviklings subjektive kræfter som af de objektive betingelser. Fx. er det udleveret til en revolution i samme udstrækning som til en naturkatastrofe. Kun i det omfang individet forbinder sin egen praktisk-subjektive aktivitet med de subjektivt-aktive kræfter i den historiske proces, får det ved at deltage i den bevidste kontrol over de samfundsmæssige livsbetingelser også indflydelse på sine egne relevante tilværelsesbetingelser, og bliver det altså som et moment ved de samfundsmæssige subjekter til individuelt subjekt for sin livsproces ved at overvinde sin enkeltstående.

Rammerne for de individuelle livs- og udviklingsnødvendigheders specifikke karakter indenfor de overordnede samfundsmæssige nødvendigheders sammenhæng følger af de individuelle livsforløbs rums-/tidslige begrænsethed i forhold til de mere omfattende historiske udviklinger: Indenfor det enkelte individs livsforløb og dets historisk bestemte livssituations grænser må det nødvendigvis kunne opnå og opretholde en samlet handleevne. De specifikke love for den individuelle udvikling vokser ud af den deraf følgende integrative livsvirksomhed, ved hjælp af hvilken begrænsningerne og modsigelserne i den ob-

jektive og subjektive livssituation igen og igen må sammenfattes i en samlet handleevne – hvorunder indskrænkninger og tab af handleevnen til stadighed følger med som alternativer. Desuden er de individuelle udviklingslove igen ganske vist bestemt af de historiske udviklingslove, da den til enhver tid giver form for handleevne, som individerne udvikler sig henimod, og de betingelser, hvorunder denne udvikling foregår, er et resultat af de samfundsmæssigt-historiske lovmæssigheder, men de kan på ingen måde simpelthen føres tilbage til dem: I de individuelle udviklingslove er der intet umiddelbart modstykke til de love, hvorved der i en kamp mellem de politiske kræfter udvikler sig en produktionsmåde af højere kvalitet på grundlag af tilspidsningen af de objektive modsigelser i en given produktionsmåde. I overensstemmelse hermed ville det også være meningsløst at søge et eller andet ved stadierne for den individuelle udvikling, som korresponderer med rækkefølgen af grundlæggende samfundsformationer, ursamfund, slavesamfund, feudalisme, kapitalisme og socialisme. Omvendt kan der heller ikke i de historiske udviklingslove være noget simpelt modstykke til de lovmæssigheder, hvorefter de konkrete individer under bestemte formationsspecifikke og klassespecifikke betingelser når frem til et nyt niveau for handleevnen ved at forarbejde modsigelser og begrænsninger i deres særlige livssituation, eller kommer til kort overfor disse livsopgaver. Det er en væsentlig forskningsopgave for den marxistiske individualvidenskab at udarbejde de fælles træk ved de samfundsmæssigt-historiske og de individuelle udviklingslovmæssigheder, som alligevel følger af det faktum, at de individuelle love kun er delaspæker af de samfundsmæssige.

Man må udfolde konsekvenserne af det faktum, at mennesker også er naturvæsener, for at man kan nå frem til en adækvat forståelse af den individualhisto-

riske udviklings særegenheder ud fra de nødvendigheder og begrænsninger, der er forbundet med at sætte den personlige handleevne igennem. Ganske vist er dette på ingen måde noget specifikt for den individuelle udvikling. Den samfundsmæssige udvikling forløber jo ikke ovenfor og udenfor de konkrete individer, men så at sige igennem dem. Forholdet mellem samfundsmæssighed og naturlighed hos mennesker står altså ligeså vel til diskussion ved den samfundsmæssigt-historiske analyse som ved den individualhistoriske analyse. Alligevel kommer der træk ved den menneskelige naturlighed til syne ved det mikroskopiske sigte på de konkrete individer, som ikke kan erkendes ved at betragte den samfundsmæssige proces: Menneskene fremtræder her i deres fulde legemlighed, sanselighed, oplevelses- og lidelsesevne. På den ene side råder de som artsvæsen over bestemte sanseligt-praktiske muligheder for erkendende og verdensforandrende virksomhed, såsom en hjerne, sanseorganer, hænder med deres »artsspecifikke« funktionspotens. På den anden side støder de i deres livsaktivitet til stadighed på deres egen naturs grænser, besidder en elementær behøven, må spise og sove, bliver trætte, syge og kan ikke undgå at blive gamle. Den yderste, alle andre indeholdende skranke i kraft af de konkrete individers naturlighed er tidsrummet mellem liv og død, som de redningsløst er lukket inde i, og som de ikke kan komme ud af. – Samtidig er menneskene selvfølgelig samfundsmæssige væsener, også i deres naturlighed. Deres biologiske handlings- og erkendelsespotenser er samfundsmæssigt udviklede og dermed under visse omstændigheder også ensidige og begrænsede. De af deres behøven og dødelighed satte naturlige skranke kan ophæves dialektisk i de samfundsmæssige muligheder for individuel tilværelsesudfoldelse og eksistenssikring og for bevidste produktive bidrag til den overindividuel-historiske livsproces. Men de

17/6
Kap. 16
18. marts
kan også skærpes til den rene umenneskelighed i kraft af den samfundsmæssigt bestemte udleverethed til uigennemskuelige og uforanderlige klassespecifikke livsforhold. Derved opløses de konkrete individers »natur« imidlertid ikke af deres samfundsmæssighed, så at menneskene rent faktisk forflygtiges til ulegemligt-spirituelle »skæringspunkter« i de samfundsmæssige forhold. Deres »natur« er og bliver tværtimod til stadighed det sanseligt-praktiske grundlag for deres individuelt-samfundsmæssige livsaktivitets og befindendes specifikke modus.

Det særegne ved den individualhistoriske udvikling som genstand for den marxistiske individualvidenskab er blevet endnu tydeligere ved vor fremhævelse af de konkrete individers naturlighed. Det skulle være blevet klart, at kun hvis man når frem til en virkelig indholdsmæssig viden om den sanseligt-praktiske side ved de konkrete individers livsvirksomhed, om de biologiske grundlag for deres evners og behovs samfundsmæssige udviklingsmulighed, kan man udforske lovmæssighederne for den individuelle samfundsmæssiggørelse, for dannelsen, den stadigt højere udvikling eller hæmning og forstyrrelse af den individuelle handleevne som deltagelse i den bevidste samfundsmæssige virkelighedskontrol, altså i den samfundsmæssige subjektivitet. Når det nu må bestemmes mere præcist, hvordan man herunder kan aflede nogle videnskabeligt begrundede kategorier til forståelse af forholdet mellem naturlighed og samfundsmæssighed hos konkrete individer, så bliver det dog på den anden side også tydeligt på dette sted, at den individualhistoriske analyse uundgåeligt er henvist til at benytte fremgangsmåder og resultater fra analysen af de overordnede historiske processer.

Hvis man begrænser sig til at analysere den individualhistoriske udvikling, er man nemlig ikke i stand til at aflede sådanne kategorier for de biologiske muligheder hos mennesket, som fører til den kun for

mennesket specifikke evne til samfundsmæssiggørelse, altså en forståelse af menneskets »samfundsmæssige natur« med dens forskellige funktionelle delasppekter bestående af samfundsmæssigt udviklelige biologiske potenser: De biologiske muligheder er altid allerede samfundsmæssigt udviklet og bestemt, både i menneskenes udefra iagttagelige adfærd og i deres eget, for deres egen erfaring tilgængelige befindende. Som rent biologiske »potenser« til samfundsmæssiggørelse kan de slet ikke fremtræde umiddelbart. Der findes altså intet ansatzpunkt for at nå frem til kategorier om differentieringen mellem de biologiske muligheder og deres konkrete samfundsmæssige udprægningsform. Tværtimod: Sådanne kategorier må allerede forudsættes for at kunne skelne analytisk mellem det uspecifikt biologiske grundlag og den specifikt samfundsmæssige udviklethed ved menneskenes individuelle erkendemåder, evner, behov. De må altså kunne konstitueres på anden måde. Den eneste videnskabelige vej at nå frem til sådanne kategorier på, er analysen af den naturhistoriske udvikling, hvorigennem de biologiske muligheder for menneskelig samfundsmæssiggørelse har udviklet sig på grundlag af evolutionslovmæssighederne, med dyr-menneske overgangsfeltet som tyngdepunkt, altså det historiske afsnit hvori den rent fylogenetiske udvikling slog om i en ny kvalitet som samfundsmæssigt-historisk udvikling. Man kan kun komme frem til kategorier, hvormed de biologiske potenser til samfundsmæssighed kan skelnes analytisk fra deres konkrete realiseringsform, og hvormed man altså adækvat kan bestemme forholdet mellem naturlighed og samfundsmæssighed i den individualhistoriske udvikling, hvis man på denne måde ikke blot undersøger den individualhistoriske reproduktion af den individuelle samfundsmæssighed på grundlag af de givne biologiske potenser, men afleder de biologiske muligheder for samfundsmæssiggørelse ud fra deres fy-

logenetiske opståelsesbetingelser. – Disse udredninger tydeliggør, at for at udforske den individualhistoriske udviklingsproces hos konkrete mennesker, eller deres personlighed som et permanent resultat af denne proces, skal man ikke blot ud fra den historisk bestemte samfundsmæssige proces aflede de samfundsmæssige livsbetingelser, som individet udvikler sig i og som det må blive og forblive i stand til at handle i, med det for disse samfundsmæssige livsbetingelser karakteristiske forhold mellem objektiv bestemtthed og subjektiv bestemmelse. Man må ligeledes ud fra den fylogenetiske proces, der har ført frem til menneskets »samfundsmæssige natur«, aflede de menneskelige »muligheder« med deres forskellige funktionelle aspekter, som samtidig udvikler sig samfundsmæssigt. Disse to historiske dimensioner står desuden ikke uforbundet ved siden af hinanden, men hænger sammen i et indvendigt forhold, da menneskets »naturlige« forudsætninger for samfundsmæssig produktion af sine livsbetingelser er opstået igennem den fylogenetiske udvikling. Disse forudsætninger udvikler sig nu selvstændigt efter historiske love, hvorunder der også netop blev udviklet de formations-, klasse- og placeringsspecifikke livsbetingelser, som bestemte konkrete mennesker her og nu individuelt må samfundsmæssiggøre sig ind i. De individuelle udviklingsprocessers relative egenlovmæssighed kan kun forstås på grundlag af de således historisk afledte kategorier til forståelse af forholdet mellem de »artsspecifikke« udviklingsmuligheder og deres samfundsmæssigt bestemte realisering i den individualhistoriske proces. Kun på dette kategorielle grundlag kan man dernæst også nå frem til at danne meningsfulde teorier og hypoteser om betingelserne for begrænsningen og gennem sætningen af den subjektivt-aktive komponent.

Ud fra vort forsøg på at påvise, at man kan fremhæve den individualhistoriske udvikling hos kon-

krete mennesker og deres personlighed som et permanent resultat af netop denne udvikling som udgørende en relativt selvstændig forskningsgenstand for en individualvidenskab indenfor den videnskabelige socialisme, kan man samtidig aflede den konsekvens, at en særlig subjektivvidenskab udenfor den videnskabelige socialisme ikke blot er overflødig, men nødvendigvis må reproducere den borgerlige psykologis hildethed i de ideologiske former for de isolerede individers »private« relationer. Den her effektuerede ligestilling af samfundsmæssige forhold og objektive økonomiske betingelser – der, som fremstillet, hos den »kritiske teori om subjektet« førte til et forslag om en arbejdsdeling mellem en marxistisk udforskning af de »objektive strukturer« og en psykoanalytisk udforskning af de »subjektive strukturer« – indebærer nødvendigvis, at man ser bort fra den samfundsmæssige subjektivitet, altså ligestiller »subjekter« og »individuelle subjekter«. På den måde kan det aldrig blive begribeligt, hvorledes individuelle subjekter i deres egenskab af momenter ved den samfundsmæssige subjektivitet kan yde bidrag til den bevidste kontrol over deres egne relevante livsbetingelser, samt mere generelt, hvorledes mennesker overhovedet kan blive til subjekter for skabelsen og forandringen af deres samfundsmæssige eksistensbetingelser. Individerne fremtræder her som nødvendigvis og naturgroet udleveret til de samfundsmæssige forhold, og deres subjektive befindende kan udelukkende forstås som et »privat« indre liv og som resultat af en individuelt-privat biografi.

I alle forsøg på en »selvstændig« grundlæggelse af psykologien som en frigørende videnskab udenfor marxismen ligestilles altså de samfundsmæssige forholds naturgroethed og upåvirkelighed gennem de »private« individer i det borgerlige samfund med relationen mellem individ og samfund overhovedet, hvilket er selve det centrale grundkendetegn ved borger-

lig psykologi og socialvidenskab. Der ændres heller intet herved, når man, som Lorenzer, bagefter igen vil sammenkæde de objektive og de subjektive strukturer og indrømmer de samfundsmæssige forhold en formbestemmende indflydelse på de subjektive strukturer og således når frem til kategorien om de »bestemte«, d.v.s. af det borgerlige samfund »formbestemte« interaktionsformer mellem mor og barn. Ganske vist har man dermed så at sige relativiseret de primære socialisationsprocesser historisk og kendetegnet dem som »borgerlig« socialisation. Men hvad der kommer ud af det, er intet andet end en variation af den tidligere skildrede »miljøteori«, hvori man kun ser de individuelle subjekters objektive bestemthed gennem forholdene, men ikke deres subjektivt-aktive side. Disse »subjektvidenskabelige« ansatser »borgerlige« karakter overvindes netop ikke her, fordi ligestillingen af det »private« individ, der er udleveret til sine samfundsmæssige livsbetingelser, og de menneskelige livsforhold i det hele taget opretholdes. Herved tænker man »i« den borgerlige ideologis »private« former, mens disse former ikke selv begribes ud fra lovene for deres historiske tilblivelse og foranderlighed.

Ligestillingen af det isolerede privatmenneske i de borgerlige forholds former og mennesket som sådant spejler sig også i opsplitningen af den ydre natur som genstand for den politiske økonomi og den »indre natur« som genstand for psykoanalysen, således som den »kritiske teori om subjektet« foretager den for at begrunde sin selvstændighed udenfor den marxistiske teori. Her begriber man ikke i en historisk analyse den menneskelige natur med dens forskellige funktionelle aspekter som en biologisk tilblevet forudsætning for menneskelig samfundsmæssighed, altså som »samfundsmæssig natur«. I sin individualbiografiske begrænsning anser man tværtimod menneskets »indre natur« som produkt af dets specifikke sam-

fundsmæssiggørelse under borgerlige livsforhold for at være den »menneskelige natur« overhovedet. Dermed har man også mystificeret menneskenes naturlighed som den enkeltes blotte »privatsag«, der udgør kernen i hans isolerede »inderlighed«. Man vender ikke den kendsgerning kritisk mod de borgerlige livsforhold, at menneskenes natur under disse livsforhold fremtræder for de i de borgerlige former hildede mennesker som en usamfundsmæssig antitese til en ydre og fremmed samfundsmæssig virkelighed, og at altså individerne her erfarer deres natur som undertrykt af eller i det mindste formet af »samfundet«. Da man ikke i en rent individualbiografisk analyse, hvor »dybdehermeneutisk« den end måtte være, kan trænge igennem overfladen på den menneskelige natur, som fremtræder i sine særlige samfundsmæssige former og dermed forkortet, omvendt, mystificeret som »usamfundsmæssig«, må man blindt reproducere den borgerlige ideologi om den privat-usamfundsmæssige og i anden række samfundsmæssigt formede eller undertrykte »indre natur«, også i de grundkategorier hvormed man vil forstå denne natur, såsom bestemte driftskonceptioner, antagelser om tidlige konfliktforudsætninger hos barnet o.s.v. I kraft af »naturaliseringen« og eviggørelsen af udleveretheden til forholdene i det borgerlige samfunds former forbliver de centrale og specifikke sider ved den menneskelige naturlighed, hvori dets enestående »menneskelige« potens til at producere og tilægge sig de samfundsmæssige livsbetingelser ligger, nødvendigvis ubegrebet. Dermed består der her en elementær modsigelsesfuldhed i forhold til den marxistiske teori, en modsigelsesfuldhed der som en bestemt variant af modsigelsen mellem borgerlig og materialistisk videnskab ikke kan skaffes af vejen ved nogen nok så udspekuleret begrebslig »sammenkædning«.

- Bischoff, J.: *Gesellschaftliche Arbeit als Systembegriff*, Berlin/West 1973.
- Hermann, Th.: »Über einige Einwände gegen die nomothetische Psychologie«, i: *Zeitschrift für Sozialpsychologie* Bd. 2, s. 123-149, 1971.
- Horn, K.: »Die theoretische Abschaffung des Subjekts in Form seiner selbstzerstörerischen Wiederkehr«, i: Dahmer, Horn, Leithäuser, Lorenzer, Sonnemann: *Das Elend der Psychoanalyse-Kritik*, Kursbuch 29, s. 77-117. Frankfurt/M 1973.
- Laufenberg, H., Rzezick, M., Steinfeld, F.: *Sèvres Theorie der Persönlichkeit. Zur Kritik von »Marxismus und Theorie der Persönlichkeit«*, Berlin/West 1975.
- Leithäuser, Th.: »»Ideologischer Kampf« und Theoriebildung« i: Dahmer, Horn, Leithäuser, Lorenzer, Sonnemann: *Das Elend der Psychoanalyse-Kritik*, Kursbuch 29, s. 23-39, Frankfurt/M 1973.
- Lorenzer, A.: *Die Wahrheit der psychoanalytischen Erkenntnis. Ein historisch-materialistischer Entwurf*, Frankfurt/M 1974.
- Marx, K.: »Thesen über Feuerbach«, i: *Marx Engels Werke* Bd. 3, Berlin 1969.
- Marx, K.: *Grundrisse zur Kritik der politischen Ökonomie*, Frankfurt/M.
- Marx, K.: *Das Kapital*, Marx Engels Werke Bd. 23-25, Berlin 1972.
- Ottomeyer, K.: *Soziales Verhalten und Ökonomie im Kapitalismus*, Gaiganz 1974.
- Ottomeyer, K.: *Ökonomische Zwänge und menschliche Beziehungen. Soziales Verhalten im Kapitalismus*, Reinbek bei Hamburg 1977.

Den kritiske psykologiske samfundsteoretiske forudsætninger og grundbegreber

1. Wolfgang Fritz Haug

Individets borgerlige privatform og samfundets omverdensform

1. De former, hvori psykologien i det borgerlige samfund bestemmer sine genstande, trænger sig i første omgang »som af sig selv« ind på den forskende psykolog. Intet virker mere selvfølgeligt end at gå ud fra et individ, som finder sig omgivet af en naturlig omverden. Mere nøjagtigt: Intet virker mere selvfølgeligt, end at forklare individernes adfærds- og oplevelsesmåder ud fra nogle givne forhold i omverdenen, som indvirker umiddelbart på organismen – ligegyldigt om det gøres som i det behavioristiske stimulus-responseskema eller i andre paradigmer, og ligegyldigt om og på hvilken måde man samtidig indrømmer, at omverdenspåvirkningerne brydes af organisme-variable. Individet fremtræder her som ensidigt afhængigt af nogle omverdensbetingelser, det ikke har frembragt og ikke kan øve indflydelse på, men hvor et kendskab til disse betingelser i princippet synes at gøre det muligt at forudsige dets »adfærd«. Følgelig fremsætter man ud fra en sådan synsvinkel udsagn af formodet naturvidenskabeligt eksakt abstrakthed og almenhed om »individet« som sådant: Hvis disse eller hine (om muligt eksperimentelt frembragte) betingelser er givet, må »individet« vise

denne eller hin adfærd, ligegyldigt til hvilken tid og på hvilket sted.

Den selvfølgelighed, hvormed denne grundstruktur igen og igen trænger sig på, har sin reelle grund. Den ligger i utallige individers dagligdags erfaring i det borgerlige samfund. Som enkeltstående står de overfor et færdigt, »lukket« samfund. Deres enkeltstående midt i en samfundsmæssig omverden, som de erfarer sig ensidigt afhængige af, er intet rent skin, men en hård realitet. Imidlertid gengiver den grundforestilling om forholdet mellem individ og samfund, som udspringer af denne realitet, nok det mest umiddelbart erfarede, men alligevel kun det i den forstand mest overfladiske lag af virkeligheden. »Lag« går her såvel på denne virkeligheds historie som på funktionssammenhængen i dens aktuelle begivenheder. I virkeligheden er individerne allerede formidlet samfundsmæssigt, og i virkeligheden er samfundet produceret historisk af utallige individers og generationer af individers aktioner. Udgangspunktet: individet, er allerede et resultat af dets fælles historiske praxis. Det borgerlige individ er sig dog i første omgang ikke dette bevidst, da de samfundsmæssige forhold fastholder det i, at det selv må tage sig af sin egen sag. En historisk bevidsthed om vekselvirkningsforholdet mellem individ og samfund ville heller ikke umiddelbart ændre noget ved dets samfundsmæssige situation. Den samfundsmæssige omverden som individets udvendige modstykke er en hård realitet for det.

Forskersubjektet er borger i den samme verden og befinder sig i samme grundsituation. Ligesom Althusser kan man her oversætte »subjekt« ordret med »det underkastede«. Også forskersubjektet er i første omgang umiddelbart underkastet de former, der på forhånd er givet for ethvert individ af samfundet som individets »sociale rum«. Problemet er særlig tilspidset for psykologen som forskersubjekt, idet han har et

andet subjekt som genstand. Underkastet den samme formbestemthed som sit genstandssubjekt ser han så at sige nede under formbestemtheden. Denne underkastelse af hans synsmåde er og bliver nødvendigvis ubevidst for ham; for at blive sig den bevidst, måtte han gennembryde den. Netop den »selvfølgelighed«, hvormed tingene fremtræder på denne måde for ham, er et symptom på hans underkastelse under disse former. Hvis man begrænser sig til at opfatte det, som fremtræder i disse privathedens former, kan man forsøge at udvikle og sikre videnskabens, i dette tilfælde psykologiens teoretiske og metodiske instrumentarium nok så præcist: målt i forhold til erkendelsesmulighederne er og bliver resultatet kun i en meget rudimentær forstand »videnskab«. Ikke at vide hvad man gør, er det modsatte af videnskab. Til begyndelsen hører der altså en bevidst afledning og retfærdiggørelse af de grundbegreber, som genstanden bestemmes med. I vort tilfælde må vi til at begynde med særlig omhyggeligt aflede individets borgerlige privatform og samfundets tilsvarende specifikke omverdensform.

Vort spørgsmål gælder bestemmelsen af psykologiens objekt. Men nu viser det sig: Det første, der må objektiveres, er de former, hvori ethvert objekt til en begyndelse fremtræder spontant. I stedet for bevidstløs underkastelse under den dagligdags bevidstheds determinanter må træde bevidst kontrol over disse determinanter. Den dagligdags bevidsthed kan kun ophæves ved videnskabelig erkendelse af den samfundsmæssige dagligdags bestemmende former. Så længe vi ikke tager fat på at indvinde en sådan erkendelse, eller hvis det ikke lykkes at nå frem til den, er videnskabsmandens bevidsthed også omfattet af genstandsformen, i stedet for at være omfattende objektiv viden.

For den videnskabelige erkendelse er den samfundsmæssige verden, som skal erkendes, ikke læn-

gere noget der omslutter den, ikke længere »om-verden«. Den må tværtimod erkendes omfattende. D.v.s. videnskaben må levere en omfattende forklaring af omverdenskarakteren, samfundets pseudonaturalighed. Uden at kunne opløse omverdensskinnets saglige form, opløser den dets spontane reproduktion i bevidstheden.

Men går det i det hele taget? Ender denne opgavestilling ikke i et Münchhausen-dilemma? Man kan ikke hive sig selv op ved harene. Der findes ingen virkeligt rationel ansats, som ikke begynder i dagligdagens erfaringsverden og forbliver formidlet med denne. Problemet er klart, løsningsvejen er derimod problematisk. Problemet lyder: At indhøste viden om de former, i hvilke alt til at begynde med tænkes spontant.

Denne viden indvindes ikke ved, at dagligdagens bevidsthed så at sige skydes over i de sande abstraktioners hinsides rige. Al velment håndtering med lokkende ord som væsen-fremtræden, overflade-dybde hjælper os ikke videre. *Opgaven består i overgangen, udviklingen fra det ene til det andet.* Degraderingen af dagligdagens realitet til en »ren fænomenverden« er et verbalt kraftnummer. Dagligdagens realitet er den umiddelbart hårdeste. At fornægte dens realitets-karakter er at føre samme politik som strudsen, der stikker hovedet i busken, selvom det måske nok er en belæst struds. Næppe noget andet har i de seneste år været så mystificerende for bestemte kritiske hoveder som den alt for billige tale om bevidsthedens mystifikation (i kraft af først og fremmest værdiformerne). Bag den dagligdags verden findes der ingen helt anden verden. At tænke sådan ville betyde at falde tilbage til en metafysisk tænkning, hvilket Nietzsche oversætter med »bagverdens« tænkning. For ikke at falde for illusionen om en verden så at sige bag de former, der bestemmer vor dagligdags bevidsthed, vil vi rejse spørgsmålet om overgangen fra be-

vidstheden-i-de-spontane-former til bevidstheden-om-de-spontane-former. Lad os altså formulere opgaven på en måde, så den kan løses uden tilsneget viden om det hinsides og uden at fornægte dagligdagens realitet – dette hjælpeløse kraftnummer fra den rene gode vilje til sandhed: Den struktur, som umiddelbart erfares i dagligdagen, må kunne forklares som en »side« ved en omfattende virkningssammenhæng (altså også som samvirkende med andre »sider« ved denne sammenhæng).

2. Stillet overfor dette problem findes der ingen undskyldning for ikke at gribe tilbage til de indsigter, der er indvundet i Marx' kritik af den politiske økonomi. I den begrundes et epokegørende bevidsthedsfremstød. – Dog står de herskende interesser i kapitalismens økonomiske former i uforsonlig modsætning til en almen aksept af dette erkendelsestilbud.

Kritikken af den politiske økonomis revolutionerende fremskridt udover den klassiske politiske økonomis stade består fx. ikke i gennemførelsen af arbejdsværdilæren – skønt den først kunne gennemføres modsigelsesfrit af Marx – men beror på, at Marx har givet en videnskabelig forklaring af de økonomiske former, i hvilke den klassiske økonomi forsøgte at opdage kvantitative relationer og love uden også at stille spørgsmålstejn ved selve disse former (penge, kapital, løn o.s.v.).

Marx løste dette erkendelsesproblem ved hjælp af den historisk-logiske metode, som går ud på ikke simpelthen at opfange dagligdagens færdige former som »færdige fænomener«, men at opfatte dem »i deres bevægelses flod« ud fra den praktiske nødvendighed af, at de opstod.

Ud af dagligdagens verden griber han den simpleste økonomiske form, varens, som enhver kender, »selvom han ellers intet ved«. Ved at analysere denne form afslører han dens struktur og dens bevægelses-

lov. Han opfatter den i dens konstitution i kraft af den samfundsmæssige praxis og støder på den måde samtidig på dens befæstelse imod den individuelle praxis, der vil møde den som en færdig form. Tillige støder Marx dermed på loven for denne forms videreudvikling til en højere, som får sit komprimerede udtryk i den genetiske række gående fra den simpleste værdiform over pengeformen til kapitalformen og dens pendant, lønformen.

Denne metode indebærer såvel en historisering af det logiske som en logik for det historiske¹.

Historiseringen af det borgerlige samfunds økonomiske former kommer i et ejendommeligt spændingsforhold til dette samfund, for det er de former, som konstituerer denne socioøkonomiske formation. At opfatte disse former historisk vil sige at opfatte selve denne formation historisk. En omfattende videnskabelig erkendelse af denne formation vil også sige at begribe den som opstået og som forgængelig. Mere nøjagtigt vil det sige at begribe dens modsigelsesfyldthed og dens lovmæssige udviklingsproces hen mod sine egne grænser, hen mod tærskelen til en højere samfundsformation. For den videnskabelige erkendelse forbliver det bestående samfund altså intet naturnødvendigt-evigt, men fremtræder tværtimod som det, det er: en historisk specifik samfundsform.

En omfattende kritik af dette samfunds konstituerende former og af den bevidsthed, der bevidstløst bliver indenfor dem, som om de var det samfundsmæssiges naturformer, skaber i og med den teoreti-

ske opløsning af deres pseudonaturalighed – som bliver ved med at bestå i virkeligheden – den uomgængelige forudsætning for at gøre på den ene side det samfundsmæssiges naturgrundlag og på den anden side dets almene historiske bestemmelser til genstand for undersøgelse. Allerede i tesaerne om Feuerbach har Marx bestemt den materialistiske dialektiks standpunkt som det menneskelige samfunds eller den samfundsmæssige menneskeheds standpunkt. Der findes intet andet standpunkt for en omfattende videnskabelig erkendelse af de sociale former, der jo ikke kan forblive indenfor disse former. I kritikken af den politiske økonomi har Marx omsat denne erkendelse, der i Feuerbachtessaerne endnu kunne opfattes som en ren hensigtserklæring, i en systematisk metode til erkendelsesindvinding og begrebsdannelse. Den kapitalistiske produktionsmåde undersøges som en historisk specifik form for samfundsmæssig produktion. Specificiteten viser sig at være en specifik modsigelsesfyldthed: Det samfundsmæssige sætter sig igennem »bag om ryggen«, formidlet af det private. Det private kan selv opfattes som en specifik form for negation af det samfundsmæssige. I dens mest simple form udpeger Marx denne modsigelsesfyldte sammenhæng ved analysen af ækvivalensformen, hvis tredje ejendommelighed består i, »at privatarbejde bliver til sin modsætnings form, til arbejde i umiddelbart samfundsmæssig form«. Denne ejendommelighed ved ækvivalensformen er udtryk for den grundlæggende ejendommelighed ved den borgerlige samfundsform. Dens specifikke modsigelse karakteriserer samtidig dens bevægelsesform og dens nødvendige udvikling hen mod grænsen til den højere samfundsform, i hvilken det samfundsmæssige arbejde ikke længere fremtræder i privat form, men umiddelbart som den samfundsmæssige menneskeheds arbejde.

Marx har påvist, at det borgerlige samfunds bevæ-

1. Det centrale indførende stykke i Marx' analyse af værdiformen har jeg undersøgt indgående i mine »Vorlesungen zur Einführung ins »Kapital«« (2. udg. Köln 1976). Undersøgelsen kan ikke rekapituleres her, men alligevel er det nødvendigt i det følgende at gribe tilbage til dens resultater. Først og fremmest begrebet *objektiv tankeform* trækkes dér ud af »Kapitalen« og almenføres.

gelse og udvikling er bestemt af den grundlæggende modsigelse, at det samtidig er en samfundsmæssig produktionsorganisme og et uorganisk-atomistisk kaos af privataktiviteter: samfundsmæssig produktion under privatejendommens herredømme. Dette modsigelsesfyldte samfund kan ikke leve uden til stadighed at reproducere modsigelsen på et stadig stigende samfundsmæssiggørelsesniveau. Produktionsanlæggenes udvikling kræver et stadig højere samfundsmæssiggørelsesniveau for at kunne udnyttes produktivt; den private skranke får stadig mere absurde og destruktive virkninger. Ligeså lovmæssigt som selve denne grundlæggende modsigelse udvikler den kapitalistiske produktionsmåde betingelserne for »modsigelsen« på den bevidste handlings specifikke niveau i skikkelse af arbejderklassen, dens organisationer og kampe. På den måde producerer den kapitalistiske produktionsmåde samtidig sit udbytte menneskelige element på et stadig stigende samfundsmæssiggørelsesniveau som et tilblivende selvbevidst element ved den højere samfundsformation. Det borgerlige samfund kan slet ikke leve anderledes end ved samtidig at frembringe elementerne til dannelsen af det højere samfund. Til disse dannelses-elementer hører også produkterne af det »almene arbejde«, som Marx har defineret den videnskabelige virksomhed. Således frembringer det borgerlige samfund ud fra sig selv – omend præget af dets grundlæggende modsigelsesfyldthed og funktionaliseret af klassekampene, men dog netop reelt ud fra sig selv uden bagverden og utopisk hinsides – elementerne til den umiddelbart samfundsmæssige produktion og dermed målestokken for en radikal kritik af det bestående samfund.

I kritikken af den politiske økonomi får Marx' kendte udsagn, ifølge hvilket menneskets anatomi udgør nøglen til abens anatomi, dermed konkret betydning som en nøglefunktion ved den umiddelbart

samfundsmæssige menneskeheds perspektiv på det borgerlige samfunds anatomi. Dermed har vi samtidig kendetegnet denne teoris partiskhed. Det drejer sig for den om en omfattende videnskabelig erkendelse af de grundlæggende sociale former, og det viser sig, at denne omfattende erkendelse kun er mulig, idet den træder op imod kapitalinteresserne på basis af elementerne til den umiddelbare samfundsmæssige produktion². For så vidt den »borgerlige« videnskab bliver indenfor de sociale former, reproducerer den de kapitalistiske forholds pseudonaturalighed i tænkningen og befinder sig samtidig i den spontane borgerlige ideologis fortryllelse og på et borgerligt kapitalstandpunkt. Det er to sider af samme medalje, som ganske vist må behandles differentieret.

3. Kategorien objektive tankeformer udgør den centrale kategori for en videnskabelig forståelse af den bevidsthed, som spontant udspringer i de borgerlige økonomiske former i dagligdagen. For så vidt individerne må formidle deres liv virksomt i bestemte økonomiske former, lærer de de objektive lovmæssigheder for at handle-i-disse-former. Her opfatter vi ikke deres bevidsthed som en selvstændig instans, fx. som et mekanisk fungerende apparatur, der passivt genspejler en udvendig væren. Tværtimod gælder bevidstheden her som det, den er, nemlig som den bevidste virksomme væren i bestemte økonomiske former. Disse økonomiske former er de grundlæggende samfundsmæssige praxisformer, og derfor formerne for individernes samfundsmæssige praxis. Den individu-

2. Se herom W. F. Haug: »Die Bedeutung von Standpunkt und Perspektive für die Kritik der politischen Ökonomie«, i: Das Argument nr. 74, 1972, optrykt i: W. F. Haug: *Bestimmte Negation*, Frankfurt/M 1973, dansk oversættelse i *Teori og praxis* nr. 7, 1978.

elle praxis i disse former formidler bevidstheden, ligesom bevidstheden formidler denne praxis. Tænkningen ud fra livspraxis' standpunkt i disse former er underkastet deres »logik«. Den må netop underkaste sig denne »logik« for at formidle en vellykket praxis. Dens underkastelse er ikke udgangspunktet, men resultatet. De økonomiske former betinger altså tankeformer – netop objektive tankeformer. I relation til den umiddelbare økonomiske praxis svarer tankerne i disse former helt igennem til nødvendighederne. Ud fra den dagligdags byttepraxis' standpunkt er det ikke urimeligt at opfatte værdien som noget tingsligt eller som et forhold mellem ting, for den håndteres jo faktisk i denne form. Falsk er denne form-immanent funktionelle bevidsthed, hvis den almengøres til den formodede bevidsthed om tingene og sammenhænge. Den er og bliver omfattet af de objektive økonomiske former og kender intet til denne omslutning, men reproducerer den spontant-bevidstløst.

Forklaringen af, at den spontane dagligdags bevidsthed i det borgerlige samfund er struktureret af sådanne objektive tankeformer, forklarer samtidig dens underordnede, fra enhver form »stammende« rigtighed og dens lovmæssige falskhed – dertil Marx' vigtige begreb den nødvendigt falske bevidsthed, hvor man ikke som det ofte er tilfældet, kun skal betone det falske, men også og i første række nødvendigheden, der først og fremmest er en praktisk livsnødvendighed for individerne.

Objektive tankeformer findes ikke blot på kapitalismens historisk specifikke økonomiske formers plan. Noget tilsvarende findes også på det alment-samfundsmæssige plan og ved menneskets af arbejde formidlede stofskifterelation med naturen. I den historisk-materialistiske videnskab har man indtil idag fortrinsvis udført det kapitalkritiske første plan. Sammenhænge på de to andre planer blev i vidt omfang forsømt. På den måde kunne en uforsvar-

lig almengørelse danne skole, idet fx. alle tankeformer tolkedes som en ren refleks af de borgerligt-økonomiske former. Til grund herfor lå en mekanistisk opfattelse af, at de økonomiske former determinerer tankeformerne, som eliminerer den individuelle livsvirksomheds formidlende position (således fx. hos Alfred Sohn-Rethel og i form af en økonomistisk »refleks«-teori om bevidstheden hos Joachim Bischoff og »Projekt klasseanalyse«).

Hvis man holder sig for øje, at der kun i ekstreme tilfælde vil fremkomme »rene« bevidstheds- og adfærdsfænomener, som kun er betinget af en enkelt sammenhæng i en kompleks virkelighed, at regelen tværtimod er overlejringer af forskellig art, hvor de specifikke planer indgår specifikke forbindelser formidlet af den personlige livsvirksomhed, samtidig med at virkelighedens herskende side i sin egenskab af dominerende tankeform vil strukturere bevidstheden – hvis man holder sig denne kompleksitet for øje, er det indlysende, at et analytisk instrumentarium er en betingelse for at kunne reproducere disse fænomener videnskabeligt i tænkningen. Herunder må man især lægge mærke til spændingsforholdet mellem de forskellige sider ved de modsætningsfyldt og hierarkisk strukturerede fænomener.

4. Et individ i et udvendigt forhold til en naturagtig samfundsmæssig omverden – sådan er den grundstruktur, som med falsk selvfølgelighed til at begynde med trænger sig ind på forskerbevidstheden. Vi kan nu sige noget mere præcist om denne spontane udgangsforestilling i den borgerlige bevidsthed. Samfundets naturagtighed kan forklares ved hjælp af dets borgerlige formbestemthed: Sammenhængen mellem de enkelte vareproducenters aktiviteter frembringes bag ryggen på dem, blindt, ligesom tilfældigt og i hvert fald først bagefter, formidlet af de cirkulerende ting. I sin sproglige afbildning af den grundlæggende

modsigelse, kalder Marx arbejdsprodukterne, der er blevet til varer, for samfundsmæssige ting og individernes samfundsmæssige relationer for tingliggjorte. Den sociale struktur, som er bestemt af de privat-arbejdsdelte produktionsforhold, giver altså produkterne af det menneskelige arbejde et præg af, hvad der også betegnes som deres *fetischkarakter*, og det gælder ikke kun varerne og pengene, men først og fremmest produktionsmidlerne, som fungerer i kapitalformen. Netop det samfundsmæssige ved dem fremtræder som naturaliseret, det stoffligt-naturlige som samfundsmæssigt. Disse forhold får nødvendigvis en pseudonatur til at rykke ind i bevidstheden.

Ikke blot arbejdsmidlerne og -produkterne, men også individerne får indpræget deres specifikke form af de samfundsmæssige forhold. I det borgerlige samfund er individet bestemt af privathedens samfundsmæssige form, det er privatindivid eller privatmand. Det er altså privatpersonens historisk specifikke stilling og handlemulighed i det vareproducerende samfund, der spontant trænger ind i bevidstheden som en selvfølgelig begyndelse for den psykologiske forskning.

Videnskabeligt set – og det vil her primært sige historisk-samfundsmæssigt set – er det individuelle private formbestemthed alt andet end selvfølgelig. Den er et sent historisk produkt, i det tætteste indre vekselvirkningsforhold med det samfund, der fremtræder som en udvendig omverden. Videnskabeligt kan man kun begribe det private historisk og indenfor en omfattende sammenhæng bestående af alle privatpersoner, deres forhold og virksomhedsformer.

Først den abstrakte skelnen mellem denne samfundsmæssige form for privatperson og det menneskelige individ i det hele taget gør det muligt at udforske konstitutionen af de således formbestemte individer med deres indre modsigelsesfyldthed og med et perspektiv, som er kritisk i en fremadrettet forstand.

Vi ved nu, hvorfor produktet af den historisk-menneskelige praxis i vort borgerlige samfund står rundt om den enkelte som en fremmed umenneskelig naturverden. Han fødes ind i den som ind i en færdig verden, som han ikke blot ikke erfarer i et perspektiv af fælles grundlæggelse, men som han overhovedet ikke begriber som en proces. Den omslutter ham, uden at han betvivler det, og er i den forstand om-verden. Sin egen private verden bygger den enkelte indad i en art hulrum. Det private individs umiddelbare devise må være den private tilegnelse af det fremmedgjort-samfundsmæssige.

Det er ikke muligt at opstille den videnskabelige teori om disse forhold i et ideelt parallellforløb til den private tilegnelse. Det er kun muligt som led i en bevidsthedsmæssigt fremadgribende, omfattende, menneskelig tilegnelse af det historiske produkt. At begribe frembringelserne i historien videnskabeligt driver frem imod tilsvarende frembringelser af historie. »Hvorfor ikke bevidst gøre det bevidstgjorte?«³

5. Vort begyndelsesproblem, der fremtrådte som et Münchhausen-dilemma, har Marx i princippet løst ved, at han opfattede genstanden i dens »historiske dannelse«, idet han analyserede dens bevægelse og udvikling i dens nødvendige praktiske formidlings-sammenhæng. For, omend i uundgåelig formelagtighed, i det mindste at nævne den banebrydende videnskabsregel⁴: Marx har løst det videnskabelige grundproblem, ikke analytisk-reduktivt, men udviklende »nedefra og opad« – og »dialektisk-materialistisk« betyder ikke andet.

3. W. F. Haug (1976, s. 190).

4. Denne metodiske grundregel, som Marx vurderede som »den eneste materialistiske og derfor videnskabelige« fremgangsmåde (Das Kapital. Erster Band, s. 303, fodnote), konkretiseres i min snarligt udkommende undersøgelse: »Sein und Bewusstsein im »Kapital««.

Dermed er der ydet et ubetinget nødvendigt forarbejde for enkeltvidenskaberne – hvad enten de undersøger samfundsmæssige genstande, eller man analyserer deres formbestemthed som videnskab-i-samfundet. Som resultat heraf står der en rammeteori om den samfundsmæssige sammenhæng til rådighed. Jo tættere en videnskabs – subjektive eller objektive – relation til samfundet er, des mindre kan den ustraffet lade hånt om dette videnskabelige forarbejde. Videnskaben frigør sig først fra de uvidenskabelige, bornerte former, som den til en begyndelse har udviklet sig i, når de umiddelbart givne former bliver formidlet, d.v.s. når dens reelle formidlethed kan opfanges teoretisk. Uden denne formidlethed, uden denne kritik bliver den hængende i det, som Karel Kosik har kaldt det pseudokonkrete. Og så længe samfundsformationen ikke er blevet ændret, består de bornerte former for videnskab i realiteten, også selvom de er blevet kritisk opløst i teorien.

Den borgerlige psykologi begynder – som mere eller mindre al borgerlig videnskab – uden videre kritik i det samfundsmæssige livs (her den borgerlige tilværelses) spontant reproducerede »naturformer«. Hvis det blot var blevet derved, fandtes der endnu ikke engang en borgerlig videnskab, der fortjente hædersnavnet videnskab, for så langt er det simpelthen uvidenskabeligt. I virkeligheden måtte den borgerlige videnskab i sin udvikling gå imod de samfundsmæssige skranker – alt afhængigt af den historiske situation og de genstande, som den udforskede. Hvor det derimod ikke drejede sig om skranker i samfundet, men om de absolutte skranker for det borgerlige samfund, dér stødte den på historiske grænser, som den ikke kunne overskride uden at gå over til den videnskabelige socialisme.

Den borgerlige psykologi er en indsnævret videnskab-i-borgerlige-former, hvori den kan indvinde erkendelse på en helt igennem objektiv måde og på

praxisrelevante felter. Dog er og bliver den samfundsmæssige skæbne, som de teknologier den begrunder og dermed også dens teoretiske forklaringsforsøg lider, bestemt af det borgerlige samfunds mekanismer. Ute Holzkamp-Osterkamp har som et lærestykke redegjort for den skæbne, som de sidste 50 års borgerlige motivationsforskning har lidt⁵. I sidste ende deler alle videnskabelige bestræbelser i de borgerlige former denne skæbne: Enten funktionaliseres deres resultater som våben i konkurrencen og i klassekampen og fremkalder modvåben, hvorved de overhales »våbenteknisk« set, eller også udgør de afmægtige forsøg på at tæmme et system uden at kunne antaste dets »vilde« grundlag, privatejendommen til produktionsmidlerne og profitten som drivende motiv og bestemmende mål for produktionen – eller uden blot at ville antaste det.

Ved hjælp af det form-analytiske instrumentarium i kritikken af den politiske økonomi er det muligt at løse problemet om den kritiske videnskabs, her den kritiske psykologis begyndelse. Mens den ukritiske psykologi i det borgerlige samfund begynder med en tankeløs reproduktion af det private individs situation i det vareproducerende samfund, går den kritiske psykologi i gang med en omfattende kritik af dette forhold og med en historisk afledning af dets momenter, for dernæst at kunne gå over til at udforske konkrete individuelle processer. Den begrebslige bortarbejdning af det samfundsmæssiges pseudonaturalighed, sådan som den reproduces spontant i bevidstheden som en objektiv tankeform, er også forudsætningen for en metodisk bevidst undersøgelse af det samfundsmæssige menneskes naturgrundlag, lige som den sammen med denne lægger fundamentterne

5. Se begyndelsen i Ute Holzkamp-Osterkamp: *Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung Bd. 1*. Frankfurt/M 1975, s. 11-48.

til en teori om personligheden, der ikke længere bliver stående indenfor privathedens skranker.

2. Volker Schurig

Psykologiens genstand som et historisk forhold mellem natur og samfund

En forudsætning for at udvikle den kritiske psykologi er, som vi lige har hørt, at man kan gennemtrænge det borgerlige samfunds tankeform teoretisk og dermed overvinde at tænke »i« den borgerlige ideologis former. *Udaf en sådan afklaring af forudsætninger opstår imidlertid på ingen måde allerede selve den kritiske psykologi inklusive dens naturvidenskabelige grundlag.*

I slutningen af det foregående bidrag blev det slået fast, at en væsentlig forudgående betingelse for en videnskabelig analyse er, at man gennemskuer de samfundsmæssige forholds *pseudonaturalighed*, og at man erkender, at denne tilsyneladende »naturlighed« kun udgør *samfundsmæssighedens særlige måde i de borgerlige forholds former*. Men dermed har man ikke samtidig overstået problemet om menneskets »naturlighed« eller andre sider ved genstanden for psykologiens empiri. Tværtimod: *Når man nu ikke længere blander den samfundsmæssige »pseudonatur« og den biologiske natur sammen, kan man i det hele taget først gå i gang med at udvikle problemstillingen om samfundsmæssighed og naturlighed i en teoretisk klar form i den psykologiske teori.* Men den kritiske psykologi realiseres på ingen måde ved blot at adskille de to sider. Tværtimod forsøger den ervedover en konstruktiv løsning, idet den igen forstår udviklingens specifikke karakter i natur og samfund og i det indbyrdes forhold mellem dem som et generelt udviklingsproblem.

Forholdet mellem naturlighed og samfundsmæs-

sighed hos konkrete individer kan man se dokumenteret i de to arter materielt grundlag for menneskets bevidsthed: For det første den *fysiologiske funktion* ved menneskets specifikt *centraliserede nervesystem*, hvis organisationsgrad man fx. kan undersøge som en kompleksitet af neuronforbindelser, som synapsernes morfologiske opbygning o.s.v. Både den biokemiske analyse af transmittorer og den elektrofysiologiske stimulation muliggør en *direkte tilgang* til tænkningens *biologiske forudsætninger* og dermed også til selve bevidsthedsændringerne. Da al psykisk informationsforarbejdning formidles af et centralnervesystem, ligegyldigt om der er tale om dyr eller mennesker, er udsagn om hjernens funktion en central bestanddel af en psykologisk teori.

For det andet opstår hjernens psykiske genspejlingsevne fx. som bevidsthed altid som resultat af en *afbildning af en kompleks omverden*, hvor en forandring af denne omverden så tilbagekoblende fører til en udvikling af bevidstheden om denne. Ud fra denne synsvinkel er hjernen blot et *instrument* for denne afbildning, hvorimod omgivelserne udgør bevidsthedsindholdet. Nærmere betragtet må man derfor også tale om *hjernens dobbelte genspejlingsfunktion*: Ligesom fx. hele den ydre legemlige form udgør allerede hjernens dannelse en *biologisk afbildning*, som opstår i evolutionsprocessen i kraft af selektiv tilpasning til forskellige omverdensrum, og som så for hjernens vedkommende i modsætning til andre biologiske strukturer yderligere råder over en *psykisk informationsforarbejdning* af omverdenspåvirkningerne. Kendskabet til lovmæssighederne i omverdensstrukturen er dermed en anden mulig tilgang for den videnskabelige bevidsthedsteori (psykologi). Herved opstår der også en mulighed for at klassificere psykologiens genstand ud fra en skelnen mellem to grundlæggende forskellige omverdenstyper: Dyrers centralnervesystem kan afbilde »ren« natur som yderver-

den. Men resultatet af denne informationsforarbejdning kan som det »psykiske« skelnes fra »bevidstheden«, som er den kvalitet, menneskets afbildning af en samfundsmæssig omverden har. Psykologiens naturvidenskabelige grundlag drejer sig altså ikke blot om receptor- og nervecellernes funktion (fysiologi) eller de tilsvarende organers funktion (fx. øje, hjerne), men også om relationerne mellem centralnervesystem og omverden på dyrisk niveau, som den eksperimentelle dyrepraksis undersøger.

Den samfundsvidenskabelige psykologiansats er begrænset til menneskets særlige samfundsmæssige omverden. Som en genspejling af denne omverden opstår bevidstheden som den højest udviklede form for det psykiske, og bevidstheden udgør langt den vigtigste genstand for psykologien at undersøge.

Mystificeringen af psykologien indtræder som regel i og med en metodisk eller teoretisk absolutisering enten af »ydre-indre-dilemmaet« eller af den naturvidenskabelige eller samfundsvidenskabelige side. Videnskabsteoretisk kommer det sidste til udtryk i spørgsmålet, om psykologien er en natur- eller samfundsvidenskab – et spørgsmål som afhængigt af strømningerne i tiden altid besvares forskelligt, men aldrig endegyldigt, og som også har frembragt forskellige lokale tilhørsforhold til natur- og samfundsvidenskabelige fakulteter. *Derfor består en af manglerne ved psykologiens teoretiske udvikling i, at den anvender en videnskabsklassifikation på sig selv, som ligefrem forhindrer en bestemmelse af psykologiens specifikke genstand, ved at man hænger fast i en falsk opdeling.* Som regel ender den rent natur- eller samfundsvidenskabelige indordning derfor også i en *metodisk reduktionisme*, hvor man fører bevidstheden tilbage til enten rent fysiologiske eller økonomiske sagforhold og den psykologiske teoridannelse udelukkende bliver en begrundelse for denne reduktion. *De natur- eller samfundsvidenskabelige egen-*

skaber ved psykologiens genstand kan derfor kun være teoretiske forformer for en bestemmelse af psykologiens specifikke empiri. Ellers må også overvejelserne over det indbyrdes forhold mellem dem forblive et videnskabeligt skinproblem for psykologien.

I en almen form må den kritiske psykologiske teoretiske position også kunne forankres i en udlægning af forholdet mellem natur og historie og i de konsekvenser, der kan afledes heraf for bestemmelsen af psykologiens genstand. De hidtidige overvejelser viser, at et første vigtigt skridt, som vi dog ikke kan komme yderligere ind på her, består i en *erkendelseskritisk holdning* overfor selve de kategorielle strukturer, hvori denne genstandsbestemmelse foretages. Et andet vigtigt skridt består i analyser af de *former for reduktionisme, som er typiske* for den psykologiske teoridannelse (fx. fysiologisme, nativisme, økonomisme). Og et tredje, som hænger sammen hermed, består i en *metodisk afgrænsning af den historisk-logiske fremgangsmåde fra pseudohistoriske forenklinger.* Vi skal her komme med nogle yderligere bemærkninger om den vigtigste variant af disse forenklinger.

Af videnskabshistoriske grunde, p.g.s. det teoretiske tomrum på den samfundsvidenskabelige side i genstandsbestemmelsen, placeres den kritiske psykologi som helhed undertiden på denne side. Via indførelsen af »kritikken af den politiske økonomi« som det almene metodiske grundlag for en specificering af bevidsthedsdannelsen i det borgerlige samfund udvikler der sig derudover undertiden en systematisk reduktionsproces, hvis struktur svarer til fysiologismen, denne gang blot til fordel for en reduktion til det samfundsvidenskabelige synsfelt. *Ligeså lidt som centralnervesystemets fysiologi kan erstatte en psykologisk bevidsthedsteori, kan »kritikken af den politiske økonomi« erstatte en enkeltvidenskab.* For den kritiske ansats til bestemmelse af psykologi-

ens genstand drejer det sig her om at nå frem til en differentieret position. For det første må den empiriske plathed i de socialvidenskabelige grundlæggelsesforsøg overvindes ved en historisk udlægning af bevidsthedsdannelsen, som igen forudsætter en omhyggelig adskillelse fx. mellem *almen samfundsteori* (kritik af den politiske økonomi) og *speciel samfundsteori* (fx. psykologi), og der må udvikles en metodisk »oversættelse« af relationen mellem disse fx. som et forhold mellem almene (samfundsmæssige) og specielle (individuelle) bevidsthedsformer eller mellem bevidsthedsform og bevidsthedsindhold. Ellers indtræder der let en »overanstrengelse« af »kritikken af den politiske økonomis« teoretiske ydelsesevne: Den fremtræder da ikke længere som en *forudsætning* for psykologisk erkendelse, men allerede som selve denne erkendelse. »Kritikken af den politiske økonomis« metodiske og teoretiske grænser i forhold til enkeltvidenskaben psykologi medinddrages ikke længere i selve teoridannelsesprocessen. Kort sagt, bag den historisk-logiske fremgangsmåde kommer denne gang en *økonomisk reduktionisme* til syne som en teoretisk form for traditionel (borgerlig) socialvidenskab.

For de naturvidenskabelige problemaspekter rummer »opdagelsen« af »kritikken af den politiske økonomis« metodologiske funktion i bestemmelsen af psykologiens empiri flere implikationer, som igen går tabt ved en pseudohistorisk reduktionisme, der følger af en overvurdering af denne funktion. Vi skal blot anføre tre sådanne implikationer: For det første er der, som tidligere nævnt, først i kraft af videnskabeliggørelsen af de samfundsvidenskabelige aspekter i det hele taget åbnet mulighed for klart at bestemme naturligheden og samfundsmæssigheden i psykologiens genstand, når man relaterer den historisk-samfundsmæssige delteori empirisk og metodisk til naturteorien. For det andet kan man igen teoretisk syste-

mativere selve den faktiske gensidige afhængighed mellem de to sider som et udviklingsforhold. Og for det tredje kan der udvikles en konstruktiv kritik af de hidtidige naturvidenskabelige bestemmelser af psykologiens genstand. Da den traditionelle psykologi ikke inddrager en socio-økonomisk determination af sin genstand i sin teori, må den som erstatning præstere nogle *empiriske bestemmelser*, som den finder frem til i en bredt anlagt naturvidenskabelig fundering. Også den i psykologien benyttede naturvidenskabelige empiri er dog altid konciperet sådan, at den heller ikke *gennembryder abstraktheden i psykologiens bestemmelse af sin genstand*. Den kritiske psykologis historiske forståelse af den samfundsvidenskabelige genstands bestemmelse skaber dermed også nye betingelser for forholdet mellem naturvidenskab og psykologi, da den på den ene side fremmer den fylogenetiske synsmåde, men samtidig også tydeliggør den hidtidige grundlæggende mangel på det naturvidenskabelige område, som beror på en systematisk udelukkelse af den biologiske evolutionstanke.

De følgende overvejelser skal først og fremmest klargøre dette »brud« mellem på den ene side de teoretiske årsager til ophobningen af stadig flere isolerede fakta og til den udbredte eklekticisme og på den anden side en syntetisk evolutionsteoris program og dette bruds konsekvenser for bestemmelsen af psykologiens genstand. På den ene side står den flittige, men teoriløse specialisering på det fysiologiske grundlag for bevidstheden, som netop ikke kan begribes i sin opståen ad den vej, og som lukkes metodisk ude fra psykologien – hvilket blot er en konsekvens af dette metodiske standpunkt. Derimod begriber den kritiske psykologi det psyko-fysiske forhold som et fylogenetisk udviklingsforhold, der op igen evolutionen gennemløber forskellige trin i en stadig højere udvikling og endelig i primat-evolutionen frembringer den mest differentierede form, den

menneskelige bevidsthed, hvis udvikling imidlertid gennemløber endnu et tidsrum på ca. 5 millioner år, før den bringer selve denne udvikling på videnskabelig-teoretisk form som »psykologi«.

Til de særegenheder ved den biologiske genstand, som også er af betydning for psykologien, hører brydningen af dens udviklingsdimension i et *ontogenetisk* og et *fylogenetisk* aspekt. En fuldstændig beskrivelse af de psyko-fysiske relationers ontogenetiske udvikling forudsætter en forståelse af mindst tre kausalplaner.

a) *Adfærdsplanet*. Ved denne term, der er et resultat af den traditionelle psykologiske metodologiske frakobling af bevidsthedsbegrebet, forstår man alle legemets ydre reaktioner. Empirisk og metodisk er den dermed grundlæggende forskellig fra den naturvidenskabelige (etologiske) adfærdsbegreb, da dette bygger på en fylogenetisk betragtning af den artsspecifikke adfærd, hvorimod det psykologiske adfærdsbegreb reducerer udvikling til registrering af ren foranderlighed.

b) De *fysiologiske* forsøg på at forklare centralnervesystemets bevidsthedsfunktion har frembragt talrige specialdiscipliner (fx. fysiologisk psykologi, neuropsykologi). De fysiologiske lovmæssigheder for at skabe en pirring er de samme ved dyrs og menneskers centralnervesystem, så allerede heraf må det følge, at en rent fysiologisk bestemmelse af bevidstheden har sine grænser. Alligevel får vi vigtige henvisninger om den psykiske informationsforarbejdning i centralnervesystemet fra den elektrobiologiske forskning, især aktionspotentialernes impuls-frekvensmodulering, EEG-diagnostikken og afledningen af fremkaldte potentialer.

c) Det *genetiske* kausalplan er det vigtigste biologiske kausalplan, da det også influerer på planerne a) og b). Således leverer stamtræsanalyser, tvillingeforskning og zytogenetiske fremgangsmåder fx. også

data til adfærdsplanet. Den gængse vurdering af genetiske udsagn i psykologien må klart skelnes fra selve de genetiske metoders objektivitet.

Allerede dette – fragmentarisk – fremlagte net af ontogenetiske kausalplaner mangler i psykologiens traditionelle naturvidenskabelige bestemmelse af sit grundlag. Følgen er både en metodisk og en teoretisk absolutisering af disse forskellige empiriplaner, der, taget hver for sig, fremtræder i teorien som »den« afgørende forudsætning for bevidsthedsdannelsen. Også en relativisering, som blot et blik på det tilstødende biologiske forskningsplan ville føre med sig, udebliver. Hypostaseringen af det genetisk-fysiologiske og etologiske kausalplan finder vel at mærke ikke blot sted på det tidspunkt, hvor det blev opdaget i biologien, men forbliver, betinget af den teoriløse tilstand, et permanent problem ved *psykologiens* teoridannelse, som sporadisk dukker op igen og igen afhængigt af de fortsatte *biologiske* erkendelsesfremskridt. Af disse grunde hører fx. *fysiologismen* til de *teoretiske væsenskendetegn* ved psykologiens traditionelle naturvidenskabelige bestemmelse af sit grundlag, eller denne bestemmelse fremtræder overhovedet kun i skikkelse af den slags ensidiggørelser, via hvilke naturforståelsen sætter sig praktisk taget »blindt« igennem. Genetikken, fysiologien, etologien udgør altså ikke teorimomenter ved en almen naturbestemmelse. Hver enkelt af disse specialdiscipliner bliver derimod udgivet for allerede selv at være det almene, overvurderet og dermed reduktionistisk. Denne skinvidenskabelighed bliver yderligere kompliceret af de metodologisk alternative refleksioner til hvert enkelt af disse planer. Den teoretiske tvillingebroder til absolutiseringen af de genetiske faktorer (*nativismen*) består derfor i den *miljøteoretiske* forenkling, og *behaviorismens* hypostasering af adfærdsbegrebet er metodisk ækvivalent med den *etologiske biologisme* o.s.v. Vi skal her kort bemærke, at fysio-

logismen også af den grund ikke er en fysiologisk teori, men *produktet af en psykologisk oversættelse af fysiologiske udsagn til psykologiske sammenhænge*.

Under disse betingelser må den kritiske psykologis opgave koncentrere sig om 1) at udvikle en systematisk teori om sammenhængene mellem de *ontogenetiske kausalplaner* og ud fra denne position at kritisere ensidiggørelser af praktisk taget enhver afskygning, 2) at analysere forholdet mellem fylogenese og ontogenese med henblik på psykologiens teoridannelse og 3) selv at udvikle en teori om den *psykofylogenetiske evolution*. Dermed kan man overvinde den traditionelle psykologis ufuldstændige naturvidenskabelige bestemmelse af sit grundlag, der beror på en dobbelt forenkling: *Det allerede ufuldstændige system af legemlige kausalrelationer i forhold til bevidsthedsfunktionen samt det indirekte indtrådte tab af den fylogenetiske udviklingsdimension*. Men også med et fuldstændigt net af ontogenetiske funktionsplaner for bevidsthedsdannelsen er og bliver dens forklaringsmuligheder begrænsede, da den ikke selv igen forklarer dette funktionshierarkis opståen biologisk og ikke problematiserer eksistensen af psyko-fysiske relationer af forskellig organisationshøjde fylogenetisk, både mellem de forskellige dyrearter indbyrdes og mellem dyr og menneske. Da forholdet mellem ontogenese og fylogenese kategorielt svarer til forholdet mellem enkelt og alment, d.v.s. at først en rums-tidslig indordning af den individuelle historie i den fylogenetiske tidskegle forklarer også den ontogenetiske specificitet, svarer tabet af evolutionsteorien i praxis til en teoriløs tilstand i psykologiens naturvidenskabelige grundlag. Den påståede høje standard i den naturvidenskabelige psykologi er dermed uden indholdsmæssig legitimation. Den opstiller snarere et specifikt modtagelsessystem *med psykologiens teoristandard som kriterier* og går ud fra et ikke-fyloge-

netisk billede af den biologiske naturvidenskab. Den psykologiske empiris ahistoriske karakter bliver dermed udgangspunkt for et ligeså uhistorisk syn på dens biologiske grundlag. Det er netop denne tilbagekoblingsproces, den kritiske psykologi gennembryder, og i stedet for en immunisering træder nu et program for en psykofylogenetisk beskrivelse af de vigtigste trin i udviklingen af psykologiens genstand.

Efter livets opståen for ca. 3 milliarder år siden førte en bestemt organisationsgrad hos de levende systemer til, at der opstod en særlig psykisk informationsforarbejdning. Dermed er biogenese og psyko-genese ikke identiske. Den sidste er allerede selv igen et særligt produkt af evolutionen. For dette psyko-fysiske overgangsfelt, der ligger ca. 1 milliard år tilbage, kan man anføre nogle særlige biologiske kriterier, såsom cellulær organisation, udviklingen af specifikke membransystemer, opståelsen af receptor- og nerveceller o.s.v. Det er også væsentligt, at det ikke er alle flercellede organismer, der besidder evnen til psykisk informationsforarbejdning, men kun dyr. Op igennem evolutionsprocessen bliver de psykiske funktioner, som i begyndelsen opstår på grundlag af forskellige typer af nervesystemer, stadig mere komplicerede i kraft af deres positive (artsopretholdende) tilpasningsydelse – en kompleksitetsforøgelse som endelig i dyr-menneske overgangsfeltet fører til, at bevidstheden opstår. De enkelte trin i den stadig højere udvikling og forandring kan sammenfattes i *psykofylogenese* som en teori om denne udvikling.

De biologiske forudsætninger for *dyrs* særlige *adfærdsplan* er evolutionen af særlige receptortyper og centraliserede nervesystemer. Allerede meget simpelt opbyggede organismer besidder en artsspecifik påvirkelighed, en omverden som deres adfærd er tilpasset specifikt til, og en intern udnyttelse af informationer (fx. dannelsen af betingede reflekser), hvis resultater muliggør bedre selvopretholdelse. Påvirke-

lighedens evolution har først og fremmest fulgt to specialiseringer: For det første konkurrencen mellem forskellige sansekanaler, hvoraf de vigtigste er forarbejdningerne af lydbølger og påvirkeligheden overfor et særligt spektrum af elektromagnetiske svingninger. Hos enkelte dyrearter har det stærke selektionstryk også ført til en udvikling af særlige orienteringssystemer som fx. en selvstændig opbygning af elektriske felter, ekkolokalisationen eller udstrålingen af selvfremsendt lys. For det andet udvikler der sig da ved selektionstryk hos de enkelte dyrearter forskellige påvirkningstærskler indenfor disse forskellige sansekanaler. Grundlaget i centralnervesystemet for den højere psykiske udvikling er udviklingen af flere hierarkiske funktionsplaner, hvoraf de vigtigste er den homeostatisk-hypotalamiske organisation inklusive forskellige refleksfunktioner, det limbiske system med de emotionelt-motivationelle vurderingsinstanser og de corticale hjerneområder med hukommelsesfunktioner og associationscentre.

I evolutionen af selve adfærden udgør instinkthandlingerne, de komplicerede reflekser og orienteringsbevægelserne de vigtigste elementer ved den medfødte adfærd, der altid er indstillet artsspecifikt på en særlig omverden. I modsætning til dyrs indlæringsadfærd, hvor man kan skelne mellem 6 til 10 almene indlæringsformer, er den derfor overordentlig forskellig, da praktisk taget hver dyreart besidder en adfærd, som kun er typisk for den. Overfor fordelen ved en erfaringsfri tilpasning til omverdenen står den selektionsmæssige ulempe ved en manglende fleksibilitet under hurtige forandringer i omverdenen, som begunstiger en højere psykisk udvikling via evolutionen af indlæringsadfærden. Den højest udviklede dyriske adfærd kan anses for at være den »prækulturelle« traditionsdannelse fx. hos fugle og primater, hvor individuelt indlærte adfærdsmønstre under genetisk fiksering videregives til medlemmer af gruppe-

enheden eller til efterkommere, og som udgør en art social erfaringsdannelse.

For bestemmelsen af psykologiens genstand er det vigtigste afsnit i psykofylogenesen dyr-menneske overgangsfeltet for ca. 10-5 millioner år siden. Blandt pattedyrene, som viste sig at være andre konkurrerende dyrearter overlegne i kraft af deres højt specialiserede yngelpleje og hårbeklædningens optimale varmebeskyttelse, udgør primaterne en biologisk uspecialiseret orden, som på den anden side udmærker sig ved et højt psyko-fysisk udviklingsstade. Ved en særlig kombination af økologiske tilpasninger med forandringer af legemsbygningen – kroppen rettes opad, bevægelse på to fødder, fri rådighed over lemmerne, aflastning af kæbepartiet – opstod i og med indlejringen i steppebiotopen forudsætningerne for den særlige udvikling af hominidernes hjerne, som på sin side udgør det afgørende biologiske grundlag for den menneskelige bevidstheds opståen. Dyr-menneske overgangsfeltet er dermed den fase i hominidernes evolution, hvor de præadaptive tilpasninger i primaterevolutionen var blevet ophobet i et sådant omfang, at de subhumane hominider efter deres fraspaltning fra pongidegruppen udviklede specifikt menneskelige (humane) kendetegn. Den fylogenetiske rekonstruktion af dette udviklingsafsnit er identisk med analysen af de *biologiske* forudsætninger for bevidsthedsdannelsen, som er tilgængelig for naturvidenskabelige metoder. Senest her viser det sig, at en begrænsning af forståelsen af bevidsthedsudviklingen til økonomisk-samfundsmæssige faktorer kun tillader en systemimmanent afledning, som har delvist tautologisk karakter, da 1) man ikke længere stiller spørgsmålet om de økonomiske strukturers naturhistoriske opståen, og da 2) bevidsthedens fortsatte udvikling ganske vist udgør en ideel repræsentation af nogle samfundsmæssige forandringer, men bevidsthedens *første* opståen må forklares

evolutionsteoretisk ud fra dens forformer og er dermed en mere grundlæggende problemstilling for en materialistisk ansats. Desuden er dyr-menneske overgangsfeltet det virkelighedsområde, hvis psykologiske fortolkning er afgørende for, om psykologiens genstand i snævrere forstand, bevidstheden, her antages at opstå for første gang, eller om også dens forformer, dyrenes psykiske strukturer, medinddrages i psykologiens genstandsområde, hvilket medfører spørgsmålet om en eksperimentel dyrepryskologisk funktion som en deldisciplin i psykologien. Mens en ren »bevidsthedspsykologi« i praksis definerer sin empiriske genstands opståen i dyr-menneske overgangsfeltet, udgør dette overgangsfelt for en mere omfattende psykologikonception kun en særlig udviklingsfase, hvor nogle særlige økologiske, fysiologiske og etologiske faktorer i primaternes evolution har ført til, at det psyko-fysiske forhold efter flere hundrede millioner års udvikling når en ny kvalitet i og med bevidsthedens opståen, uden at de fysiologiske forudsætninger selv har ændret sig afgørende. Ligeegyldigt om man betragter overgangen fra det psykiske til bevidstheden som den psykiske genstands opståen eller kun som den vigtigste kvalitative strukturændring indenfor selve genstandens bestemmelse, der samtidig definerer den metodiske grænse mellem dyre- og humanpsykologi, må man forstå dette omslag som en *multifaktoriel* proces. I denne proces fører strukturen i abernes sociale enheder som en forform for den senere samfundsmæssighed og de bioakustiske kommunikationssystemer som et biologisk grundlag for sproget samt den motoriske manipulationsevne som en forudsætning for det menneskelige arbejde til en særlig intensivering af informationsforarbejdningen i centralnervesystemet, der så klassificeres psykologisk som »bevidsthed«.

Her har vi kun skitseret strukturen i psykofylogenese i grove træk. Udover en kritik af den traditi-

onelle bestemmelse af psykologiens naturvidenskabelige grundlag indeholder den talrige implikationer for en empirisk-eksperimentel bestemmelse af psykologiens genstand. Desuden rummer den talrige metodiske konsekvenser, som man må tage hensyn til ved en almengørelse af den historisk-logiske fremgangsmåde:

a) På adfærdsområdet har den fylogenetiske rekonstruktion en *indirekte* karakter: Den undersøger nogle *aktuelt forskellige* dyrearter, som også repræsenterer nogle *fylogenetisk forskellige* udviklingsniveauer. Indplaceringen på et relativt tidligere tidspunkt er baseret på den forudsætning, at der fra dette tidspunkt og frem til nutiden *ikke* længere har fundet nogen forandring sted. Omfanget af den fylogenetiske rekonstruktion af psykofylogenese er derfor direkte afhængigt af det antal nuværende eksisterende adfærdsmønstre, der betragtes som typiske for nogle relativt tidligere udviklingsplateauer. Det net af reelle adfærdstyper, der projiceres ind i det fylogenetiske udviklingsforløb, fuldstændiggøres med et system af idealiserede mellemtrin, som man senere undertiden kan finde som fossiler, og som korrigerer eller bekræfter nogle forestillinger om udviklingen. *Som helhed beror den fylogenetiske rekonstruktion altså på en interpretation af de nuværende forskelle i specialisation som tidlige udviklingsforskelle.*

b) I en første tilnærmelse kunne den indre teoretiske struktur i psykofylogenese fremtræde som »lineær«, men faktisk drejer det sig om en *polyfylogenetisk* udvikling af flere konkurrerende strenge, som besidder forskellige tilpasningsværdier. Homologikriterier, hvorefter man kan afgøre, om det drejer sig om ligheder af samme eller forskellig oprindelse, har derfor den allerstørste teoretiske betydning i etologien, da de kan udelukke, at der kan være tale om en konvergent tilpasning, som fx. kun beror på, at dyrene lever i samme livsrum. Psykofylogenese er

altså et system af flere højere psyko-fysiske udviklinger, så at man også kan opdage, at bestemte psykiske præstationer findes flere gange uafhængigt af hinanden op igennem evolutionen. I overensstemmelse hermed er bevidsthedens opståen i dyr-menneske overgangsfeltet faktisk ganske vist en enestående proces, som er bundet til de særlige betingelser for primaternes udvikling, men som potentielt også er tænkelig for andre højtudviklede dyregrupper.

c) Som en afhængig størrelse i den fylogenetiske evolution har psykofylogenese som stadig »højere udvikling« en retning ligesom denne, d.v.s. der findes »simplere« og »mere komplicerede« strukturer såvel som »lavere« og »højere« adfærdsmåder. Rent fysisk er den biologiske udviklingsretning defineret af den anden hovedsætning i termodynamikken. Biologisk fremtvinges retningen i psykofylogenese fra fx. primitive reaktionsmekanismer og simpel påvirkelighed til menneskelig bevidsthed af tilpasningen og en stadig videregående specialisering. Problemet, om den fylogenetiske rekonstruktion skal forløbe »nedefra og opad« eller omvendt fra det psykiskes højeste udviklede form, bevidstheden, til lavere forudgående trin, er naturhistorisk set et skinproblem. *Kun den fremstilling af udviklingen er objektiv, hvis teoretiske struktur følger strukturen i den reelle evolutionsproces fra lavere til højere former.* Da den omvendte fremgangsmåde ikke metodisk set løsriver sig fra sin egen subjektivitet, svarer den til en antropomorfisering af dyrs adfærd, som man på forhånd tilskriver bevidsthedskvaliteter, omend i svækket form. I abstraktionen må man tydeligt adskille forform og slutform for at kunne bestemme det faktiske udviklingsforhold mellem dem.

De ændrede teoretiske forudsætninger i psykologiens naturvidenskabelige grundlag, som vi her har skitseret i grove træk, kan som helhed skitseres som en forskydning fra en rent fysiologisk fremstilling.

der begrænser sig til de ontogenetiske funktionsplaner, til en evolutionsbiologisk forståelse.

Dette moment medinddrages i de følgende overvejelser, og det vises nu, i hvor høj grad den naturhistoriske og den samfundshistoriske fremstilling gennemtrænger hinanden så at sige efter samme princip som en nøgle i en lås og dermed bliver til et væsentligt element i den psykologiske tænkings kategorielt-begrebslige og indholdsmæssige logik.

3. Klaus Holzkamp

Den kritiske psykologiske kategorielle og teoretiske opfattelse af formidlingen mellem de konkrete individer og deres samfundsmæssige livsbetingelser

1. En væsentlig konsekvens af det foregående bidrag er følgende: Psykologien kan ikke i tilstrækkelig grad opfylde sin opgave (at udforske konkrete empiriske individers livsvirksomhed og udvikling), hvis den herunder netop begrænser sin synsmåde til disse individer, d.v.s. hvis den, når den vil forklare den individuelle livsvirksomhed og udvikling, kun tager hensyn til de egenskaber ved individerne og deres omverden, som man *aktuelt kan iagttage*. Relationen mellem menneskene og deres verden konstitueres nemlig ikke først i de konkrete individuelle indlærings- og udviklingsprocesser. Tværtimod står væsentlige determinanter allerede fast, *før* individets relation til virkeligheden og udveksling med omverdenen begynder, nemlig de determinanter som er *opstået* i den *historiske*, fylogenetiske og samfundsmæssigt-historiske *udvikling af sammenhængen mellem individuelle livsmuligheder og objektive livsbetingelser*: Hvert menneske forefinder altså så at sige allerede ved fødselen nogle bestemte livsbetingelser, der har udviklet sig i en historisk proces som nogle betingelser, det ikke står rent tilfældigt og udvendigt overfor,

men hvorunder det kan opretholde og udvikle sin individuelle eksistens i overensstemmelse med sine »menneskelige« nødvendigheder og muligheder. I den konkrete individuelle indlærings- og udviklingsproces *modificeres* denne overordnede menneske-verdens sammenhæng så blot på en individualspecifik måde. Man kan altså kun forstå denne individueringssproces, hvis man kender den overordnede sammenhæng, fordi man kun på den måde kan vide, hvad der egentlig modificeres individuelt. At den traditionelle psykologi ser bort fra denne historisk tilblevet menneske-verdens sammenhæng og vil forklare individerne i deres aktuelle omverden så at sige ud fra sig selv, er på den ene side et resultat af dens af Wolf Haug skildrede hildethed i de borgerlige privatforholds former og på den anden side den afgørende grund til dens manglende evne til at kunne begribe menneskenes individuelle livsvirksomhed adækvat videnskabeligt.

Volker Schurig har redegjort for, at man på det *biologiske niveau* kun rigtigt kan nå frem til en sammenhængende opfattelse af livsvirksomhedens forskellige aspekter ved at udarbejde de fylogenetiske betingelser for, at de opstod og udviklede sig. Allerede på dette plan har den borgerlige psykologi kun nogle indbyrdes uforbundne brudstykker og et tilsvarende teoretisk kaos tilbage, fordi den mangler den fylogenetiske dimension som centralt forklaringsprincip, så at den altså allerede på det naturvidenskabelige område ikke kan nå sit forklaringsmål. I analysen af den fylogenetiske oprindelse og differentiering, hvor man er nået frem til de resultater Schurig nævner, udarbejder man, i hvilke afsnit af den arts-historiske udvikling frem til mennesket og på grundlag af hvilke objektive livsbetingelser de forskellige biologiske aspekter ved livsvirksomheden havde en »artsopretholdende« effekt, altså var »funktionelle«, og således udviklede sig i overensstemmelse med

evolutionens love. På den måde kan man systematisere de forskellige aspekter m.h.t. deres »indre« beslægtethed, hierarkisere dem i overensstemmelse med deres indbyrdes forskellige specificitet for den »menneskelige« form for biologiske aktivitets- og udviklingsmuligheder og således sætte dem ind i en omfattende udviklingsteoretisk sammenhæng. Som vi skal vise, anvendes denne fremgangsmåde ikke blot på det biologiske plan, men også på livsvirksomhedens samfundsmæssige plan, hvor den bliver modificeret af genstandens nye kvalitet. Som en foreløbig og m.h.t. dens meningsfuldhed stadig omstridt betegnelse for denne fremgangsmåde har termen »funktionelt-historisk« rekonstruktion eller analyse vundet indpas.

Et centralt tema for den funktionelt-historiske analyse af menneske-verdens sammenhængen på det biologiske plan er *udarbejdelsen af de biologiske forudsætninger for menneskets samfundsmæssighed ved at aflede dem ud fra deres fylogenetiske opståelsesbetingelser*, altså så at sige at få fat i menneskets »samfundsmæssige natur« med dens forskellige funktionelle aspekter. Her tjener den fylogenetiske analyse altså til en empirisk begrundet påvisning af *den nye kvalitet ved den samfundsmæssige livsopretholdelse*. Den tjener ikke til at biologisere de samfundsmæssige forhold ligesom humanetologien, der anser de borgerlige privatforholds pseudonatur for at være den virkelige natur og derfor anser sig for at være kompetent på dette område. Vi skal ikke her i enkeltheder skildre de analyser, som gjorde det klart, at man kun videnskabeligt kan begribe den »menneskelige« naturs fylogenetiske udvikling i det afgørende stadium for menneskets tilblivelse, dyr-menneske overgangsfeltet, hvis man medinddrager den heri opstående *nye kvalitet ved de objektive livsbetingelser*, som de menneskelige naturegenskaber var funktionelle for og derfor opstod ud af: I dette tids-

rum tilpassede hominiderne sig nemlig ikke længere blot til omverdenen, men begyndte, omend i begyndelsen kun i meget ringe omfang, at tilpasse omverdenen til sig selv ved hjælp af aktive indgreb, altså *selv at skabe deres egne livsbetingelser*. Det må anses for temmelig sikkert, at det netop var »evolutionsfordelene« ved denne indgribende forandring af omverdenen, der i dyr-menneske overgangsfeltet virkede tilbage på den fylogenetiske proces på en sådan måde, at menneskets »samfundsmæssige natur« udviklede sig, altså den natur i kraft af hvilken *mennesket som det eneste levende væsen besidder artsspecifikke biologiske muligheder for samfundsmæssig livsopretholdelse*.

På den ene side drev den indgribende omformning af naturen til menneskelige livsbetingelser i overgangsfasen udviklingen af menneskets »samfundsmæssige« natur fremad i kraft af en tilbagevirkning på den fylogenetiske proces, men på den anden side var den også forudsætningen for, at den fylogenetiske proces blev overlejet af en *selvstændiggjort udvikling med en ny kvalitet, menneskenes samfundsmæssigt-historiske udvikling*. De samfundsmæssige livsbetingelser var resultater af de *længerevarende genstandsmæssige forandringer af naturen i kraft af den fælles produktion*, i hvilken menneskene nødvendigvis også indtræder i nogle *længerevarende indbyrdes sociale forhold*. Disse samfundsmæssige livsbetingelser udviklede sig til bestemte *produktionsmåder og samfundsformationer*, der besidder *overindividueel kontinuitet* og afløser hinanden efter *samfundsmæssigt-historiske love*, såsom ursamfund, antik produktionsmåde, slaveholdersamfund, germansk produktionsmåde og feudalsamfund, kapitalistisk produktionsmåde og borgerligt samfund frem til socialismen med perspektivet rettet mod kommunismen. I løbet af denne proces opstod der også stadig mere udviklede muligheder for almengørende erfarings-

kumulation og informationsvideregivelse på genstandssiden i den historiske proces, altså uden væsentlige biologiske forandringer af menneskene. Dermed nåede *optimeringen af livsbetingelserne og den tilsvarende udvikling af evner og behov en historisk størrelsesorden, i forhold til hvilken den evolutionære proces med dens fylogenetiske størrelsesorden for forandringer så at sige synes at stå stille*.

En videnskabelig forståelse af den nævnte historisk tilblivne menneske-verdens sammenhæng er altså en forudsætning for, at man kan udforske de individuelle person-omverdens relationer adækvat psykologisk, og den rummer altså dimensioner af forskellig specificitet: De mest almene dimensioner er her de økologiske omverdensparametre i sammenhæng med de biologiske livsfunktioner. De specifikt menneskelige dimensioner er de samfundsmæssigt-historiske omverdensparametre, som hvert enkelt individ forefinder i en *historisk bestemt, formations- og klassespecifik udprægning*, og som i princippet er *livsbetingelser, der er skabt af mennesker for mennesker*. Mennesket forholder sig altså til den genstandsmæssigt-sociale samfundsmæssige virkelighed på to forskellige måder: Som *historisk virkningsstørrelse* skaber det denne virkelighed. Herunder er det både *bevidst samfundsmæssigt subjekt* for denne samfundsmæssige virkelighed og i denne subjektivitet underlagt de naturlige og samfundsmæssige *loves objektive nødvendigheder*. Desuden er det særlige forhold mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemthed ved den samfundsmæssige proces et væsentligt karakteristikum ved den enkelte givne samfundsform. Som det fremgår af Wolf Haugs fremstilling, antager den samfundsmæssige proces, der reelt er skabt og bæres af mennesker, under kapitalismen i kraft af subjekt-objekt »omvendingen« for de »private« individer, som er fanget i de borgerlige forholds former, karakter af en af menneskene uaf-

hængig naturproces, der tilsyneladende ikke kan påvirkes af den bevidste, praktisk-subjektive livsvirksomhed. – Som *konkrete individer* er menneskene så at sige *født ind i et bestemt formations-, klasse- og placeringsspecifikt »sted«* i den samfundsmæssige virkelighed. De *forefinder* de samfundsmæssige forhold som en *overordnet virkelighed*, hvori de må opretholde deres eksistens. Da menneskene som tidligere omtalt selv skaber deres livsbetingelser ved at forandre naturen i en historisk størrelsesorden, er *sikringen af den individuelle eksistens* for de konkrete individer til forskel fra dyrene altid *ensbetydende med deres individuelle bidrag til sikring af den samfundsmæssige eksistens*. I gennemsnit må menneskene altså for at opretholde deres eget materielle liv reproducere de nødvendigheder, der er forbundet med produktionen af de menneskelige livsbetingelser under de givne historisk bestemte forhold, i deres personlige evner, egenskaber, holdninger, behov. De må altså *samfundsmæssiggøre sig individuelt*. De samfundsmæssige livsbetingelser som helhed, som de særlige individuelle betingelser for at opretholde og udvikle bestemte konkrete menneskers liv udgør et delaspekt af, kan kun opretholdes og udvikles på denne måde via deres bidrag. – Når de specifikt »menneskelige« samfundsmæssige livsbetingelser er et resultat af en planlagt foregribende omsorg for at sikre eksistensen ved hjælp af bevidst kontrol over den samfundsmæssige virkelighed, men de individuelle livsbetingelser til stadighed udgør nogle særlige aspekter ved de samfundsmæssige livsbetingelser, så kan de konkrete individer nødvendigvis kun sikre deres egen eksistens foregribende og planlagt, i den udstrækning de selv kan øve bevidst indflydelse på den samfundsmæssige proces ved at deltage i kontrollen over den samfundsmæssige virkelighed. Da den bevidste skabelse og forandring af de samfundsmæssige livsbetingelser selv kun er mulig i kraft af sam-

fundsmæssige subjekter som virkningsstørrelser af historisk størrelsesorden, er individets selvbestemte indflydelse på sine egne eksistensbetingelser (som vi har fremført i går) ensbetydende med dets mulighed for med sin individuelle subjektivitet at associere sig med samfundsmæssige subjekter, altså at deltage i en bevidst kollektiv bestemmelse og forandring af de samfundsmæssige forhold. På den ene side determinerer altså det formationsspecifikke forhold mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemthed i den historiske proces med dets klasse- og placeringsspecifikke udprægning forholdet mellem bevidst selvbestemmelse og udefra sat fremmedbestemmelse på de konkrete individers plan. På den anden side kan individet, i den udstrækning det associerer sig med samfundsmæssige subjekter, selv bidrage til at udvikle »den subjektive faktor« i den historiske proces og dermed til at udvide sin individuelle selvbestemmelse.

2. De hermed skitserede karakteristika ved den historisk tilblevne menneske-verdens sammenhæng skulle gøre det indholdsmæssigt tydeligere, hvor hjælpeløs, ja absurd den traditionelle psykologi er i sit forsøg på at ville udforske konkrete menneskers livsvirksomhed og udvikling alene ud fra dem selv, d. v. s. ud fra menneskers forhold til deres individuelle livsbetingelser. Samtidig skulle det blive klart, at en *afledning af kategorierne til forståelse af de væsentlige biologisk-samfundsmæssige dimensioner* ved den overordnede menneske-verdens sammenhæng må udgøre det første skridt i enhver meningsfuld psykologisk forskning, da det ikke på nogen anden måde er muligt at etablere en adækvat teoridannelse og undersøgelse af individuelle livsaktiviteter og udviklinger som *individerende specificeringer* af denne sammenhæng. Fordi man her må udarbejde ikke blot de biologiske, men også de samfundsmæssigt-histori-

ske dimensioner ved menneske-verdens sammenhængen, må den *funktionelt-historiske analyse* udover den skildrede fylogenetiske afledning desuden også konkret påvise *de nødvendigheder for sikringen af den individuelle eksistens*, som følger af de pågældende menneskers *formations-, klasse- og placeringsspecifikke objektive livsbetingelser*. Her skal vi altså *begribe selve disse samfundsmæssige livsbetingelser adækvat ud fra deres historiske opståelse og funktion* med de specifikke krav, modsigelser, begrænsninger, som vokser derudaf for de konkrete individer under deres individuelle samfundsmæssiggørelse i realisation af de biologiske udviklingsmuligheder.

Især gælder det om, at man, idet man fremanalyserer de specifikke former for objektiv determination og fremmedbestemthed af individernes livsvirksomhed og udvikling under deres givne konkrete livsbetingelser, samtidig påviser *de muligheder for en subjektivt-aktiv udvidelse af kontrollen over dets eksistensbetingelser som reelt eksisterer* for individet ved at deltage i kontrollen over den samfundsmæssige virkelighed, altså ved gennem at associere sig med samfundsmæssige subjekter at nå frem til en bestemmelse af de historiske processer.

De *grundkategorier*, som den kritiske psykologi skal aflede funktionelt-historisk, om *menneske-verdens forholdet med dets konkretion i den enkelte individualhistoriske udviklingsproces* og den heri opstående og sig forandrende *individuelle personlighed* som genstand for psykologien, må altså generelt opfylde følgende kriterier: For det første må de forskellige relevante aspekter ved individernes *fylogenetisk tilblivne biologiske udviklingspotenser* til personlig samfundsmæssiggørelse kunne indfanges i disse kategorier. For det andet må man også i den individuelle samfundsmæssiggørelsesproces kunne påvise den særlige form for *realisering af disse potenser*, som

følge af de historisk bestemte, klasse- og placerings-specifikke livsbetingelser. Det forudsætter igen, at man med hensyn til det enkelte aspekt ved livsvirksomheden kan indfange det historisk bestemte forhold mellem de menneskelige udviklingsmuligheders totalsamfundsmæssige stade og *de objektive skranker for den individuelle realisering af disse muligheder i kraft af de klassespecifikke begrænsninger af den personlige udvikling i det borgerlige samfund*. Kun på den måde kan det nemlig lykkes at komme ud over den for den borgerlige psykologi karakteristiske ligestilling af menneskenes *individuelle* udvikling og deres *samfundsmæssige* udviklingsmuligheder, altså at nå ud over den borgerlige psykologis hildethed i de rene »privatforholds« skin og dermed konkret at påvise det givne *reelle samfundsmæssige perspektiv* for individet i at udvide den subjektivt-aktive bestemmelse over sine livsbetingelser ved at deltage i den bevidste kontrol over den samfundsmæssige virkelighed. – De kritisk-psykologiske grundkategorier er altså »kritiske« i to henseender: For det første er de kritiske i forhold til den *borgerlige psykologi*, der i sit begrebssæt blindt reproducerer de begrænsninger og omvendinger i den individuelle udvikling og bevidsthedsdannelse, der findes under kapitalistiske forhold, som uforanderlige givne naturforhold. For det andet er de kritiske i forhold til de *samfundsmæssige forhold*, som objektivt hæmmer den individuelle realisering af de totalsamfundsmæssige udviklingsmuligheder, og som individerne kan forandre i kollektiv aktivitet som dele af samfundsmæssige subjekter m.h.b. på udvidelse af deres selvbestemmelse og dermed udvikling og livsopfyldelse.

3. De almene bestemmelser af den kritisk-psykologiske kategoridannelse, som vi hermed har skitseret, har vi abstraheret ud fra de kategori- og begrebssystemer, som faktisk hidtil er blevet udviklet i funk-

tionelt-historiske analyser. Deres nuværende stade kan aflæses af de foreliggende syv bind »Texte sur Kritischen Psychologie« og andre publikationer. Her findes der kategorier og teoretiske konceptioner af forskellig generalitetsgrad. Således de *omfattende grundkategorier* om tilegnelse-objektivering og ko-operation samt de dertil hørende kategorier »virk-somhed« og »genstandsbetydninger«. De grundbe-greber til forståelse af den *individuelle erkendelses-virk-somhed*, der er afledt på basis af disse kategorier, såsom »orienterende-begribende erkendelse«, kon-ceptet om »opståelse-udvikling-løsning« af proble-mer, begrebet »det lukkede problem« o.s.v. Desuden de supplerende kategorier og grundbegreber til for-ståelse af *menneskelig emotionalitet* som en subjek-tiv vurdering af erkendte forhold i verden såsom ud-arbejdelsen af forholdet mellem »produktive« og »sanseligt-vitale« behov, differentieringen mellem motivationens organismiske og »menneskelige« spe-cificitet, etc. Endelig en mængde mere specielle pro-ceshypoteser om bestemte kognitive eller emoti-onelle aspekter ved den individuelle udvikling som individuel samfundsmæssiggørelsesproces, det vil sige udviklingen og opretholdelsen af en handleevne under konkrete samfundsmæssige livsbetingelser, helt frem til konceptioner om »menneskelige« kon-flikters grundlæggende egenart, om processerne i »forarbejdningen« af dem eller »forsvaret« mod dem og om opståelsen og den terapeutiske overvindelse af psykiske forstyrrelser. Dette begrebssystem er på ingen måde afsluttet eller afslutteligt, men må lø-bende korrigeres og differentieres med funkti-onelt-historiske analyser, der er mere omfattende og rigere på materiale. På hvert almenhedsniveau i be-grebssystemet har begreberne så at sige dobbeltka-rakter: På deres eget generalitetsniveau opfylder de den funktion at være *teoretiske konceptioner*, som skal *indfange de væsentlige bestemmelser* ved de

undersøgte aspekter af den personlige livsvirksom-hed og udvikling. I forhold til den mere specielle begrebsdannelse har de den funktion at være »*kate-gorier*« som *rammebestemmelser og ledetråde for udviklingen* af teoretiske konceptioner. De mere spe-cielle teorier, der opstår på den måde, har så igen den funktion at være »kategorier« for den endnu mere specifikke teoridannelse, o.s.v.

Desuden foregår afledningen af de forskellige kate-gorier og grundbegreber (i hvert fald helt frem til de nævnte grundbegreber af »anden orden«) til stadig-hed på basis af den skildrede funktionelt-historiske analyse (om det også gælder for de mere specielle proceshypoteser, og hvordan man præcist skal be-stemme forholdet mellem »teori og empiri« på de forskellige planer, er vi stadig uenige om). Det bety-der altså: Under oparbejdelse af biologiske, etologi-ske, antropologiske, etnologiske materialer har vi for hvert af de undersøgte aspekter ved den individuelle livsvirksomhed fremanalyseret dets fylogenetiske opståelse som en optimering af livsprocessen hen-imod »livsopretholdelse« under bestemte objektive betingelser. Dermed skulle vi kunne få fat i, hvilke uspecifikt-organismiske momenter, der er ophævet i dette funktionsaspekt, og i hvordan vi her mere præ-cist skal karakterisere de fylogenetiske tilbagevne ud-viklingspotenser til samfundsmæssiggørelse af denne funktion. På grundlag af »kritikken af den politiske økonomi« udarbejdede vi desuden for hvert af de analyserede funktionsaspekter sammenhængene mellem de konkrete individers formations-, klasse- og placeringsspecifikke livsforhold i det borgerlige samfund og de heri givne formbestemtheder, be-grænsninger, omvendinger af de biologiske udvik-lingspotensers *realiserbarhed* i den individuelle sam-fundsmæssiggørelsesproces. Dermed viste vi samti-dig kritisk, at de individuelle begrænsninger udgør vrangsiden af de totalsamfundsmæssige udviklings-

muligheder, som kan blive reelle for hver enkelt ved en kvalitativ ændring af de samfundsmæssige forhold. På den måde skulle man også hver gang påvise de konkrete perspektiver for individerne i at udvide kontrollen over deres livsbetingelser ved at udvide deres deltagelse i den bevidste kontrol over den samfundsmæssige virkelighed, altså hjælpe med til at skabe forudsætningerne for den personlige realisering af den samfundsmæssigt mulige individuelle udvikling m.h.t. det undersøgte aspekt ved livsvirksomheden.

Desuden rummer alle de kritisk-psykologiske kategorier og teoretiske begreber, som er blevet analyseret frem på denne måde, samtidig en *kritik af det traditionelt-psykologiske begrebsapparat* om det samme genstandsaspekt. Det sker ved at påvise den erkendelsesmæssige begrænsning, der er givet i og med indsnævringen til rent individuelle livsbetingelser og »naturaliseringen« af den samfundsmæssige omverden. Denne påvisning foretages ud fra de kritisk-psykologiske grundkategorier, der gør krav på at være mere omfattende, da de medinddrager den overordnede historisk tilblivne menneske-verdens sammenhæng i udforskningen af det aspekt, som skal undersøges. På den måde er fx. det borgerlige koncept om rent individuelle indlærings- og udviklingsprocesser kritisk ophævet i det kritisk-psykologiske koncept om tilegnelse-objektivering, det borgerlige interaktionskoncept i konceptet om »kooperation«, det borgerlige koncept om »givne påvirkninger« i konceptet om »genstandsbetydninger«, de borgerlige konceptioner om perceptionens organisation og »problemløsningen« i konceptet om den begribende-orienterende erkendelse, de borgerlige homeostatiske behovskonceptioner i konceptet om de »produktive behov«, etc. – Ved den funktionelt-historiske analyse af livsvirksomhedens enkelte funktionsaspekter tydeliggøres samtidig deres *indbyrdes*

sammenhæng. Således var det på denne måde muligt at bestemme *forholdet mellem det kognitive og emotionelle aspekt ved livsvirksomheden* mere omfattende og præcist. Ad den vej får vi også stadig mere vidtrækkende mulighed for at kritisere de eksisterende begrebslige differentieringer om menneskets livsvirksomhed. Tilfældige og ydre distinktioner kan overvindes stadig mere ved at påvise væsentlige indre forskelle og sammenhænge, etc.

I mit bidrag ville jeg blot redegøre for *nogle rammeforstillinger*, der gør det muligt bedre at bedømme og indordne den kritisk-psykologiske fremgangsmåde og de dermed indhøstede resultater. Den indholdsmæssige specifikation følger jo i dele i de senere bidrag på denne kongres og kan i øvrigt ses i vore publikationer. Kun et, ganske vist meget væsentligt aspekt ved individernes livsvirksomhed skal behandles i det følgende bidrag af Frigge Haug for at konkretisere og anskueliggøre mine almene redegørelser om de kritisk-psykologiske kategorier og de fremgangsmåder, hvormed de indhøstes: Aspektet om de »*soziale relationer*« mellem mennesker. Idet indholdet i og afledningen af de kritisk-psykologiske kategorier om mellemmenneskelige relationer, især kategorien Kooperation, tydeliggøres, skal det endvidere med de sociale relationer som eksempel samtidig gøres endnu klarere, hvad vi mener, når vi siger: I afledningen af sine begreber er den kritiske psykologi både kritisk overfor den borgerlige videnskab og kritisk overfor de forhold, som den vedrører.

4. Frigga Haug

En kritisk-psykologisk analyse af sociale relationer og samfundsmæssige forhold

I Wolfgang Fritz Haugs og Klaus Holzkamps bidrag

blev det bl.a. tydeligt, at indsnævringen af psykologi-
ens teoridannelse til den individuelle praxis kan for-
klares ud fra individernes virkelige eksistens i det
borgerlige samfund. Et blik på de gængse teorier sy-
nes i første omgang at modsige det, idet hele teoreti-
ske skoler jo beskæftiger sig med, hvad mennesker
gør med hinanden, altså med den »sociale side« af
menneskets eksistens.

Faktisk er spørgsmålet om menneskenes indbyrdes
sociale relationer af stor, så at sige naturlig interesse
ud fra flere forskellige standpunkter og aspekter. Det
er åbenbart for enhver, også selv om man endnu intet
ved om menneske og samfund, at mennesker i det
hele taget indtræder i relationer med hinanden, fødes
ind i en social enhed, eller i hvert fald lever sammen
på en eller anden måde.

Relationer
størst
I den enkeltes erfaringsverden fremstår dette sam-
liv som tvang eller som håb, som fremmedhed og
konkurrence, som fortrolighed og solidaritet. Sva-
rende hertil genfinder vi denne erfaring næsten helt
uforarbejdet i den traditionelle psykologis teoridan-
nelse, der som vi har hørt har det private, atomise-
rede individ som genstand. Set ud fra den enkeltes
placering er menneskenes samliv, deres samfunds-
mæssighed da nødvendigvis en del af hans omver-
den, en situativ ydre betingelse. I overensstemmelse
hermed betragtes den teoretisk som et forstyrrende
eller sygdomsskabende aspekt eller omvendt som en
faktor, der ikke forstyrrer den psykiske ligevægt,
altså alt i alt som et givet forhold, som det opvok-
sende enkeltindivid må tilpasse sig, kort sagt som en
ydre betingelse for dets tilværelse.

Den fremadskridende samfundsmæssiggørelse i de
industrialiserede lande – hvis ydre fremtrædelses-
former er en stadig stigende sammentrængning af
menneskemasser i storbyerne og, set ud fra systemli-
gevægtens standpunkt, forstyrrelser af massernes ad-
færd såsom masseaktioner (strejker etc.), men også

et stigende antal neuroser og psykosser – førte i USA i
halvtredserne og i Vesttyskland i tresserne til et for-
øget behov for sociale teknikker og altså også for
teorier, der skulle gøre det muligt at forudsige men-
neskers adfærd så præcist som muligt. I de berørte
socialvidenskaber skete der en slags sammensmelt-
ning: en psykologisering af sociologien, fulgt af den
nu nærliggende sociologisering af psykologien.

Af disse to discipliner har den ene traditionelt at
gøre med spørgsmålet om, hvordan samfund, altså
individernes samliv egentlig er muligt, mens den an-
den har at gøre med individernes tilstand i et sam-
fund, der forudsættes at eksistere i et udvendigt for-
hold til dem. Denne form for tilnærmelse mellem dem
gav nu løfter om at føre til erkendelse af individets
adfærd i samfund i det hele taget.

Blandt de forskellige teori-»ansatser« og -skoler
viser de såkaldte interaktionsteoretiske forklarings-
forsøg tydeligst et krav på og en mulig evne til at yde
disse bestræbelser. Deres begreber dannes sådan, at
de søger at angive formidlingen mellem individ og
samfund som sammenkoblingssteder.

Det kan vises eksemplarisk ved rollebegrebet. I *Rolle-*
løbet af to årtier indledte denne kategori ikke blot et *begreb*
tilsyneladende uophørligt sejrstog igennem flere dis-
cipliner, men blev også selv centrum for en selvstæn-
dig teori, rolleteorien, samt kernen i en pædago-
gisk-psykologisk praxis, rollepillet.

Hvad betegner rollebegrebet?

I dette begreb skal det gøres klart, hvad samfundet
forventer af den enkelte, og det skal sammenfatte de
sociale forskrifter og krav i skikkelse af normer og
moral, der er forskellige afhængigt af individets sam-
fundsmæssige placering, og der sættes igennem ved
hjælp af et net af sanktioner af positiv eller negativ
art. Samtidig fremtræder samfundet som et teater-
stykke med færdige roller, som de enkelte samfunds-
medlemmer kan fordele sig på som fremstillere.

Fremstillingsevnerne erhverver de i løbet af socialisationen, men som kvalifikationer, der er udvendige i forhold til dem. For bag rollehandlingen gemmer det egentlige menneske sig. Rollerne er de tråde, der knytter ham til samfundet. De indlæringssteoretiske antagelser, der må gælde for spædbarnets udvikling til rollepartner, udgør kun lette modifikationer af simple stimulus-reaktionskæder – overtagelsen af de samfundsmæssige forventninger fungerer jo ved hjælp af et system af belønning og straf. Selvom dette rollebegreb bygger på en forudgående opsplitning af individ og samfund, så rummer det dog samtidig også kritik af samfundet, der siges at gøre sig gældende overfor mennesket som en tvangslov. Denne kritik rettes dog på en privatistisk-resignerende måde mod menneskets samfundsmæssighed slet og ret, mod de former for samliv, der tolkes som indre nødvendigheder ved samliv i det hele taget. Samtidig lykkes det at bringe klassifikatorisk orden i samfundsmedlemmernes iagttagelige adfærd. Til bestemte situationer, positioner, konstellationer, der alle sammen betegnes som roller, kan med relativ nøjagtighed knyttes bestemte adfærdsmåder, og dermed bliver de forudsigelige. Samtidig er den teoretiske konstruktion, der leder til disse forudsigelser, så behændigt opbygget, at den ikke blot aldrig kan tage fejl, men desuden også har en regulativ funktion. Da den teoretiske forudsigelses nøjagtighed nemlig er afhængig af den virkelige adfærds konformitet, må al adfærd, der ikke retter sig efter den foregivne ramme, blive diagnosticeret som i praxis socialt afvigende i normativ forstand, og ikke fx. som en korrektion af de teoretiske forhåndsantagelser. I den henseende kan resultatet af udforskningen af adfærdsmåderne ud fra de ovenfor angivne præmisser altid kun være identisk med de teoretiske forudsætninger.

Men ikke alene på dette sted viser begrebsdannelsens systemkonforme, regulative funktion sig:

Sammenfatningen af alle mulige adfærdsmåder i rollebegrebet lader også spørgsmålet om den ene eller anden adfærdsmådes relevans forblive ligeså uløst som spørgsmålet om de indbyrdes forhold mellem de forskellige adfærdsmåder eller spørgsmålet om, hvilken handling og adfærd der er den bestemmende og den underordnede, afhængige. Den fælles betegnelse for alle mulige menneskelige tilværelsesytringer med den sproglige regulering rolle – de være sig biologisk begrundede (som forældre), herredømmemæssige (som konge), arbejdsdelingsmæssige (som de forskellige erhverv), erstatningshandlinger (som de mange fritidshobbies) eller simpelthen legemlige virksomheder (som at vandre), helt hen til kollektive handlinger (som at være partifælle) – inddragelsen af alle disse handlinger og holdninger i rollebegrebet forhindrer enhver væsentlig analyse, der kunne udfinde handlingernes og adfærdsmådernes status, oprindelse og perspektiv samt deres adækvathed for menneskelig adfærd overhovedet.

Kritik psyk. analyse

Den uøverbundelige modsætning mellem samfundet som en sum af kravstrukturer og individerne, der står fremmede overfor samfundet og må tilpasse sig adfærdsforventningerne på en ensformet måde, synes overvundet i den mere moderne, symbolsk-interaktionistiske udfyldning af rollebegrebet.

Her antages det, at mennesket selv finder sin menneskelighed, sin identitet i rolleformerne. Rollerne er anticipationer af fælles betydningsanvisninger, af interpretationer. Socialisationsprocessen, hvori den enkelte bliver et socialt væsen, får sin sociale identitet, er en proces der er karakteriseret ved stigende indforståelse med personer om personer, situationer, tanker og først og fremmest roller. Ifølge denne opfattelse er kritik mulig som kritik af bestemte rolleindhold – ændringen følger som en anden mulig fælles interpretation af rollestrukturen, der kan tilvejebringe en anden adfærdsform. At mennesker i det

hele taget fører et materielt liv, producerer, elsker, er ikke indeholdt i begrebet aktion – sådan som det rummes i sammensætningen »inter-aktion«: der »interageres« kun »symbolsk«. Samfundet fremtræder ikke som stiftet via fælles produktion, men omkring et forhandlingsbord, hvor man indfølelse bliver enige om betydningsstrukturer.

Idet de menneskelige relationer gøres til teoriens udgangspunkt, kan der mobiliseres dagligdags erfaringer og derudfra umiddelbar interesse i dens ud-sagn. Men idet man derefter må forklare interaktion-en cirkulært ud fra sig selv, stiger følelsen af at sid-de fast sammen med formuleringernes abstrakthed: Begrænsningen til en overfladisk fremtrædende del af menneskenes omgang med naturen og med sig selv, til resultatet af den indbyrdes omgang under bestemte produktionsforhold, men først og fremmest forvand-lingen af dette resultat til det mest almene forklarende princip overhovedet, har yderligere den effekt at formindske de menneskelige problemer, og der be-høves derfor også kun mindre problemløsningsstra-tegier. Således er fx. et kendt væsentligt syndrom i »interaktionen« problemet om at tilegne sig den an-dens rolle ideelt, at sætte sig ind i ham, d.v.s. at spørge sig selv, hvordan oplever han det, jeg har gjort, og hvad tror han, jeg har ment? Hvad vil han nu tænke, når jeg har sagt, hvad jeg gjorde? – Eller straks helt på tankens plan: Hvad mon han tænker om, at jeg tænker på, at han nok tænker på, hvad jeg tænker? (ad libitum). Har man først indladt sig på dette plan, findes der et utal af yderligere tankemuligheder, fulgt af et ligeså stort antal adfærdsstrategier. Men man skænker ikke længere den mulighed en tanke, at denne stumme anticipationsopførsel jo selv allerede er en dom. For den betyder, at de mennesker der kommunikerer på den måde enten ikke længere har noget reelt med hinanden at gøre og som frustrerede

tidligere elskende af kedsomhed misbruger deres tankekraft på en selvødelæggende måde, eller at det må dreje sig om relationer, hvor det er nødvendigt med den største agtpågivenhed, enten fordi der er en der skal snydes, eller fordi man omvendt må være på vagt for ikke at blive opdaget eller få for store fordele.

Spørgsmålet om symbol- og interpretationslighed, om tankemæssig konsensus er på den ene side banalt, og det udgør denne tankes plausibilitet. For naturlig-vis kunne der overhovedet ikke kommunikeres, hvis alle tænkte noget andet om en situation, en genstand, og man kunne ikke tale sammen, hvis alle talte et privatsprog. Men at slå sig tilfreds med dette svar, forfører til at opfatte interpretationen, meningsgiv-ningen, betydningsanvisningen som de egentligt kon-stitutive handlinger, så at verden befinder sig i sub-jektet og i hvert fald i overenskomsten mellem sub-jekterne, men ikke eksisterer objektivt. Derved får den subjektive opfattelse af verden og mennesker noget vilkårligt og relativt over sig. højest noget der er blevet demokratisk afbøjet af den for diskursen nødvendige konsensus – men der er overhovedet ikke længere tale om erkendelse, hvor det dog ellers er noget objektivt erkendeligt der står til diskussion.

En sådan tilnærmelse synes i første omgang at medføre en tankemæssig »demokratisering«, da inter-aktionen – og ifølge denne opfattelse dermed også samfundet – står og falder med medlemmernes in-terpreterende forening. I nødstilfælde »diskuteres der rationelt«, indtil man kan komme overens om en ny interpretation. På den anden side set falder men-skenes virkelige gerninger, først og fremmest deres fælles arbejde, under bordet ligesom muligheden for at begribe deres interaktionsmåder som et resultat af produktionen og de forhold, der bestemmer den. Dermed bortfalder også muligheden for varigt at re-parere diagnosticerede mangler ved de mellemmen-

neskelige relationer ved at fjerne årsagerne. I stedet lykkes det at udvide symptomforskningens og -behandlingens område overordentlig meget.

Spørgsmålet om lovmæssighederne for menneskers interaktion er faktisk ikke let af besvare. Når man udforsker dem, støder man på en modsigelse, der ligner den, som Marx fremstiller ved undersøgelsen af kapitalen og dermed af merværdiens opståen. Merværdien opstår tilsyneladende i cirkulationen og kan alligevel ikke opstå i den. Således opstår interaktionen uden tvivl ved, at mennesker mødes og talende og tænkende når frem til gensidig forståelse, og samtidig kan den ikke opstå på den måde. Antagelsen om, at interaktionen skaber sig selv, forklarer hverken, hvad man kommer til forståelse om og hvorfor overhovedet, eller hvordan de enkelte bliver udstyret til et sådant møde, uden igen i kraft af interaktion. En sådan forklaring ville blive hængende i en uendelig cirkulær bevægelse og ville ikke have nogen mulighed for at opdage og begribe en udvikling. Henvisningen til menneskelige adfærdsmåders afhængighed af arten og måden at producere på angiver ganske vist overvejelsernes nødvendige retning, men er endnu ikke selv en løsning. Brecht antog, at det menneskelige samlivs vidtgående udforskethed selv må være et resultat af klassekampen: »Grunden til, at den nye tænke- og følemåde endnu ikke virkelig har gennemtrængt de store menneskemasser, skal søges i, at videnskaberne, der har så stor succes i underkastelsen og udbytningen af naturen, af den klasse, som skylder dem sit herredømme, borgerskabet, hindres i at bearbejde et andet område, der endnu ligger i mørke, nemlig menneskenes indbyrdes relationer under udbytningen og underkastelsen af naturen. Denne geschæft, som alle var afhængige af, blev udført, uden at de nye tankemetoder, der muliggjorde den, klarlagde det indbyrdes forhold mellem dem, der udførte den. Det nye blik på naturen rettede sig ikke mod

samfundet«. (Kleines Organon für das Theater, s. 17).

Hvad kunne nu udgøre det nye blik, der blev rettet mod samfundet og dermed mod menneskenes relationer også indbyrdes, og hvilken anskuelse kunne det føre til?

Vi har hørt i de forskellige referater, at den kritiske psykologi ligesom den marxistiske metode i det hele taget ikke begynder med de færdige former, som forefindes, men opfatter disse historisk som opståede og altså forgængelige. At man altså også ved spørgsmålet om de sociale relationer i sidste ende ikke skal gå analytisk-reduktivt frem, men udviklende – altså nedefra og opad. Da mennesket utvivlsomt ikke kun er et samfundsmæssigt væsen, men også et naturvæsen, blev det tydeliggjort, at man kun kan indvinde erkendelser om menneskene, som går ud over en beskrivelse af de nuværende former, hvis man udarbejdede både menneskets lighed med de øvrige naturvæsener og dets kvalitative forskellighed. Som et centralt undersøgelsesområde angav man dermed ikke blot den organismiske evolutionsrække, men især »dyr-menneske overgangsfeltet«. Den metode, som gjorde det muligt at rekonstruere organismernes fremadskridende udvikling frem til hominiderne, kaldte vi »funktionelt-historisk«, fordi den i en historisk analyse betragter organismernes tilpasninger til omverdenen ud fra et optimeringssynspunkt, altså i deres hensigtsmæssige funktion for overlevelsen.

Den etologiske analyse viser, at sociale relationer, samlivsformer, ikke er noget typisk menneskeligt, men findes i stigende omfang hos dyr, svarende til mængden af »modificerbarhed«, altså til andelen af ikke medført adfærd, som erhverves af de unge dyr i indlæringsprogrammer og som altså både nødvendig gør en barndom og en social gruppe, der udfører livssikringen i dette tidsrum.

Den kvalitativt nye, specifikt menneskelige eksi-

stensmåde begynder dér, hvor tilpasningsbestræbelserne ikke længere udføres på omverdenen, men omverdenen omvendt tilpasses til menneskene, hvor altså naturen underkastes under menneskets natur. Det sker ikke simpelthen ved brugen af genstande på en værktøjslignende måde, som man længe har antaget, for det forekommer også allerede hos højere dyr, men ved en planlæggende systematisk indsats af værktøj, altså i og med opfattelsen af værktøj som midler til et almengjort mål. »Dermed er der også givet forudsætninger for traditionsdannende videregivelse og fuldkommengørelse, for fælles produktion og fælles brug af værktøj, altså samfundsmæssig værktøjsfremstilling« (Holzkamp 1973). Objektivering af den almene målsætning i værktøjerne muliggør akkumulation af erfaring, løsning af erfaringskatten fra den umiddelbare forældre-børn-rækkefølges begrænsning af den. Dermed er vejen givet til menneskeartens højere udvikling, som man foreløbig ikke kan se en ende på, og til en anden, ikke fylogenetisk men samfundsmæssigt-historisk form for udvikling og livssikring. Samtidig viser det sig, at produktionen af menneskets liv altså fra første færd forløber samfundsmæssigt. Menneskene sætter sig i forhold til hinanden i deres planlagte indgreb i naturen, som sikrer artens liv og afhængigt deraf den enkeltes liv, og som forarbejder generationers erfaringer i kraft af stadig forbedret værktøj. Arbejdet udgør denne underkastelse af naturen under menneskets behov; det opstår fra første færd som samarbejde. Det faktum, at mennesket ikke blot som alle levende væsener tilpasser sig til den natur, der omgiver det, men at det omvendt i stigende grad forandrer naturen efter sine behov, viser det som et væsen, der som det eneste råder over artsspecifikke biologiske potenser til samfundsmæssig virksomhed. I gennemsnit bliver det nødvendigt for den enkelte at tilegne sig den historisk kumulerede erfaring for at kunne opretholde sit eget

liv. Derfor er deres virksomheder ikke blot kooperative i kraft af det på samme tid forløbende samarbejde. Den af værktøj formidlede menneskelige omgang med naturen forudsætter også menneskenes samfundsmæssiggørelse i fortiden. Den artsspecifikke samfundsmæssige kontrol over sine egne livsbetingelser formidles først og fremmest individuelt af værktøjsbrugen. Den individuelle deltagelse i planlægningen af artens totalsamfundsmæssige liv er således fra begyndelsen af et væsenskendetegn ved mennesket. Samtidig forudsætter det individuelle bidrag til at forbedre de samfundsmæssige livsbetingelser en sikring af den enkeltes eget liv, eller er identisk dermed.

Hvis vi ganske kort skal sammenfatte betydningen af disse udredninger for vort spørgsmål om den specifikke menneskelige art sociale relationer, må det lyde: Menneskenes indbyrdes relationer bæres af en »tredje sag«, som de relaterer sig til, i sidste ende den samfundsmæssige produktion. Eller metaforisk formuleret: Sandt menneskelige relationer opstår dér, hvor de enkelte slår sig sammen for at indrette verden mere beboeligt.

Også selv om man er enig i disse tankegange, som altså foreslår altid at sætte de sociale relationer i sammenhæng med den samfundsmæssige produktion af livet, og som med attributtet »sandt menneskelige« om de sociale relationer nok synes at foretage en vis vurdering, så vil man ikke kunne komme udenom at fastslå, at rolleteoriens og den symbolske interaktionismes tidligere kritisk refererede teoremer umiddelbart beskriver menneskenes virkeligt eksisterende sociale relationer i dag med deres dagligdags fakticitet langt bedre, end det er tilfældet i den kritiske psykologis begrebslige afledninger. Men at beskrive er endnu langt fra at begribe og er først den videnskabelige erkendelses indledende trin. Under den samfundsmæssige produktion af deres liv er menneskene

i vort samfund spaltet i klasser. Dette forhold præger deres sociale relationer. Der kan slet ikke være tale om, at den fælles målsætning og kontrollen over de samfundsmæssige livsbetingelser er relevant for befolkningens flertal. Tværtimod: Enhver ved jo, at sammenhængen mellem den individuelle praxis og den samfundsmæssige er splittet op, at enhver er henvist til sig selv, er en privat enkelt, der indtræder i relationer til andre, forsigtigt vurderer deres stilling, afprovende rekonstruerer deres adfærdsforventninger o.s.v., helt ligesom det blev påstået i de teorier, vi skitserede i begyndelsen.

Hvilket forhold har den kritiske psykologi da til disse teorier og til den empiriske dagligdag, til den menneskelige praxis her og nu?

Som det allerede er blevet påpeget i de forskellige forudgående foredrag, leverer den marxistiske metode ledetråden i form af en opfordring til at opfatte psykologiens genstand, det menneskelige individ, i det borgerlige samfund ud fra dets tilblivelse, altså at rekonstruere det historisk. I modsætning til den traditionelle psykologi er den kritiske psykologi dermed en historisk videnskab. Som resultater af denne specificering af marxismen på psykologien som enkeltvidenskab foreligger der omhyggelige undersøgelser af de biologiske grundlag for menneskets samfundsmæssige natur. Der eksisterer dermed en indholdsmæssig viden om, hvilke evner, behov, erkendelser der er mulige for menneskene, og dermed også et maxime om, hvad man kunne betegne som menneskeværdigt. Disse undersøgelser udgør den kritiske psykologis fundament. Dermed er de på ingen måde allerede hele videnskaben, men netop dens fundament, uden at det er umuligt at opføre bygningen, men samtidig også en opfordring til at tage del i viderebygningen, ikke at hvile ud på grundmurene. På basis af de hidtidige undersøgelser kan der udvikles sådan noget som grundkategorier, der selv igen er

retningslinier for at udarbejde praktisk-psykologiske handleanvisninger. De angiver den målestok, hvor med den iagttagelige menneskelige praxis kan måles. Her leverer de mange beskrivelser, som den traditionelle psykologi giver, en mængde quasi-empirisk materiale, hvis relevans igen må ordnes på en ny måde i henhold til disse grundkategorier. Disse grundindsigter leverer også målestokken for eller retningslinien for en kritik af teorierne, og de var altså også allerede i begyndelsen rettesnor for vor kritiske fremstilling af rolleteorien og den symbolske interaktionisme. Udarbejdelsen af de almene kendetegn ved den menneskelige praxis er altså i første omgang rettesnor og først og fremmest en opfordring til videre arbejde. Vi må ikke alene undersøge individernes virkelige livspraxis under vore dages kapitalistiske betingelser – med deres forskellighed afhængigt af klasse, lag, stilling i arbejdsdelingen, køn o.s.v. – hvor man uden videre kan se de enkelte livsområders relevans, deres hierarkiske orden ud fra afledningen af den alment menneskelige livspraxis. Vi må yderligere også udarbejde de faktorer, der står i vejen for udviklingen af menneskenes individuelle praxis til en samfundsmæssig praxis. Når vi er nået til det plan, vil man ganske vist kunne stille diagnoser om, hvorfor fx. mange i dette samfund bliver ude af stand til at handle, men vi vil stadig ikke have nogle konkrete handleanvisninger med i lommen gående på, hvad der nu må gøres for den enkelte. Derfor kan de nævnte grundkategorier som tilegnelse, Kooperation, produktive behov o.s.v., på ingen måde umiddelbart overføres til den anvendte psykologi; de udgør fx. ikke en slags handleopfordring til de enkelte. Det er ikke maximer for at ændre den individuelle adfærd, så at man fx. kunne opfordre børn til at tilegne sig erfaringer og færdigheder, opfordre hver enkelt til under produktionen af sit liv at udøve samfundsmæssig kontrol, at have produktive behov o.s.v.

her
er top
de alt

Blad
s. 12

Det er åbenlyst, at en sådan opfattelse ville være en stor misforståelse. Forsøget på at foranledige adfærdssændringer hos de enkelte på grundlag af disse kategorier må føre til falske resultater: Et enkeltindivid, der vil tilkæmpe sig samfundsmæssig kontrol, bliver udbytter, hvis det umulige da skulle ske, at det lykkedes for ham. Det ville han blive mod de andre, som han derefter ikke ville kunne optage menneskelige sociale relationer med. Den voluntaristiske beslutning om at ville samarbejde angår ganske vist straks flere individer, men her mangler først og fremmest den afgørende bestemmelse om, med hvem og med hvilket formål der skulle koopereres, ligesom bestemmelsen over handlingernes samfundsmæssige mening forbliver tillukket, en faktor der var bestemmende for de sociale relationer og for det samfundsmæssige forhold. Det er indlysende, at menneskenes kollektive praxis ikke kan forandres af enkeltindviders adfærdssændringer på en sådan måde, at relationen til den historiske situation kan lades ude af betragtning. Den måde hvorpå menneskene producerer deres liv, produktionsforholdene, er tværtimod afhængig af produktivkræfternes og klassekampenes udviklingsgrad. De dimensioner, hvori der altså må foretages forandringer af den samfundsmæssige praxis, vedrører det samfundsmæssige subjekt, som det individuelle subjekt ganske vist kan være en del af, men hvor adfærdsopfordringerne alligevel ikke er de samme.

Rigtignok rummer i det hele taget først de hidtil afledte bestemmelser af menneskelige muligheder en kritik af den menneskelige praxis og dermed tillige en opfordring til at forandre den samt den retning, i hvilken det må foregå. Det drejer sig altså om muligheden for at udøve en bestemt kritik i modsætning til fx. moralske protester holdt i almene vendinger, som man kunne fremsætte på grundlag af en diffus human grundindstilling. At oversætte denne

almene opfattelse af den menneskelige praxis til en mulig opdragelse og/eller terapi i dag, forudsætter altså et nøjagtigt kendskab til samfundets udviklingsstade, som betinger den forudgående bestemmelse af forholdet mellem på den ene side individernes objektive bestemthed, deres determination i kraft af produktionsforholdene, og på den anden side deres subjektive bestemmelse.

Analysen af den samfundsmæssigt mulige udvikling i dag for de enkelte og af deres deltagelse i kontrollen over deres egne og altså de samfundsmæssige livsbetingelser, altså også analysen af de modsigelsesfyldte samfundsmæssige krav, sætter de konkrete rammebetingelser, indenfor hvilke en progressiv psykologisk erhvervspraxis kan virke som et bidrag til at udvikle selvbestemte individer. Indenfor denne ramme mangler vi stadigvæk at udarbejde psykologernes enkelte konkrete skridt. Herunder kan den kritiske psykologi aldrig gå manipulativt frem, i modsætning til den traditionelle psykologi hvor dette spørgsmål tilsyneladende afhænger af de enkelte videnskabsmænds skikkelighed. Vejen og målet udelukker på forhånd en sådan fremgangsmåde. Vejen viser forskerne selv, sådan som den er indeholdt i erkendelsesprocessen. Målet er sat således, at det altid er individernes subjektivt-aktive side der fremmes, at det ikke er dem, der bliver ændret af udenforstående forskersubjekter, men at de selv ændrer.

↓
Praxis-
forskning

Arbejdspsykologien mellem kapital og arbejde

Den almene diagnose, at arbejdsvidenskaben skulle befinde sig i en krise (sml. Fürstenberg 1975, Volpert 1977), gør os samtidig med et problem ligeledes opmærksom på et behov (sml. også den internationale konference i det europæiske forbund for produktivtetsstimulation (EFPS) 1974 i Berlin). Hidtil har man kunnet tælle de arbejdsvidenskabelige lærestole i Vesttyskland på en hånds fingre. Men som følge af humaniseringsdiskussionen er det blevet klart, at der er brug for en arbejdsvidenskab, der giver mere end arbejdspsykologiens egnethedstests, noget andet end den udfra adfærdsforskningen orienterede industri-sociologi, og der er mere orienteret udfra mennesket end den hidtidige af ingeniører bedrevne arbejdspladsvidenskab. Mens Fürstenberg (1975) mener, at man kan fylde hullet ved hjælp af tværfaglig organisation, så ser Volpert løsningen i videnskabsmandens energiske »partitagen i det arbejdende menneskes interesse«: »I stedet for at gøre humanitet til skal-keskjul for rationaliseringsstrategier, skal arbejdsvidenskabsmanden fra at være rationaliseringsspecialist blive til en, der bereder vejen for humaniseringen«. (1977). Faktisk udtrykkes her det dilemma, som fra begyndelsen har kendetegnet den videnskabelige beskæftigelse med lønarbejdet. Allerede fabriksinspektørerne, som man vel kan opfatte som arbejds-

videnskabsmændenes forløbere, stod overfor det alternativ, enten at virke for de arbejdende mennesker eller for det menneskelige arbejdes præstationsevne, for dets produktivitet. Arbejdsvidenskabsmændenes partitagen for den ene eller den anden side fremtræder for dem som at beslutte sig for pengene eller for moralen. Dog synes denne modsætning i dag ikke længere at kunne erkendes så klart. Målene fx. for en af arbejdsgiverne fremmet arbejdspsykologi fremstår ved første øjekast i det mindste i den gennemsnitlige arbejdsvidenskabsmands bevidsthed som absolut forenelige med en humanisering af arbejdet, altså med en partitagen også for de arbejdende mennesker, et faktum som Volpert kritiserer skarpt i sit ovennævnte referat. Ved en nærmere betragtning, som samtidig er historisk rettet, vil man erkende, at arbejdspsykologiens bidrag til at menneskeliggøre arbejdet til forskellige tider må have forskellige indhold, og desuden at spørgsmålet om, hvad det er der i det hele taget sætter psykologien som videnskab i stand til at virke for det arbejdende menneske med mere end rent moralske appeller og på et højere niveau end som ren kompensatorisk velfærd, afhænger af den af produktivkræfternes udvikling betingede måde, som menneskene virker på i deres arbejde. Svarende hertil viser et tilbageblik i denne videnskabs historie, at det var selve det menneskelige arbejdes udvikling, der var grundlaget for, at arbejdspsykologerne indvandt stadig mere erkendelse om mennesket og derved overhovedet først blev i stand til i deres fag at virke for menneskene, hvad enten de enkelte nu ville det eller ej.

1. Arbejdspsykologiens historie som historien om den stigende erkendelse om menneskene

Det er let at få fat i nogle udførlige fremstillinger af

arbejdspsykologiens historie. Et anbefalelsesværdigt overblik finder man fx. hos Volpert (1975), en sammenfattende skitse hos Holzkamp-Osterkamp (1975). Som orientering er det derfor her tilstrækkeligt at begrænse os til aspektet om den stigende erkendelse om menneskene.

Taylor anses for at være arbejdsvidenskabens grundlægger. Fra århundredets begyndelse og frem til idag har hans erkendelser og forslag på afgørende måde præget arbejdsprocessen, og hans navn repræsenterer den kapitalistiske udbyttings rædsler («Taylorisme»), ligesom hans værk kan tjene som bevis for, at videnskaben om arbejdet fra begyndelsen entydigt virkede for kapitalens interesser. Men faktisk kan man allerede i Taylors forsøg på at videnskabeliggøre produktionen for at forøge produktiviteten fastslå, at arbejderne ikke – sådan som man indtil da anså det for en selvfølgelighed – udelukkende opfattes som arbejdsdyr eller som »hænder«, som man skal presse så meget arbejdskraft ud af som muligt. Tværtimod indførte Taylor med stor succes som et bevidst videnskabeligt princip det, som allerede bevidstløst lå til grund for styklønsprincippet, nemlig forestillingen om, at de enkelte arbejdere skulle være udstyret med behovet for at tjene så meget som muligt. Desuden troede han, at de ikke selv ville være kloge nok til at sætte deres kræfter ind på en sådan måde, at de fremstillede flere produkter på samme tid og som følge heraf også hentede mere løn ud. Den derpå følgende kritik af kapitalisternes arbejdspsykologiske rådgivere rettedes som følge heraf ikke mod bevægelsesstudierne eller mod opsplittningen af arbejdet, men netop mod deres inddragelse af arbejderne motivation, hvor indsnævringen af denne til at være rettet mod penge ikke alene viste sig at være utilstrækkelig, men også var skadelig for profitten. Forsøget på at spare disse penge og samtidig alligevel at forankre arbejds motivationen på en mere varig

måde førte arbejdspsykologerne til en yderligere vigtig erkendelse om mennesket: den indsigt, at det er et socialt væsen.

De planlagte ekstraprofitter ved at foretage tekniske forandringer indfinder sig ikke automatisk, hvis producenterne ikke samtidig er parate og i stand til at forbruge deres arbejdskraft på en passende måde på de nye maskiner og anlæg. Især de arbejdendes uvilighed, motivationsproblemet, kalder arbejdspsykologerne frem. Resultaterne af Elton Mayos Hawthorne-eksperimenter anvendes helt frem til idag p.g.a. deres store integrationskraft og deres samtidige præstationsforøgelse i produktionen – fx. i form af autonome grupper. De bibragte hele psykologien den erkendelse, at arbejderne udover ønsket om penge har endnu et behov, nemlig for social kontakt. Den deraf afledte strategi, at forøge arbejdets resultater ved – iøvrigt uden yderligere omkostninger – at sammensætte arbejdsgrupper sådan, at man på en passende måde tog højde for sympatier og antipatier, medførte i det mindste for de deltagende arbejdere den »humaniserende« lettelse, at man overhovedet delvis efterkom deres sociale behov.

For den nyeste arbejdspsykologi stiller motivationsproblemet sig påtrængende p.g.a. de stadig stigende omkostninger til maskiner og anlæg og altså de større omkostninger som følge af arbejdstilbageholdelse. Den nåede frem til den erkendelse, at arbejdere ikke kan motiveres alene med penge, og at den bedre sociale atmosfære heller ikke er en tilstrækkelig motivator. Som en tredje faktor opdager de arbejdets indhold, den tætte forbindelse mellem de enkelte virksomheders kvalitet og viljen til at gennemføre dem i det lange løb. Uden at ville gå ind på de allerede ofte analyserede modsætninger mellem en reformside og en integrationsside (se fx. bidragene i *Argument, Sonderband 14*, »Humanisierung der Lohnarbeit«, 1977) i de i denne sammenhæng udviklede be-

vægelser til job-berigelse, job-udvidelse, job-rotation, skal vi på dette sted pege på denne erkendelses store betydning for personligheds- og udviklingspsykologien.

2. Personlighedsteoriens refleksion over arbejdet som livsbehov

Arbejdernes virkelige måde at forholde sig på under lønarbejdet (arbejdstilbageholdelse, flugt ind i fritiden) og først og fremmest den fremherskende art arbejdsvirksomheder har hidtil ladet den tidlige erkendelse, der blev formuleret og videreudviklet indenfor marxismen, fremstå som en åbenlys hån, nemlig at arbejdet skulle være det væsentlige kendetegn, der adskiller mennesket fra dyrene, ja at mennesket realiserer sig selv i arbejdet. Uden videre modstand kunne derfor også enhver personligheds- og udviklingsteori i den borgerlige psykologi helt frem til i dag formuleres helt uden dette for menneskehedens udvikling så væsentlige område: arbejdet. – På teoretikernes jagt efter egnede motivatorer til med udbytte at opretholde produktionen tvinger udviklingen i arbejdets krav dem til at erkende yderligere karakteristika ved mennesket. Det kan derfor ikke undre, at der i den vesttyske arbejdspsykologi indtræder en reception af de resultater, som blev udarbejdet på marxistisk grundlag. Med rette kunne man håbe, at fx. psykologien i Østtyskland allerede måtte have ydet et forarbejde på området vedrørende forholdet mellem arbejdsindhold og »arbejdsglæde«. Her er det først og fremmest Winfried Hackers arbejder, der blev skænket opmærksomhed. Man må tilskrive ham den fortjeneste at have afdækket sammenhængen mellem produktivkræfternes udvikling og arbejdsvirksomhedernes psykologi; ja at han med stort eftertryk har udarbejdet, at arbejdspsykologien som vi-

denskab i det hele taget først begynder med den videnskabeligt-tekniske revolution, betinget af arbejdsvirksomhedernes forskydning fra mere legemlige virkemåder til mere åndelige eller hjernevirksomheder (Kopftätigkeiten), som er et kendetegn ved automationen. Idet virksomhedernes tyngdepunkt kommer til at ligge på deres kognitive side, får en videnskab, der har menneskets psyke som genstand, betydning også som arbejdsvidenskab og vel at mærke som en, der handler om mennesket og for det og samtidig beskæftiger sig med at forøge arbejdsproduktiviteten. Da forøgelsen af produktiviteten kræver en udvikling af de kognitive evner, er menneskets udvikling dermed grundlæggende kommet ind i en sådan arbejdspsykologisk opfattelse. Udgangspunktet for denne nye arbejdspsykologi blev den tidlige indsigt hos Marx, at menneskenes handlen først må gennem deres hoveder, at de anticiperer, lægger en plan, før de gør noget, og at handlingen under dens udførelse er underkastet og styret af den anticiperede mening eller mål. Desuden at menneskene i deres handlende udveksling med naturen ikke blot forandrer denne, men i bearbejdningen af den samtidig forandrer sig selv, at handlen og tænkning vekselvirker med hinanden. Som følge heraf bliver arbejdspsykologiens genstand den indre instans, som afbilder og regulerer menneskenes handlen. Dermed er menneskets psyke alment bestemt af menneskenes handlen og mest af den dominerende menneskelige virksomhed, arbejds handlingen.

I denne sammenhæng er det ikke alene Hackers fortjeneste at have oparbejdet de arbejdspsykologiske følger af den hidtidige ergonomiske og neurofysiologiske videnskab; støttende sig til Luria og først og fremmest Rubinstein har han foretaget en udarbejdelse af de menneskelige arbejdsvirksomheders regulationsplaner, som skal kunne bruges af den empiriske arbejdspsykologi. Den erkendelse, at forskel-

lige på hinanden byggende regulationsplaner virker samtidigt, at der altså samtidig styres senso-motorisk, perceptivt-begrebsligt og intellektuelt, og at disse forskellige styringsarter er hierarkisk ordnede, gør det muligt at sætte målestokke for menneskelige virksomheders udvikling. Erkendelsen af handlingernes processtruktur gør det muligt for hver enkelt handling at angive de enkelte delskridt – såsom mål-anticipation, gennemførelse af et delskridt, tilbagemelding, sammenligning, korrektion – på de dertil hørende regulationsplaner. Derved kan man ikke blot udarbejde strategier til at optimere selve handlingen, men også udvikle målrettede indlæringsprogrammer (sml. derom Hacker 1973, og Volpert 1975, s. 130 f.). Ved hjælp af den grundlæggende indsigt, at ingen psykisk proces kan begribes uden en dertil hørende »opgave«, ligesom der omvendt ikke kan finde nogen handling sted uden et psykisk korrellat, overvinder Hacker ikke blot de behavioristiske ansatser, men samtidig også alle spekulative forestillinger om menneskets psyke som noget »helt andet«. Samtidig lykkes det ved at afdække denne sammenhæng mellem psykiske processer og handlinger i det mindste at formulere forskningsproblemet om, hvilke arbejdsvirksomheder (handling) der er personlighedsfremmende, og hvilke der ligefrem forhindrer udvikling, med det perspektiv at forme arbejds handlingerne således (fx. ud fra det maskinelle udstyr), at de bidrager til personlighedsudviklingen. Herunder gør Hacker samtidig opmærksom på, at man ikke isoleret kan undersøge de enkelte arbejds handlinger og bestemme deres betydning for de enkelte, ja at udefra set åbenbart ens arbejdsudsnit kan medføre måleligt forskellige belastninger. – Således er den anstrengelse, der er forbundet med mekanisk maskinskrivning, meget større for en arbejdskraft, der ikke har noget at gøre med indholdet i det skrevne, end for den, der skriver en af ham selv forfattet tekst af samme om-

fang og på samme tid. Når man vil undersøge de i et produktionsforløb indordnede delhandlinger, bliver det altså væsentligt at tage hele produktionsforløbet i betragtning og først og fremmest producenternes viden om de pågældende delskridts betydning for produktionen i sin helhed.

3. Arbejdsmotivation

Man vil huske, at for at gennemføre en virksomhed kræves der ikke blot en anticiperet udførelse og en dertil nødvendig viden, men ligeledes en handlingstilskyndelse, der under navnet arbejdsmotivation fra begyndelsen af var et problem for arbejdspsykologien.

I de kapitalistiske lande bliver dette problem stadig stærkere i og med produktivkræfternes udvikling, da det faktum, at arbejderne købes til deres virksomheder, udelukker dem fra at have del i de store planer, i de forskellige enkeltarbejders mening og mål, så længe produktionsmidlerne ikke tilhører dem, og da der altså ikke kan forventes vedvarende arbejdsmotivation. Hacker løser problemet på følgende måde for det socialistiske samfund: Han overtager Rubinsteins forestillinger, der tilskrev mennesket nogle almene grundbehov (såsom sult, søvn osv.), til hvilke der senere ville blive udviklet nogle højere behov. (Til kritikken af Rubinsteins behovsopfattelse sml. U. Holzkamp-Osterkamp 1976). For at tilfredsstille grundbehovene fremstiller mennesket produkter. Selve produktionen fører altså til et ønsket mål, men er ikke selv et element ved behovstilfredsstillelsen. I løbet af menneskenes historie udvikler de sig så langt, at det efterstræbte produkt også kan være et, der tilfredsstiller samfundsmæssige behov. Opfordringen til at fremstille stilles menneskene som en samfunds-

mæssig opgave, slår ned som en samfundsmæssig norm, som man adlyder som resultat af opdragelsen.

Denne opfattelse bringer Hacker i flere vanskeligheder. Det normsættende samfund er på forhånd unddraget enhver kritik – en mulig grund til, at man så beredvilligt accepterer Hackers opfattelse i de kapitalistiske samfund. Samtidig er den formidling af individ og samfund, som han tilbyder, tvivlsom. Opfattelsen af den enkelte som værende kun udvendigt formidlet med samfundet fører hos Hacker konsekvent nok også til, at han først ret sent i sin analyse så at sige hæfter samarbejdet på som en udvendig tilsætning, hvor selve udførelsen og organisationen af samarbejdet jo dog *er* samfundet. I stedet måtte kooperationens betydning for personlighedsudviklingen indgå i udgangsproblemet og i udviklingen af udgangskategorierne i sammenhængen mellem menneske og arbejde.

Men Hacker kommer dog ud i de største vanskeligheder, når han selv sammenligner sin forestilling om den samfundsmæssigt stillede opgave som en etisk handlingstilskyndelse med de empirisk eksisterende motivationer. Her ser han sig stillet over for en så forbavsende mangfoldighed, der strækker sig fra »forkærlighed for ædle træsorter« og »kærlighed til børn« (Hacker 1972, s. 134) til at være motiveret af den forestillede nytte for andre. Man finder også en motiverethed, som han betegner som »higen efter udvikling af evner« (samme s. 134). I hans behovsopfattelse findes der ingen forklaring på alle disse fund. Desuden forhindrer overførelsen af den motiverende kraft på det ved siden af de enkelte eksisterende samfund, at man søger efter udviklingen i selve arbejdshandlingerne, sådan som det jo oprindeligt var forfatterens hensigt.

Men hvordan ville man kunne undgå disse vanskeligheder? Ligeledes på grundlag af marxismen udar-

bejdede man i den *kritiske psykologi* (sml. *Argument 91*, »Kritische Psychologie I«, 1975 og de forskellige bidrag i det foreliggende bind) spørgsmålet om menneskets oprindelse og udviklingsmuligheder *historisk* ud fra analysen af dyr-menneske overgangsfeltet. M.h.t. det i denne sammenhæng vigtige problem om motivationen og menneskers behov har især U. Holzkamp-Osterkamp fremlagt en opfattelse, der kan løse de ovenfor angivne problemer. Hun udarbejder, at de allerede på det dyriske niveau eksisterende livsytringer såsom »nysgerrigheds- og eksplorative adfærden«, »behovet for social indlejring« og »behovet for omverdenskontrol« indgår i en ny enhed hos mennesket som »produktive behov«. Det er altså noget ejendommeligt for mennesket, at det besidder et behov for produktivt at bidrage til den samfundsmæssige livssikring, ja endog til den stadige forbedring af samfundet. Antagelsen om disse »produktive behov« – hvis naturhistoriske afledning vi ikke her kan rekonstruere i enkeltheder (sml. derom Holzkamp-Osterkamp 1975 og 1976) – gør det ikke alene muligt principielt at indfange sammenhængen mellem individ og samfund, men også at opfatte de forskellige empirisk eksisterende »motivationer« samt den åbenbare motivationsløshed som samfundsformationsspecifikke særegenheder. Den muliggør således kritik af den menneskelige praxis med angivelse af de mål, som det gælder at bryde op henimod.

Med sine handlingsregulationsskemaer forsøgte Hacker at finde en strategi til at optimere menneskers arbejdsvirksomheder. Det analytiske og indlærings-teoretiske mål er den mest menneskelige form for en bestemt arbejdsvirksomhed, men ikke søgningen efter den mest menneskelige form for arbejdsvirksomheder i det hele taget. D.v.s. Hacker undersøger, hvorledes de enkelte eksisterende virksomheder måtte reguleres optimalt. Herunder lægger han et system til grund, som aflaster de højere regulations-

planer og især frigør det »intellektuelle« styringsplan. Hvad man her stadig mangler, er kriterierne for, i hvilket relativt forhold disse regulationsplaner burde være udfyldt for at svare til en menneskeværdig eller sandt menneskelig virksomhed.

Ved hjælp af den kritiske psykologis arbejder fik vi nogle retningslinier for, i hvilken samfundsmæssig form det samfundsmæssige arbejde må finde sted, hvis det ikke skal stå hindrende i vejen for personlighedsudviklingen. Mere konkret blev det tydeligt, at beredskabet til, ja behovet for at handle, afhænger af deltagelsen i »kontrollen over samfundet«. Sammenhængen mellem personlighedsudviklingen og et samfund, hvori producenterne udøver kontrollen, peger for arbejdspsykologiens vedkommende på, at »motivationsproblemet« må stille sig des stærkere i de kapitalistiske samfund, jo mere de enkelte producenter er nødvendige som »personligheder«, som »subjekter«. Heller ikke disse udredninger giver os allerede oplysninger om, *hvorledes* arbejdsvirksomhederne måtte se ud for at være menneskeværdige.

De næstfølgende kendetegn ved mennesket – som ligeledes udvindes ud fra analysen af dyr-menneske overgangsfeltet – dets evne til *bevidst* livsvirksomhed, muligheden for *begribende erkendelse*, kort sagt den planlæggende, indgribende, forandrende måde at udveksle med naturen, angiver målkategorierne for menneskets udvikling, som må genfindes i denne art udveksling med naturen, altså i det menneskelige arbejde. Her leverer Hackers analytiske opdeling af arbejdsvirksomhederne i deres strukturkendetegn et instrumentarium, med hvis hjælp man kan undersøge enkelte arbejder. Desuden pegede Hacker på den store betydning, som tilkommer produktivkræfternes udvikling ved forandringen af arbejdsvirksomhederne og ved deres indflydelse på personlighedsudviklingen. Hvilken rolle spiller produktivkræfterne heri? Deres historie som historien om den stigende

beherskelse og underkastelse af naturen, som teknikkens historie, er i stor udstrækning allerede skrevet. Hele museer tager sig af at dokumentere den. Men den vedrører artens præstationer under beherskelsen og tilegnelsen af naturen, i bedste fald enkelte »store« mænds præstationer. Endnu uskrevet er der imod historien om det menneskelige arbejde som historien om producenterne, deres virksomheder og deres udvikling, som en historie der samtidig angiver, i hvilket omfang producenterne kunne tilegne sig de evner, som menneskeheden som helhed har udviklet under dens beherskelse af naturen. For at begribe den enkeltes mulige og nødvendige bidrag til samfundet som helhed som en proces med stigende subjektivitet, må man rekonstruere historien om denne udvikling. Herunder må undersøgelsen også stille forholdet mellem enkeltarbejdernes kvalitet og den form, som de finder sted under – for eksempel som slave- eller lønarbejde – i centrum for at tydeliggøre udviklingsdynamikken og muliggøre perspektiviske udsagn.

4. Projekt »Automation og kvalifikations« undersøgelse

a) Metode

Ud fra den skildrede forudsætning, at den tekniske udvikling har bevirket afgørende og vedvarende forandringer i arbejdsvirksomhederne, som må slå ned i de samlede holdninger, evner, færdigheder, har projekt automation og kvalifikation (1975, 1977, 1978) gennemført en empirisk undersøgelse i 80 industribedrifter. Denne opgave forekom så meget desto mere påtrængende, som uddannelsesreformsbestræbelserne selv i de mest udviklede planer (sml. fx. forestillingerne hos Max-Planck-Instituttet for Uddannelsesforskning) ikke havde taget tilstrækkelig højde for forandringerne i arbejdsprocessen, og da der, for at

der kunne træffes egnede forholdsregler, først måtte oparbejdes indholdsmæssige kundskaber om virkningerne af de nye arbejdskrav. Også dette: en analyse af virksomhedsstruktur og kvalifikation, stiller sig som en opgave for en ny arbejdsvidenskab, en opgave som der dog først må udvikles egnede instrumenter til.

Anvendelsen bl.a. af forslag fra Hacker, men også Sève, Volpert, den kritiske psykologi og industrisociologien, som hidtil har bearbejdet dette område forholdsvis alene, fik det til at fremstå som tilrådeligt at benytte følgende fremgangsmåde, der på forhånd var tværfagligt rettet: At beskæftige sig med det specifikke menneske-maskine-forhold kræver som en nødvendig forudsætning, at man fastslår produktivkræfternes stadi i de bedrifter, der skal undersøges. Den samtidige afprøvning af den pågældende branche leverer både målestokken for det gennemsnitligt givne og for det teknisk og økonomisk mulige. På den måde gør den det tillige muligt at foretage en perspektivisk vurdering. Da projektet – ligesom Hacker – går ud fra, at der næppe kan siges noget om de enkelte arbejdsvirksomheder, hvis man ikke kender hele den produktfremstillingsproces, som de er en del af, undersøgte vi ligeledes først i hver enkelt bedrift bedriftens samlede arbejde – inklusive forberedelsen – for også at kunne vurdere de enkelte arbejder rigtigt m.h.t. deres vægt i den samlede produktionsproces. Vor søgen efter en målestok til at opfange og indordne de pågældende enkeltvirksomheder tvang os til ikke at blive stående ved en kritik af de hidtidige industriundersøgelser, men at udarbejde deres perspektiv i en historisk rekonstruktion af det menneskelige arbejde. Vor forestilling om udvikling af også de indholdsmæssige arbejdsvirksomheder, om vekselvirkningsforholdet mellem personlighedsudvikling og arbejdshandling muliggør en videreførende kritik af praxis, altså af de bestående arbejdshandlinger, som

en kritik der samtidig kan angive de fremadvisende, de »menneskelige« træk.

Rekonstruktionen af de menneskelige arbejdsvirksomheders historie som en væsentlig del af den menneskelige udvikling i det hele taget er et meget vanskeligt forehavende, som er afsikret af overordentligt få forarbejder – målt i forhold til genstandens betydning. Undersøgelsen af den væsentlige udvikling for de enkelte må rekonstruere individernes udviklingsproces gennem arbejdet. Grundlæggende for denne er først og fremmest den i værktøj og sprog givne, uafhængigt af den enkelte forløbende tradering af *viden*, som samtidig rummer forudsætningen for muligheden af ulige udvikling eller ikke-udvikling. Noget lignende gælder for *arbejdsdelingen*, som igen bestemmer *kooperationsarten* samt arbejdets *samfundsmæssiggørelsesgrad*. Først når alt arbejdet er fordelt mellem alle samfundsmedlemmer, arbejder alle for alle, når de arbejder for sig selv. Den form, hvorunder denne samfundsmæssiggørelse forløber af sig selv eller bliver udført, *ejendomsforholdene*, bestemmer *motivationen*. Herunder viser der sig som et grundlag for classesamfundene en bestemt, så at sige overordnet arbejdsdeling, hvis forandring man derfor må skænke særlig opmærksomhed: Det er adskillelsen mellem *manuelt og åndeligt arbejde* (Hand- og Kopfarbejt).

Arbejdsvirksomhedernes udvikling må undersøges med de ovennævnte momenter som synsvinkel. Under analysen må man konstatere, at de specifika, der er udarbejdet som grundkategorier for menneskelige virksomheder, samtidig er begreber om målene for et sandt *humant* arbejde. Fx. er selv et så simpelt udsagn som »mennesket laver en plan, før det handler« samtidig en rigtig grundantagelse og et tilstræbt mål for ophævelsen af adskillelsen mellem åndeligt og manuelt arbejde. For selv om menneskelige handlinger psykologisk set naturligvis aldrig forløber plan-

løst, så finder planlægningen totalsamfundsmæssigt betragtet sted hos et mindretal af menneskene, mens flertallet tilbringer deres liv som håndlangere for andres planer. Og det er en så almindelig tilstand, at den sædvanligvis ikke opfattes som kritisabel, men netop som den menneskelige måde at arbejde på.

Ved siden af en billigelse af de historisk udviklede kritisable tilstande finder der også en kritik af de eksisterende arbejdsvirksomheder sted og vel at mærke af deres form som lønarbejde. På den ene side er disse indvendinger i den nødvendige almenhed, som de fremsættes i, ganske vist rigtige, men netop p.g.a. denne almenhed, som ved at anskue bundet til lønformen overser alle forskelle i de enkelte arbejder, må en sådan kritik på den anden side fornægte enhver bevægelse og udvikling i det enkelte og virker den altså som en fordom. Det gælder især, når formationsspecifikke måder at forholde sig på såsom konkurrence kommer i modsigelse til arbejdspecifikke måder at forholde sig på såsom Kooperation, hvor den sidstnævnte under automationen i stigende grad når et trin, hvor både produktets kvalitet og arbejdsforløbets sikkerhed afhænger af et konkurrencefrit fælles virke. Her kommer det an på at forfølge de af arbejdsprocessen afhængige nødvendigheder af en større grad af forholden sig til brugsværdien, en bevidst samfundsmæssighed o.s.v., indenfor de grænser, som lønforholdet sætter for de enkeltes måder at forholde sig til arbejdet på. At opfange disse bevægelser er vanskeligt. Der er sat mange slags skranker for erkendelsen.

b) Fund

Således finder man i litteraturen om automationsarbejdernes *kvalifikation* et udbud af gisninger, som i sin righoldighed næppe overgår selv af den kaotiske uddannelsespolitik. Mængden af modstridende påstande har et sidestykke i den umiddelbart fremtræ-

dende forskellighed af uddannelser for automationsarbejdere. Her finder man skovarbejdere ved siden af bønder, naturligvis bagere og frisører i store mængder (faktisk er der næppe en bog om automation, hvor man ikke taler om bagere og frisører, og projektet fandt næppe en bedrift, i hvilken denne sociologiske »viden« ikke tilbagevirkende var slået ned i de udspurgtes hoveder, så at det blev påstået, at der var bagere og frisører til stede, selv når det ikke var til at få øje på nogen nogetsteds). – Udover vanskeligheden ved i de heterogene erhverv at finde nogle fælles træk, der kunne udarbejdes som værende typiske kendetegn ved kravene til de nye virksomhedsstrukturer, står det spørgsmål tilbage, om det ikke er forgæves at overvinde disse hindringer, da alle fælles træk muligvis kan skyldes arbejdsmarkedets gunst eller ugunst. Det virker frugtbart at kaste endnu et blik på den måde, hvorpå de enkelte blev oplært til deres arbejdspladser. Her viser det sig, at de alle har følgende til fælles: Jo mere kravene forskydes til det intellektuelle regulationsplan, jo længere bliver den som oplæringsfase betegnede indarbejdsningstid. I mange bedrifter udgjorde den op til 5 år; i øvrigt fandt denne lange læretid for det meste sted ved at deltage i selve opbygningen af anlægget. – Såvidt vi ved, er der hidtil ikke blevet gjort noget forsøg på at formalisere den viden, man har indhøstet ved at deltage i konstruktionen, i læreplaner.

En *udspørgning* af arbejderne om deres virksomheders kvalitet og om de tilhørende evner har hidtil været ligeså uegnet til at få fat på kravstrukturen som en undersøgelse af uddannelsesdata. Oveni det bl.a. af Hacker udarbejdede sagforhold, at det slet ikke er alle kravene man kan opleve, kommer der en sprogløshed overfor ens egen gøren, som man kan få det mest åbenlyse indtryk af ved at udspørge nogle gennemsnitlige uddannere i bedriften, eller når man

betragter dem ved deres stadig overvejende nonverbale undervisning.

Den samtidige eksistens af teknisk set forskellige produktionsmåder gør det her muligt at finde frem til udviklingen ved at sammenligne. Mens man ved lavere produktivkrafttrin næppe kunne spørge arbejderne om mere end navnet på deres virksomhed, som er ligegyldigt overfor de konkrete virksomheder, der fx. skjuler sig bag sådanne betegnelser som »vi syrner« på en margarinefabrik, viser der sig ved en mere udviklet teknik (som fx. ved kontrolpaneler, store numeriske kontrolmaskiner, anlæg styrede af processregnerne) en stigende »begrebslighed« hos enkeltarbejderne. De er ikke alene i stand til overordentligt præcist og *rekonstruerbart* at gentage deres egen virksomhed analytisk på det sproglige plan. For det meste udviste de også ligefrem »pædagogisk eros« under deres forklaring af enkeltheder ved maskinerne og anlæggenes funktionsmåder, af materialets og processens lovmæssigheder. Andre steder kan man opfatte videnskabeliggørelsen af arbejdsvirksomhederne som et historisk spring: således fx. når svineøgtingen bliver til levnedsmiddelteknologi.

5. Produktivkraftudviklingens følger

Begrebsliggørelsen af kvalifikationen, videnskabeliggørelsen af mange erhverv har hidtil ikke haft de nødvendige virkninger på skolesystemet. Alene hvad angår udviklingen af producenterne kooperation står arbejdspsykologien og de nye modelforslag til læreplaner ikke helt uforberedte. Man må huske på, at allerede Mayo i sine Hawthorne-eksperimenter på en vis måde beskæftigede sig med de muligheder for at udnytte produktivkraften, som udspringer af samarbejdet mellem de enkelte. – På dette felt, koopera-

tionen stiger bevidstheden om strategisk samarbejde i spring udfra produktionsnødvendighederne. Fremtrædelsesformerne herfor strækker sig fra regelmæssige plan- og situationsberegninger, som alle producenter deltager i, over en inddragelse af de umiddelbare producenter i forberedelsen af arbejdet helt til en sammenfatning af flere områder under fælles gruppeansvar, da enhver opspaltning satte spørgsmålstejn ved produkterne og dermed ved profitterne. Udgangsbasis for disse tætte og omfattende kooperationsformer, for de kundskaber der først virker i fællesskab, gør de gamle lønformer, der var rettet mod de individuelle arbejds kræfter, meningsløse og kræver nye integrationsstrategier for at bevare status quo i bedrift og samfund (herom F. Haug, 1977).

Hvad betyder disse skitseprægede redegørelser for vor oprindelige problemstilling om modsætningen mellem økonomi og humanitet indenfor arbejdspsykologien? De viser ikke blot, at arbejdspsykologien i det hele taget først begynder at være en videnskab i og med den virkelige intellektualisering af virksomhederne. Samtidig med at give os indblik i mangfoldigheden af stadig uløste opgaver skal de tydeliggøre, at den i begyndelsen formulerede modsigelse mellem kapital og arbejde, som arbejdsvidenskaberne befinder sig i, i og med produktivkræfternes udvikling stadig tydeligere viser sig som en modsigelse mellem videnskab og ikke-videnskab. Som videnskab står arbejdspsykologien på udfoldelsen af de enkeltes evners side, og det kan den gøre på basis af produktivkræfternes udvikling, uden utopiske ønskeforestillinger. Til sin gerning behøver den ingen ydre og supplerende partitagen, men kun at beslutte sig for videnskaben selv. Dens genstand er det arbejdende menneskes psyke, hvis udforskning forudsætter en afdækning af dens udviklingslove. I det konkrete tilfælde udforskes de betingelser, som hindrer udfoldelsen af de menneskelige potenser, ligesom de, der

fremmer den. Samtidig er udfoldelsen af de menneskelige evner vel at mærke en forøgelse af det menneskelige arbejdes produktivkræfter: men den udelukker på forhånd, at arbejdsproduktiviteten forøges på en umenneskelig måde i en partitagen for profitten. idet mennesker fx. indsættes som en ren kraft eller et rent perceptionsapparat, netop *ikke-menneskeligt*. Hvis den enkelte videnskabsmand i tvivlstilfælde holder fast ved videnskaben, bliver han altså ikke længere hængende i det i begyndelsen nævnte dilemma, at gøre sine evner nyttige enten for kapitalen eller for arbejderne; dog kommer han dermed på ingen måde ud af den zone, som kapital og arbejde kæmper om. Tværtimod betyder netop denne konsekvente anvendelse og videreudvikling af videnskaben, at også de enkelte videnskabsmænd i stigende grad må erkende grænserne for deres kunnens anvendelighed indenfor systemets egne skranker, og at deres videnskab dermed bliver et politisk spørgsmål. På den anden side giver produktivkræfternes magtfulde udvikling – som de selv er en del af – dem rygvind. Sålænge de enkelte producenter blev opbrugt som håndlangere, som vedhæng, som »hænder«, var det relativt ligegyldigt, hvor videnskabelige arbejdspsykologiens metoder var, samt i hvilken grad »videnskabsmændene« bedrog sig selv og andre om menneskets væsen. Men videnskabeliggørelsen af produktionen, som i stigende grad kræver arbejderne subjektivitet, deres bevidste deltagelse, har også på arbejdspsykologiens side brug for videnskabsmænd, der søger at udfolde de enkeltes evner som mennesker og gør sammenhængen mellem personlighedsudvikling og arbejde til deres genstand.

Litteraturfortegnelse

Argument 91: *Kritische Psychologie I*, Berlin 1975.

- Fürstenberg, F.: *Konzeption einer interdisziplinär organisierten Arbeitswissenschaft*, Göttingen 1975.
- Hacker, W.: *Allgemeine Arbeits- und Ingenieurpsychologie*, Berlin/DDR 1972.
- Hacker, W., K-P. Timpe und M. Vorweg: *Arbeits- und Ingenieurpsychologische Beiträge zur sozialistischen Rationalisierung*, Berlin/DDR 1973.
- Haug, F.: *Gesellschaftliche Produktion und Erziehung. Kritik des Rollenspiels*, Frankfurt/M 1977; dansk udg. Chr. Ejlers 1979.
- Holzkamp-Osterkamp, U.: *Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung 1 og 2*, Frankfurt/M 1975 og 1976.
- Humanisierung der Lohnarbeit? Der Kampf um die Arbeitsbedingungen, *Argument-Sonderband 14*, Berlin 1977.
- Projekt Automation und Qualifikation: Automation in der BRD, *Argument-Sonderband 7*, Berlin 1975, 2. opl. 1976.
- Projekt Automation und Qualifikation: Entwicklung der Arbeit, *Argument-Sonderband 19*, Berlin 1978.
- Projekt Automation und Qualifikation: Automationsarbeit. Empirie (arbejdstitel), udkommer 1979.
- Volpert, W.: »Die Lohnarbeitswissenschaft und die Psychologie der Arbeitstätigkeit«, i: Groskurth, P. und Volpert, W.: *Lohnarbeitspsychologie*, Frankfurt/M 1975; dansk udg. Reitzel 1979.
- Volpert, W.: »Aufgabe einer neuorientierten Arbeitswissenschaft«, Referat auf der internationalen Tagung der Sozialakademie Dortmund: »Arbeitswissenschaft in der Gesellschaftspolitik«, juni 1977, upubl. manus.

Ute Holzkamp-Osterkamp

Erkendelse, emotionalitet, handleevne

1. Indledende bemærkning

At analysere kognitive og emotionelle processer i forhold til handleberedskab og handleevne vil i det følgende sige: at behandle problemet om *subjektets kognitive og emotionelle forarbejdning af, om det kan eller ikke kan forandre de relevante livsbetingelser*. Dette aspekt er for det første centralt, fordi den specifikt »menneskelige« livsvirksomhed og dens grundlæggende forskellighed fra enhver art uspecifikt-organismisk livsmåde netop ligger i den aktivt-forandrende, kooperative indflydelse på dets relevante livsforhold, og for det andet fordi den traditionelle psykologi gennemgående ikke tager hensyn til dette synspunkt.

Jeg vil forsøge at udfolde forskellige aspekter af dette problem skridt for skridt og således nå frem til nogle konsekvenser, der kan almenføres. Det skal ske ved at fremstille nogle væsentlige arter af teorier om forholdet kognition-emotion og derpå kritisk analysere, på hvilken måde de behandler eller udelukker det synspunkt, om individet kan eller ikke kan forandre de relevante livsbetingelser. Grundlaget for disse analyser er vore tidligere foretagne funktionelt-historiske udarbejdelser af nogle kritisk-psykologiske kategorier om forholdet mellem kognitive og

emotionelle processer (sml. fx. Holzkamp-Osterkamp 1975 og 1976 samt Holzkamp og Holzkamp-Osterkamp 1977).

Den metodiske fremgangsmåde ved vor kritiske gennemarbejdning af de traditionelle teorier er et eksempel på anvendelsen af den generelle kritisk-psykologiske fremgangsmåde til analyse af borgerlige teorier (sml. Holzkamp 1978): Ud fra de mere omfattende kritisk-psykologiske kategorier kan man erkende de forskellige teoretiske konceptioners særlige »ensidighed«. Det vil sige, at deres krav på at være universelle tilbagevises, og det vises, under hvilke historisk bestemte og specifikke betingelser der kan tilskrives dem relativ gyldighed. Det betyder samtidig, at den relative erkendelsesværdi, de besidder inden for rammerne af deres gyldighedsbetingelser, ophæves i den kritiske psykologis mere omfattende konceptioner, hvorved disse konceptioner selv udformes, differentieres og konkretiseres empirisk. Det fører så i næste skridt til nogle nye problemstillinger for den positive kritisk-psykologiske forskning (et skridt som den kritiske psykologi dog først nu begynder at udføre, og som også i dette arbejde først og fremmest kun findes implicit, men dog snart vil blive gjort eksplicit i vore fortsatte offentliggørelser).

Et principielt problem ved den kritisk-psykologiske reinterpretation af borgerlige teorier består i, at den opfattelse, at de borgerligt-psykologiske ansatser skulle være gyldige inden for deres gyldighedsbetingelser og at de altså kan ophæves med deres relative erkendelsesværdi, forudsætter, at de pågældende resultater fra den borgerlige psykologi metodisk er tilstrækkeligt sikrede inden for deres egne gyldighedsrammer. Denne forudsætning er dog på ingen måde en selvfølgelighed, men *yderst problematisk*, som metodologiske analyser inden for den kritiske psykologis rammer har vist (sml. fx. Jäger, Leiser, Maschewsky og Keiler 1977, Maschewsky 1977 samt

Jäger et. al. 1979). Det må betyde, at man først i en metodologisk analyse må foretage en differentierende bedømmelse af de inddragne funds sikkerhed, før det kan afgøres, om der her er indiceret en kritisk ophævelse af deres relative erkendelsesværdi, eller om de frembragte resultater generelt må tilbagevises som empirisk ufunderede. Nu står vi dog først ved begyndelsen til at oparbejde kriterier for sådanne metodologiske vurderinger, så her kan jeg endnu ikke gribe tilbage til dem. Men deraf bør man efter vor mening ikke aflede, at oparbejdningen af borgerlige teorier, og dermed den »indre« udformning og videreudvikling af den kritisk-psykologiske konception, bør udsættes, indtil der foreligger sådanne metodologiske vurderingskriterier i et tilstrækkeligt omfang. Vi må tværtimod gå fremad på forskellige planer, altså både drive den teoretiske oparbejdning og den metodiske kritik af den borgerlige psykologi fremad, og her må vi kontinuerligt inddrage de indvundne indsigter fra begge områder i kritikken og forbedringen af det andet område. Kun på den måde kan vi undgå stagnation i forskningen og holde en fremadskridende optimering af forskningens stadi i gang. Dog må vi indrømme, at på de metodologiske analysers nuværende stadi må de borgerligt-psykologiske fund, der inddrages under reinterpreterationen, foreløbig ikke betragtes som egentlige bekræftelser inden for deres egne rammer, men snarere som anskueliggørelser og empiriske »berigelser« af de kritisk-psykologiske antagelser.

Det er denne afhandlings overordnede mål under en kritisk-psykologisk oparbejdning af borgerlige positioner om emotionalitet i relation til kognition at nå frem til mere væsentlige indsigter i deres væsentlige bestemmelser og omvendinger ved at inddrage deres konsekvenser på det arbejdsmæssige og pædagogiske felt, samt at udvinde nogle derpå hvilende mere differentierede synspunkter på en kritisk-psykologisk te-

ori om psykiske forstyrrelser og deres overvindelse samt endelig at tydeliggøre forholdet mellem klientens og terapeutens interesser ud fra den psykologiske terapies samfundsmæssige funktionssammenhæng.

2. Den kritiske psykologis syn på relationen mellem kognition, emotionalitet og handling

For at læseren klart kan se det teoretiske ståsted, hvorfra vi analyserer og reinterpreterer de eksisterende emotionsteorier osv., skal vi først skitsere de centrale aspekter og væsentlige sammenhænge ved den kritisk-psykologiske konception om emotionalitet. På dette sted kan det naturligvis kun gøres meget globalt og skitsepræget uden at dokumentere afledningsgrundlaget. Derfor må man i tvivlstilfælde altid gribe tilbage til de nævnte originalarbejder. Fremstillingen differentieres og præciseres i øvrigt senere i det konkrete opgør med de pågældende teorier.

Som vi har kunnet påvise ved en indgående funktionelt-historisk analyse af betingelserne for uddifferentieringen af emotionaliteten fra livsproccessen (sml. Holzkamp-Osterkamp 1976 og 1977) udgør emotioner vurderinger af de kognitivt opfattede omverdensforhold med disses subjektive betydning og de individuelle handlemuligheder overfor dem som målestok. Emotionerne er dermed et væsentligt bestemmelsesmoment for de handlinger, som vedrører de kognitivt opfattede omstændigheder og begivenheder. Disse emotionelle vurderinger af omverdensbetingelserne ligger til grund for enhver livsvirksomhed. På det organismiske specificitetsniveau er de ikke bevidste, men følger af den umiddelbare afstemning af den individuelle adfærd efter de konkrete omverdensbetingelser og styrer som alment adfærdregulativ den organismiske tilpasning til de pågæl-

dende omverdensforhold. De udvikles og differentieres i overensstemmelse med udviklingen og differentieringen af den artsspecifikke og individuelle omverdensrelatering. Tilbagemeldingen om vurderingen af den individuelle adfærds tilpasning genspejler den individuelle organisme ikke særskilt for hvert plan i omverdensforholdet for sig, men som en »sammensat kvalitet«, dvs. som en samlet emotionel stemning, der automatisk sammenfatter alle enkeltvurderinger til en samlet handlingsretning, og der alene kan muliggøre målrettet handling. I almindelighed træder sådanne emotionelle vurderinger kun i forgrunden ved »forstyrrelser« af de tilvante og »automatiserede« handlekonsekvenser og ved aktuelle trusler mod handleevnen eller i »nye« situationer, der kræver forøget »opmærksomhed«. De er altså karakteristiske for faser, hvor organismen »omorienterer« omverdensrelationerne.)

Da den samfundsmæssige eksistens udgør en forening af de individuelle kræfter under den fælles opgave at opretholde og udvide de almene livsbetingelser som en væsentlig forudsætning for også individets livs- og oplevelsesmuligheder, forudsætter den et fundamentalt anderledes forhold til individets egne behov og dermed til emotionaliteten: Det er ikke længere umiddelbart behovstryk, der får mennesker til at drage foregribende omsorg for deres tilværelse, men en viden om deres almene behøven. Det vil imidlertid sige, at de bliver virksomme uafhængigt af deres aktuelle behovsspændinger. Desuden forudsætter individets interesse i de samfundsmæssige livsforhold, dvs. i en langfristet sikring og bevidst bestemmelse af sin individuelle eksistens, også omvendt, at det er befriet fra at kæmpe sin egen isolerede kamp for sine umiddelbare behov, en kamp hvor alle dets handlingers »mål« bliver påtvunget af de tilfældigvis foreliggende betingelser. På det specifikt menneskelige udviklingsniveau er overensstemmelsen

mellem handling og behov altså ikke længere naturgroet, men stillet som en opgave: Målene udspringer ikke længere af de spontane handleimpulser, men er på forhånd givet praktisk via de nødvendigheder, der hører til sikringen af det samfundsmæssige liv, og må så at sige først derefter afprøves af den enkelte for at bestemme deres subjektive tilfredsstillelsesværdi på baggrund af konkrete handlealternativer.

Den kendsgerning, at mennesker ikke længere er bestemt af deres enkelte opdukkende behov og dermed så at sige handler uden alternativer, men på ethvert tidspunkt mere eller mindre tydeligt kender til alle deres behov og indenfor visse rammer også er ansvarlige for måden at tilfredsstille dem på, betyder nødvendigvis, at de må tage højde for virkningerne fra tilfredsstillelsen af de aktuelle behov på de langfristede interesser og mål, at de må forholde sig bevidst til deres behov og planlægge deres tilfredsstillelse på en sådan måde, at de selv bestemmer deres livsbetingelser, i stedet for at de umiddelbare forhold i omverdenen bestemmer over dem via deres behov.

At afprøve de samfundsmæssige måls tilfredsstillelsesværdi, dvs. ikke længere at handle ud fra en automatisk styring, men ud fra en bevidst, forudsætter altid en analyse af emotionaliteten, dvs. en opløsning af den samlede sammensatte kvalitet og en tilbageføring af dens enkelte betingelsesmomenter til deres objektive årsager, for at kunne øve indflydelse på det subjektive befindende i overensstemmelse hermed ved at forandre den objektive virkelighed. På det menneskelige niveau betyder en »positiv« forandring af det subjektive befindende ikke en kortfristet-hedonistisk stræben efter et umiddelbart individuelt velbefindende. Tværtimod overskrider menneskets emotioner altid den aktuelle situation og det konkrete individ i en genspejling af det samfundsmæssige liv. Kendskabet til dets almene behøven nødvendiggør ikke blot en tilfredsstillelse af det aktuelle behov,

men også en subjektiv sikkerhed for den principielle, dvs. også fremtidige tilfredsstillelsesmulighed for alle behov. Da handlekompetencen på det specifikt menneskelige niveau ikke længere er bestemt af de rent individuelle evner, men af omfanget og kvaliteten af individets samfundsmæssige relationer til sine medmennesker, bliver det også af væsentlig betydning for individets eksistens og tilværelsesberigelse, at det tager hensyn til de andres emotionelle vurdering af de objektive forhold i omverdenen. I en overensstemmende vurdering af de objektive forhold genspejles tillige deres emotionelle forbundethed som en subjektiv vurdering af den forøgelse af handlemulighederne, der følger af fællesskabet.

Under alment usikrede betingelser for det individuelle liv, dvs. ved manglende social integration, kan individets stræben efter overensstemmelse med andre da løsrive sig fra vurderingen af de objektive forhold i omverdenen og træde i forgrunden som en selvstændiggjort handletendens. Den emotionelle forbundethed med andre er da ikke et resultat af deres gensidige begunstigelse af hinandens udvikling via det fælles mål at forbedre livsbetingelserne, men sætter en absolut grænse for de individuelle udviklingsmuligheder, fordi individet ikke længere vover at gøre noget, som blot forbigående kunne sætte spørgsmålstegn ved denne kortsluttede emotionelle forbundethed, og det dermed umiddelbart stagnerer i sin udvikling.

Ifølge vor teori er den emotionelle vurdering af omverdensforholdene grundlag og forudgående trin for enhver erkendelsesproces, dvs. for en tænkning og handling som sætter spørgsmålstegn ved de bestående forhold, for det første fordi kognitionen af det nye altid afhænger af de allerede eksisterende erfaringer og vurderinger, og for det andet fordi den emotionelle reaktion som følge af dens helhedsprægede, alle omverdensrelationerne omfattende karakter

formidler og akcentuerer informationer, som ellers ville forblive under tærskelen og ikke blive medinddraget i den bevidste retten af handlingen mod helt bestemte mål og problemer. Via den emotionelle reaktion, det almene mere eller mindre diffuse »behag« eller »ubehag« som udløses af den komplekse situation, vejledes og korrigeres altså det bevidste opgør med omverdenen, rettet mod afgrænsede mål og opgaver, i kraft af at det sættes i forhold til individets samlede situation.

Afklaringen af individets emotionalitet, dvs. omsætningen af de spontane handleimpulser i målrettet handlen, er væsentligt afhængig af den sociale integration, som giver subjektiv sikkerhed for, at man i omsætningen af disse spontane handleimpulser får de andres støtte, bliver akcepteret af den sociale omverden og ikke kommer i modsætning og konflikt med den og dermed bliver umiddelbart eksistentielt truet. Emotionerne, som udtrykker disse spontane handleimpulser er des stærkere, jo mere ubrudt en virkeliggørelse i handling der kan anticiperes, og des mere trukket i land, jo mere modsigelsesfyldte handlekonsekvenserne er.

Emotionernes klarhed, styrke og livlighed bestemmes altså af klarheden ved de livskrav og mål, som den enkelte føler sig forpligtet af, og af de sociale relationers entydighed, differentiering og udviklingsmulighed. Disse bestemmes igen af den grad af åbenhed, hvormed individernes interesser bringes ind i livs- og arbejdsfællesskabet og dette tager hensyn til dem. Emotioner er klare, når individet kender til dem og er sikker på, hvad det føler, samt når dets relationer til omverdenen er entydige og det kan drage handlekonsekvenser af sine erfaringer og ikke af bekymring for mulige konflikter igen undertrykker disse erfaringer og de handlenødvendigheder, der følger deraf. Emotioner er uklare, når omverdensrelationerne er modsigelsesfyldte; når der gives og sam-

tidig forhindres bestemte udviklingsmuligheder; når de andres støtte er ambivalent; når man på den ene side set er henvist til dem, men på den anden side set samtidig bliver begrænset, udnyttet og hindret af dem i at artikulere modsigelserne og bekæmpe dem aktivt; og når man altså ikke åbent forsøger at udtrykke eller forsvare de emotionelle handleimpulser. Under betingelser, hvor man bestræber sig på at undgå konflikter, er emotionerne kvalitativt og kvantitativt bestemt af svaghed, umiddelbart udtryk for ens egen afmagt og hjælpeløshed eller alment trukket tilbage, udtyndet, blodløse for at undgå en tilspidsning til en samfundsmæssigt »uønsket«, altså risikofyldt handling. Angsten for emotionerne og tendensen til at undgå alt for stærk emotionalitet, dvs. frykten for de konsekvenser der kan forventes ved at realisere bestemte handleimpulser, vil da på den ene side kanalisere tænkningen ind i ufarlige og relativt neutrale retninger og på den anden side på grund af den almene distancerethed umiddelbart hæmme tænkeevnen og umuliggøre en dybere gennemtrængning af problemerne, som altid forudsætter et meget intenst og permanent engagement, en personlig berørthed som et beredskab til at omsætte i handling.

Efter at vi således har skitseret de væsentlige træk ved den kritiske psykologis konception om emotionaliteten, tager vi nu fat på en skridtvis analyse og reinterpreteration af forskellige arter af emotionsteorier ud fra den tidligere beskrevne målsætning. Hermed skal vi dels differentiere og »berige« vor konception empirisk ved at bestemme disse teories status indenfor denne, og dels skal vi tydeliggøre nogle praktiske konsekvenser af den samfundsmæssige funktion, som en psykologisk praxis, der er bestemt af disse emotionsteorier, har.

3. Emotionalitetens erkendelsesledende funktion i Volkelts, Bruschlinski & Tichomirows og Simonovs teorier

Den første type teorier, vi skal behandle her, drejer sig om *den emotionelle, endnu ikke »begrebsliggjorte«* *erfærings betydning som et trin, der går forud for den bevidste erkendelse.* Herom foreligger der en række arbejder, som endnu er karakteriseret ved den »introspektivt«-beskrivende fremgangsmåde fra psykologiens første fase som enkeltvidenskab (således fx. von Lipps 1902, Maier 1908, Krüger 1929, Szymanski 1929). I denne sammenhæng er Johannes Volkelts analyse »Die Gefühlsgewissheit« (1922) særlig vigtig. Heri beskæftiger han sig udførligt med *forholdet mellem den emotionelle og den rationelle tænkning og med emotionernes erkendelsesledende funktion.* Jeg skal anføre nogle karakteristiske passager herfra:

Ifølge Volkelt må »følelsesvishedens ... rod være beslægtet med overvejelsen, tænkningen, det logiske«. »Det er ikke en følelse for enkelte kendsgerninger, men en følelse for kendsgerningernes sammenhæng«. Da opfattelsen af sammenhænge er en »urkategorik« i tænkningen, forekommer, ifølge Volkelt, det »logiske ... derfor i to former: For det første som begrebslig tænkning, der bevæger sig i overvejelser, afgrænsninger, begrundelser, bevisførelser; og for det andet i en så at sige fortættet, fordunklet, forkortet, ikke-begrebslig form, netop som en *logisk følelse, en logisk takt*« (s. 24). – Den dunkelt-sammenhængende »følelsesvished« er kendetegnet ved »det udeltes, det individuelle, det sammensmeltedes farvetone«, og må ifølge Volkelt betragtes som en »følen af logisk art«, som en »opsporen af sammenhænge ... ligefrem som et trin, der går forud for tænkningen, som »tænkning oversat tilbage til en uekspliceret tilstand« (s. 25). Volkelt diskuterer den mulighed, »at

den logiske takt skulle gribe *forberedende, fremskaffende, retningsanvisende* ind i erkendelsens forløb, men dernæst gøre plads for begrundelser, slutninger, kort sagt for den strengt videnskabelige fremgangsmåde ...« (s. 37).

I den senere tid er problemet om den emotionelle erkendelses ledende funktion, så vidt jeg kan se, kun blevet behandlet af sovjetiske psykologer. Her anstillede man ikke blot introspektivt-beskrivende iagttagelser, men eksperimentelt kontrollerede. – Således går fx. Bruschlinski og Tichomirow (1975) ligesom Volkelt ud fra den forudsætning, at man ikke må sætte emotionelle processer og tankeprocesser i modsætning til hinanden, og de påviser det emotionelles nødvendighed for at finde grundprincippet i en opgaveløsning. De taler om en forankoblet »emotional løsning«, om overbevisningen om, at en bestemt løsningsvej er rigtig, endnu før det har vist sig objektivt.

Ifølge deres fund findes løsningen i to faser: Først afgrænses det omtrentlige område, inden for hvilket løsningsprincippet kan findes; dernæst findes dette princip. Den emotionelle aktivering er øjensynligt forbundet med den første fase, der så at sige fastlægger en bestemt søgeretnings subjektive værdi som et uspecifikt stopsignal, som en henvisning til, »hvor« man må søge det, der endnu ikke er fundet. Som illustration henviser forfatterne til børnelegen »tampen brænder«, hvor barnets søgen efter en skjult genstand lettes og ledes af henvisninger om, hvor der er »koldt« og »varmt«. Bruschlinski og Tichomirows arbejde viste også, at når der manglede emotionelt engagement eller interesse – hvilket blev registreret ved tilsvarende udsagn fra forsøgspersonerne og ved data om fysiologisk aktivering – så mislykkedes løsningen af mere komplicerede opgaver, hvis løsningsprincip endnu ikke var kendt.

Også Simonow (1975) fremhæver den emotionelle pirrings betydning for den skabende præstation, dog

mere begrænset til pirringens kvantitative aspekt. Et betydningsfuldt resultat af hans analyser var fx., at bestemte omordningsprocesser, der blev fremkaldt af den emotionelle pirring, er væsentlige for den skabende tænkning. Disse omordningsprocesser forløber ubevidst eller under »frakobling« af bevidstheden, da de undertrykkes i bevidstheden af den rationelle udvælgelse.

På den ene side anser Simonow emotioner for »et af de mest effektive midler i 'kampen' mod sandsynlighedsprognosens skadelige inertie«, mod »den på de allerede gjorte erfaringer beroende forudindtagetthed« (s. 85), men samtidig taler han også om en »mutagenese«, om erkendelser, der indvindes ved at der etableres en relativt usandsynlig forbindelse mellem neurale spor af tidligere begivenheder. Mutagenesen er ifølge Simonow en »rettet tilfældighed«, »en søgen i en retning, hvor sandsynligheden for at finde er større end i de andre retninger« (s. 87). Som Simonow anfører, virker mutagenesens mekanismer også i vågen tilstand, »men ligger uden for bevidstheden og undertrykkes af den indløbende information og den rationelle udvælgelse og virker først i søvne i forøget omfang« (s. 91). Af den grund skulle »periodisk søvn ikke blot være nødvendig for at genoprette stofskiftet og nervecellernes arbejdssevne«, men »i næsten større omfang« tjene til »at ordne og gå de informationer efter, der indløber i vågen tilstand« (s. 90).

Hindringen af disse ordningsaktiviteter fører åbenbart til stærke emotionelle usikkerheds-, angst- og pirrelighedstilstande, som undersøgelser over afbrydelsen af drømmefaser har vist (se fx. Oswald 1962, Huber-Weidmann 1976).

4. Emotionalitetens erkendelsesledende eller »forstyrrende« funktion afhængigt af handlingens konsekvenser i den konkrete livssituation

Indenfor deres egne grænser rummer disse eksemplarisk fremstillede arbejder vigtige indsigter i arten af sammenhængen mellem kognitive og emotionelle processer. Men allerede på grund af abstraktionen fra individernes konkrete livsbetingelser, der ligger både i den introspektive og i den eksperimentelle fremgangsmåde, har de dog overset en mere omfattende og væsentlig sammenhæng: sammenhængen mellem kognition, emotionalitet og handlen. Når man tager hensyn til denne sammenhæng, sådan som vi har påvist den, og når man samtidig husker på den kendsgerning, vi fremhævede, at på det menneskelige eksistensniveau bestemmes den enkeltes muligheder af hans relationer til de øvrige samfundsmedlemmer, dvs. af arten af hans sociale integration, så bliver det klart, at individerne ikke opnår erkendelser og deraf bestemte handlekonsekvenser så at sige i det lufttomme rum, men inden for nogle konkrete samfundsmæssigt bestemte livssituationer og interessekonstellationer, som individernes handlinger virker ind i, og hvori de må klare deres tilværelse. Det betyder, at emotionalitetens positive, erkendelsesledende funktion, som de nævnte forskere har tematiseret, ikke er et *alment* karakteristikum ved relationen mellem kognitive og emotionelle processer. Den kan kun virke uindskrænket i livssituationer, hvor de fremkommende handlenødvendigheder mht. at forandre de relevante livsbetingelser i individets egen interesse, synes at kunne realiseres modsigelsesfrit.

Problemet stiller sig dog anderledes, når individet på grund af den givne interessekonstellation og de bagvedliggende magtforhold ville komme ud i en interessekonflikt med andre og derigennem i en eksistentielt truende situation i og med de handlekonsekven-

ser, der opstår af den emotionelle vurdering af en erkendelse. I så fald kan det ikke længere lade sig lede så at sige »uforstyrret« af sine erkendelser. Det må samtidig modvirke trusselen om som en følge af sin erkendelsesledede handlen at miste sin sociale indlejring og dermed sætte den umiddelbare sikring af sin eksistens over styr.

Det deraf betingede ambivalente emotionelle befindende kan da ikke føre til nogen entydigt positiv anvisning for erkendelsesprocessen; »følelsesvisheden« og engagementet nedsættes. Alt afhængigt af konfliktens styrke må der tværtimod opstå en følelsesmæssigt betinget forstyrrelse eller blokering af erkendelsesindvindingen. Angsten for erkendelsen og de deraf resulterende handlekonsekvenser og konflikter virker umiddelbart lammende på tænkningen.

[Fra at være en instans, der *muliggør* handlinger til at forbedre sine livsomstændigheder, bliver emotionaliteten i sådanne situationer med truende social desintegration til en *forhindrende* instans for disse handlinger.] De emotionelle handletendenser, der udløses af de erkendte muligheder for at forbedre de bestående livsbetingelser, selvstændiggør sig ved forsvarsprocesser såvel overfor kognitionerne som overfor handlingerne på grund af anticiperingen af den trussel mod eksistensen, der kan ventes ved at realisere dem. De kommer nu kun til udtryk i en almen diffus uro og ukoncentrerethed eller i symptomer, og de bliver til en art »forstyrrende indre liv« og en subjektiv belastning for individet.

Netop på grund af, at den enkeltes muligheder på det menneskelige udviklingsniveau bestemmes af hans relationer til de andre, er dette åbenbart overvejende tilfældet, når aktuel eksistentiel sikrethed, dvs. social integration, ikke er en selvfølgelig forudsætning for hans handlen, men tværtimod må tilstræbes umiddelbart via den enkelte opgaveløsning, og når bestræbelsen på at overvinde den sociale isolation og

dermed trusselen mod hans egen eksistens lægger sig hen over den enkelte aktuelle opgave: De andres reaktioner på opgaveløsningen får da større vægt end selve opgaveløsningen, og de andres vurderinger kobles ikke på den konkrete opgave, men på personen som helhed. Det er navnlig tilfældet, når den pågældende opgaves subjektive betydning ikke er godtgjort, men man er mere eller mindre direkte tvunget til at overtage den. Bestræbelsen efter personlig anerkendelse kan da inden for visse grænser sekundært give opgaven mening.

I det omfang andres reaktioner gøres til umiddelbar målestok for vurderingen af ens egen person, bliver hver situation imidlertid en eksistentiel bekræftelsessituation, der har des stærkere stresskarakter, jo større individets behov er, dvs. dets henvisthed til de andres umiddelbare velvilje, og omvendt jo mindre kendte og jo mere modsigelsesfulde de specifikke krav er samt jo større diskrepansen mellem de positive forventninger, som man hidtil har forstået at vække ved sit almene tilpasningsberedskab, og ens præstationsevne vurderes at være.

[I en sådan socialt usikret situation nedsættes koncentrationen mod de saglige krav stærkt; den dominerende bestræbelse efter social bekræftelse, dvs. den stadige søgen efter tegn på de andres vurdering, udgør en yderligere belastning, så at opgaveløsningen vanskeliggøres betydeligt, netop fordi den er af eksistentiel betydning og den individuelle eksistensberettigelse så at sige afhænger af den.] Men netop denne overmotiverethed forudprogrammerer da ofte et dårligt resultat, og det i dobbelt forstand: For det første står man i vejen for sig selv under opgaveudførelsen, fordi man er direkte berørt; og for det andet forekommer ethvert vellykket delresultat utilstrækkeligt og kan ikke værdsættes i overensstemmelse med dets relative betydning, men bliver så at sige til ingenting som følge af den umiddelbare eksistentielle berørt-

hed. Således henviser Rubinstein (1968, s. 700-701) til, at når andres umiddelbare værdsættelse bliver subjektets egentlige mål og den konkrete handling kun er et middel til at nå dette mål, går subjektet ofte glip af et godt resultat af den konkrete handling og dermed også af de andres anerkendelse, netop fordi det forskyder opmærksomheden henimod at iagttage sin virkning på de andre.

En væsentlig årsag til at forskyde opmærksomheden i retning mod subjektiv bekræftelse er ifølge Rubinstein følelsen af usikkerhed, som for det første er betinget af individets manglende forberedthed på de konkrete krav, så at resultatet er uvist og tilfældigt, og for det andet arten af dets relation til de andre. En alment positiv atmosfære ville frigive individuelle potenser for en konstruktiv vekselvirkning med omverdenen, som ellers forbliver bundet af den stadige iagttagelse af de andres reaktioner på ens adfærd.

I denne sammenhæng må vi også nævne Mandlers og Sarasons (1952) arbejder om den virkning, det har på præstationen, at man retter opmærksomheden mod andres vurdering. Som det er typisk for den borgerlige psykologi, fører de dog ikke denne holdning tilbage til de specifikke objekt-situationelle betingelser, men opfatter den som en personlighedsegenskab, man ikke kan sætte yderligere spørgsmålstejn ved, dvs. fører den tilbage til en almen ængstelighed. Mandler og Sarason skelner mellem opgaveirrelevante og opgaveirrelevante, dvs. sag- og personorienterede reaktioner. Ifølge deres fund viser »ængstelige« personer stillet overfor krav af stigende sværhedsgrad overvejende opgaveirrelevante reaktioner, som igen virker negativt tilbage på den egentlige opgaveoræstation. Her forøges deres bekymring for deres virkning på de andre, men dermed bliver forudsætningerne for at opfylde opgaven c. igen dårligere.

I denne sammenhæng skal man ligeledes se de mange undersøgelser over virkningen af forskellige

præstationskrav på »ængstelige« og »ikke-ængstelige« fps. adfærd (se fx. oversigtsreferatet hos Spielberger 1966) samt den næsten uoverskuelige mængde undersøgelser over relationen mellem kravsniveau og jevniveau fra Lewin-skolen og dens efterfølger, hvori tilbagekoblingen af opmærksomheden på individuel bekræftelse, som er typisk for situationer med almen usikkerhed, absolutiseres til en »alment menneskelig« livssituation.

Det væsentlige, så at sige spejlbilledlige resultat af disse og lignende fund er, at den individuelle tænkings og handlings retning og intensitet afhænger af de sociale relationers art. De fremstillede teorier og fund om den almene reduktion af individets livs- og oplevelsesmuligheder, og om at individets kognitive og emotionelle rettethed i usikrede sociale relationer kastes tilbage på dets egen person, giver – ex negativo – en umiddelbar bekræftelse på vor opfattelse af, at den emotionelle sikrethed og graden af selvtrillid er en følge af afklarede omverdensrelationer, dvs. af det omfang hvori de andre som et praktisk og dermed entydigt udtryk for deres anerkendelse tager hensyn til ens behov og interesser.

At den samfundsmæssige eksistens er en forudsætning for menneskelige individers mangfoldige livs- og oplevelsesmuligheder, indebærer også altid, at den enkelte kan blive eksistentielt usikker på grund af de livsnødvendige sociale relationers manglende entydighed eller sikrethed, dvs. labiliseringen af referencerammen for omverdensudvekslingen. Dette rummer altid en fare for, at den enkelte kan blive ude af stand til at handle.

5. Absolutiseringen af emotionernes »forstyrrende« funktion i Lazarus', Mandlers, Pribrams, Epsteins og Schachters »kognitive emotionsteorier«

Mens man, som anført, i de hidtil fremstillede ældre teorier og sovjetiske teorier i alt væsentligt diskuterer emotionalitetens *positivt erkendelsesledende* funktion, kommer det i de moderne »kognitive« emotionsteorier, som skal fremstilles i det følgende, fx. hos Lazarus, Pribram, Epstein, Mandler og Schachter i stor udstrækning til en absolutisering af emotionernes »forstyrrende« funktion. Disse teorier har fulgt den nyere psykologis »funktionalistiske« vending: I centrum for deres interesse står individernes tilpasning til nogle på forhånd givne omverdensforhold og den psykologiske kontrol over denne tilpasning. Denne grundansatz fører til følgende væsentlige fællestræk ved de forskellige kognitive emotionsteorier, trods store forskelle i enkeltheder:

Emotionelle processer sættes kun i forbindelse med tilpasningen til nogle på forhånd givne livsomstændigheder; man har på forhånd skubbet ud i diskussionens udkant, at individerne kan frembringe disse livsomstændigheder ved aktivt at øve indflydelse på de relevante livsbetingelser, og at dette udgør en central forudsætning for en vellykket afstemning af de subjektive og objektive momenter mod hinanden. Det fører til, at man overvejende kun tager de emotionelle processer op til videnskabelig undersøgelse, som opstår under *tilpasningsvanskeligheder* i situationer præget af *desorientering*. I denne sammenhæng fremhæver man så emotionernes »forstyrrende« funktion. I overensstemmelse med det grundliggende »tilpasnings«-koncept behandles spørgsmålet om at reducere emotionernes forstyrrende funktion dernæst ikke som et problem om, hvorvidt individet kan genvinde sin selvkontrol ved at udvide sin aktive indflydelse på sine relevante

livsbetingelser, men kun som et problem om, hvorvidt det psykisk kan reducere sin emotionelle parring og forandre sin indstilling til de givne forhold i omverdenen.

Som vi skal se, er teorier, der betoner nødvendigheden af, at individerne kan forudsige begivenheder som en forudsætning for, at de er i stand til at tilpasse sig, og der kun benytter begrebet »kontrol« i denne sammenhæng, dog naturnødvendigt taler for en underkastelse under de bestående magtforhold, og en gennemsætning af fremmede interesser. »Kontrol« går da på evnen til at tilpasse sig til nogle fremmedbestemte livsbetingelser. For at undgå konflikter og for at bevare individets psykiske stabilitet under de givne livsomstændigheder, anbefaler man det at være relativt åbent overfor forskellige strømninger, uanset indhold, for at det på opportunistisk vis så hurtigt som muligt kan tilslutte sig de tendenser, der er ved at sætte sig igennem, dvs. de herskende kræfter eller de herskendes kræfter, eller for at det kan være med til at bære disse og sikre sig passende fordele derved. Dette skal vi redegøre mere udførligt for i det følgende.

De »kognitive« emotionsteorier relaterer sig alle mere eller mindre snævert til de i dag meget udbredte konceptioner om orientering eller habituation, som fx. Sokolov (1960/1963) og Groves og Thompson (1970) har udviklet. På dette grundlag antager man eksistensen af en almen erfaringsramme, et »referencsystem«, hvorudfra de forskellige begivenheder interpreteres, mens man samtidig fremstiller denne interpretation som et subjektivt behov.

Så længe nye omverdensforhold endnu ikke er kendte, forarbejdede og indordnede, eksisterer der en særlig orientering mod dem, der er ledsaget af en relativ forøgelse af den fysiologiske parring som udtryk for den almene aktivering. Så snart indordningen af de nye forhold i det allerede eksisterende referen-

cesystem er fuldendt, vækker disse nu kendte forhold ikke længere nogen særlig opmærksomhed. Der opstår en tilvænning, dvs. en emotionel afstumpning over for dem. De tidligere nye forhold mister deres specifikt pirrende kvalitet, bliver neutrale og gør sig nu kun bemærkede i tilfælde af en forstyrrelse, ved en afbrydelse af omverdensforarbejdningens processen.

Under opmærksomhedsniveauet, under den aktuelle orientering eksisterer der altså en almen orientering som et almengjort nedslag af de mange aktuelle orienteringer. I overensstemmelse med denne almene orientering forløber de tilvante livsaktiviteter, optages, registreres og forarbejdes der informationer. Kun i det omfang der optræder forstyrrelser, de tilvante adfærdsmåder ikke længere forløber gnidningsfrit, de befæstede forventninger ikke bekræftes og en omorientering dermed bliver nødvendig, finder der en fremhævelse af et problem sted, en »objektivering« (Usnadze) og en særlig form for pirring, som fra og med en vis styrke antager en tydeligt negativ kvalitet. Den »biologiske mening« i en sådan negativ oplevelseskvalitet af forøget pirring består ifølge mange forfatteres opfattelse (således fx. også Lazarus 1972 og Epstein 1972) i den dermed givne tilskyndelse til at unddrage sig den situation, som udløser denne overoptimale grad af pirring eller som individet ikke har udviklet adækvate reaktioner på, eller i en tilskyndelse til at intensivere sin søgen efter passende muligheder for at forarbejde informationerne og dermed lede pirringen over i en adækvat, eksistenssikrende adfærd.

Kan organismen ikke udvikle nogen adækvat adfærdsstrategi overfor disse nye omverdensforhold, overskrider informationsudbuddet altså dens forarbejdningsskapacitet, indtræder der som udtryk for handle nødvendigheden, for søgningen efter en adfærd, der er adækvat i forhold til de ændrede eller fremmede omverdensbetingelser, en almen parrings-

forøgelse udover en sådan grad, som kan optimere tilpasningsbestræbelsen. På grund af pirringen bliver det altså under disse omstændigheder ikke lettere, men forhindret at finde en opgave eller en løsning. Som følge af den almene desorientering af adfærden opstår der en almen parringsuro, som udløser yderligere adfærdsmæssig desorganisering og orienteringsløshed, og som sædvanligvis opleves af individet som »angst«.

Ifølge Lazarus og Averill (1972), Lazarus, Averill og Opton jr. (1970 og 1973) og Lazarus (1977), nogle af de kendteste repræsentanter for en bestemt ansats til en kognitiv teori om emotioner, råder individet på grund af dets fylogenetiske, kulturelle og individuelle udviklingsforudsætninger over bestemte dispositioner til at bedømme forhold i omverdenen, dvs. over et »kognitivt filter« hvormed det vurderer omverdenen mht. dens subjektive betydning og til dets mulighed for at klare den. Ifølge denne teori er emotioner et komplekst reaktionssyndrom, som består af en fysiologisk pirring, en vurdering af de tilpasningsvanskeligheder, der kommer til udtryk deri, og en manifest adfærd såsom motorisk uro, rødmen etc. Emotionerne genspejler individets omverdensrelationer, dets måde at være indstillet mod de givne forhold på og den handleevne, der afledes deraf. Teorien fremhæver især, at de kognitive processer ikke blot determinerer den emotionelle reaktions kvalitet og intensitet, men at de selv igen ligger under for »coping«-processerne, dvs. individets øven indflydelse på forholdene.

I deres videre diskussion behandler de derpå først og fremmest de negative emotioner, især følelsen af angst og hjælpeløshed og individets måde at klare denne følelse på, når det ikke kan forudse begivenhederne. I et af sine nyeste arbejder definerer Lazarus (1977) endog emotioner helt alment som en forstyr-

relse af omverdensrelationen, der opleves som en trussel, hvor det som allerede fremhævet i tidligere arbejder (fx. 1972, s. 250) ifølge hans opfattelse snarere er den oplevede trussel end selve den objektive trussel, der har betydning for den psykologiske virkelighedsopfattelse.

Ifølge Lazarus og medarbejdere formidler emotionerne ikke mellem kognitionerne og handlingen, som vi har afledt det i vor funktionelt-historiske analyse. Derimod formidler kognitionerne mellem forholdene i omverdenen og emotionerne, der, således forstået, altså fremtræder som havende deres formål i sig selv. Emotionernes handlingsanvisende funktion diskuteres ikke længere. De beskrives blot – mere eller mindre omfattende, ofte kun i form af en fysiologisk aktivering – og betragtes som genstand for umiddelbar påvirkning og terapeutisk behandling.

Emotionerne som udtryk for det subjektive befindende behandles altså ikke i deres funktion som en vurdering af den individuelle omverdensrelatering og som ledetråd for den aktive indflydelse på de objektive livsforhold. Ud fra den stiltiende forudsætning, at de bestående magtforhold er uforanderlige, og at det dermed er nødvendigt, at individet underordner sig under dem, behandles emotionerne tværtimod som en almen farekilde, som det gælder om at overvinde eller i det mindste tøjle i individet selv, dvs. holde borte fra at blive omsat konkret.

Det er ikke de objektive livsbetingelser, der skal forandres i overensstemmelse med det subjektive befindende, men det subjektive befindende der skal rette sig efter de bestående livsbetingelser og magtforhold, som man ikke skal sætte spørgsmålstejn ved, men scepere og vurdere emotionelt positivt. Eventuelle afvigelser fra denne forventning skal alene lægges individet til last som udtryk for en subjektiv følelsesmæssig vildfarelse. Den almene desorientering af adfærden er et væsentligt grundlag for, at

individet kan manipuleres af andre, da det i denne situation så at sige er »taknemmeligt« for enhver tilbudt adfærdsorientering som en vej til at opnå social anerkendelse. Men i disse teorier bliver den almene desorientering af adfærden kun til et problem, når disse individuelle tilpasningsydelser selv trues af den »forstyrrende« emotionalitet som følge af undertrykte behov og tilsvarende handleimpulser.

Under behandlingen af måderne at klare de emotionelle reaktioner på nævnes således ganske vist kort mulighederne for aktiv forandring af livsforholdene, men i den fortsatte diskussion tages der ikke hensyn til disse: Ifølge Lazarus og medarbejders opfattelse findes der fx. to grundlæggende måder at klare emotionerne på: direkte aktion og kognitiv forarbejdning. Som direkte aktion nævnes angreb eller flugt, der ifølge forfatterens opfattelse sigter på at forandre organisme-omverdens relationen på en sådan måde, at trusselen reduceres eller elimineres. Der siges dog intet andet om denne form, end at den undertiden kan føre til yderligere vanskeligheder og dermed igen til en forandring af den emotionelle situation (1973, s. 171). Ved den kognitive forarbejdningsform derimod, som ifølge den her fremstillede teori finder sted, når der mangler mulighed for direkte aktion, »nyinterpreteres« de givne omverdensforhold, hvilket igen enten finder sted ved hjælp af nye informationer og dermed på en mere realitetsadækvat måde eller ved en »kognitiv tour de force« (1972, s. 251), dvs. ved forsvarsprocesser.

Udover disse forsøg på at tilpasse sig til de givne livsbetingelser nævner Lazarus som en yderligere form for »tilpasningsbestræbelse« selvregulationen, dvs. den enkeltes mulighed for, når der under en konfrontation med bestemte givne forhold i omverdenen stilles for store krav til hans tilpasningsevne, at øve direkte indflydelse på sin egen emotionelle pirring, fx. ved at ominterpretare situationen eller også

ved at reducere pirringen ad fysiologisk vej ved hjælp af beroligende piller, stoffer, afspændingsøvelser etc., altså forsøg på at gøre begivenheden »uvigtig« på den ene eller anden måde ved at svække sine egne reaktioner.

Disse umiddelbare kontrolaktiviteter, altså den direkte indflydelse på den fysiologiske pirring, er, som Lazarus anfører, ofte de eneste, mennesket råder over, og altså af stor betydning, da den almene reduktion af den fysiologiske pirring eller angst er en væsentlig forudsætning for adækvate tilpasningsydelser. Dog ved man, som Lazarus (1977) anfører, endnu meget lidt om de betingelser, der fører til den ene eller anden form for »coping« eller til »selvregulation«, og om disse tilpasningsprocessers effektivitet på længere sigt.

Ved hjælp af »selvregulationen«, dvs. den umiddelbare indflydelse på sin egen emotionelle pirring, er personen, fremhæver Lazarus (1977), i stand til at styre sine emotionelle reaktioner viljesmæssigt i stedet for blot at reagere passivt og automatisk på de givne indre og ydre forhold, hvilket ifølge hans opfattelse åbenbart indebærer en vis frihed. Man kan heraf slutte, at individers frihed under forhold, som de ikke kan øve nogen indflydelse på, altså består i »friheden« fra at være engageret og til at reducere oplevelsesevnen, dvs. i en almen ligegyldighed og følelsesmæssig afstumpning. Den mulighed, at den enkeltes udvikling kunne være vilkårligt begrænset af andres interesser, og at det i den individuelle udviklings og dermed også i en uforvrænget emotionalitets interesse derfor kom an på at sætte sig op imod denne undertrykkelse og at finde veje til at stå de dermed forbundne konflikter igennem, falder åbenbart ikke Lazarus ind. Derfor står han også fremmed overfor den konsekvens heraf, at det netop er en væsentlig opgave for psykologens virksomhed at fremme individets selvbestemmelsesproces, altså dets aktive

indflydelse på de relevante livsbetingelser, i stedet for at sikre fornægtelsen af de subjektive behov ud fra en almen konfliktskyhed og dermed bidrage væsentligt til, at emotionaliteten selvstændiggør sig som en »forstyrrende faktor«.

Hos Mandler og hans medarbejdere, hos Pribram samt hos Epstein bliver emotionernes adskillelse fra handlingen endnu tydeligere end hos Lazarus. Ifølge Mandler og hans medarbejders teori (se fx. Kessen og Mandler 1961, Mandler og Watson 1966, Mandler 1964 og Mandler 1972) opstår der, når organiserede adfærdssekvenser eller bestemte planer afbrydes, og når der samtidig ikke er nogen alternative handlemuligheder til rådighed, en almen fysiologisk pirring, der ved en bestemt styrke ytrer sig som angst. Der opstår en almen overophidselse, hvorefter der indtræder en yderligere desorganisation af adfærden, så at resultatet bliver det typiske billede af adfærdsforstyrrelse på grund af angst. Denne fysiologiske pirring kan, som Mandler anfører, bringes under kontrol ved hjælp af erstatningshandlinger, der ofte er resistente overfor forandringer og kan fæstne sig som symptomer. En sådan adfærds-mæssig fæstnelse vil ifølge Mandlers (1964) teori være des stærkere, jo ringere individets »frustrationstolerance« er over for den fysiologiske pirring og den dermed forbundne stress, samt jo mindre det kan udholde denne tilstand af almen desorientering og jo mere det altså så at sige som et bolværk mod desorienteringen og den dermed givne hjælpeløshed og angst er henvist til at holde sig til den næstbedste orientering.

Ifølge Mandler og hans medarbejders teori er den almene adfærdsorientering altså i det mindste vigtig for individerne som målet, der egentlig er overordnet i forhold til adfærdsorienteringen. Men det vil også sige, som vi har fremført, at individet under betingelser præget af almen desorientering og social usikker-

hed oplever enhver tilbudt orientering, uafhængigt af dens konkrete indhold, som en lettelse og almindeligvis accepterer den. Dvs. at via individets mangel på mål kan andre manipulere det absolut. Den subjektive tvangssituation, som fører til en beredvillig overtagelse af enhver tilbudt orientering, ytrer sig da ofte kun i den rigiditet, hvormed netop de mål, hvis indhold ikke er blevet tydeliggjort, men som udgør blotte forsvarsforanstaltninger, forsvares mod og modstår alle forandringer. Denne adfærdsrigiditet kan så sekundært føre til yderligere vanskeligheder.

Mens hjælpeløsheden udgør en reaktion på en akut desorientering, kan der, som Mandler (1972) anfører, udaf gentagne erfaringer af individuel afmagt og mangelfulde evner udvikle sig en tilstand af bestandig håbløshed, som er kendetegnet ved almen passivitet og ubevægelighed og intense følelser af mindreværd og angst.

Pribram (1967, 1967a) taler i sit forsøg på at udvikle en neurofysiologisk emotionsteori om neurale planer og programmer, om organisationen af genetiske og erhvervede erfaringer, som betinger ligevægts-tilstanden i organisme-omverdens systemet, dvs. den interne stabilitet og går forud for enhver perception og handling, og som alle nye omverdensinformationer relateres til. Ifølge denne teori optræder der emotioner, når de informationer, der skal forarbejdes, ikke kan bringes i overensstemmelse med det referencesystem, der er opstået på grundlag af de hidtidige erfaringer, og de eksisterende planer og programmer, dvs. forventninger dermed er blevet forstyrret, og der opstår diskontinuitet, e-motion, en bliven-slået-ud-af-sin-bane, dvs. en forbigående manglende handleevne. Aktivering er ifølge Pribrams opfattelse et tegn på inkongruens mellem input-strukturerne og de allerede etablerede neurale strukturer. Med hensyn til forarbejdningen af de inkongruente

omverdensinformationer mener Pribram, støttet af tilsvarende fysiologiske data, at kunne påvise to tendenser: en tendens, der accentuerer inputtets forstyrrelse af systemet og dermed de tilsvarende orienteringsreaktioner, og en tendens, der er rettet mod at opretholde og sikre de eksisterende »habitualiserede« erfaringer, og som tenderer mod at svække forstyrrelsen, dvs. de informationer, der er uforenelige med de eksisterende referencesystemer. I denne sammenhæng taler Pribram om »participatory« og »preparatory« processer eller om »ekstern« og »intern kontrol«. Disse to processer bevæger sig ifølge Pribram mellem poler med maksimal informations-tæthed og maksimal informationsreduktion.

»Participatory« processer er rettet mod at inddrage input i det eksisterende referencesystem, mod at skabe overensstemmelse mellem gamle og nye erfaringer ved at forandre den neurale model og omstrukturere den eksisterende organisation, som input bedømmes ud fra; »preparatory« processer er rettet mod at sikre det gamle system ved at svække eller afværge de inkongruente erfaringer. Mens »participatory« processer altså er åbne overfor omverdensforandringen og opnår fleksibilitet ved en mere kompleks form for organisation, dvs. at den eksterne kontrol er rettet mod at udvikle nye kongruenser og at udvide de eksisterende planer og programmer, så skaber »preparatory« processer kontinuitet og stabilitet i systemet ved at forsimple, dvs. ved defensivt at udelukke alle de virkelighedsaspekter, som sætter den emotionelle tilstand i gang, ved at ignorere eller fortrænge den inkongruente erfaring. I denne sammenhæng nævner Pribram også søvnens funktion som en bestemt form for informationsafværgning.

Med disse redegørelser vil Pribram bidrage til en begrebslig afklaring af forholdet mellem motivation og emotion: »Emotioner er ... i alt væsentligt neurale dispositioner, der regulerer input, når handlingen af-

brydes midlertidigt, når der altså bogstavelig talt er givet en e-motion. Motivation derimod går på en organisme i aktion, på udførelsen af dens planer. Emotion og motivation, passion og aktion, det er de to poler i planen« (s. 38). Et andet sted (1967a) hedder det, at organismen reagerer med motivation på de inkongruente informationer, når den forsøger at udvide sit adfærdsrepertoire ved indlæring og tilpasse det til de nye perceptuelt givne forhold. Derimod kommer det til emotionelle reaktioner, når udvidelsen af tilpasningen af organismens adfærdsrepertoire af en eller anden grund mislykkes, så at diskrepansen mellem den perciperede mangfoldighed og adfærdsrepertoiret må udjævnes ved interne selvregulations- og selvkontrolsmekanismer. Det kan ske ved, at de nye perceptuelt givne forhold ominterpretteres og inddrages i det allerede til rådighed stående kategorisystem. I det omfang dette lykkes, opstår der positive emotioner; lykkes det ikke, søger organismen at unddrage sig det nye perceptuelle forhold for at sikre sin eksistens, hvilket indebærer en negativ emotionel tilstand. Pribram redegør ikke nærmere for, under hvilke betingelser der sker det ene eller det andet. Han konstaterer kun helt alment, at det er muligt at kontrollere de informationer, der tilflyder fra omverdenen, ved at man kan lukke af overfor dem, mens man ikke kan forudse følgerne af sine egne handlinger: »Man kan ikke være sikker på, hvad der vil ske i omverdenen som en konsekvens af handlingen« (s. 38). At handle rummer altid risici, som man ifølge Pribram ikke kan indstille og forberede sig på, men som man kun kan møde i den umiddelbare situation: »Risiko imødegås kun ved erfaring« (s. 38).

Alle de begreber, der bruges til at kendetegne emotioner kan ifølge Pribram også bruges til at karakterisere motiver og motivation. Kærlighed og frygt som emotion skulle have deres modstykke i kærlighed og frygt som motivation. Den af musikken udløste emo-

tion skulle svare til motivet til at ville spille musik. »Kærlighed som emotion har sit modstykke i kærlighed som motiv. Emotionen frygt har sit spejlbillede i motivet frygt. At blive bevæget af musik kan hænge tæt sammen med at blive bevæget til at spille musik. Og så videre« (s. 38). Passion og aktion må dog, mener Pribram, altid stå i et afbalanceret forhold til hinanden; relativ overvægt af den aktive eller den passive side fører til fejltilpasning, hvilket Pribram derpå imidlertid kun tydeliggør for emotionernes vedkommende, og det vil for ham sige for en tilstand karakteriseret ved en aktuelt manglende handleevne: For det første kan for stærke emotioner have umiddelbart negative virkninger på adfærdsorganisationen og dermed tilpasningen, men for det andet kan de også føre til en ekstrem foretrukken af den ene eller anden forarbejdningsform og derigennem igen til tilpasningsvanskeligheder. Forsvaret af det eksisterende kategorisystem mod nye informationer, der er i modstrid med det, kan, hvis kilden til det input, der truer den indre stabilitet, ikke overvindes, føre til stadig større afskærmning og dermed til en stadig større selvstændiggørelse af de »indre planer« i forhold til den ydre virkelighed og endelig til psykisk sammenbrud, når denne realitet så alligevel bryder ind over det da fuldkommen uforberedte individ og, som Pribram kalder det, »helvede bryder løs« (s. 37). For stor åbenhed overfor virkeligheden, en spontan ukritisk indladen sig på enhver aktuel omverdensimpuls fører derimod ifølge Pribram via en fragmentering af de eksisterende handleplaner til en labilisering af kategorisystemet og diskontinuitet i de psykiske processer, hvilket åbenbart også er forbundet med tilpasningsvanskeligheder, som Pribram dog ikke kommer nærmere ind på. Midten mellem disse to ekstremer tilbyder han så at sige som livsrecept.

Dermed bliver det også tydeligt hos Pribram, at denne art teorier kun kan forstå positive emotioner i

sammenhæng med genopretningen af en tilpasning til de konkrete omverdensbetingelser og ellers kun kan opfatte dem negativt som en almen fejltilpasning. Forsømmelsen af subjektiviteten, dvs. af de konkrete givne objektive forholds betydning for individet, kommer også til udtryk i, at det ikke er målene og deres subjektive betydning, men kun planerne, dvs. måden at realisere nogle krav, som der ikke sættes yderligere spørgsmålstejn ved, der står til diskussion, samt i at man kun diskuterer afbrydelsen af planerne som en aktuel tilpasningsforstyrrelse og ikke som en kuldkastelse af bestemte indholdsmæssige forestillinger og behov. Sammen med målproblematikken falder også spørgsmålet om de objektive årsager til hindringen af virkeliggørelsen af disse mål ud af diskussionen, og tilbage bliver kun et indholdstomt individ, der retter sig mod blot tilpasning, og som føler sig godt tilpas, hvis denne tilpasning lykkes, og ikke stræber efter andet end dette og bliver panisk, hvis dette dets højeste mål at tilpasse sig til de på forhånd givne livsbetingelser mislykkes.

Epstein (1972) går endnu et skridt længere i absolutiseringen af emotioner overfor kognition og handling. I tilslutning til teorierne om orientering og habituation antager også han, at individet har et behov for at bringe data fra omverdenen ind i en konsistent og integrativ, forudsigende model, og at der opstår stigende fysiologisk pirring, når dette system eller dets elementer ikke bekræftes i overensstemmelse med forventningerne eller kommer i indre modstrid. Ifølge hans teori opstår der angst, når dette »arousal« ikke kan ledes over i tilsvarende handlinger.

Almen pirring, kognitiv inkongruens og manglende handlemuligheder for at aflede den fysiologiske pirring er altså ifølge Epsteins opfattelse væsentlige momenter ved angsten, der i den subjektive oplevelse bl.a. ytrer sig som en følelse af at blive overvældet og

oversvømmet af påvirkninger, som en følelse af desorientering, desorganisation og hjælpeløshed. Epsteins videre redegørelser herfor er modsigelsesfyldte. Udaf den kendsgerning, at den fysiologiske aktivering i modsætning til angsten principielt kan fremkaldes af alle interne og eksterne påvirkninger og ikke kun af fare eller af, at det forventede ikke indtræffer, afleder han, at den fysiologiske pirring har større betydning end den konkrete trussel, der udløser angsten (s. 308-9).

Herefter betragter han da ikke længere emotionerne som en vurdering af forhold i omverdenen, der følges med en bestemt fysiologisk pirring. Tværtimod bliver påvirkningen og den emotionelle reaktion tilsammen udlagt som årsag til den fysiologiske pirring (s. 307), og i hans videre redegørelser fremstilles den for stærke fysiologiske pirring stadig tydeligere som det egentlige onde. Dermed defineres reduktionen af »arousal«, af den fysiologiske pirring som psykologens eller terapeutens væsentlige opgave, og spørgsmålet om denne pirrings opståen og funktionelle betydning holdes helt ude: På den måde kommer Epstein dernæst frem til det udsagn, at det primært er en for høj aktivering og forsvarsmekanismerne derimod, der er ansvarlige for adfærdsforstyrrelserne og ikke så meget angsten og dens forsvarsmekanismer. I denne sammenhæng dukker den konkrete trussel, som den forøgede aktivering og angst resulterede af, overhovedet ikke længere op. I den efterfølgende diskussion interpreteres angsten så som en forsvarsmekanisme mod for stor fysiologisk pirring, for så vidt som den aktiverer organismen til at undgå de betingelser, der fremkalder en alt for stor aktivering, der ikke kan udholdes over længere tid, ligegyldigt hvilken kilde den har. Hvorfor Epstein overhovedet stadig bruger begrebet angst, bliver fuldstændig uforståeligt, da den fysiologiske pirring åbenbart er det centrale problem for individet og

løsningen på problemet, nemlig at flygte ud af den uudholdelige situation, samtidig aftegner sig i selve pirringen i kraft af, at den er uudholdelig.

Ifølge Epstein kan man forstå individets bestræbelser på at klare den fysiologiske aktivering, der opstår ved blokeringen af det oprindelige handlingsmål, ud fra følgende kategorier: 1) direkte manifestation af den forøgede aktivering (fx. hvileløshed og almen spænding), 2) adfærds- og perceptionsforstyrrelser betinget af den for store pirring (fx. fiksering, desorganisation, regression), 3) kanalisering af arousal ind i ikke-blokerede handlinger (fx. aggression, flugt, erstatningshandling) og 4) forsøg på at reducere arousal ved at undgå, fornægte og omfortolke situationen (fx. almen apati, tilbagetrækningsadfærd, forsvarsmekanismer).

Den forøgede fysiologiske aktiverings uudholdelighed vækker ifølge Epstein også menneskers intense behov for at finde forklaringer på truende situationer og for at bevare handlemuligheder, hvor uafklarede og ineffektive disse end måtte være. Dagligdags fænomener såsom overtro, magiske praktiker, religion, tvangshandlinger eller individernes lette på-virkelighed under stressbetingelser skulle kunne forklares hermed.

Sammenfattende kommer Epstein altså til den konklusion, at angsten skulle være hoveddrivkraften i menneskers tendens til at strukturere deres verden og at finde adfærdsformer overfor den. Små doser angst skulle virke konstruktivt i retning mod at udvide perceptionen og mod stigende »kontrol over naturen«, mens for høje angstniveauer skulle føre til defensive begrænsninger inklusive voldsomme omfortolkninger af begivenhederne og tvangsprægede ritualer i omgangen med dem – fx. ud fra mottoet »en hvilken som helst forklaring er bedre end ingen« og »en hvilken som helst handling er bedre end ingen« (s. 314).

Som ved de tidligere fremstillede kognitive emotionsteorier er der i alt væsentligt to elementer, der også er påfaldende i Epsteins konception og dens empiriske afprøvning: For det første hans teoris tydelige modsigelsesfyldthed og uklarhed, som er et nødvendigt resultat af teoriens udelukkelse af individernes objektive livsbetingelser, hvorudfra man alene kan forstå den subjektive handlen og forklare den modsigelsesfrit. For det andet det stadig genopdukkende resultat, at søgningen efter en orientering, et subjektivt holdepunkt træder i forgrunden under desorienterende betingelser som udtryk for den individuelle mangel på mål på grund af de manglende muligheder for at øve indflydelse på de relevante livsbetingelser. Det individ, der kommer til syne og »skabes« eksperimentelt i disse teorier, møder ikke verden i et bevidst forsøg på at sætte sine egne behov igennem og med en bestemt erkendelsesinteresse, hvilket er forudsætningen for at kunne opfange mulighederne for at øve indflydelse på de relevante livsbetingelser. Tværtimod er tilpasningen til de eksisterende forventninger dets overordnede handleprincip, som behovene må rette sig efter. Når indpasningen i de givne livsforhold er dets øverste maxime, er erkendelser ikke blot nytteløse, men ligefrem farlige, da de blot ville udløse tvivl om den formidlede orienterings rigtighed og bestandighed og dermed igen udløse almen usikkerhed, som det jo dog ellers under de givne eksistensbetingelser netop er det centrale behov at slippe fri af.

I Schachter og hans medarbejderes teori (fx. Schachter og Singer 1962, Schachter 1966, Nisbett og Schachter 1966), der her skal behandles som den sidste af de kognitive emotionsteorier, er nu den fysiologiske pirringstilstand og dens efterfølgende interpretation ved hjælp af passende henvisninger til omverdenen blevet til modellen over den alment

menneskelige adfærd. De andre forfattere diskuterede dog stadig dette i en løs sammenhæng med en situation præget af desorientering og af at være blevet slået ud af sin bane. Også Schachter går ud fra, at den emotionelle oplevelse altid er bestemt af fysiologiske reaktioner og af kognitioner, men opfatter dette forhold på en særlig måde: Den rent fysiologiske pirring opleves ifølge hans opfattelse ikke som emotion, men indebærer et stærkt behov for en konkretisering og en definition af denne almene pirringstilstand. Selv de mest truende forhold i omverdenen kan dog forblive virkningsløse, hvis den fysiologiske aktivering forhindres, fx. ved indtagelse af beroligende stoffer. Ifølge Schachters teori antyder selve den fysiologiske pirring dog ikke allerede i en vurdering af de konkrete forhold i omverdenen en ganske bestemt handlingsretning, som det undertiden blot gælder om at sætte på begreb. Den fysiologiske pirring skulle primært være indholdstom, men alligevel i sig selv foruroligende. Denne foruroligelse skulle lægge sig, i det omfang den fysiologiske aktivering via kognitive cues kan interpreteres i overensstemmelse med de givne forhold og dermed kan tilpasses til dem.

For at underbygge denne tese har Schachter og hans medarbejdere gennemført en række meget interessante undersøgelser. Således gav fx. Schachter og Singer (1962) deres forsøgspersoner epinefrin, hvorpå forsøgspersonerne definerede den efterfølgende stigende aktivering som ærgrelse eller eufori, afhængigt af de konkrete omverdensbetingelser. Dette tog Schachter (1966) som bevis på emotionernes relative vilkårlighed og tilfældighed, på den fysiologiske parrings »åbenhed«. I nogle yderligere eksperimenter (Nisbett og Schachter 1966) gav man alle forsøgspersonerne en placebo-injektion og forklarede halvdelen af forsøgspersonerne, at de som bivirkning af denne injektion kunne vente almen fysio-

logisk pirring, sitren, varme hænder etc., mens de ikke gav den anden halvdel af forsøgspersonerne nogen informationer overhovedet. I den egentlige eksperimentelle situation gav man så forsøgspersonerne fra begge grupper elektriske stød. De forsøgspersoner, som satte den deraf udløste forøgede arousal i forbindelse med injektionen, oplevede stødet som mindre smertefuldt og var parate til at udholde stærkere stød end de forsøgspersoner, som ikke havde fået nogen yderligere forklaring på den fysiologiske pirring og dermed umiddelbart satte denne i forbindelse med stødet. Interpretationen af begivenhederne har altså umiddelbar tilbagevirkning på oplevelsesintensiteten, som også Lazarus allerede kunne vise i nogle tidligere eksperimenter (fx. 1966), som vi ikke har fremstillet her.

Schachters emotionsteori overgår alle de hidtil fremstillede kognitive ansatser ved at eliminere det konfliktstof, der ligger i den konkrete handlingsretning, ved sin antagelse om, at den fysiologiske pirring alment er retningsløs. Derved sparer den sig for de vanskeligheder, som de andre teorier har, og som følger af, at de på den ene side stadig ser selvstændiggørelsen af den emotionelle pirring til en retningsløs størrelse som udtryk for orienteringsløshed og for forpurringen af den oprindelige handlingsretning, men dernæst ikke tager hensyn til det konkrete indhold i handlingsretningen og de objektive årsager til dens forhindring. I Schachters opfattelse mister emotionerne hermed enhver forpligtende karakter for individet og kan vilkårligt tilpasses til de foreliggende omverdensbetingelser. De tjener kun til at rationalisere den indre pirring og kan uden besvær kanaliseres ind i de ønskede handlingsbaner i overensstemmelse med omverdenens informationstilbud. Den tilstand af almen manipulerbarhed i situationer præget af desorientering og almen usikkerhed, som vi allerede har

diskuteret i vort opgør med de forudgående teorier, gøres her uden forbehold absolut og ses som en specifikt menneskelig egenskab.

Disse »overdrivelser« i Schachters teori førte til, at Lazarus (1972) kritiserede den, da den efter hans mening kommer til kort og går fejl af det centrale problem, hvorledes den fysiologiske aktivering overhovedet opstår. De eksperimentelle funds tilsyneladende bekræftelse af Schachters teori, dvs. kognitionernes umiddelbare forbindelse til den fysiologiske parring, skulle skyldes den specielle eksperimentelle situation, hvori aktiveringen blev skabt kunstigt og interpretationen altså nødvendigvis først kunne kobles på bagefter og måtte knytte sig til mere eller mindre tilfældige forhold i omverdenen. Under normale betingelser skulle arousal dog snarere være en del af eller en følge af den emotionelle vurdering af forholdene i omverdenen end den skulle gå forud for den. Ganske vist skulle arousal-tilstanden under bestemte omstændigheder kunne ominterpretteres eller føres tilbage til relativt vilkårlige eller forkerte årsager, men det skulle på ingen måde udgøre det almindelige emotionsforløb. Emotionerne skulle ikke kun være en betegnelse på en reaktion, men selve denne reaktion, som skulle være formet af bestemte domme over den betydning, forholdene i omverdenen har for subjektet. Ifølge Lazarus er organismens vurdering af forholdene i omverdenen det primære, som så kan føre til fysiologisk arousal. Under bestemte (personlige eller situative) betingelser skulle denne oprindelige arousal kunne ominterpretteres og ledes i andre retninger. Schachters teori skulle imidlertid gå ud på at stilisere dette undtagelsestilfælde som det almene. Men en ansats, der betoner selve betegnelsen på den eksisterende tilstand og ikke kan forklare dens opståen, tager nødvendigvis bagvendt fat på problemet. – Lazarus har her påvist væsentlige svagheder ved Schachters teori. Men det er undsluppet hans op-

mærksomhed, at disse svagheder kun er et ekstremt udtryk for den teoretiske isolation af emotionaliteten fra individernes handlinger i deres konkrete livssituation, der også karakteriserer hans egen teori.

I mange andre psykologiske teorier kan man finde argumentationer, der ligner de kognitive emotionsteoriens, således fx. i ansatser, der umiddelbart vedrører terapi. Det gælder fx. Beech og hans medarbejderes arbejder (1974), hvori man anser en almen disposition for patologiske arousal-tilstande og den efterfølgende interpretation af denne arousal for at være en væsentlig årsag til psykiske forstyrrelser. Også her antager man, at denne interpretation afhænger af det tilfældige informationsudbud, men sædvanligvis knytter sig til nogle faktorer, som i sig selv udløser passende emotionelle reaktioner. I disse ansatser bliver psykiske forstyrrelser altså først genstand for »terapi«, når de hos individer med en alment mangelfuld handleevne har hobet sig sådan op og selvstændiggjort sig som indre processer, at de underminerer individets handleevne også indenfor den på forhånd givne tilpasningsramme. »Terapiens« afbrydelse af dette negative kredsløb bliver da også i almindelighed vurderet som et godt resultat af det pågældende individ, der må være interesseret i at få genoprettet sin accepterbarhed eller udnyttelighed for at kunne opretholde sin eksistens. Et godt terapieresultat er her så at sige individets gentilpasning forstået som en »gennemsnitlig grad af psykisk forstyrrelse«, der – da der ikke finder nogen grundlæggende forandring af individ-omverdens forholdet sted – tilmed under bestemte skærpene betingelser igen og igen kan slå om i en »påfaldende« grad af forstyrrelse.

Sådanne teorier om psykiske forstyrrelser betragter ikke den fysiologiske parring som individets reaktion på bestemte *givne forhold i omverdenen*, der hænger sammen med dets øvrige adfærdsmåder, men

som årsag til adfærden. Det betyder i sidste ende, at bestemte adfærdsmåder hos individet igen »forklares« af andre individuelle adfærdsmåder, dvs. så at sige cirkulært. Man ser ikke, at de fysiologiske processer er en genspejling af en særlig form for individ-omverdens relation og ikke de primære årsager til adfærdsforstyrrelsen. Kun under ganske bestemte omstændigheder kan de udvikle sig til en størrelse med relativt autonom indflydelse, dvs. unddrage sig individets kontrol og blive til en selvstændig farekilde, som stiller krav om yderligere forarbejdning, der da undertiden kan føre til, at kravene til individet i endnu højere grad bliver for store.

Atfx. en analyse af fysiologiske processer kan bidrage til og på en vis måde først muliggøre en afklaring af det specifikke ved bestemte adfærdsmåder, vises fx. på meget overbevisende måde i Hollands (1974) overvejelser over tvangsneurosens opståen, hvor han slutter sig tæt til nogle tilsvarende overvejelser hos Delius (1969). Delius går ud fra den hyppigt iagttagelige sammenhæng mellem fysiologisk pirring og forekomsten af erstatningshandlinger (som fx. konstateret af Bindra (1959)), og fra den iagttagelse, at erstatningshandlinger ofte er adfærdsmåder, der normalt optræder i inaktive eller søvnige tilstande, samt at søvnen selv kan være en erstatningshandling. Han overtager den af Chance (1962) fremsatte hypotese, at erstatningshandlinger har den funktion at reducere en for stor almen fysiologisk pirring, og henviser her til Dell, Bonvallet og Hugelins (1961) fund, ifølge hvilke en for stærk fysiologisk pirring fører til aktivering af søvnsystemet. Herved opstår der, slutter Delius i tilslutning til lignende fund hos Koella (1966), en almen reduktion af opmærksomhedsomfanget og dermed en formindskelse af informationsoptagelsen ved en hæmning af de primære, dvs. de visuelle og de akustiske perceptionssystemer, hvorved følelser fra hudsanserne bliver mere fremtrædende og det olfak-

toriske system træder mere i forgrunden. Kommer der for mange omverdensinformationer, dvs. i situationer med for stor fysiologisk pirring, kan der ifølge Delius – via en aktivering af søvnsystemet – indtræde et pludseligt omslag i retning mod en almen deaktivering, søvntilstande eller aktiviteter, som er tidsligt tæt forbundet med søvntilstanden, sædvanligvis går forud for eller følger efter den. Særlig hyppigt optræder hudplejetendenser som erstatningshandlinger – åbenbart betinget af den forøgede sensibilitet for hudfølelser i situationer med reduceret omverdenstilvending. Samtidig kan hudplejeaktiviteterne, der udløses af aktiveringen af søvnsystemet (sml. Roitbak, 1960 og Pompeiano, 1963) – sandsynligvis via den relativt systematisk-monotone stimulering af hudsanserne – i sin tur igen udløse søvntilstande eller være med til at sætte dem i gang. Holland forsøger nu at forklare neurotikerens tvangsprægede vaskeadfærd ved hjælp af disse overvejelser hos Delius. Han fører den tilbage til en forøget perception af hudsansninger, som opstår i situationer med for store krav, og som da i mangel af bedre viden sædvanligvis interpreteres som snavs eller baciller, så at det er en nærliggende reaktion at vaske sig: Via en betingning af de således med snavs associerede givne forhold på situationer med fysiologisk pirring kan disse objekter eller situationer eller begivenheder selv igen blive til faresignaler, som i sin tur bidrager til, at den aktuelle situation virker for krævende, eller som direkte udløser vaskeadfærden.

Hvor uundværlig en nøje undersøgelse af de fysiologiske processer og af individernes kontrol over dem, og hvor oplysende Delius og Hollands overvejelse end er, giver de dog intet svar på spørgsmålet om, under hvilke betingelser der opstår en for krævende situation på grund af et overudbud af information, som den fysiologiske pirring så er et bestemt svar på, og som undertiden sætter de ovenfor skil-

drede informationsforarbejdningsprocesser og deres konsekvenser i gang. Igen ved Holland intet bedre at anføre end den »manglende forarbejdningskapacitet«, hvis årsager han ikke undersøger nærmere.

6. Den traditionelt-psykologiske emotionsopfattelses funktionalitet for strategier til at berolige arbejderne på virksomheden: N. R. F. Maier, Lewin, Maslow

Som former for individets måde at klare sin tilværelse på tager de kognitive emotionsteorier kun hensyn til individets *indstilling* til de på forhånd givne livsbetingelser, dets *anticipation* af bestemte begivenheder etc., men ikke dets aktive *forandring* af de objektive livsforhold. Det forklarer deres generelle *nedvurdering* af den menneskelige emotionalitet.

I en adækvat teoretisk rekonstruktion af forholdet mellem kognitioner, emotioner og handlinger må man tage et negativt emotionelt befindende alvorligt som udtryk for nogle utilfredsstillende objektive livsbetingelser. Emotionaliteten har her så at sige den funktion at udgøre en subjektiv ledetråd til at forbedre omverdensrelationerne. Men de fremstillede kognitive emotionsteorier analyserer kun livsvirkomheden ud fra den forudsætning, at de relevante livsforhold er uforanderlige, altså at individet underordner sig de på forhånd givne magtstrukturer. Det betyder, at når emotionaliteten ikke opfattes som en subjektiv spejling af nødvendigheden af at forbedre de menneskelige livsforhold, bliver den så at sige *funktionsløs* og fremtræder nu kun som et forstyrrende overskudsfænomen, der om muligt skal fjernes.

Men når man ser bort fra individernes mulighed for at øve objektiv indflydelse på deres relevante livsbetingelser, *negerer* man hermed også deres *subjektivitet*. Individet bliver da kun *objekt for fremmede interesser*. Kun hvis individerne endnu ikke helt har op-

givet deres egne udviklingskrav på at bestemme de relevante livsbetingelser, men sætter sig til modværg mod de pågældende udviklingsbegrænsninger, og deres emotionelle impulser altså ikke gnidningsfrit tilpasses til de på forhånd givne begrænsninger, men sætter sig op imod disse på en eller anden diffus, dvs. emotionel måde som en forform for bevidst handling og dermed *fremtræder* for omverdenen *som forstyrrende*, kun da bliver de interessante for denne art psykologi, dog også kun *i form af at være objekt* for aktiviteter til at fjerne forstyrrelsen. Da individernes emotionelle »protest« mod en diffust negativt vurderet livssituation vil være des stærkere, jo mere der i det mindste anes muligheder for at forbedre denne situation, vil også de herskendes og deres videnskabelige hjælpere beskæftigelse med emotionaliteten hos dem, der rammes af deres forholdsregler, være des mere intensiv, jo større faren er for, at den protest der her kommer til udtryk realiseres i handlinger, og jo mere vidtrækkende følgerne af en sådan realisering ville være, altså jo stærkere den kraft der ytrer sig deri kan praktiseres og jo mindre direkte undertrykkelsen kan udøves.

Disse konsekvenser af de kognitive emotionsteoriens grundansats forekommer måske for vidtrækkende, da det jo dog tilsyneladende kun drejer sig om grundvidenskabeligt-teoretiske konceptioner, som altså også kun må kritiseres på et teoretisk plan. Det berettigede i at fremhæve disse konsekvenser kan man dog efter min mening dokumentere ved at analysere den funktion, som denne art teoretiske forestillinger om emotionaliteten har i deres samfundsmæssige anvendelse, især i *produktionens* centrale område. Den tilsyneladende rent teoretiske ensidighed i udelukkelsen af emotionaliteten fra sammenhængen mellem kognition og handling samt begrænsningen af synsvinklen til emotionernes forstyrrende funktion og deres rent psykiske forarbejdning får her under

hånden den *normative dimension at udgøre en psykologisk strategi til at kanalisere konflikter med arbejderne i kapitalens interesse*: Ifølge denne strategi (som man naturligvis ikke angiver så tydeligt) *skal* forholdsreglerne fra management eller fra de psykologer, der står i dets tjeneste, bruges til at eliminere emotionerne fra deres formidlingsfunktion mellem kognition og handling og begrænse mulighederne for at forarbejde den emotionelle pirring til det rent psykiske område, *for at* underminere arbejderne handeleberedskab og handleevne til at sætte deres interesser aktivt igennem overfor kapitalens. Dermed får den angiveligt rent »teoretiske« konsekvens af at nedvurdere den menneskelige emotionalitet og af at forme subjektet til objekt for fremmede interesser uventet materiel magt som en psykologisk hjælp til at sikre arbejderne underkastelse under de arbejds- og livsbetingelser, som kapitalmagten dikterer.

Dette skal jeg først tydeliggøre eksemplarisk ved at fremstille N. R. F. Maiers, en meget kendt amerikansk psykologs, opfattelser og praksis indenfor dette område.

Ifølge Maier (1965) skal man indtage samme problemløsningsholdning overfor ikke fungerende mennesker som overfor ikke fungerende maskiner: Også ved den »menneskelige faktor« i produktionen må årsagen til forstyrrelsen findes og fjernes. Til det formål må man – ifølge Maiers redegørelser – såvel på det menneskelige som på det maskinelle område kende de mekanismer, der har forårsaget forstyrrelsen (s. 36). Hos mennesket skal man principielt gå ud fra, at forstyrrelserne er betinget af situationen (S) eller af organismen (O). Hvor man skal sætte ind ved overvindelsen af forstyrrelsen, er dog et spørgsmål om omkostninger: Hvis en forstyrrelse fx. optræder hos 5% af arbejderne, er det mere rationelt at tage fat ved organismen for at overvinde forstyrrelsen, men

når fx. 90% af arbejderne er ramt af forstyrrelsen, må man ændre situationen (s. 33f.).

I kraft af den centrale interessemodsætning mellem management og arbejdere, som væsentligt er begrundet i uforeneligheden mellem managements mål: at opnå mere profit, og arbejderne mål i retning mod mere løn, bedre arbejdsbetingelser, mere ferie osv., må der nødvendigvis opstå konflikter og forstyrrelser, hvis man ikke griber til afværgeforholdsregler, især under vejledning fra psykologien.

Det er ifølge Maier en væsentlig forudsætning for at kunne løse konflikterne, at man anerkender den kendsgerning, at konflikten er begrundet i arbejdets og kapitalens forskellige standpunkter, at man altså her aldrig kan spørge om, hvad der er rigtigt og forkert. »For at bevare et økonomisk system, der tillader udviklingen af sådanne modsatte interesser«, må begge parter anerkende den anden sides særlige synsmåde og på grundlag af almen tolerance acceptere de adfærdsmåder, der beror på de indbyrdes forskellige interesser, samt indrette sig med hinanden (s. 39).

Deraf afleder Maier en almen konfliktundgåelsesstrategi, som er dobbeltsidet for kapitalen: Først må kapitalens repræsentanter selv blive sig den grundlæggende interessemodsætning mellem arbejde og kapital bevidst og altså opnå »forståelse« for arbejderne situation. De er jo dog ikke rene produktions-elementer, men »kan frustreres« (dvs. viser »psykiske«, især emotionelle reaktioner). På den måde kan man være forberedt på mulige aggressive reaktioner og opfange dem.

Til arbejderne skal man derimod formidle ideen om fælles interesser mellem kapital og arbejde, som skal bestå i, at hvor godt det går dem, afhænger af, hvor godt det går »deres virksomhed«. Da management har større overblik og dermed bedre ved, hvad der er godt for virksomheden inklusive arbejderne, skal ar-

bejderne roligt overlade sig selv til dets ledelse og ikke provokere konflikter ved umådeholdne krav, hvilket i sidste ende ville være til skade for alle. Skabelsen af fællesskabsfølelsen, af en »harmonisk atmosfære« præget af »tolerance og frihed« (s. 137) – på baggrund af deres principielle afhængighed – er ifølge Maier en central forudsætning for, at de stillede krav overtages og udføres. Det er ifølge Maier en virksom metode til at sikre denne fællesskabsfølelse eller til at skabe identifikation med virksomheden, at man skaber forestillinger hos arbejderne om visse indflydelsesmuligheder ved hjælp af medbestemmelse i underordnede spørgsmål.

Af denne forklaringsramme følger nu Maiers forestillinger om arbejderne »*emotionalitet*« og om måden at omgås med denne på. Emotionalitet står for Maier i modsætning til »fornuft«, dvs. til at anerkende de bestående magtforhold og til at stræbe efter at indrette sig på dette grundlag. I de »emotionelle reaktioner« rettes ifølge Maier de aggressioner, der er betinget af frustrationer, på en ensidig måde mod managers eller mod det økonomiske system, som de repræsenterer. Den emotionelle pirring er altså – ifølge Maiers forståelse af fornuft – i sig selv ufornuftig, irrationel.

Ifølge Maier ville det derfor være en kardinalfejl at indlade sig i diskussioner med de »emotionelle« arbejdere om årsagerne til deres emotionelle pirring. Dermed ville management eller de psykologer, der står i dets tjeneste, nemlig selv bryde det princip, at der ikke findes noget »rigtigt« og »forkert« i konflikter mellem arbejde og kapital, og blot skærpe konflikten. I stedet anbefaler Maier, ikke at lade sig provokere, at vige udenom enhver diskussion og så at sige lade angriberen »løbe i tomgang«, så længe han betvivler berettigelsen af de trufne afgørelser, de bestående forhold og de bagvedliggende interesser. Villig-

hed til samtaler er først på sin plads igen, når modstanderen er »afkølet« og »kommet til fornuft«, altså når han igen er i overensstemmelse med realiteten i de forskellige interesser, dvs. de givne magtforhold, og søger efter »rationelle« konfliktløsninger på dette grundlag, altså er parat til at tilpasse sin holdning til de givne forhold i stedet for at forlange forandringer af den anden sides grundholdning eller af de reelle livsbetingelser (s. 108).

Under sin redegørelse for disse konfliktundgåelsesstrategier taler Maier, ligesom Volkelt, om nødvendigheden af at tage hensyn til »emotionernes logik« (s. 60ff.). Men her mener han netop det modsatte, nemlig ikke emotionerne som et vejledende forudgående trin for erkendelse, men en bestemt måde at håndtere emotionaliteten på for at *forhindre* erkendelsesprocesser.

Ved den målbevidste undgåelse af opgør, forbundet med en appel til de såkaldt fælles interesser og en henvisning til konflikternes mulige eksistentielle trussel, vil man forebygge den fare, at arbejderne opnår erkendelser ud fra virkelighedens modstand samt får kamperfaringer og en tilsvarende selvbevidsthed. Det vil sige, at deres erkendelse af deres egen situation skal gøres uklar og det emotionelle engagement, dvs. handleberedskabet dermed svækkes.

»Forståelsen« for arbejderne situation og (som Maier udtrykker det) en »hensyntagen til emotionerne som et faktum« (s. 179ff.) udspringer altså på ingen måde af en umiddelbar interesse i den andens subjektivitet, men er blot midler til det mål at erkende og beherske arbejderne farlige modstandstendenser, ligesom betoningen af interessefællesskabet kun er en metode til bedre udnyttelse af de »menneskelige ressourcer«.

Her ser vi altså med al ønskelig tydelighed, at sub-

ektiviteten, den »menneskelige faktor« selv udnyttes til at underkaste den anden, som er gjort til objekt, under fremmede interesser.

Maier betragter det nu som en væsentlig opgave for psykologen som advokat for en sådan »forståelse« fra kapitalens side at lette arbejdernes vej fra emotionalitet til »fornuft« ved hjælp af bevidste forholdsregler. Princippet i disse forholdsregler er at skaffe emotionaliteten frit udtryk i den reelle modstanders fravær og dermed konfliktfrit, dvs. uden tilspidsning til konkrete krav og handlinger og dermed uden at erfare nogen massiv modreaktion og uforenelige interesser. Via den virkningsløse udladning af de emotionelle reaktioner skabes aktuel subjektiv lettelse og emotionel »beroligelse« og på længere sigt en mere positiv indstilling til de objektivt uændrede livsbetingelser og magtforhold som følge af den erfarede »tolerance« og »forståelse«. I denne sammenhæng har »rådgiveren« ifølge Maier en væsentlig funktion, en professionel psykologisk »rådgiver« hos hvem arbejderne – uden at det vidererapporteres – kan udtrykke deres emotionelle ophidselse i aggressive ytringer, også over de foresatte og således på en ufarlig og virkningsløs måde afreagere deres ophidselse og dermed komme til »fornuft«, dvs. tilpasset adfærd (s. 113). Til samme formål anbefaler Maier også at anbringe en boksebold, som arbejderne kan slå løs på for at afreagere deres aggressioner. Maier har, som han siger, selv iagttaget, at folk efter at have bearbejdet bolden igen gik »rolige og tilfredse« til arbejdet (s. 110).

Antager man, at den *teoretiske* isolation af de kun negativt bestemte emotioner fra kognitioner og handlinger skjult rummer nødvendigheden af en *reel undertrykkelse* af sammenhængen mellem emotionerne og de i dem »vurderede« erkendelser for at forhindre handlinger, der er i modstrid med kapitalinteressen, så kan man her i den praktiske vending af de borger-

lige emotionsforestillinger så at sige se en *bekræftelse ex negativo* på vor opfattelse af emotionerne som formidlingsinstans mellem kognition og handling. Hvis emotioner faktisk kun var fritsvævende subjektive fænomener og ikke bestod i en vurdering af kognitivt opfattede forhold i omverdenen som forudsætninger for handling, behøvede man hverken, sådan som Maier skildrer det, hindre, at årsagerne til de emotionelle reaktioner bliver erkendt, eller lede de deraf opstående handleimpulser ind i »ufarlige« baner. I en vis henseende finder der her en bevidst manipulativ anvendelse sted af Freuds teori om fortrængningen, ifølge hvilken driftsenergi kan skille sig fra driftsforestillingen og få sin egen skæbne og dermed stå til rådighed for andre forestillinger, dvs. kunne sublimeres eller fæstne sig til et symptom: I »forholdsregler« som dem Maier beskriver, bliver fortrængningsprocesserne så at sige påtvunget eller ledet direkte udefra, idet kritiske handleimpulser, som er rettede mod de bestående magtforhold, ignoreres eller forskydes til erstatningsobjekter. Diskussionen genoptages først på grundlag af en anerkendelse af de bestående magtstrukturer, altså på grundlag af den fuldførte fortrængning af de kognitivt opfattede årsager til handleimpulserne, dvs. af emotionel beroligelse.

Bedriftspsykologens, i Maiers redegørelse åbenlyse, grove partitagen for kapitalens side, der betaler ham, synes at være i modstrid med de tilsyneladende »neutrale« formuleringer i de tidligere fremstillede kognitive emotionsteorier. Det skulle imidlertid være blevet klart, at der ligger de samme præmisser om individernes relevante livsbetingelsers uforanderlighed og om deres udleverethed til magtinstanser til grund for begge positioner om den menneskelige emotionalitets egenart og funktion. Denne »partitagen« ligger derfor ikke her i psykologernes eget skøn, men i selve de teoretiske grundopfattelser. Identifi-

kationen med de kontrollerendes standpunkt, der ligger i den teoretiske ansats i en sådan art psykologi og resulterer af dens samfundsmæssige funktion, er altså i det ene tilfælde skjult i de »grundvidenskabeligt«-neutrale udsagn, mens den kommer klart til udtryk i det andet tilfælde i involveringen i klasseopgørene i den umiddelbare produktion.

Sådanne modsætninger mellem tilsyneladende rent »videnskabelig« neutralitet i de teoretiske konstateringer og grov partitagen for de herskende i deres praktiske omsættelse i bedriften findes også i andre vigtige psykologiske konceptioner. Således fx. i Lewins opfattelser på dette område (en af den moderne socialpsykologis fædre), eller hos Abraham Maslow (grundlæggeren af den »humanistiske psykologi«). Det skal vi kort skitsere i det følgende (en nøje analyse af den stillingtagen for de herskende, som ligger i Lewins og Maslows »rent videnskabelige« udsagn, er planlagt i bind 3 af min »Motivationsforschung«).

Ligesom Maier, men dog i en noget anderledes og mere diffus terminologi, taler Lewin (1920) fx. om den grundlæggende og dermed principielt uophævelige interessemodsatning mellem »produktion« og »konsumtion« eller mellem »arbejdskonsumenter« og »præstationskonsumenter«. Ifølge hans definition er »arbejdskonsumenter« de, der »konsumerer« arbejde, altså væsentligst de produktive arbejdere, der står i den umiddelbare produktionsproces, mens han ved begrebet »præstationskonsumenter« forstår konsumenterne »i almindelig økonomisk sprogbrug« (s. 12). »Konsumtionens og produktionens interesser er«, anfører Lewin dernæst, »uden tvivl i mange henseender modsatte« (s. 15). Lewin mener, at der ikke ville findes nogen problemer, hvis alt ubehageligt arbejde uden undtagelse lod sig »forvandle til et arbejde med egen livsværdi« uden at »lade produktionsinteresserne ude af betragtning« (s. 15), og hvis

arbejdet ikke blev udført på grund af økonomisk tvang, men ud fra et indre kald. »Men da dette slet ikke kan nås eller kun i løbet af en uendelig proces ..., da man altså indtil videre må regne med eksistensen af på den ene side ubehageligt arbejde og på den anden side lediggængere og livsnydere af bestilling«, er man nu engang henvist til kompromisløsninger.

Det ville dog helt alment være »urimeligt at forlange, at der skulle indføres arbejdsforbedringer uden nogen hensyntagen til produktionen, dvs. interesserne hos de øvrige medlemmer af det samfundsmæssige fællesskab, 'konsumenterne' i almindelig sprogbrug, der her betegnes som præstationskonsumenter i modsætning til arbejdskonsumenterne ... Ligesom arbejdskonsumenteren i det modsatte tilfælde må være i stand til at varetage sine interesser, må præstationskonsumenten være med til at træffe afgørelser om økonomiske arbejdsforværringer med det formål at forøge dets konsumtionsværdi, det være sig ved direkte repræsentation eller formidlet af staten.« (s. 21).

Når man, som Lewin åbenbart gør, anser det for naturgivet, at den ene part overtager eller udfører »produktionsarbejdet«, der, som han selv siger, væsentligt består i besvær og tvang, og at andre nyder de skabte muligheder, så betyder mindre udbytning af de arbejdende nødvendigvis en formindskelse af eksistensgrundlaget for dem, der nyder godt af dette arbejde, under visse omstændigheder endog en principiel trussel mod deres eksistens som nydende. Således taler Lewin fx. om faren ved en »personlig union mellem præstationskonsumenter og arbejdskonsumenter« (s. 21), hvilket sagt med almindelige ord ikke kan betyde andet end, at de, der skaber den samfundsmæssige rigdom, også råder over denne rigdom, eller omvendt at »lediggængere og livsnydere af bestilling« mister deres økonomiske sikring igennem de andre. For Lewin er det altså ret og

rimeligt, så at sige »fair« og »demokratisk«, at de således truede får ret til at være med til at afgøre, om udbytningen af de andre, som jo udgør grundlaget og forudsætningen for deres egne livsmuligheder, kan ophæves, for at disse må ofre mindre sved og færre livsår på at skabe det, de selv nyder. Denne hensyntagen til »arbejdskonsumenterne«, falder, forsikrer Lewin, så meget des lettere, fordi den så at sige er afledt af nødvendigheden af at sikre sin egen eksistens, da »den hensynsløse udbytning af den enkelte i produktionens tjeneste med tidlig alderdom til følge, da fastsættelsen af den højeste opnåelige præstation som gennemsnitspræstation for arbejdet, oppiskning af arbejderen til den mest intensive anspændelse med alle til rådighed stående midler, nedværdigelsen af arbejdet ved ekstrem arbejdsdeling uden hensyn til den arbejdendes sjæl, kort og godt 'forbruget' af arbejderen i produktionens tjeneste i overensstemmelse med de for maskiner gældende nedslidnings- og amortisationsberegninger« ... »allerede ud fra et menneskeøkonomisk standpunkt må undlades« (s. 17) og kun skader produktionen.

En yderligere nødvendighed af at forbedre arbejdsbetingelserne skulle resultere allerede deraf, at det almindeligvis indebærer en forøgelse af arbejdsproduktiviteten og altså er »en væsentlig faktor i økonomien« (s. 18), men også deraf, at der »for tiden« findes »en dyb strømning indenfor arbejderstanden«, som stærkere betoner »arbejds- og erhvervs-konsumtionens interesser overfor produktionens« (s. 24), og som man ikke sådan uden videre kan sætte sig ud over.

Omend ikke eksplicit »emotionsteoretisk«, så udtrykkes der dog i sådanne opfattelser hos Lewin samme opfattelse af den emotionelle imødekommenheds egenart og funktion overfor arbejderne, som Maier har redegjort for: Også her ses »forståelsen« for arbejderne i direkte relation til styrkeforhol-

det, og den emotionelle imødekommenhed betragtes som nødvendig, når oprør eller modstand truer fra de afhængiges side. Man har altså her blot at gøre med en ny variant af den for den borgerlige psykologi generelt karakteristiske »objektgørelse« af subjektiviteten.

Også Maslow, der grundlagde en hel psykologisk retning, den »humanistiske psykologi«, fremhæver nødvendigheden for management af at udvikle »forståelse« for arbejderne situation for ikke på ufor-svarlig måde at provokere disse til uønskede, måske endog organiserede modforholdsregler. Denne forståelse skulle være let at opnå, når man i tankerne sætter sig ind i arbejderne situation med det perspektiv selv at være nødt til at blive i den resten af livet.

Hvis »managere« og »chefer« blot ville minde sig selv om, at de i en situation præget af »slaveri«, »anonymitet« og »udskiftelighed«, som han mener, at skæbnen har påtvunget arbejderne, ville opføre sig langt mere »vandalistisk« og »rebellisk« end arbejderne, der i mellemtiden har vænnet sig til denne eksistens og kun delvis sætter sig op imod den, så mener Maslow, at de »næsten automatisk« ville få forståelse for arbejderne emotionelle reaktioner og medfølelse med dem. Denne forståelse koster kun lidt eller intet, men kan føre til en væsentlig forbedring af den industrielle situation (1972, s. 47-48). Indfølingen i arbejderne situation, som Maslow forstår den, er altså ikke rettet mod at forbedre deres objektive situation, men tjener tværtimod det formål at forhindre denne forbedring, dvs. at minde sig selv om faren for opstand for at kunne imødegå den rettidigt. Et væsentligt middel til at forhindre, at arbejderne sætter sig op imod denne tilstand præget af slaveri, anonymitet og udskiftelighed, som Maslow har beskrevet så plastisk, og fremtvinger en forbedring af deres livsbetingelser, består ifølge Maslow i

at bekræfte arbejdernes »værdighed« og »selvagtelse« i deres »uheldige« situation, dvs. at holde dem tilbage i deres umenneskelige situation ved hjælp af »menneskelig« behandling og ikke ved uforsigtig adfærd at provokere dem til emotionelle udbrud, der evt. ikke længere kan kontrolleres (s. 48).

Managements »forståelse« for dets undergivne er, som Maslow umisforståeligt fremhæver det for at placere sin »indfølelse« skildring af arbejdernes situation rigtigt, principielt kun mulig på grundlag af en absolut anerkendelse af dets egen førende stilling, som for Maslow at se – i det mindste i USA og i den »frie verden« – sædvanligvis beror på naturlig overlegenhed og har sin berettigelse heri (s. 103ff.). Drager man dette på naturlig overlegenhed beroende herredømme i tvivl, bliver det for at få klarhed over forholdene ubetinget nødvendigt med hårde indgreb, dvs. autoritært management, »at svinge pisker over frygtsomme mennesker«. »Autoritære personer«, som man møder med humane management principper, ville, mener Maslow, blot anse manageren for at være »blød i bolden« og i det mindste sentimental, urealistisk osv. En autoritær person »må ofte først brydes en smule ned«, før han kan skønne på venlighed og generositet og er parat til at tage forordninger til sig (s. 34).

Et andet sted anbefales det så som den bedste måde at omgås »autoritære personer« på: »Det rigtige at gøre overfor autoritære personer er realistisk at tage dem for de slyngler, de er, og så opføre sig overfor dem, som om de var slyngler. Det er den eneste realistiske måde at behandle slyngler på« (s. 72). For at anskueliggøre, hvad han mener, griber Maslow her tilbage til sine universitetserfaringer, der som en adækvat måde at behandle »autoritære« studerende på har lært ham »straks at knække ryggen på dem«, »at få dem til at springe«, dvs. at indføre sin egen autoritet overfor dem, »at give dem sådan en oven i

hovedet, at det bliver helt klart for dem, hvem der er situationens herre«. »Når først dette var scepteret, da og kun da kunne jeg langsomt blive amerikaner og lære dem, at det er muligt for en leder, en stærk mand, en mand med en næve at være venlig, blid, eftergivende, tillidsfuld osv.« (s. 72). Maslow betegner altså kort og godt de personer som »autoritære«, der nødvendiggør en autoritær behandling, dvs. hård indgriben fra den sande autoritet, der beror på naturlig overlegenhed. De autoritære personer er altså dem, der – i miskendelse af deres egen bestemmelse og subjektive begrænsning – sætter sig op mod de bestående magtforhold og forsøger at gøre de virkelige autoriteters, som fx. Maslows magt synlig.

Modsigelsen mellem indfølelsen i de afhængige og undertrykte og den objektive stillingtagen for undertrykkerne løser Maslow ved, at han omfortolker afhængigheden til en beklagelig naturlig kendsgerning. »Den kendsgerning ..., at overlegenhed er uretfærdig og ufortjent, og at mennesker kan harmes over den, og faktisk også gør det, og klager over skæbnens uretfærdighed og unfairness, er«, fastslår humanisten Maslow, »selvfølgelig et overordentlig vanskeligt problem, et dybt menneskeligt og eksistentielt problem«, som der ikke findes nogen løsning på, »fordi kendsgerningen er, at skæbner er unfair ...« (s. 149).

Men selv den konstatering, at skæbner er »unfair«, kan Maslow ikke lade blive stående, åbenbart fordi man hermed måtte indrømme en, omend »naturlig«, eksistens af konflikter og spændinger. Maslow forstår med sin karakteristiske skamløshed at få endnu flere positive sider ud af skæbner og svinger sig herunder op til hele sin storhed som forkynner og psykologisk menneskelær.

»Skæbner« sørger nemlig for, anfører Maslow, at ethvert menneske er udvalgt til et ganske bestemt erhverv, hvorigennem han kan finde frem til fuld selvudfoldelse. Desuden sørger »skæbner« også for,

at hans »kald« nøjagtigt afspejler de eksisterende klasseforhold og deraf betingede radikale uligheder i udviklings- og livsmuligheder.

Som en videreudformning af disse forestillinger anfører Maslow: »... hver opgave vil 'kalde på' netop den ene person i verden, der mest enestående er egnet til at tage sig af den, ligesom en nøgle og en lås, og denne ene person vil da føle kaldet stærkest og vil give genklang på det, være indstillet på dets bølgelængde, og således reagere på sit kald. Der eksisterer en interaktion, en gensidig passen sammen, ligesom et godt ægteskab eller et godt venskab, ligesom at være skabt for hinanden« (s. 10).

Men hvis nogen benægter denne enestående ansvarlighed eller ikke følger skæbnens kald eller ikke kan høre det, opstår der intrinsiske skyldfølelser eller en intrinsisk »upassendehed«, »som hos en hund, der forsøger at gå på bagbenene, eller en digter der forsøger at være en god forretningsmand, eller en forretningsmand der forsøger at være en god digter«. »Det passer bare ikke sammen; det hører ikke sammen. Man må reagere på sin skæbne eller sit forsyn eller betale en tung pris. Man må give efter for den; man må overgive sig til den. Man må tillade sig selv at blive valgt« (s. 10).

Men når enhver erkender sine særlige evner og tilbøjeligheder og bliver sensibel for sit kald og finder det erhverv, der svarer hertil, og der dermed kun findes »frivillige« til alle opgaver, så vil, mener Maslow, en »følelse af broderskab og kollegialitet« forbinde menneskene. På grundlag af erkendelsen af, at alle tilhører »samme hær«, »samme klub«, »samme hold« og er henvist til de andres bidrag, vil der opstå gensidig anerkendelse og taknemmelighed, og det des mere jo mindre man selv formår eller er parat til at yde det, den anden har at bidrage med.

Særlig anerkendelse og taknemmelighed tilkommer imidlertid ifølge Maslow netop dem, hvis objek-

tive udviklingsbegrænsning og udbytning muliggør ens egne privilegier. Denne taknemmelighed har samtidig den funktion også subjektivt at indsvøbe disse i deres alment udleverede situation. »Det vil i princippet sige«, påpeger Maslow, »at hvis der ikke var tilstrækkeligt mange 'mesomorfe' (mennesker med kraftig legemsbygning, U. H-O.), ville 'ektomorfe' (mennesker med spinkel legemsbygning, U. H-O.) som jeg være nødt til at gøre de 'mesomorfes' arbejde. Men da jeg er 'ektomorf', kan jeg ikke gøre de 'mesomorfes' arbejde særlig godt, og i hvert fald ville jeg ikke have lyst til det. Det ville være en forbandet pligt for mig, skønt det er en stor glæde for den konstitutionelt 'mesomorfe'. Hvis jeg har bare nogen fornuft, skulle jeg derfor være meget lykkelig for den kendsgerning, at der findes 'mesomorfe' i verden, og jeg skulle være meget taknemmelig mod dem, for at de er således konstitutionelt udstyrede, at de ønsker at gøre det arbejde, jeg ikke kan lide at gøre, men som absolut må gøres. Hvis jeg værdsætter dette rigtigt, vil jeg elske de 'mesomorfe', fx. ud fra samme princip som mænd og kvinder, der forstår hinanden ud fra, at de supplerer hinanden gensidigt, og der kan elske det andet køn i stedet for modvilligt at samvirke med det... Således skulle også sagførere være taknemmelige for, at der findes læger i verden, og læger være taknemmelige for, at der findes maskinbyggere i verden etc., etc. Hvis alt dette går dybt nok, kommer vi til det punkt, hvor vi endog bliver taknemmelige (og derfor kærlige) mod verdens moroner, mod de mennesker der er villige til at være skraldemænd, til at gøre det beskidte arbejde, det repetitive arbejde, etc., det arbejde som absolut må gøres, men som vi ville hade at gøre« (s. 255ff.).

Men før denne idealtilstand præget af gensidig afhængighed og kærlighed kan blive en realitet, mener Maslow, at begreberne rivalitet og konkurrence må omdefineres på baggrund af en sådan »kollegialitet«.

Forbedringen af livsbetingelserne tilstræbes altså ikke via en aktiv forandring af dem, men via en omfortolkning af dem, dvs. ved en indstillingsændring. Men det er en central forudsætning for en sådan indstillingsændring, at de bestående magtforhold accepteres som en naturlig orden og ens egen udviklingsløshed som en naturgiven begrænsning. At anerkende den bestående magtstruktur vil falde dem, der er blevet således forfordelt af skæbnen, des lettere, jo klarere på den ene side deres egen placering er blevet anvist dem, dvs. jo grundigere alle udviklingskrav, der overskrider deres egen passende position, er blevet drevet ud af dem, og på den anden side jo mere »menneskeligt« og venligt de behandles i deres »uheldige« situation. Denne menneskelighed og varme imod dem kan herrenaturer som Maslow des lettere mobilisere, jo mere de bliver sig bevidst, at deres egne livsmuligheder afhænger af de andres konkrete eksistens, af »menneskene i de lavere klasser«, jo mere entydigt de altså accepterer disses principielle »ligeberettigelse«.

»Emotionalitetens«, »kærlighedens«, »agtel-sens«, »menneskelighedens« etc. funktion: at for-søge de eksisterende afhængighedsforhold og at forhindre udvikling og at dække over den grundlæggende vold, kommer ganske vist særlig tydeligt til udtryk i Maslows teori, men findes også i de andre her fremstillede teorier. Ligesom følelserne på den ene side sættes i modsætning til fornuften, når de rettes mod de eksisterende udviklingsbegrænsninger, således bliver de på den anden side *netop sat i stedet for rationelle argumenter*, når det gælder om at forsvare de herskende forhold eller de herskendes magt. Blot at henvise til, at de – på grundlag af almen kærlighed – trufne beslutninger også er i de menneskers interesse, som ikke deltager i beslutningen, må nu være tilstrækkeligt til, at disse kritikløst og uforbeholdent underkaster sig de pågældende forholdsregler. Og på

den anden side kan de kun forvente »forståelse« og »agtelse« og de eventuelt dermed forbundne positive konsekvenser under forudsætning af, at de nærer denne principielle »tillid«, dvs. af at de undertrykker alle de erfaringer, der er i modstrid med denne »tillid«, og alle de deraf følgende modstandstendenser.

Selvom denne modsigelsesfyldthed, at man angiveligt skulle tjene sine egne interesser bedst ved at negere dem, ikke sættes klart på begreb, erfares den dog alligevel mere eller mindre tydeligt. Det sker i form af en umiddelbar erfaring af »i sin egen interesse« at forbyrde sig mod denne interesse, dvs. at indlade sig på de givne betingelser under pres fra sine umiddelbare behov og dermed at befæste sin egen udviklingsløshed og så at sige selvvirksomt at opgive sit fortsatte livsperspektiv. Denne modsigelsesfyldthed er åbenbart en væsentlig forudsætning for den individuelle desorientering og forvirring, der under bestemte omstændigheder kan udvikle sig til en manifest forstyrrelse, hvilket så afspejles i de borgerlige emotionsteorier som et »alment-menneskeligt« karakteristikum ved emotionaliteten som forudgående betingelse for psykiske forstyrrelser etc. Jeg kommer senere tilbage til dette.

7. Isolationen af subjektets befindende fra de objektive årsager som en konfliktskyende opdragelsesstrategi, der forbereder børnene på at indrette sig i afhængigheden: Lewin

Vi har skildret, hvordan psykologiske teorier absolutiserer en situation, hvor mennesker, i kraft af at de er udleveret til magtinstanser, må finde sig i, at deres relevante livsbetingelser er uforanderlige, og må indrette sig rent »psykisk« indenfor deres rammer. Ved omsættelsen af de grundlæggende forestillinger til produktionsområdet kom den interesse, de er for-

bundet med, særlig grelt til syne. Denne absolutisering måtte også kunne vises indenfor andre områder, hvor psykologiske teorier anvendes praktisk. Det gælder især for opdragelsesområdet, der i den herskende interesse også må tjene individets reproduktion af holdninger, der muliggør, at den voksne accepterer eller i det mindste finder sig i sin fremmedbestemte eksistens i produktionen. Jeg kan heller ikke dokumentere denne opfattelse udførligt her, men skal som et kort eksempel anføre bestemte konceptioner hos Kurt Lewin.

Grundkonceptet i Lewins berømte »feltteori« er begrebet »livsrum«, dvs. verden som en virksom psykisk realitet for et bestemt individ, til forskel fra den objektive yderverden, der betragtes som psykologisk irrelevant. Lewin udviklede en kompliceret, til dels matematiseret model over kræfterne, vektorerne, opfordringskaraktererne, områderne, de psykiske grænser og barrierer, psykiske lokomotioner osv. indenfor livsrummet. Ud fra deres konkrete konstellation skulle man kunne aflede individets motivationer, indstillinger og adfærdsmåder samt ændringerne af disse. Forestillingen om, at individet ikke kan forandre sine relevante livsbetingelser, ligger altså så at sige i modellen. Her kan man kun begrebsligt afbilde et individs psykiske bevægelser under en *på forhånd given* livsrumskonstellation, men ikke individets mulighed for at påvirke selve denne konstellation. De objektive forhold, der betinger livsrumskonstellationerne, er tværtimod på forhånd holdt udenfor psykologiens ansvarsområde, så at forandringen af dem her slet ikke kan opfattes som et psykologisk problem. Dette slår ned i Lewins begrebsapparat, fx. ved at han skelner mellem på den ene side »quasi-fysiske«, »quasi-sociale« og »quasi-begrebslige« fakta forstået som de psykisk virksomme forhold i livsrummet og på den anden side de objektive sociale,

fysiske og begrebslige fakta, der er irrelevante for psykologien (sml. Lewin 1936/1969).

Blandt de mange forskellige anvendelsesområder for Lewins livsrumsmode findes der også udførlige redegørelser for børneopdragelsesteknikker. Jeg skal her blot referere nogle bestemte redegørelser hos Lewin om *straffens funktion som opdragelsesmiddel*. De stammer fra hans berømte artikel »Den psykologiske situation ved belønning og straf« (1931). Her stiller Lewin sig udtrykkeligt det spørgsmål, hvordan barnet kan bringes til at udvise en adfærd, der ikke svarer til dets aktuelle interesser, og der altså, som han udtrykker det, ikke rummer nogen »naturlig teleologi«. Herom anfører Lewin, at til at styre børns adfærd er belønning normalt at foretrække fremfor straf, da der med afstraffelsen er forbundet forskellige risici for opdrageren. Ifølge hans opfattelse består en væsentlig ulempe ved straffen i, at i en sådan situation »står barnet og den voksne overfor hinanden som fjender« (s. 35), dvs. at »situationen for barnet har fået karakter af en 'kampsituation', og at barnet i en kamp naturligvis uden betænkeligheder benytter midler, som det måske ikke ville anvende i en atmosfære, hvor det ikke står overfor en 'fjende'« (s. 35f.). Lewin ser en yderligere risiko ved afstraffelsen i, at barnet får »et vist kendskab til de forskellige straffes faktiske ubehagelighedsgrad« (s. 29). Barnet afvejer således »de faktiske ubehageligheder ved henholdsvis opgaven og straffen ..., bliver, som man siger, 'hårdkogt' overfor straffen og dermed mere ufølsom overfor en trussel om straf« (s. 29).

Endnu vigtigere er dog ifølge Lewin den »revolutionering af ideologien«, den »omvurdering af værdierne« hos barnet, som man kan frygte ved at gennemføre straffen. Den voksne fremstiller sædvanligvis straffen som noget »moralisk« nedsættende. Hermed bliver »frygten for straffen«, dvs. for den, om

muligt offentlige, moralske inkriminering af barnet hovedopdragelsesmidlet. Men hvis barnet i kraft af den fuldbyrdede straf holder op med at sky alle former for straf, og der altså indtræder den nævnte omvurdering, forsvinder også det moralsk nedsættende ved afstraffelsen. »Bag trusselen står da kun den specielle ubehagelighed ved den pågældende straf, men ikke længere skyheden overfor hele området: straf. Barnet 'tager sig ikke længere af', at det bliver straffet« (s. 30). Hvis den negative opfordringskarakter ved en opgave er så stærk, at barnet foretrækker straffen, kan afstraffelsen endog få noget relativt positivt over sig som det »mindste onde«, og barnet kan forsøge at »komme fri« ved at tage straffen på sig, hvormed der er sat et centralt spørgsmålstegn ved den voksnes autoritet (s. 31).

Lewins opfattelse, at angsten for straffen undertiden er mere virksom end selve straffen, er i øvrigt blevet bekræftet i mange undersøgelser og iagttagelser (se fx. Aronfreed 1968 og Seligman 1975). I denne sammenhæng er også Beech og Liddells (1974) fund interessant, at tvangsneurotikere kun sjældent eller aldrig er blevet straffet i deres barndom og i skolen. Forfatterne foreslår den forklaring herpå, at tvangsneurotikere åbenbart frygter afstraffelsen så meget, at de gjorde alt for at undgå disse oplevelser, hvorved de imidlertid netop kom ind i den onde cirkel med stigende realitetstab, der til sidst førte til tvangsneurosen. For denne tese taler mange iagttagelser af ikke blot tvangssyges, men alle psykisk forstyrredes store konfliktskyhed (se nedenfor).

Det må være blevet klart, at også Lewins udelukkelse af muligheden for, at man aktivt kan forandre sine livsbetingelser, og hans isolation af det subjektive befindende fra de objektive forhold ukontrolleret slår om i det praktiske råd at *etablere* en tilsvarende livssituation: Barnet *skal* ikke gives nogen mulighed for i åbent opgør med de voksne at afprøve sine

midler og at gøre erfaringer med mulighederne for at sætte sig igennem og dermed i praksis at sætte spørgsmålstegn ved de voksnes autoritet; barnet *skal* heller ikke skaffe sig erfaringer om straffens objektive beskaffenhed, *for at* dets psykiske manipulerbarhed ved trusler om straf ikke skal blive gennembrudt og det ikke kan unddrage sig den kontrollerendes indflydelse ved at sætte spørgsmålstegn ved rammerne for de bestående magtforhold. Truslen om straf som en eksistentiel trussel om at blive udelukket fra fællesskabet med den voksne, der virker des stærkere jo mere afhængigt individet er, fører da til en *blokering* af tænkning og handling for at undgå realistiske erfaringer om, at de bestående afhængighedsforhold kan overvindes, og undgå at opdage alternative livsmuligheder. Det sker for at komme udenom et opgør med autoriteterne og samtidig bevare sin indre »stabilitet« under de givne livsforhold.

Den manglende realitetserfaring som følge af frygten for de med udviklingen forbundne risici og aktuelle konflikter, samt den deraf resulterende almene usikkerhed holder individet fast i afhængighed. Denne manglende virkelighedserfaring udgør den subjektive forudsætning for individets almene anerkendelse af autoriteten, for at det generelt giver afkald på at afprøve sine givne livsbetingelser mht. deres nødvendighed og rigtighed og på muligheden for at forandre dem i et aktivt opgør og at fremføre sine individuelle livskrav ubrudt. Udover eller i sammenhæng med begrænsningen af den almene handleevne fører den for det meste til stærke mindre-værdsfølelser og aggressioner rettet mod sig selv og mod omverdenen, hvis vilkårlighed man ligger under for. For at undgå konfrontation bliver aggressionerne dog så sædvanligvis trukket tilbage, dvs. »inderliggjort« eller kun udtrykt indirekte. De kan fx. fremtræde i form af en skjult præstationsvægning, der så igen interpreteres som alment præstationssvigt og bli-

ver til en objektiv bekræftelse på ens mindreværd og dermed fører til yderligere usikkerhed og afhængighed.

Ud fra ligheden mellem de opdragelsesstrategier, Lewin fremstiller, og de skildrede konfliktundgåelsesstrategier på virksomheder, der bygger på samme teoretiske præmisser om menneskelig subjektivitet, kan man slutte, at man her i opdragelsen netop vil indøve de holdninger, som fører til accept af de voksnes fremmedbestemte eksistens. Eller rettere: Disse teorier er den »videnskabelige« version eller sikring af nogle måder at forholde sig på, der så at sige opstår af sig selv under de givne betingelser, som er karakteriseret ved afhængighed og manglende indflydelse på de relevante livsprocesser, og som også de fleste voksne under kapitalistiske forhold er underlagt.

Opdragernes egen afhængighed og udleverethed til nogle livsforhold, indenfor hvilke de har opnået bestemte eksistensmuligheder og dermed en vis ydre og indre stabilitet, vil få det til at blive et umiddelbart behov for dem at forsvare de bestående forhold. Det gælder des mere, jo ringere deres muligheder for indflydelse på den samfundsmæssige udviklingsproces er, og jo mere fremmedbestemt individets handlen i den samfundsmæssige livsopretholdelsessammenhæng er.

Men i det omfang opdragerne selv er udelukket fra at øve bevidst indflydelse på den samfundsmæssige udviklingsproces, kan de heller ikke formidle noget perspektiv til den, der skal opdrages, eller gøre det muligt at kontrollere opdragelsesprocessen ud fra samfundsmæssige og individuelle fornødenheder og dermed gøre den til en opgave, som individet har medansvar for. Opdragelsen filtreres tværtimod væsentligt gennem forældrenes personlige forestillinger og behov, som igen er udtryk for de specielle problemer i deres samfundsmæssige eksistens.

Men i den udstrækning forældrenes opdragelsesfor-

anstaltninger sætter sig igennem så at sige naturgroet, dvs. orienteret ud fra deres umiddelbart egne, ureklekteret modsigelsesfyldte behov, må enhver tvivl om berettigelsen i bestemte af forældrenes krav og ordninger indebære en tvivl om forældrenes autoritet overhovedet og dermed ende med at være en trussel mod deres med besvær opnåede stabilitet. Opdragerne vil da selv reagere ufrit og med tilsvarende ophidselse – angst eller aggression – på, at barnet gør dem usikre. Dermed vil de belaste barnet på et rent emotionelt, »begrebsløst«, ikke-verbalt plan (se fx. undersøgelserne om »skizofreni og familie« hos Bateson et. al. 1969) og dermed umiddelbart lade deres egne uløste problemer blive til vanskeligheder for deres børn, som må klare dem på en eller anden måde uden at kunne give sig i kast med at løse dem. Forældrenes emotioner tjener da som umiddelbar orientering for barnet og får altså direkte karakter af »argumenter«. Barnet må forsøge så fintfølede som muligt at tilpasse sig til de voksnes givne stemninger, at »tage« dem ved snedige måder at forholde sig på og udnytte dem til sine egne formål: De voksnes instrumentalisering af barnet har altså barnets instrumentalisering af de voksne til umiddelbar følge. Indfølingen som en interesse for de andre tjener da kun ens umiddelbart egen adfærdsorientering og indebærer reelt en afstumpning overfor de andres subjektive situation, som man blot tager for givet og bestræber sig på at udvikle sin *egen* hensigtsmæssige adfærd i forhold til.

Den sensible indføling i andres situation, først og fremmest de mægtiges, for umiddelbart at udnytte dem i overensstemmelse med ens egne behov for individuel eksistensberigelse eller sikring, er en central forudsætning for den opportunistiske måde at forholde sig på, der under borgerlige livsbetingelser implicit antages for at være normal adfærd: at indrette sig med hinanden på grundlag af utvetydige

magtforhold, hvilket så ophøjes ideologisk og kaldes for alle menneskers ligeberettigelse og gensidig tolerance.

At rette opdragelsen væsentligt ud fra opdragernes behov og at negere eller aktivt hindre barnets behov betyder på den ene side altid, at dets person ikke kan accepteres, men samtidig en nedvurdering af dets emotionalitet som subjektiv vurderingsmålestok for de objektive livsbetingelser. Dermed indebærer det i to henseender en central usikkerhed: en almen tvivl på sig selv og en individuel mål- og orienteringsløshed, der samtidig yderligere vanskeliggør et aktivt opgør med omverdenen, som er en forudsætning for at udvikle handleevne og grundlaget for forøget selv-tillid. En subjektiv bekræftelse af de andres magt, en inderliggørelse af de givne magtforhold er altså konsekvensen af, at man bringes til at underkaste sig under de givne forhold, idet man aktivt hindres i at øve indflydelse på de relevante livsbetingelser i overensstemmelse med sine egne behov, dvs. i at sætte spørgsmålstejn ved de centrale personers måder at forholde sig på. Individet problematiserer da i stigende grad selv sine egne tendenser til at sætte sig op imod begrænsningerne. Sammenhængen mellem de givne objektive forhold og de subjektive vurderinger opløses mere og mere, individet mister troen på sine egne følelsers berettigelse og udsagnskraft og er dermed praktisk ude af stand til at handle og absolut henvist til ydre vejledninger og tilskyndelser og tilsvarende taknemmeligt derfor.

8. »Menneskebilledet« i de borgerlige teorier: At indrette sig på, at livsbetingelserne er upåvirkelige, som »normal adfærd«. Tilpasnings-»normaliteten« som en forform for psykiske forstyrrelser

Alle de skildrede funktionalistiske teories tidligere

fremhævede mangel på interesse for subjektets udvikling og velfærd kan påvises endnu skarpere, hvis man gør sig klart, at den tilpasning af individerne til nogle for dem upåvirkelige livsbetingelser og bagvedliggende magtforhold, som disse teorier implicit forudsætter eller eksplicit anser for fornøden, egentlig udgør en *forform for psykisk forstyrrelse*. Det skal vi nu vise mere udførligt.

Individets manglende mulighed for at øve indflydelse på sine relevante livsbetingelser og dermed den almene tilbageføring af dets stræben på at sikre sin private eksistens ved at opretholde »gode relationer« til de relevante kræfter og instanser er et udtryk for fremmedbestemtheden og den samtidige tilsløring af de objektive intersemmodsatninger. Den udgør den objektive og subjektive forudsætning for den opportunistiske adfærd, dvs. en måde at forholde sig på som er rettet mod at sikre sig kortfristet-individuelle fordele under de givne aktuelle forhold.

Opportunisme som politisk kategori er i særlig grad kendetegnende for småborgerskabet, som står mellem de store klasser lønarbejde og kapital, og for en bevidsthedsform, der svarer til den småborgerlige eksistens. Småborgernes situation, som disse specifikke livsbetingelser umiddelbart realiseres igennem, er karakteriseret ved, at de, som Engels skriver, »håber at kunne svinge sig op i storborgerskabet« og »frygter at blive skubbet ned i proletariatet«. »Mellem frygt og håb vil de under kampen redde deres dyrebare skind og efter kampen slutte sig til sejrherren. Det er deres natur.« (MEW 16, s. 398).

»I et mere fremskredet samfund og tvunget af sin situation bliver småborgeren«, påpeger Marx, »på den ene side socialist, på den anden side økonom, dvs. han er blændet af det store bourgeois herlighed og har medfølelse for folkets lidelse. Han er bourgeois og folk samtidig. I sin samvittigheds inderste smigrer han sig af at være upartisk ... En sådan

småborger forguder modsigelsen, fordi modsigelsen er kernen i hans væsen. Han er selv den rene sociale modsigelse i aktion. Gennem sin teori må han retfærdiggøre, hvad han er i praxis« (MEW 16, s. 30-31).

Småborgeren bliver ifølge Marx »bestandig kastet frem og tilbage mellem kapitalen og arbejdet, mellem den politiske økonomi og kommunismen« (ibid. s. 29). Han er »sammensat af på den ene side og på den anden side. Sådan er han i sine økonomiske interesser og *af den grund* i sin politik, sine religiøse, videnskabelige og kunstneriske anskuelser. Sådan er han i sin moral, sådan i alt. Han er den levende modsigelse ... Videnskabelig charlatanisme og politisk akkomodation er uadskillelige fra et sådant standpunkt« (s. 31-32).

»Småborgerlig« bevidsthed er vel at mærke ikke begrænset til individer, der befinder sig i det egentlige småborgerskabs økonomiske situation som »selvstændige«. Den optræder også i den ene eller anden form som en blind reproduktion af klassesituationen i bevidstheden, overalt hvor individer på den ene side er afhængige af kapitalmagten, men på den anden side i kraft af en foretrukket, særlig privilegeret, »ledende« stilling, der tilsyneladende er orienteret mod »almenvellet« etc., mener i en vis henseende at kunne »distancere« sig fra både kapitalens og proletariats interesser og ved at svinge frem og tilbage mellem klasserne søger at sikre sig og sin egen fordel (jeg kan ikke gå nærmere ind på dette her).

Den politiske opportunisme afhænger af de samfundsmæssige modsigelsers udviklingsstade i sammenhæng med styrkeforholdet mellem klasserne og arbejderstandens organisationsgrad og kampbetingelser. Et særligt problem, som imidlertid ikke må adskilles herfra, er spørgsmålet om, under hvilke betingelser der opstår opportunistiske holdninger hos den enkelte, og hvilke konsekvenser de har for individets livserfaring. De specielle subjektive forud-

sætninger eller karakteristika ved en sådan opportunistisk måde at forholde sig på på det individuelle plan må altid forstås på baggrund af individets principielle udleverethed til forholdene og den dermed forbundne eksistentielle usikkerhed. De består i alt væsentligt i at være indstillet på begivenhederne i rette tid for ikke at lade sig overrumple af disse og bringe ud af balance, men samtidig at være relativt åben, dvs. – også emotionelt – ubundet, distanceret, »at iagttage nøje, kalkulere nøgternt ..., at reagere snu og taktisk« (Redeker, 1963) for, mens man svinger frem og tilbage mellem de forskellige fronter og partier, fuldt ud at kunne udnytte de muligheder, der eventuelt byder sig, til egen fordel. Det må altså være et centralt maxime for det »tilpassede« individs måde at forholde sig på ikke at lægge sig entydigt fast, at undgå eller neddæmpe sin stilling- og partitagen, opgør og konflikter og at gøre en dyd ud af den nød at være blevet trængt ind i iagttagers rolle; dvs. at det »tilpassede« individ afleder et standpunkt »over« de pågældende interesser modsætninger og konfrontationer, en almen »overlegenhed« udaf den kendsgerning, at det i vid udstrækning har opgivet sine egne krav på aktivt at være med til at forme de relevante livsbetingelser, og at det dermed ikke kan komme i nogen principiel modsætning til andres forestillinger og mål. Dette kan da finde det ene eller andet modeprægede udtryk i forskellige former for distancerethed – som tolerance, afklarethed, vished, individualisme, ironi, kynisme etc. I sin karakter af at være et skin må det blive problematisk for individet i den ene eller anden form, da neutralitet, dvs. interesseløshed altid er en fiktion.

Forsøget på at nå frem til en konfliktfri tilpasning indenfor de givne afhængighedsrelationer, dvs. indenfor begrænsningen af individets udvikling gennem andres interesser, må nødvendigvis mislykkes. Det gælder vel at mærke både med hensyn til relationen til

dem, der principielt står i samme situation, og til de »mægtige«, som man ser sig ensidigt afhængig af: For det første fordi den enes relative begunstiggelse nødvendigvis indebærer en tilsidesættelse af de andre og – set ud fra det politiske styrkeforhold – de begunstigedes »opstigning« fører til en svækkelse af de »tilbageblevne« og til tilsvarende modstand hos disse; for det andet fordi individets afkald på aktivt at øve indflydelse på de relevante livsbetingelser, dvs. dets tilbagekaldelse af sine individuelle behov for at undgå de konflikter, der kan forventes ved at artikulere dem, blot betyder, at det bliver inddraget i de fremmede interessers egne opgør. Forskellen mellem de forskellige former for konflikt under det kapitalistiske samfunds betingelser består altså i, at konflikterne i det ene tilfælde altid bliver til et individuelt-privat og dermed samtidig fremmed problem. Det isoleret-afmægtige individ bliver i sin bestræbelse på at sikre sin umiddelbare eksistens eller forbedre sit individuelle liv inddraget i de fremmede interessers opgør, uden at vide hvad de nøjagtigt drejer sig om og dermed at kunne tage bevidst stilling og være indholdsmæssigt engageret. Men i det andet tilfælde træder det bevidste opgør for at sikre og udvikle sine egne behov på langt sigt i stedet for den mere eller mindre blinde involvering i fremmede interessekonflikter. Først på dette grundlag bliver det overhovedet muligt at solidariser sig med andre, der principielt har samme interesser, og mod dem, der for at opretholde individernes funktionalitet og udnyttelighed til deres egne private formål må holde dem i en relativt udviklingsløs tilstand. Den kortfristede undvigelse af beslutninger og de hermed forbundne vanskeligheder og konflikter, der altid rummer en mere eller mindre tydelig viden om, at de individuelle problemer er principielt uløste, kan føre til en generel hæmning af den fremtidsrettede tænkning og handling. Den umiddelbare leven-i-dagen, fastholdelsen ved det givne, er da

ikke kun et udtryk for ydre undertrykkelse, men kan samtidig fæstne sig til et individuelt behov, som spejler individets egen afmagt og hjælpeløshed.

Denne tendens til at holde fast ved de en gang fortrolige forhold, at foretrække det tilvante fremfor enhver forandring, forstået som en almen tendens i måden at forholde sig på i en situation karakteriseret ved udleverethed til forholdene og manglende kontrol over dem, kan da under bestemte betingelser kendetegnet ved aktuel eksistensangst eller manglende social integration befæste sig til en fuldstændig utilpasset adfærd, der falder i øjnene som psykisk forstyrrelse.

Udover selve de objektive begrænsninger fører bestræbelsen på »at handle rigtigt«, på umiddelbart at leve op til de andres forventninger samt selve den kendsgerning, at man samtidig er utilstrækkeligt eller modsigelsesfyldt informeret om disse forventninger, og at man mere eller mindre tydeligt ved, at relationerne er labile, i sådanne tilfælde til en alment manglende evne til at træffe beslutninger, dvs. til en tendens til først at handle, når handlingens resultat er fuldstændig sikkert. Der opstår hermed en måde at forholde sig på, der på forhånd reducerer de objektivt givne lejligheder til at opnå mere omfattende erfaringer om de bestående handlemuligheder og -grænser og om de sociale relationers art og dermed til at opnå en pålidelig virkelighedsrelation som grundlag for den individuelle handleevne. De eksisterende orienteringsstrukturer accepteres da ikke længere af objektive, dvs. indholdsmæssige grunde, men med henblik på individuel stabilisering og forsvars des mere intensivt, jo mere relationerne til de andre umiddelbart kan befæstes ved at internalisere bestemte holdninger, indstillinger etc. Den psykiske usikkerhed er altså en central forudsætning for muligheden for at manipulere individets tænkning og handling og dermed gøre individet medansvarlig for sin egen under-

kastelse. Denne bestræbelse på at undgå risici, som er et udtryk for en reaktion på den kendsgerning, at man ikke har nogen indflydelse på de relevante livsbetingelser, vil altså være des stærkere, jo mere labile relationerne til fællesskabet er, og jo mere nødvendigheden af at befæste disse relationer dermed bliver en central bestemmelse for individets tænkning og handling.

Forskellen mellem på den ene side en tilpasset opportunistisk, dvs. en normal adfærd, hvor det indenfor rammerne af de givne livsbetingelser ved at omgås de herskende kræfter behændigt lykkes at tage vare på og udbygge sin egen fordel og dermed aktuelt at blive ved med at være i stand til at handle overfor omverdenen, og på den anden side de psykiske forstyrrelser er væsentligt et spørgsmål om at blive påfaldende, om blotte gradforskelle. Årsagerne til udløsningen af konkrete psykiske vanskeligheder udover det »normale omfang«, dvs. i et sådant omfang at den umiddelbare handleevne beskadiges, er overordentligt komplekse og mangfoldige og må analyseres nøje i hvert enkelt tilfælde. En central faktor ved udløsningen af manifesterede psykiske forstyrrelser vil dog altid være afkaldet på at realisere de i sig selv givne livsmuligheder, dvs. på at udvide handleevnen, på at befri sig fra umiddelbar afhængighed af angst for sanktioner og for opgørene med de magthavende instanser, hvis imødekommenhed man samtidig er henvist til. Individets subjektive nødvendighed af at rette sig efter andres forventninger, det at det ikke har nogen mål, og at dets egne interesser og behov ikke er ophævet i de andres handlinger, og dermed at det alment mangler et indre og ydre holdepunkt for sin eksistens, altså netop dets stræben efter sikkerhed, vil da tydeliggøre, at dets egen eksistens ikke er sikret og føre til en traumatisk effekt, når det umiddelbart erfarer, at dets underkastelse alment, dvs. også på kortere sigt er resultatløs og nytteløs, og at det selv

har forrådt sine egne interesser. Således synes det særlig hyppigt at komme til psykiske sammenbrud i situationer, hvor individet var overbevist om, at dets adfærd var rigtig, dvs. svarede til andres forestillinger, og var indstillet på bekræftelse og imødekommenhed fra de andre og så fuldstændig uforberedt måtte gøre de modsatte erfaringer, og hvor det så at sige mistede grunden under fødderne, dvs. i dobbelt forstand mistede orienteringen, nemlig både ud fra sine egne og ud fra andres interesser, og dermed blev fuldstændig ude af stand til at handle. Denne erfaring vil være des mere smertefuld, jo vanskeligere det var for det at benægte sine egne interesser, altså jo større dets »offer« var for at tilkæmpe sig de andres velvilje.

Psykiske forstyrrelser forudsætter altså på den ene side en forøget sensibilitet overfor modsigelserne i de objektive forhold og i ens egen adfærd og på den anden side individets manglende evne til aktivt at værgе sig mod disse forhold og dermed også bestemme sin egen adfærd. De rummer samtidig en protest og en tilbagetrækning af denne protest, dvs. på den ene side en erkendelse af nødvendigheden og muligheden af at forandre de bestående omverdensrelationer, de objektive livsbetingelser og dermed også ens egen adfærd overfor dem, og på den anden side fortrængningen af denne erkendelse af angst for følgerne af at omsætte den.

Den hermed antydede sammenhæng mellem de så at sige »opportunistiske« måder at klare tilværelsen på, som er den eneste subjektive udvej, når man er udleveret til de objektive livsbetingelser, og befordringen af opståelsen af psykiske forstyrrelser kan anskueliggøres og konkretiseres ud fra den borgerlige psykologis ansatser og undersøgelser på dette område ved reinterpretation ud fra de indvundne kritisk-psykologiske positioner. Med dette formål vil jeg

hvad er psykiske forstyrrelser

gribe tilbage til nogle allerede tidligere fremstillede arbejder og desuden inddrage nogle yderligere teorier og undersøgelser i analysen.

Som det er blevet fremhævet igen og igen i den nyere litteratur (se fx. Beech 1974, Davids 1974, etc.), opstår der psykiske kriser i en afmægtig og udleveret situation. De viser sig kun i fuld udstrækning, når individet bliver konfronteret med krav, som det ikke føler sig voksen, når der på den ene side aftegner sig bestemte forventninger, krav, håb, muligheder, og beslutningen er af central betydning og i det mindste delvis afhængig også af dets egen person, mens der på den anden side hersker fuldstændig desorientering om, hvad det skal gøre, og dyb mistro til dets egne muligheder, men det vil også sige til dets relationer til de andre.

En sådan situation med for store krav, dvs. med almen desorientering og samtidigt handlepres, kommer som regel bl.a. til udtryk i en forøget almen fysiologisk pirring, en »indre uro«, som kræver umiddelbar overvindelse. Der findes åbenbart forskellige mulige måder at forholde sig på i forsøget på at klare den indre uro løst ved et aktivt omverdensopgør: Det kan komme til en direkte reduktion af den indre pirring, af berørtheden fra de aktuelle omverdensbetingelser, eller en kobling eller afreaktion af uroen på bestemte erstatningshandlinger. Reduktionen af sensibiliteten overfor ydre påvirkninger kan igen, som fremstillet (se fx. Delius), foregå automatisk eller også fremkaldes bevidst fx. ved alkohol, stoffer etc. (se fx. Solomon 1977). Der er igen mangfoldige forbindelser mellem den almene reduktion og afledningen af pirringen over i bestemte erstatningshandlinger: Erstatningshandlinger som fx. at løbe eller at spise kan føre til en nedsættelse af den almene pirring, til en afdæmpning af uroen ved at fremkalde almen træthed. Som vist i de af Delius fremstillede undersøgelser kan en generel reduktion af informa-

tionsoptagelsen igen føre til yderligere erstatningshandlinger, som så i sin tur understøtter denne alment søvnige tilstand, dvs. den relative ligegyldighed overfor begivenheder i omverdenen, og understøtter den passive tilbagetrækning fra den konkrete situation med for store krav, og altså så at sige »løser« den tilstand med en manglende subjektiv beslutningsevne ved at skabe en relativt tydeligt mangelfuld handleevne og dermed formindsket ansvar. De oprindelige midler til at »bedøve« individets berørthed af omverdenskrav kan dernæst igen under bestemte omstændigheder selvstændiggøre sig til en sygelig mani og dermed til et entydigt problem, i forhold til hvilket de oprindelige mere eller mindre diffuse vanskeligheder og angst mister betydning og bliver »ophævet«, dvs. relativiseret i den større lidelse.

En lidelse, som underminerer individets egen handleevne radikalt, kan helt klart have det »formål« at aflede fra den lidelse, som vokser ud af den subjektivt erfarede, men dog ikke konkretiserbare handle-nødvendighed. Terapeutiske bestræbelser, som kun tager fat i følgerne af psykiske forstyrrelser, uden at gå ind på deres årsager, kan støtte denne fortrængningsproces.

Ligesom den almene reduktion af individets berørthed betyder, at den mangelfulde handleevne og dermed det formindskede ansvar bliver tydeligt, kan også »overbeskæftigelse«, at blive afledt af bestemte omverdenspåvirkninger, eller at være fuldt belagt med bestemte opgaver og aktiviteter udgøre en beskyttelsesmekanisme mod de for store krav til subjektet, dvs. indebære en mere eller mindre automatisk, almen eller delvis afskærmning overfor nye krav eller også retfærdiggøre et forsvar mod dem. Til disse forsvarsteknikker foretrækkes der åbenbart igen aktiviteter, hvori aggressive reaktioner på den for krævende situation med mangelfuld støtte fra andre finder udtryk. Den tvangsprægede »rengøringstendens«

har således fx. den fordel aktuelt at aflede den almene pirring og dermed forbundne angst og samtidig udtrykke aggressioner mod de andre, som man føler sig begrænset eller ladt i stikken af, på en »uangribelig« måde, dvs. i kulturelt positivt vurderede aktiviteter (se fx. Davids 1974).

Ligesom motivation altid er afhængig af, at der findes konkrete handlemuligheder, kan der opretholdes en alment umotiveret tilstand ved systematisk at forhindre eller nedblænde de givne handlemuligheder. Denne ligegyldige og uberørte tilstand er den mest pålidelige beskyttelse mod lidelse i en situation, hvor man generelt er udleveret til omverdensbetingelserne. Ved at dræbe sine individuelle håb og oplevelsesmuligheder bliver individet mindre følsomt overfor den ydre undertrykkelse og dermed »frit«. Det giver individet en perverteret autonomi, dvs. »uafhængighed« i retning mod en tilstand uden individuelle behov. I stedet for friheden til at udvikle personlige behov og evner, som alene kan sikres ved aktivt at øve indflydelse på de samfundsmæssige livsbetingelser, træder »friheden« til »afkald«, til »selvtilstrækkelighed«, til »fordringsløshed« indenfor de på forhånd givne livsforhold. Hermed skulle der være skabt subjektive forudsætninger for det borgerlige samfund, som Maslow forherligede, hvor ingen stræber udover den plads, han har fået anvist.

Der findes mange forskellige fund om mekanismerne i de psykiske reaktioner på en subjektivt forkrævende situation. Deres udsagnskraft må analyseres nøje i hvert enkelt tilfælde. Der eksisterer de mest komplicerede interferencer mellem bestræbelsen på at fungere som modpart til omverdenen på en eller anden måde og at kunne handle, omend i en nok så reduceret form, og på den anden side almen resignation og selvopgiven.

Individets almene stræben efter orientering, efter at opretholde sin handleevne under de givne livsbe-

tingelser kan i en situation, hvor det er kastet tilbage i et isoleret privatliv, netop i kraft af dets udstrakte søgen efter sikkerhed som forudsætning for sin individuelle handleevne føre til en stadig stærkere begrænsning af det relevante handlespillerum og dermed til en situation karakteriseret ved fuldstændigt tab af handleevnen, afmagt og udleverethed. Derved kan der opstå en absolut tilbagetrækningsadfærd. Denne selvopgiven kan dog også benyttes som et middel til at opnå støtte og imødekommenhed, men samtidig også rumme en vis »handlefrihed«, en vis selvbestemmelse i form af en vægning, etc.

Tendensen til at ville have vished, før man træffer beslutninger og dermed kan handle, fører fx., som fx. Kelly (1955), Bannister (1960), Reed (1968, 1969 a, b) o.a. har redegjort udførligt for, til en særlig ejendommelighed ved tænkningen: en som følge af overstruktureringen af input eller overdefinitionen af kategorier opstået manglende evne til at organisere og integrere erfaringer, at forbinde dem med hinanden og dermed at forudsige kommende begivenheder, hvilket så igen medfører en forøget tendens til endnu mere nøjagtig og detaljeret informationsoptagelse etc. Under den kognitive forarbejdning af forholdene i omverdenen opstår der dermed også en proces, hvori forårsagelsen af psykiske forstyrrelser selvstændiggøres relativt: Hvis individet ikke har nogen overordnede mål eller forestillinger om, hvad det vil nå, og hvad det derfor må mærke sig, dvs. at det ikke ved, hvad der er relevant og hvad ikke, og altså ikke har nogen kriterier for at skelne væsentlige fra uvæsentlige informationer, men det samtidig bestræber sig på at bære sig så sikkert ad som muligt, opstår der som resultat heraf en kaleidoskopisk nedbrydning af verden i stadig mindre, usammenhængende enkeltdele, sådan som det er typisk for tvangsneurotikerens, men også for skizofrenes tænkning.

Således omtaler Kelly (1955), naturligvis uden at gå

ind på de betingelser, hvorunder denne reaktion opstår, fx. den minutiøse pseudomatematisk nøjagtighed, hvormed tvangsneurotikerens søger at forudsige begivenhederne for at være indstillet på dem. Herved forsøger tvangsneurotikerens enten at omtolke eller undgå alle informationer, der ikke svarer til hans forventninger, idet han kun begiver sig ind i situationer, som han føler sig 100% væbnet til, dvs. som han har indstillet sig på til mindste detalje. I denne sammenhæng benytter Kelly begrebet »constriction«. Som Kelly skriver, må tvangsneurotikerens bevare kontrollen uanset omkostningerne; i sin søgen efter absolut sikkerhed opdeler tvangsneurotikerens sin omverden og sine dagligdags gøremål i stadig mindre dele, som ubetinget må forblive konstante for ikke at skabe uro og dermed »constriction«, dvs. udløse fortsat tilbagetrækning fra virkeligheden. Hvis der så indsniger sig et eller andet i hans resterende, stadig arbejdsdygtige »konstruktioner«, dvs. i hans sammenhængende adfærdskrav og adfærdsudkast, har han ikke længere noget, han kan gribe tilbage til. Han bliver konfronteret med desintegrationen i hele sit system, og det kommer dermed nødvendigvis til et psykisk sammenbrud. Uoverensstemmelsen mellem forestilling og virkelighed fører altså ikke tvangsneurotikerens til at udvide sin referenceramme ved at forarbejde informationer om udviklingen af passende evner og kundskaber eller til aktivt at øve indflydelse på livsforholdene for bevidst at skabe denne overensstemmelse, sådan som det er muligt i en socialt sikret udvikling, der ikke er brudt af livsangst. Derimod fører den til, at han vender sig fra det pågældende virkelighedsområde og således forstærker sin isolation og den dermed forbundne angst, netop på grund af den almene usikkerhed og tilbagetrængningen til en umiddelbart-individuel livssikring, som er karakteristisk for psykiske forstyrrelser.

Hvis individet går endnu længere i en bestemt ret-

ning i den beskrevne fragmentering af sit system, fører det, som fx. Bannister (1960) fremhæver, til tankeforstyrrelser, der er karakteristiske for skizofrene. Som Searles (1961) betoner, oplever de enhver forandring, også af de mest uvigtige detaljer, som en metamorfose, der ophæver kontinuiteten mellem deres aktuelle og umiddelbart efterfølgende perception. En væsentlig forskel mellem den tvangsprægede og den skizofrene måde at forholde sig på består tydeligvis i, at den tvangsprægede på en vis måde stadig bestræber sig på at bevare en rest af orientering og dermed af sin kommunikations- og handleevne, dvs. at sætte sine egne »planer« og forestillinger op overfor omverdenen, at få klarhed, selvom disse anstrengelser i selvhævdelse reduceres til stadig mindre områder og den tvangslidende i sin bestræbelse på sikkerhed og kontrol kommer stadig mere under kontrol af sit sikkerhedssystem. Den skizofrene synes derimod fuldstændig at have opgivet dette forsøg på kontrol over sine omverdensrelationer. Skrankerne mellem ham og yderverdenen er så at sige ophævet – i det mindste i et mere fremskredet stadium. Han træder næppe længere op overfor verden som »bevidst« handlende med egne mål og behov, men er så at sige igen smeltet sammen med den i en enhed, dvs. han kan ikke længere skelne mellem sig selv og yderverdenen. Det fører så til de typiske symptomer, hvor han oplever sine egne impulser som fremmed indflydelse, seksuelle impulser fx. som udefra tilførte elektriske chocks etc. Searles (1961) formoder, at der i denne afdifferentiering af den skizofrenes tænkning, i fragmenteringen af hans erfaringer, samtidig ligger en defensiv funktion, dvs. en forhindring af negative emotioner i kraft af mulige associationer mellem de nuværende erfaringer og tidligere oplevelser, som han ikke har kunnet klare.

Her må disse meget skitseprægede redegørelser være tilstrækkelige til at anskueliggøre den påståede

sammenhæng mellem den »normalt-tilpassede«, individuelt-opportunistiske adfærd og de såkaldte psykiske forstyrrelser i det borgerlige samfund. De subjektive årsager til forstyrrelserne ligger i de manglende muligheder for at øve indflydelse på de relevante livsbetingelser, i en tilstand hvor man er udleveret til andres vilkårlighed og isoleret-ubevidst, halvhjertet-tilbagekaldt protesterer derimod. Den vokser ud af den umiddelbart erfarede, dvs. også altid oplevet uretfærdige begrænsning af individets udviklingstendenser og livsmuligheder og af den manglende evne til at artikulere og træde i skranken for sine egne interesser og behov overfor den begrænsende omverden, som man samtidig føler sig eksistentielt afhængig af. Vi har set, at individets manglende evne til at erkende og træde i skranken for sine egne behov og dermed at erfare de eksisterende interesses modsætninger og nå frem til strukturerede omverdensrelationer, er en følge af individets usikkerhed og samtidig en forsvarsmekanisme overfor mulig lidelse. På lignende måde kan de ubevidste protester, som er et resultat af den subjektive vurdering af de erfarede udviklingsmuligheder og de ydre begrænsninger heraf og af individets manglende modstandskraft – som følge af dets manglende gennemtrængning af problemet og dets reducerede risikoberedskab – samtidig komme til udtryk i en form, der lader omverdens formynderskab fremstå som retfærdiggjort af subjektets relativt mangelfulde handleevne. Ved »frivilligt« at underkaste sig de givne forhold er individet således samtidig også medansvarlig for sin egen afmagt og udleverethed. Disse forhold bliver des mere komplicerede og uigennemskuelige jo mindre tydeligt de ydre begrænsninger kan objektiviseres, dvs. jo mere de samtidig opleves som en beskyttelse eller synes at være berettigede på grund af dets egen uselvstændighed og hjælpeløshed.

Den tilsyneladende adskillelse af emotionerne fra

de objektive livsforhold, som de udgør en vurdering af, kan imidlertid under bestemte omstændigheder – øjensynlig når alle udviklingsmuligheder på forhånd synes at være udelukket, ligemeget hvordan individet forholder sig – også føre til en selvstændiggørelse af den »indre« virkelighed i forhold til den »ydre«. Det sker fx. ved, at individet forvrænger sine egne ønsker og behov eller lukker sig af overfor følgerne af sine handlinger, lader sine til enhver tid aktuelle behov tjene som målestok for sine handlinger, sætter sig mere eller mindre udenfor samfundet, idet det sætter sig individuelt ud over de ydre begrænsninger uden at ophæve disse eller sætte spørgsmålstejn ved deres berettigelse.

De konceptioner til at konkretisere de kritisk-psykologiske opfattelser af psykiske forstyrrelser, som udvindes ved at reinterpretere relevante borgerlige teorier og fund, må naturligvis differentieres og sikres yderligere. Herved skal specielt også de betingelser udarbejdes, hvorunder der udfra »normal« opportuniste opstår en almen disposition til manifesterede psykiske forstyrrelser og deraf igen nogle afgrænsede symptomatikker, såsom »tvangsneuroser«, »skizofreni« etc. For at komme videre her, må vi fra blot at reinterpretere i stadig højere grad gå over til nye problemstillinger og undersøgelser ud fra den kritiske psykologis position. *Analyser af terapeutiske processer* må tjene som grundlag for stadig mere differentierede og sikrede erfaringer om både psykiske forstyrrelser og perspektiverne og mulighederne for at overvinde dem. Efter at vi i en første ansats har fremlagt sådanne analyser i en efterfølgende oparbejdning af en allerede forløbet terapi (sml. Holzkamp og Holzkamp-Osterkamp 1977), foreligger der nu flere specialer, i hvilke der skildres og vurderes terapeutiske aktiviteter, som på forhånd er blevet foretaget ud fra præmisserne i en kritisk-psykologisk terapikonception (sml. Fanter 1978, Boetel, Ger-

hardt, Scheffler 1978, Gross, Harbach 1978). Jeg kan ikke komme nærmere ind herpå på dette sted.

Ud fra de foregående redegørelser kan man dog allerede på det her udviklede analysestade udlede visse konkretiseringer af vore forestillinger om den grundlæggende retning i den fortsatte udarbejdelse af en kritisk-psykologisk terapiansats. Herved kan vi tydeliggøre det tilstræbte, i forhold til de traditionelle ansatser principielt nye niveau i konceptionen og fremgangsmåden.

9. Nogle konsekvenser af analysen af sammenhængen mellem den »tilpasset-opportunistiske« indretten sig i afhængigheden og psykiske forstyrrelser for en konkretisering af den kritisk-psykologiske terapikonception

I forhold til de borgerlige ansatser består den centrale særegenhed ved det terapikoncept, som tydeliggøres ud fra den kritiske psykologis oparbejdning af de traditionelle emotionsteorier etc., i, at det emotionelle befindende her ikke benyttes som et middel til kontrol over individet. Derimod tages det alvorligt som et udtryk for, at det er subjektivt nødvendigt at forbedre individets relevante livsforhold og omverdensrelationer, og det gøres til ledetråd for den terapeutiske handlen. En sådan psykologisk terapi kan ikke bestå i at regulere den emotionelle pirring, mens man bevarer eller forstærker fortrængningen af, at den er betinget af individets objektive livsforhold. Den reelle sammenhæng mellem kognitionerne, den emotionelle vurdering af dem og de deraf opstående subjektive handlenødvendigheder, som afhænger af de sociale relationers særlige art, må her tværtimod opfattes bevidst og gøres handlingsbestemmende. Individet må lære at aflæse det objektive erkendelses-

indhold i sin emotionalitet og at lade det være retningssgivende for sin handlen.

Det vil dermed være en væsentlig funktion for terapien at gennembryde individets isolation, dvs. at gøre det muligt for det at vedgå sine behov uforbeholdent overfor sig selv og andre og at føle sig forpligtet af dem, dvs. at lære at træde i skranken for og omsætte dem aktivt og dermed nødvendigvis i højere grad vende sig mod omverdenen. Dog hvis de eksisterende afhængighedsrelationer ikke er tilfældige eller forbigående, men har en positionsstabiliserende funktion også for den »dominerende« del i denne relation, vil alle individets bestræbelser på at udvide sine handlespillerum, at løsrive sig fra sin direkte afhængighed, dvs. at forandre sine relationer til de andre, umiddelbart udløse modreaktioner, angst og aggressioner hos disse. Hvis individet ikke er forbedret derpå, kan de føre til en eksistentiel trussel, som bevirker en umiddelbar gentilpasning, dvs. en opgivelse af de personlige livskrav.

Det må altså være en central bestanddel i det terapeutiske arbejde at forberede den enkelte på den modstand, der kan ventes under dets gennembrydning af de eksisterende afhængighedsrelationer, at føre denne modstand tilbage til dens objektive betingelser, sagliggøre den og dermed gøre det muligt at kæmpe målrettet mod den, samt at bryde den ved selvopgivelsen opnåede skinharmoni op og nå frem til en funderet redefinition af relationerne og en tilsvarende handlingsretning på grundlag af en klar artikulation af de involverede interesser.

Som følge af den snævre sammenhæng mellem individets handle- og erkendelsesmulighed vil den enkelte i almindelighed kun være i stand til at repræsentere sine interesser aktivt, i det omfang de vanskeligheder, der må forventes, kan objektiviseres og det principielt synes muligt at klare dem, eller individet

er i stand til at opfange og stå den objektive og subjektive usikkerhed igennem, der må forventes som følge af det aktive opgør med omverdenen. Som en væsentlig modforholdsregel også mod de spontane underkastelsestendenser gælder det om i den terapeutiske proces at udvikle denne evne til at erkende konflikter og stå dem igennem i kampen for at udvide sine individuelle livsmuligheder. Dette misforstås undertiden som, at den kritiske psykologi står for en almen »konfliktstrategi«, at man ifølge vor opfattelse skal provokere konflikter vilkårligt og optræne en almen »gennemsnævningsformåen« etc. på andres bekostning. Tværtimod eksisterer konflikterne objektivt, og det er en væsentlig forudsætning for at klare dem, at man gør sig dem bevidst og indstiller sig på dem i overensstemmelse hermed, for at man ikke skal blive tromlet fuldstændig uforberedt ned af dem og i sin umiddelbare eksistensangst, fordi man ikke har nogen strategier for, hvordan man skal forholde sig, falde tilbage til en ren tilpasningsadfærd og opgive ethvert udviklingskrav. Udviklingen af individets livs- og oplevelsesmuligheder står altså absolut i forgrunden. Konfliktproblematikken spiller kun ind, for så vidt individet må lære at gå aktivt ind for sine egne anliggender, at bekæmpe udviklingsforhindringer, ikke at acceptere disse som følge af sin egen almene konfliktskyhed, dvs. ikke at resignere og dermed selv bidrage til at hæmme sine egne livsmuligheder og altså snyde sig selv.

Dermed bliver det klart, at det ikke kan være terapeutens opgave at tilfredsstille klientens behov umiddelbart. I terapien gælder det tværtimod om at fremme de betingelser, hvorunder det bliver muligt for *klienten* selv at gå i skranken for sine egne anliggender, dvs. behov og interesser, og dermed igen råde over sin egen livsproces. Rent bortset fra, at terapeutens forsøg på selv i vidt omfang at dække klienternes behov nødvendigvis er begrænset af tera-

peutens egne individuelle muligheder, hvor terapeuten i almindelighed igen vil reagere defensivt, dvs. emotionelt-aggressivt på at erfare sin egen begrænsning (se senere), betyder umiddelbar behovstilfredsstillelse i kraft af andre på ingen måde, at den almene afhængighed og udleverethed og den deraf resulterende angst bliver ophævet, men tværtimod tilsløret og dermed netop befæstet.

Den terapeutiske støtte af, at individet skal repræsentere sine egne interesser aktivt, betyder dog på ingen måde, at terapien skal fremme, at individet bokser sine egne fordele igennem overfor andre. Tværtimod rummer den som grundlag for individets egne handlinger, at det tager hensyn til interesserne hos dem, som det ved, at det er grundlæggende forbundet med. På lignende måde er omvendt »beskedenhed«, at man trækker sine egne behov tilbage i forhold til andres interesser og forestillinger, på ingen måde i sig selv social adfærd. Det er tværtimod snarere udtryk for hjælpeløshed og afmagt og dermed netop for, at man bliver kastet tilbage til sine egne umiddelbare behov, hvilket altid indebærer en vis egocentricitet og en alment fjendtlig holdning overfor omverdenen, eller at man kun vender sig mod omverdenen for at sikre sin umiddelbart egne eksistens. At individet orienterer sig ud fra umiddelbar, kortfristet individuel nytte er dermed, som anført, netop udtryk for dets almene udleverethed til omverdensforholdene. Derimod er individet kun på grundlag af eksistentiel sikkerhed, af kontrol over de relevante livsbetingelser, dvs. også af afklarede relationer til medmenneskene, i stand til at vokse ud af sin umiddelbare jeg-centrerethed og på grundlag af og indenfor rammerne af sine specifikke indflydelsesmuligheder at udvikle en interesse i omverdenen og sine medmennesker som en del af sine egne livs- og oplevelsesmuligheder.

Udvidelsen og forbedringen af de sociale relationer

som grundlæggende forudsætning for individets handlemuligheder kan dermed på ingen måde udvikles terapeutisk, ved at individet direkte indøver »sociale evner«, »indfølelse« etc., men kun ved at det udvider sin individuelle handleevne, dvs. individets evne til bevidst at træde i skranken for sine interesser og behov. Herved viser de sociale relationers objektive kvalitet sig samtidig i medmenneskenes konkrete støtte eller hindring af individets egne udviklingsbestrebelse, og de bliver dermed tilgængelige for umiddelbar kritik og udvikling. Den overfladiske harmoni, den umiddelbare orientering ud fra de andres forventninger, den principielle konflikt- og udviklingsløshed grundet almen ligegyldighed og resignation, må erstattes af en ægte, dvs. gensidigt udviklingsfremmende forbundethed, der alene kan være pålidelig og holdbar (hvis der ikke eksisterer antagonistiske interesser, der nødvendiggør en klar frontstilling). En sådan forbundethed kan kun følge af en afklaring af de foreliggende interesser og en fuld hensyntagen til de andres behov og problemer i de fælles mål. Karl Liebknechts ord gælder også i denne sammenhæng: »Ikke 'enhed', men klarhed om alt ..., gennem ubønhørlig afdækning af forskellene til principiel og taktisk enstemmighed, sådan går vejen« (Spartakusbriefe s. 112).

Klare målforestillinger, der er grundlag og betingelse for den personlige stabilitet og det almene engagement, og der kun kan skabes ved at individet aktivt går i skranken for sine behov i en udvidelse af sine individuelle handlemuligheder, er dermed samtidig den centrale forudsætning for medmenneskenes indbyrdes åbenhed og dermed for entydige og pålidelige relationer som grundlag for den fulde realisering af de menneskelige livs- og udviklingsmuligheder.

Det følger af disse redegørelser, at terapi ikke overvejende kan forløbe i »terapi-timen« med samtaler etc. og som en ren »behandling« af klienten, men

må bestå i en udvidelse af individets handlespillerum i kampen mod de objektive og subjektive udviklingsforhindringer og i skabelsen af de saglige og personlige forudsætninger for at føre denne kamp for at gennembryde individets isolation i en repræsentation af dets subjektive livskrav og for de sociale relationers åbenhed og pålidelighed.

Dette mål, at udvide omverdensrelationerne, at gennembryde den individuelle isolation og at intensivere de mellemmenneskelige relationer, kan heller ikke nås ved hjælp af såkaldte gruppedynamiske terapiformer etc., men står på en vis måde i direkte modsætning til disse. »Gruppeterapi« i sædvanlig forstand kan ganske vist have en terapeutisk funktion, for så vidt som klienten i sin umiddelbare erfaring af de andres problemer kan bringes til at erkende og almengøre sine egne vanskeligheder og ikke længere at opleve disse som en individuel skæbne. Men den fører ikke til andet end en uforpligtende afreagering af individuel frustration, en gensidig bekræftelse i en tilstand af almen udviklingsløshed og til en kortfristet rekreation fra dagligdagens tvang, for des bedre at kunne tilpasse sig dertil, hvis erkendelsen af den subjektive lidelses overindividuelle, dvs. objektive betingethed ikke omsættes i målrettet handling til forbedring af de konkrete livsbetingelser: Det må derfor være det egentlige terapimål at komme ud over den relativt tilfældige gruppering af individerne under deres fælles lidelse, der altid indebærer en vis abstraktion fra de særlige betingelser og dermed fra at denne lidelse er utilstrækkelig, og så hurtigt som muligt at udvikle klientens sociale relationer i de specifikke livs- og arbejds-sammenhænge under hensyntagen til reelle interessefællesskaber og -forskelle og i en realisering af de objektive handlemuligheder, der er givet under de særlige forhold. Men det vil sige, at man ikke blot skal skabe aktuel lettelse for lidelsen, men langfristet skabe objektive og subjektive forud-

sætninger for målbevidst at bekæmpe årsagerne til denne lidelse, dvs. ikke at trække sig tilbage fra den konkrete omverden, men aktivt at gøre op med den.

At lære at erkende sine egne interesser og at handle i overensstemmelse med dem er en kompliceret proces. I bestræbelsen på at forstå og artikulere sine behov og at overvinde de objektive og subjektive barrierer imod denne artikulation vil og må der nødvendigvis forekomme »overdrivelser« af de emotionelle reaktioner, da de eksisterende tankebarrierer ofte kun kan overvindes i en tilspidsning af ens egne emotionalitet, dvs. i en aktuel tydeliggørelse af den subjektive lidelse over de givne forhold. Det er dermed et væsentligt mellemiggende trin i erkendelsesindvindingen, at individet udviser en vis hensynsløshed overfor omverdenen, dvs. koncentrerer sig om sit eget subjektive befindende, uden straks at sætte spørgsmålstejn ved, om det kan »accepteres«, altså at individet spiller sine emotionelle reaktioner helt ud. En sådan hengivelse til sin egen emotionalitet og intensivering af de oplevede omverdensrelationer vil dog i almindelighed kun finde sted, hvis de dermed forbundne risici kan opfanges og kompenseres på basis af subjektiv sikrethed, af principiel handleevne overfor de modreaktioner, der kan ventes.

Tilspidsningen af emotionaliteten, dvs. den emotionelle tydeliggørelse af de eksisterende omverdensrelationers utilstrækkelighed er altså en væsentlig forudsætning for erkendelsesindvindingen, ligesom intensiveringen af oplevelsen indebærer en opgiven af det uforpligtende ved ens måde at forholde sig på, en aktualisering af konkrete handleimpulser og dermed samtidig en forpligtelse til handling. Den med realiseringen af lidelsen forbundne protest mod de omverdensbetingelser, der begrænser og forårsager lidelsen, dvs. individets konkrete påmindelse om den almene undertrykkelse af dets interesser og behov, kan desuden føre til, at individet generelt protesterer

imod og bevidst afskærmer sig imod alle de krav, som de pågældende autoriteter stiller. Det kan utvivlsomt for en periode »skyde over målet« og forårsage »unødige« vanskeligheder. Det vil komme til denne almene protest og afskærmning overfor omverdenen, så længe klienten endnu ikke har fået tilstrækkelig sikkerhed og »afstand« til at træde i skranken for sine egne behov overfor andre og at føre deres adfærd og de interesser, der kommer til udtryk deri, tilbage til de objektive betingelser for deres eksistens og dermed at erkende deres principielle foranderlighed. Denne almene protest vil imidlertid vige for en målrettet interesserepræsentation, i det omfang klienten – på basis af den umiddelbare erfaring af sine egne handlemuligheder og de målperspektiver der aftegner sig – har opnået så meget »indre frihed«, at han kan gå ind på de andres behov og forestillinger eller tage udgangspunkt i dem, uden at måtte nære angst for at blive »opsuget«, at blive ført væk fra sin egen linie og dermed at forråde sine egne behov og mål, altså sig selv.

Denne forbigående afskærmning overfor andres krav og forestillinger er objektivt nødvendig, i det omfang omverdenen og medmenneskene for at stabilisere deres egen psykiske ligevægt i almindelighed vil være ude på så hurtigt som muligt at få den anden ind »på rad og række« igen, at gøre hans adfærd »forudsigelig«, dvs. at lægge den fast og dermed aktivt at hindre ham i at finde sine specifikke interesser. Samtidig må individet aktivt værge sig mod sine egne tendenser til at give efter overfor disse forventninger, til at afslutte den søgende fase, der altid er forbundet med en vis usikkerhed.

Hvis man altså i den terapeutiske aktivitet, angiveligt ud fra en god forståelse for individets interesse, vil undgå en afgørelse af konflikterne, så hindrer man i virkeligheden individet i at nå frem til en realistisk vurdering af sin livssituation i erkendelse og udvi-

delse af sine interesser og herunder at erkende, hvor de faktiske interessemodsatninger ligger, og på hvilken side det selv står. Men dermed gør man det vanskeligere for individerne at opnå et entydigt emotionelt engagement i forbund med dem, der har samme objektive interesser, altså også at opnå et sikret og afklaret grundlag for individuel udvikling og udfyldelse af tilværelsen.

Der må ganske vist tages hensyn til faren for, at det aktive opgør med omverdenen, hvor interessemodsatningerne først brydes op og støder mod hinanden i fuld styrke, kan føre til, at der stilles for store krav til subjektet, og dermed til et udviklingstilbageslag i stedet for et udviklingsfremskridt. Men denne fare kan ikke bekæmpes ved at holde individuelle livskrav tilbage eller ved at negere eller svække det subjektive befindende, men kun ved, at man forbereder klienten på konflikternes skarphed og form og årsager, og at man hjælper med til at skabe de objektive og subjektive betingelser for, at han lærer at træde i skranken for sine egne krav overfor de andre og at gøre kravene forståelige for dem og eventuelt at sætte dem igennem på trods af ydre modstand.

Der er i almindelighed ikke særlig stor fare for, at klienten vil kaste sig blindt ind i »kamptummelen«, da hans vedkendelse af, at der er en diskrepans mellem hans behov og de manglende muligheder for at tilfredsstille dem, altid rummer en erkendelse af hans egen svaghed og af, at hans individuelle eksistens er usikret, og da denne erkendelse samtidig er subjektivt belastende og den vedkendte svaghed tilmed umiddelbart kan spilles ud imod ham. På grund af sin særlige konflikttskyhed, som han ikke kan overvinde fra den ene dag til den anden, vil han langt snarere have en tendens til kun at vedkende sig sine egne behov, hvis der ikke er forbundet nogen krav med at realisere dem, og til kun at udtrykke sine aggressioner på en sådan måde og i situationer, hvor omgivel-

serne tillader det konkrete opgør. Dermed vil terapeutens opgave i almindelighed langt snarere bestå i at opmuntre klienten til et opgør med omverdenen i aktiv fremførelse af sine interesser, i stedet for at holde ham tilbage fra »overdrivelser« i hans forsøg på at udvide sine handlemuligheder. Der vil i alt væsentligt kun opstå en selvstændiggørelse af en almen aggressivitet, hvis individet ikke lærer at træde i skranken for at forbedre sine konkrete livsbetingelser ved et målrettet opgør med omverdenen og via de objektive årsager også at »reducere« sin egen aggression.

Denne politik karakteriseret ved en »mådeholden« fremgangsmåde, »beskedne, men realistiske mål« etc. defineres ofte som en bestræbelse på at skåne klienten for negative erfaringer, hvor han jo blot ville trække det korte strå. Hvor plausibel denne politik end måtte lyde, stiller man dog først dette problem på grundlag af en principielt forkert fremgangsmåde, der ikke er orienteret ud fra klientens udvikling, idet man så at sige afgør for denne, hvad der er hans interesse. Denne måde terapeuten repræsenterer klientens interesser på indebærer også altid, at han vurderer klientens interesser og mål og overrækker ham dem. Denne vurdering og overrækkelse er sædvanligvis begrænset af terapeutens eget undertiden ret lave udviklingsstade, og den udgør den diamentrale modsætning til det her fremførte terapimål bestående i en almen forøgelse af handle- og dermed erkendelsesmulighederne som principiel forudsætning for, at klienten selvstændigt fremfører sine egne interesser i stedet for at realisere udefra fremsatte forestillinger og krav. Snarere end at forhindre, at der stilles for store krav til klienten, ender denne måde at repræsentere hans interesser på med at forhindre, at klienten stiller for store krav til terapeuten, og med at terapeuten aktivt hindrer klientens udviklingsanstrengelser.

Om der faktisk bliver stillet for store krav til klien-

ten, afhænger imidlertid for en ikke ringe del netop af terapeutens evne og parathed til aktivt at støtte denne i kampen for at udvide sine livsbetingelser, dvs. at forberede ham på de konflikter, der kan ventes, og at tage hans parti under aktuelle vanskeligheder, »stive hans ryg af« i stedet for »for fredens skyld« og under pres fra de aktuelle modreaktioner at tage afstand fra de målforestillinger, der er blevet erkendt som gennemførlige, og at fornægte og opgive klientens interesser stillet overfor de modsatrettede kræfter.

Helt generelt kan det ikke undgås, at der undertiden stilles for store krav til klienten og til hans sociale omverden (inklusive terapeuten). På en vis måde er det endog nødvendigt, for det første for at han kan erkende sine egne reaktive måder at forholde sig på i form af umiddelbar tilpasning og underkastelse, der hæmmer hans videre mål, og dermed bedre tage højde for dem i sin fremtidige handlen, og for det andet for at han kan gennembyrde de ideologiske besmykninger af de andres krav og måder at forholde sig på og lade de objektive og subjektive barrierer i deres eksistens blive erkendelige bag de angivelige grunde til deres måde at forholde sig på og dermed bedre leve op til situationen. Det er dog i almindelighed ikke så meget det, at der konkret stilles for store krav, der er betydningsfuldt, men spørgsmålet om, hvorvidt man formår at drage konsekvenserne af denne situation, dvs. om den udleverede og hjælpeløse situation synes at kunne undgås eller overvindes i fremtiden. At der stilles for store krav i en situation bliver i almindelighed kun til et »traume«, når klienten ikke har nogen muligheder for at analysere de betingende momenter for denne situation og dermed principielt at kunne bekæmpe den.

Ikke at overrække klienten målene for hans handlen vil altså ikke sige, at terapeuten ikke skal vise ham nogen veje og handlemuligheder, give ham tilskyndelser, tilbyde ham fortolkninger etc. eller ikke gøre

sig nogen anstrengelser for at systematisere og indføre de betingelser i terapien, som stimulerer og driver klientens eget initiativ videre. Det er blot væsentligt, at det må være overladt til klienten at afprøve målene og kravene, umiddelbart at erfare deres subjektive værdi som grundlag for længerevarende afgørelser, og at han ikke angiveligt i sin egen interesse lægges fast på nogle konkrete mål og ud fra denne erfaring mere og mere giver afkald på at fremføre sine interesser og behov og ethvert terapifremskridt dermed bliver umuligt.

Chancerne for »gode resultater« i terapien hænger desuden altid umiddelbart sammen med de objektive udviklingsbetingelser og er tilsvarende ringe, hvis de alternativer til den konkrete sygdomstilstand, der står til rådighed for klienten, er endnu mere trøstesløse. Dog kan allerede en analyse af situationen ud fra klientens standpunkt, idet han med terapeutens hjælp lærer at forholde sig bevidst til de objektive udviklingsforhindringer og deres virkning på hans subjektive situation, for så vidt føre til en principielt ændret situation, som han føler sig taget umiddelbart alvorligt i den emotionelle vurdering af sine livsbetingelser og ikke yderligere gøres ansvarlig for sin lidelse over dem. Ud fra denne erfaring kan der evt. endog opstå en fornyet subjektiv udviklingstilskyndelse.

I denne sammenhæng er det vigtigt at fremhæve, at vi ikke, sådan som vi undertiden bliver misforstået, er af den opfattelse, at klassebevidsthed skulle opstå allerede ud af den umiddelbare erfaring af den konkrete virkeligheds modstand og modsigelsesfyldthed. »Klassebevidsthed« er en objektiv kategori, der genspejler det almene samfundsmæssige udviklings- og erkendelsesstade. Den udspringer altså ikke af de enkelte subjekter, men er opgivet dem på et bestemt stade i den samfundsmæssige udvikling som en erkendelsesmulighed, som en del af den samfundsmæssige viden. Individene kan igen forholde sig mere

eller mindre bevidst hertil, afhængigt af deres konkrete objektive og subjektive situation. Det er altså ikke udviklingen af klassebevidsthed og heller ikke primært spørgsmålet om subjektets tilegnelse af klassebevidsthed, der står i centrum for vore redegørelser, men noget meget mere alment: spørgsmålet om måden og betingelserne for, at subjektet realiserer eller fortrænger og forvrænger de objektive erkendelsesmuligheder, afhængigt af de anticiperede handlekonsekvenser og de objektive og subjektive muligheder for at klare dem. Herunder kan »klassebevidsthed« dog absolut også blive svækket, blive en progressiv plakate for en reaktionær praxis, ved at man holder den borte fra at blive omsat i konkret praxis.

10. De traditionelle psykologisk-terapeutiske konceptioners funktionalitet i sikringen af terapeutens eksistens og dermed »terapiens« hindring af klientens udvikling

At terapeuten er absolut pålidelig, dvs. åben og dermed tillidsvækkende er en væsentlig betingelse for individets evne til at bryde sin afskærmning og forhærdelse, dvs. sin mistro overfor omverden i den terapeutiske proces og artikulere sine behov, hvorved det samtidig gør sig angribeligt og sårbart. Denne pålidelighed viser sig i terapeutens parathed til umiddelbart at støtte sin klient i kampen for at udvide sine livsmuligheder, dvs. til at tage dennes problemer alvorligt, ikke at underkaste dem nogen overfladisk censur, der er skjult for denne eller orienteret ud fra andres tilfældige forventninger, men tværtimod at hjælpe med at skabe betingelserne for og konsekvenserne af at omsætte dem som det eneste pålidelige grundlag for, at klienten selv kan bedømme deres tilfredsstillelsesværdi. Ligesom ingen bevidst stil-

lingtagen og dermed ingen entydig handling er mulig på grundlag af uafklarede emotioner, således får analysen af emotionerne på den anden side kun mening, hvis de herunder indvundne erkendelser kan omsættes i praksis og afprøves ud fra denne. Altså må en væsentlig funktion for terapeuten netop bestå i at understøtte denne praksis hos klienten.

Når psykiske forstyrrelser er en konsekvens af en særlig tilspidsning af nogle negative faktorer, som alment kendetegner situationen for store dele af befolkningen under borgerlige livsforhold, og som har deres fælles årsag i individets afmagt og udleverethed til de relevante livsbetingelser, så må man antage, at terapeuterne som regel vil være i samme afmægtige og udleverede situation som deres klienter (omend måske ikke med dens »patogene« tilspidsning), da de jo principielt ikke adskiller sig fra andre mennesker (ligemeget hvordan de ser sig selv). Det betyder, at under sådanne omstændigheder har »gennemsnitlige« terapeuter ligeså lidt indflydelse og kan de ligeså lidt gennemskue deres situation som andre mennesker, og at de altså må være ude på at bevare et lille område, hvor de kan handle, som en forudsætning for at sikre deres individuelle eksistens indenfor de alment uigennemskuelige forhold, der er unddraget bevidst indflydelse. Altså må man overveje, hvorvidt det specifikke ved terapeutens situation og funktion og de konflikter, der følger heraf, i særlig grad kan give sig udslag i hans måde at forholde sig til patienten og dennes udviklingsmuligheder på.

Desuden må man medinddrage, at den problematik, der er knyttet til den småborgerlige bevidsthed, som snor sig mellem de store klassekonflikter, i almindelighed yderligere må skærpes særligt for psykologen/terapeuten, fordi denne svingende position under kapitalistiske forhold ikke blot tilkommer ham på grund af hans økonomiske situation – som lille selvstændig og lønafhængig i en og samme person eller

som lønmodtager i et særligt afhængigheds- og privilegerings forhold –, men så at sige tilkommer ham pr. embede i kraft af den samfundsmæssige funktionsbestemmelse af hans virksomhed. Den psykologiske terapeut benyttes sædvanligvis til at undgå og at løse konflikter og vanskeligheder, der opstår i tilpasningen til de givne livsbetingelser, og han tages i tjeneste af dem, der er særlig interesserede i at genoprette individets funktionsdygtighed under de bestående forhold eller har midlerne til at købe disse tjenester og også vil have tilsvarende nytte, men i hvert fald ikke yderligere vanskeligheder for deres penge.

Hvis psykologen/terapeuten vil leve op til den funktion, der er pålagt ham, må han altså på den ene side gå ind på klientens psykiske vanskeligheder, men kun i den udstrækning de forhindrer denne i at opfylde de forventninger og krav, der stilles til ham, eller udgør en omkostningsskabende faktor. Det gælder også, når patienten selv anmoder om terapien og selv betaler den. Som fremstillet består hans vanskeligheder jo netop i, at han i særlig høj grad er præget af sin frivillige underkastelse under fremmede interesser og de derfra opstående og fortrængte konflikter. I første omgang vil han altså ligeledes forvente af terapien, at han igen bliver gjort funktionsdygtig uden at risikere at komme i modstrid med de mægtige, altså inden for rammerne af den bestående afhængighed. For psykologen/terapeuten er der dermed altid fare for, at hvis han ikke opfylder disse forventninger, fratages klienten ham umiddelbart eller trækker klienten sig selv ud, og at han altså ikke blot hindres i at varetage dennes interesser, men samtidig står i fare for at miste sit eget økonomiske grundlag. Også den almene karakteristik af småborgeren som »socialist« og »økonom« samtidig, som et menneske der gør »noget godt« inden for de bestående magtforhold, findes altså særligt tilspidset i psykologens specifikke funktion.

De tidligere skitserede mål: ubrudt støtte af klienten for at udvikle hans praktiske indsigt i den subjektive nødvendighed af at ophæve den udleverede tilstand som forudsætning for virkeligt at overvinde hans vanskeligheder, vil under borgerlige forhold også altid indebære en relativ usikkerhed for terapeutens eksistens som følge af de deraf udløste konflikter med hans opdragsgivere eller med de forskellige instanser, som regulerer udviklingen eller adfærden. Hvis terapeuten ikke er forberedt på denne usikkerhed, kan han reagere herpå med angst og panik eller forsvarsmekanismer og dermed hindre klientens udviklingsbestræbelser betydeligt eller kvæle de spæde kim dertil.

Nu er dette individuelle forsvar over for konflikter i almindelighed ophævet i den foreliggende teori eller terapiform i kraft af den »samfundsmæssige« forarbejdning af den terapeutiske situation, så at en konflikttilspidsende situation, dvs. en umiddelbar erfaring af de principielle interessemodsætninger og nødvendiggjorte »kampe« og opgør samt de dermed forbundne risici og angst på forhånd kan undgås, og psykologen/terapeuten kan tjene sit brød på en relativt »ubelastet«, dvs. konfliktfri måde. Da småborgeren, som Marx udtrykker det, altid må »retfærdiggøre gennem sin teori, hvad han er i praksis« (MEW 16, s. 30-31), må de foreliggende psykologisk-terapeutiske ansatser altså også altid afprøves m.h.t., hvorvidt de virkelig er orienteret ud fra klientens udvikling, eller om det væsentligt kommer an på alment at sikre og lette terapeutens eksistens, samt hvorvidt denne mulighed for at sikre terapeutens eksistens netop udgør en væsentlig faktor ved gennemsætningen og udbredelsen af bestemte teorier og teknikker.

Ud fra dette aspekt: at sikre psykologens/terapeutens eksistens, måtte man nøje analysere den almene udelukkelse af den objektive samfundsmæssige livssituation, tilbageføringen af alle forstyrrelser til kon-

flikter i den tidlige barndom, terapiens tilbagetrækning til terapiværelset og til det rent verbale plan, rollespillet, det »frie« udtryk for emotionerne uafhængigt af opgøret med de konkrete forhold i omverdenen og af udviklingsforhindringerne, sådan som det fx. er typisk for psykoanalysen, samtalerapien og lignende koncepter, eller også fastlæggelsen af klienten på nogle udefra satte (og undertiden af klienten overtagne) mål, den umiddelbare ophævelse eller bortdressering af nogle omridsede symptomer, overvindelsen af nogle fremhævede »mangler« for at kunne fungere bedre under de givne forhold, sådan som det alment er karakteristisk for adfærdsterapien o.a.

Også de forskellige diskussioner om terapeut-klient forholdet, om de gensidige relationsønsker, overføringen, angsten for forandringer hos patienten og terapeuten, terapeutens afmagt m.h.t. at kunne tilfredsstille patientens behov og de deraf opstående »skyldfølelser« (se fx. Searles 1961) etc. må ses som afledte fænomener i denne almene konfliktundgåelsesstrategi. I denne strategi forhindrer terapeuten klientens mulige udvikling som følge af sin egen udleverethed til forholdene og den deraf forårsagede angst. Dens væsentlige funktion består i at aflede fra, at terapeuten reelt bliver involveret i patientens problematik, ved at fikse på nogle mindre eksplosive bivirkninger og randfænomener. Vi kan ikke her gå yderligere ind på denne tese: der vil følge nøjere redegørelser herfor i senere publikationer.

Måtte det afgjort være muligt for bestemte erhverv at holde sig ude fra aktiv politik i deres konkrete erhvervsspecifikke arbejde, gælder det dog med sikkerhed ikke for psykologen, hvis »naturlige« funktion under kapitalistiske betingelser som sagt er at udglatte konflikter, at overvinde tilpasningsvanskeligheder, at frigøre »human resources« etc., og hvis arbejde i kraft af de overleverede teorier og metoder aktivt er rettet mod at retfærdiggøre og stabilisere de

bestående forhold og dermed også altid er umiddelbart politisk. Man kan på ingen måde sætte sig ud over denne objektive almene tilpasningsfunktion blot ved hjælp af sin gode vilje eller ved alment at beslutte sig for socialismen eller arbejde »i den arbejdende befolknings tjeneste«. Det gælder tværtimod om for psykologen at omsætte den almene bevidsthed om de givne udviklingsforhindringer og de deraf voksende psykiske vanskeligheder også i sin daglige konkret-psykologiske praxis.

Alternativet til den relativt besværlige vej, uforbeholdent at støtte klientens udvikling i hans udvidelse af sine objektive livsbetingelser, hvilket i første omgang altid indebærer en gennembrydning af de eksisterende afhængighedsrelationer (der senere så vidt muligt skal føres over i kooperative relationer) og af deres ideologiske tilsløring, og som i denne konflikttilspidsende fase afgjort både kan have eksistentielt truende følger for klienten og terapeuten – alternativet til denne vej består i indenfor rammerne af de bestående forhold at tale for på den ene side almen forsoning og underkastelse og på den anden side altomfattende menneskekærlighed, storsindethed overfor de underkastede, dvs. velgørenhed og mildnelse af afhængigheden og udbytningen. Det ses fx. i særlig kras form hos Maslow som repræsentant for den humanistiske psykologi. Men det er åbenbart helt alment karakteristisk for psykologer/terapeuter som en særlig udprægningsform af den af Marx og Engels analyserede småborger, idet de med deres for kapitalistiske forhold typiske funktion som almene konfliktmanagere og »fornuftens« prædikanter får sikret deres ydre materielle eksistens og fyldt deres »indre« tilværelse ud netop i kraft af de eksisterende konflikter.

En tilspidsning af denne almene holdning, at ville »gøre noget godt« under de givne betingelser på en måde, så at først og fremmest relationerne til de mæg-

tige og dermed den individuelle eksistens ikke trues, kommer til udtryk i et udsagn fra faderen til en KZ-læge. Det blev fremført i en udsendelse i det tyske fjernsyns program 2 den 12.9. 1976 og den 16.9. 1977 som svar på spørgsmålet om, hvorfor lægen overhovedet var beredt til denne »opgave«: Ingen andre steder i verden havde han kunnet yde så meget godt som netop i KZ-lejren, hvor han havde mulighed for - naturligvis indenfor de givne rammer - undertiden at gå noget mere »storsindet« frem end andre under udvælgelsen af fanger til medicinske eksperimenter. At man sædvanligvis ikke opnåede andet derved, end at mord blev grusomt udskudt, blev åbenbart holdt ude af tankesammenhængen, i det mindste ikke artikuleret. I stedet gik man nærmere ind på KZ-lægens sjælelige belastning gennem denne opgave - så at sige som bevis på hans menneskelighed. Den gjorde det nødvendigt at hente hans familie over til ham for at ruste ham psykisk til dette tunge arbejde. Dette eksempel lyder måske overdrevet, »upassende« i denne sammenhæng etc. Dog er det spørgsmålet, om ikke angsten for overdrivelser i sådanne sammenhænge generelt betyder en angst for at erkende de mulige langfristede følger af de nuværende forhold, som ville nødvendiggøre en med personlige risici forbundet ændring af den nuværende måde at forholde sig på, og om ikke langt det største problem både indholdsmæssigt betragtet og set i forhold til dets udbredelse ligger i den holdning at »stikke hovedet i busken«.

Som Marx og Engels ofte har fremhævet, er den småborgerlige bevidsthed karakteriseret ved angst for ekstremer, dvs. ved en hang til middelmådighed, til gennemsnitlighed og til at blive ved med at være upåfaldende, der ved en fuldstændig overtagelse af psykologens/terapeutens alment udglattende funktion som formidler mellem de forskellige sider i konflikten må stå grundlæggende i vejen for enhver frigø-

relsesbestræbelse, som under alment undertrykkende forhold i en vis forstand altid indebærer en venden sig fra de »normale« måder at forholde sig på. Denne angst slipper dog heller ikke den, der bevidst bestræber sig på at støtte klienten i at udvide sine objektive livsbetingelser. Angsten, som de borgerlige teorier og terapiformer kompenserer for og omgår ved hjælp af deres almene konfliktundgåelse, vil tværtimod give sig fuldt udslag under den i de materialistiske terapikonceptioner funderede bestræbelse på at udvide klientens evne til at tage konflikter på sig og stå dem igennem (afhængigt af de anticiperede eller erfarede objektive vanskeligheder). Den må opfanges målrettet for bevidst at forhindre, at terapeuten falder tilbage til individuelle eller samfundsmæssigt tilbudte forsvarsforanstaltninger, som bliver en barriere for klientens udviklingsbestræbelser. Faren består i almindelighed i, at også den politisk bevidste terapeut, da bevidsthed ikke allerede i sig selv hjælper ud over de objektive vanskeligheder, i det omfang klientens udvikling unddrager sig hans kontrol og ikke længere uden videre kan forudsiges og styres af ham og han selv trues af at blive draget umiddelbart ind i klientens opgør, automatisk først og fremmest lader »terapien« bestemme af sin egen angst og interesser, at han vælter sin egen stræben efter sikkerhed og et godt resultat ned over klienten og for principielt at undgå konflikter angiveligt i klientens egen interesse forsøger at holde dennes frigørelsesbestræbelser på virkelighedens grund og til det, der umiddelbart kan »lade sig gøre«, altså orienterer dem ud fra de på forhånd givne udviklingsmuligheder og -forhindringer. Det centrale terapimål: at udvikle klientens indflydelsesmuligheder og dermed bevidste medansvar for de konkrete livsforhold samt at konkretisere og repræsentere hans egne behov, tabes hermed mere og mere af syne via denne pragmatisme kendetegnet ved de små skridt, der svarer til terapeu-

tens egne subjektive muligheder, og ved »tilpasningens fornuft«.

Udvejen ud af terapeutens mulige hæmning af klientens udvikling kan dog ikke bestå i en almen appel om at være mindre ængstelig. Terapeuternes specifikke vanskeligheder, begrænsninger, angst må tværtimod inddrages fuldt ud i terapien som en realitet, dog ikke sådan at man gennem en almen diskussion forsøger at opnå en aktuel aflastning eller indstillingsændring overfor dem, og heller ikke ved at man bebyrder klienten med dem oveni hans egne vanskeligheder, men idet man selv principielt søger at ændre dem ved at forandre deres objektive årsager. I den målrettede bekæmpelse af de objektive årsager til sine subjektive vanskeligheder kan terapeuten evt. faktisk være et forbillede for sin klient, men i hvert fald vil han ved aktivt at udvide sine handlespillerum umiddelbart kunne udvide sin terapeutiske kvalifikation og dermed også i forøget omfang være til hjælp for klienten.

Anstrengelserne må altså rettes mod at skabe reelle betingelser, hvorunder terapeuten objektivt er mindre eksistentielt afhængig, og hvor han kan afbøde sin angst ved at udbygge sine handlemuligheder og sine kooperative relationer, og hvor han kan forholde sig bevidst til faren for, at han skulle underkaste sig de givne livsbetingelser, og til de deraf følgende konsekvenser for hans klienter. Med kendskab til de her fremstillede sammenhænge gælder det fx. om at ophæve den terapeutiske enkeltpraksis (inklusive den almindelige »gruppeterapi«), der må forstås som en befæstelse af den individuelle afmagt og de dermed forbundne reaktive tendenser. Desuden gælder det fx. om at udvikle modmodeller og alternativer, hvori man forbedrer muligheden for at forandre klientens virkelige situation som en central bestanddel af terapien ved hjælp af organisatorisk sammenlutning, evt. under inddragelse af socialarbejdere,

jurister etc., ved at forlægge terapien fra terapeutens »værelse« ud i klientens reelle familiære og erhvervsmæssige livssituation, ved at indgå forbund med progressive, fx. fagforeningsmæssige kræfter, etc. (Ansætter hertil, fx. i projekterne ved Psykologisk Institut ved Det frie Universitet i Vestberlin, kan jeg ikke diskutere her). Realiseringen af sådanne modeller kan ganske vist ikke skaffe de skildrede vanskeligheder ud af verden, og den garanterer heller ikke klientens og terapeutens uhindrede udvikling. Men den skaber dog et bredere og mere stabilt grundlag for opgøret med omverdenen og dermed forudsætningen for en forøgelse af terapeutens risikoberedskab og dermed i sidste ende også klientens.

Hidtil har vi diskuteret problematikken om terapeuternes »teoretisk« sikrede konfliktundgåelsesstrategier med deres virkning på terapien og dermed på det evt. mulige gode terapieresultat. En tilsyneladende modsat løsning på psykologens/terapeutens dilemma i det borgerlige samfund, der især anbefales af bestemte psykologer, som forstår sig selv som politisk bevidste, består i den systematiske adskillelse mellem den konkrete psykologiske teori og praksis og den »progressive« eller »revolutionære« politiske virksomhed. Nærmere betragtet er denne »løsning« (der på ingen måde behøver at stå i et udelukkelsesforhold til den ovenfor skildrede variant) dog trods sin »radikale« klædedragt i sidste ende en væsentligt mere konsekvent individuel konfliktundgåelsesstrategi end den hidtil diskuterede.

Adskillelsen af psykologens erhvervsmæssige og »politiske« arbejde fører nødvendigvis til, at man under pres fra de umiddelbare krav i det psykologiske arbejde alligevel griber til de sædvanlige tilpasningsteknikker, evt. med »socialistisk sindelag«. Det vil sige, at man, som Marx kalder det, i praksis lader sig bestemme af de umiddelbart økonomiske interesser og af økonomiens interesser og kun bærer socialis-

men i hjertet eller på tungen, eller som det er typisk for venstreopportunismen, endog bruger socialismen til at retfærdiggøre sin egen »kapitalistiske« praksis, der objektivt set tjener kapitalen, idet man stillet overfor den høje fordring om »alt« eller »intet«, overfor skinalternativet mellem reform og revolution, i sin umiddelbare praksis beslutter sig for »intet«, altså for det bestående og dermed for kapitalismen. I stedet for konkret handlen og en målrettet anstrengelse for at forbedre også klientens situation sætter man dermed blot en almen klagesang og misbruger faktisk klienterne materielt og ideelt til sine egne private formål. Engels' ord om filosofiens abstrakte modstandere, der føler sig så højt hævet over filosofien, at de anser det for at være overflødigt overhovedet at måtte gøre op med den, gælder også for psykologien: »Og de, der skælder mest ud på filosofferne, er slaver af netop de dårligste, mest vulgære rester af den dårligste filosofi« (MEW 20, s. 480). Adskillelsen mellem »højere« politisk bevidsthed og spontan, ureflekteret praksis fører her nødvendigvis til hule politiske fraser på den ene side og konservativ eller endog reaktionær praksis på den anden side. På grund af den af denne adskillelse betingede perspektivløse og ineffektive handlen har den et fladt og inkonsistent engagement både i den psykologiske og den politiske virksomhed til følge.

I konflikten mellem om muligt at undgå trusler mod både klientens og terapeutens eksistens, men samtidig ikke at gå tilpasningens kortfristede, bekvemme vej, findes der med sikkerhed ingen patentløsning. Det er blot væsentligt, at man bliver sig dette problem bevidst, at man overhovedet først gør det til genstand for systematiske, videnskabelige analyser, for at man kan omsætte den almene viden om den kapitalistiske klassevirkeligheds virkning på personlighedsudviklingen i den rigtige praksis også i sin dagligdags handlen.

De dermed skitserede to varianter af faren for, at politisk bevidste psykologer/terapeuter glider ud i konfliktundgåelsesstrategier, kan forstås som specialtilfælde af de almene højre- og venstreopportunistiske tendenser i den politiske bevægelse.

Ifølge Engels er således det at »glemme de store hovedsynspunkter for dagens øjeblikkelige interesser« opportunismens centrale problem. »Denne kæmpen og tragten efter et øjeblikkeligt godt resultat uden hensyn til de senere følger, denne prisgivelse af bevægelsens fremtid for bevægelsens nutids skyld ... kan være ærligt ment«, som han siger. »Men opportunisme er og bliver det, og en ærlig opportunisme er måske den farligste af alle« (MEW 22, s. 234). Men på den anden side havde de »sande socialister«, for hvem det i kampen for socialismen - allerede på grund af deres privilegerede position og det manglende eksistenspres – ikke drejer sig om »praktiske interesser og resultater, men om den evige sandhed«, og for hvem ethvert politisk fremskridt er af det onde, fordi det er til nytte for bourgeoisiet, forstået »at vende de mest revolutionære sætninger, der nogensinde er blevet opstillet, til en forsvarsvold for den tyske status quo's morads« og var dermed »helt igennem reaktionære« (MEW 4, s. 41). Det er et alment problem, at under kapitalistiske betingelser eksisterer individets handlemuligheder »abstrakt«, dvs. som fordringer, men reelt er de i almindelighed overordentlig begrænsede. En funderet retten af individets liv mod bevidst overtagne mål på grundlag af en erkendelse af også deres subjektive værdi er i virkeligheden radikalt hæmmet (en situation som bliver særlig tilspidset under den stigende arbejdsløsheds betingelser, der giver sig udslag helt ind i de tidligste udviklingsstadier). Dette almene problem kan ikke føre til almen resignation; en meningsfuld reaktion er alene at kæmpe for at ophæve de udviklingshæmmende forhold. Psykologen/terapeuten må bringe sin special-

viden om de ødelæggende udslag for de berørte mennesker af den almene perspektivløshed og udleverethed til de på forhånd givne livsbetingelser ind i denne kamp og omsætte denne viden i tilsvarende politiske krav og i umiddelbart politisk engagement. Som ovenfor anført må herved for det første de udviklingsmuligheder, der også eksisterer under de givne forhold, realiseres fuldt ud i det pågældende individs interesse, men for det andet vokser der netop ud af den umiddelbare erfaring af den objektive begrænsning af de subjektive livs- og oplevelsesmuligheder en spontan tilskyndelse til politisk kamp for at ophæve de forhold, der hæmmer den almene udvikling, samt den nødvendige kraft og udholdenhed til denne kamp.

Det gælder altså her altid om at bekæmpe de objektive begrænsninger af den individuelle udvikling og dermed af den terapeutiske handlen på to planer: På det ene plan gælder det om at udvide den individuelle klients indflydelsesmuligheder og livskrav, hvilket forudsætter en kooperativ udvidelse af terapeutens indflydelsesmuligheder og eksistenssikring for at udvide hans egen isolation og afmagt og de deraf voksende underkastelsestendenser. På det andet plan gælder det om at bringe sin viden om de mangfoldige former for samfundsmæssigt betinget undertrykkelse af de individuelle udviklingsmuligheder med deres virkning på menneskenes befindende og personlighed ind i den almene politiske bevægelse og den ideologiske kamp.

Litteraturfortegnelse

- Aronfreed, J. 1968: *Conduct and conscience: The socialization of internalized control over behavior*, New York, Academic Press.
 Aronfreed, J. og Reber, A. 1965: »Internalized beha-

- vioral suppression and the timing of social punishment«, *J. Pers. Soc. Psychol.*, 1, s. 3-16.
 Bannister, D. 1960: »Conceptual structure in thought disordered schizophrenics«, *J. Ment. Sci.*, s. 825-42.
 Bateson, G., Jackson, D. D., Haley, J., Weakland, J. H., Wynne, L. C. et. al. 1969: *Schizophrenie und Familie*, Frankfurt/M, Suhrkamp Verlag.
 Beech, H. R. (Ed) 1974: *Obsessional states*, London, Methuen & Co.
 Beech, H. R. og Liddell, A. 1974: »Decision-making, mood states and ritualistic behaviour among obsessional patients«, i: Beech, H. R. (Ed) 1974.
 Boetel, J., Gerhardt, R. og Scheffler, W. 1978: *Aufarbeitung der Störungsgenese und ausgewählter Therapieschwierigkeiten im konkreten Einzelfall auf Basis kritisch-psychologischer Konflikttheorie*. Diplomarbeit am Psychologischen Institut der Freien Universität Berlin.
 Bruschlinski, A. W. og Tichomirow, O. K. 1975: *Zur Psychologie des Denkens*, Berlin, VEB Deutscher Verlag der Wissenschaften.
 Chance, M. R. A. 1962: »An interpretation of some antagonistic postures: the role of 'cut-off' acts and postures«, *Symp. Zool. Soc.*, London, 8, s. 71-89.
 Davids, A. 1974: *Children in conflict: A casebook*, New York, Wiley.
 Delius, J. D. 1970: »Irrelevant behaviour, information processing and arousal homeostasis«, *Psychol. Forsch.*, 33, s. 165-88.
 Dell, P., Bonvallet, M. og Hugelin, A. 1961: »Mechanisms of reticular deactivation«, i: Wolstenholme, G. E. W. og O'Connor, M. (Eds): *The nature of sleep*, London, Churchill.
 Engels, F.: *Der Status quo in Deutschland*, Marx-Engels-Werke (MEW) Bd. 4, Berlin 1969,

- Dietz Verlag.
- Engels, F.: Vorbemerkung zum zweiten Abdruck (1870) 'Der deutsche Bauernkrieg', Marx-Engels-Werke (MEW) Bd. 16, Berlin 1968, Dietz Verlag.
- Engels, F.: Dialektik der Natur. Notizen und Fragmente, Marx-Engels-Werke (MEW) Bd. 20, Berlin 1968, Dietz Verlag.
- Engels, F.: Antwort an die Redaktion der 'Sächsischen Arbeiter-Zeitung', Marx-Engels-Werke (MEW) Bd. 22, Berlin 1963, Dietz Verlag.
- Engels, F.: Zur Kritik des sozialdemokratischen Programmentwurfs 1891, Marx-Engels-Werke (MEW) Bd. 22, Berlin 1963, Dietz Verlag.
- Epstein, S. 1972: »The nature of anxiety with emphasis upon its relationship to expectancy«, i: Spielberger, Ch. D. (ed): Anxiety. Current trends in theory and research. Vol. 11, New York, Academic Press.
- Fanter, W. 1978: Zur Bedeutung der Emotionen im Therapieprozess, Diplomarbeit am Psychologischen Institut der Freien Universität Berlin.
- Gross, H. og Harbach, I. 1978: Ursachen, Funktionszusammenhänge und Folgen einer depressiven Störung. Aufarbeitung eines konkreten Therapiefalles, Diplomarbeit am Psychologischen Institut der Freien Universität Berlin.
- Groves, P. M. og Thompson, R. F. 1970: »Habituation: A dual process theory«, Psychol. Rev., 77, s. 419-50.
- Holland, H. C. 1974: »Displacement activity as a form of abnormal behaviour in animals«, i: Bech, H. R. (Ed) 1974.
- Holzkamp, K. 1978: »Die Überwindung der wissenschaftlichen Beliebigkeit psychologischer Theorien durch die Kritische Psychologie«, i: Holzkamp, K.: Gesellschaftlichkeit des Individuums, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag.
- Holzkamp, K. og Holzkamp-Osterkamp, U. 1977: »Psychologische Therapie als Weg von der blinden Reaktion zur bewussten Antwort auf klassenspezifische Lebensbedingungen in der bürgerlichen Gesellschaft - am Beispiel des 'Examensfalles' von Manfred Kappeler«, i: Kappeler, M., Holzkamp, K. og Holzkamp-Osterkamp, U.: Psychologische Therapie und politisches Handeln, Frankfurt/M, Campus Verlag, s. 148-293.
- Holzkamp-Osterkamp, U. 1975: Grundlagen der psychologischen Motivationsforschung 1, Frankfurt/M, Campus Verlag.
- Holzkamp-Osterkamp, U. 1976: Motivationsforschung 11. Die Besonderheit menschlicher Bedürfnisse - Problematik und Erkenntnisgehalt der Psychoanalyse, Frankfurt/M, Campus Verlag.
- Jäger, M. 1977: »Wissenschaftstheoretische Kennzeichnung der funktionalhistorischen Vorgehensweise als Überwindung der Beschränktheit der traditionellen psychologischen Wissenschaftspraxis«, i: Braun, K. H. og Holzkamp, K. (Hrsg): Kritische Psychologie. Bericht über den 1. internationalen Kongress Kritische Psychologie vom 13.-15. Mai 1977, Bd. 1, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag, Studien zur Kritischen Psychologie Bd. 1.
- Jäger, M., Keiler, P., Leiser, E. og Maschewsky, W. 1979: Subjektivitätsmethodenproblem. Beiträge zur Kritik der Wissenschaftstheorie und Methodologie der bürgerlichen Psychologie, Studien zur Kritischen Psychologie Bd. 9, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag.
- Johnson, H. J. 1962: Decision-making, conflict and physiological arousal, Illinois, Ph.D. Thesis.
- Keiler, P. 1977: »Zur Problematik des Verhältnisses zwischen historischer Analyse und traditioneller

- empirischer Forschung in der Psychologie«, i: Braun, K. H. og Holzkamp, K. (Hrsg): Kritische Psychologie Bd. 1, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag.
- Kelly, G. A. 1955: The psychology of personal constructs Vol. 1 and 11, New York, Norton.
- Kessen, W. og Mandler, G. 1961: »Anxiety, pain and the inhibition of stress«, Psychol. Rev., 68, s. 396-404.
- Lazarus, R. S. 1977: »Cognitive and coping processes in emotion« i: Monat, A. og Lazarus, R. S.: Stress and Coping. An anthology, New York, Columbia University Press.
- Lazarus, R. S. og Averill, J. R. 1972: »Emotion and cognition: With special reference to anxiety«, i: Spielberger, Ch. D.: Anxiety. Current trends in theory and research Vol 11, New York, Academic Press.
- Lazarus, R. S., Averill, J. R. og Opton, E. M. 1970/1973: »Ansatz zu einer kognitiven Gefühls-theorie«, i: Arnold, M. (Ed): Third international symposion on feeling and emotion, New York, Academic press. I: Birbaumer, N. (Hg): Neuropsychologie der Angst, München/Berlin West, Urban und Schwarzenberg.
- Leiser, E. 1977: »Zum gegenwärtigen Stand der methodologischen Explikation des historischen Verfahrens der Kritischen Psychologie: ungeklärte Probleme, Lösungsansätze und zukünftige Forschungsaufgaben«, i: Braun, K. H. og Holzkamp, K. (Hrsg): Kritische Psychologie Bd. 1, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag.
- Leiser, E. 1978: Methodische Probleme der Kritischen Psychologie 1. Widerspiegelungscharakter von Logik und Mathematik, Frankfurt/M, Campus Verlag.
- Lewin, K. 1920: Die Sozialisierung des Taylorsystems. Eine grundsätzliche Untersuchung zur Arbeits- und Berufspsychologie, Berlin, Verlag Gesellschaft und Erziehung G.m.b.H.
- Lewin, K. 1931: Die psychologische Situation bei Lohn und Strafe, Leipzig, Hirzel Verlag.
- Lewin, K. 1969 (engl. orig. 1936): Grundzüge der topologischen Psychologie, Bern/Stuttgart, Hans Huber Verlag.
- Liebknicht, K. 1958: Spartakusbriefer. Hrg. vom Institut für Marxismus-Leninismus beim ZK der SED, Berlin DDR.
- Lipps, Th. 1902: Vom Fühlen, Wollen und Denken, Leipzig, Johann Ambrosius Barth Verlag.
- Maier, N. R. F. 1965 (3. udg.): Psychology in industry, Boston, Houghton Mifflin Company.
- Mandler, G. 1964: »The interruption of behavior«, i: Levine, D. (Ed): Nebraska symposion on motivation, Lincoln, University of Nebraska Press.
- Mandler, G. 1972: »Helplessness: Theory and research in anxiety«, i: Spielberger, Ch. D. (Ed): Anxiety: Current trends in theory and research Vol 11. New York, Academic Press.
- Mandler, G. og Sarason, S. B. 1952: »A study of anxiety and learning«, J. Abnorm. Soc. Psychol., 47, s. 561-565.
- Mandler, G. og Watson, D. L. 1966: Anxiety and behavior, New York, Academic Press.
- Marx, K.: Über P. J. Proudhon, Marx-Engels-Werke (MEW) Bd. 16, Berlin 1968, Dietz Verlag.
- Maschewsky, W. 1977: Das Experiment in der Psychologie, Frankfurt/M, Campus Verlag.
- Maslow, A. H. 1972 (12. udg.): Eupsychian Management: A Journal, Homewood, Illinois, R. D. Irwin and the Dorsey Press.
- Mellet, P. G. 1974: »The clinical problem«, i: Beech, H. R. (Ed): Obsessional states, London, Methuen and Co.
- Miller, W. R., Rossellini, R. A. og Seligman, M. E. P. 1977: »Learned Helplessness and Depression«,

- i: Maser, J. D. og Seligman, M. E. P. (Eds): Psychopathology: Experimental models, San Francisco, W. H. Freeman and Co.
- Nisbett, R. E. og Schachter, S. 1966: »Cognitive manipulation of pain«, J. Exper. Soc. Psychol., 2, s. 227-236.
- Pompeiano, O. 1965: »Ascending and descending influences of somatic afferent volleys in unrestrained rats: supraspinal inhibitory control of spinal reflexes during natural and reflex-induced sleep«, i: Jouvet (Ed): Aspects anatomo-fonctionnels de la Physiologie du Sommeil, Paris, Centre Nationale des Recherches Scientifiques.
- Pribram, K. H. 1961: »Reinforcement revisited: A structural view«, i: Jones, M. R. (Ed): Nebraska symposium on motivation, Lincoln, University of Nebraska Press.
- Pribram, K. H. 1967: »The new neurology and the biology of emotion: A structural approach«, Amer. Psychologist, 22, s. 1329-1336.
- Pribram, K. H. 1967: »Emotion: Steps toward a neuropsychological theory«, i: Glass, D. C. (Ed): Neurophysiology and Emotion: Proceedings of a conference under the auspices of Russell Sage Foundation and the Rockefeller University, New York, The Rockefeller Press.
- Redeker, H. 1963: »Beobachtung oder Praxis. Über Wesen und Funktion unserer Kunst«, Deutsche Zeitschrift f. Philosophie, Bd. 11, s. 805-25.
- Reed, G. F. 1968: »Some formal qualities of obsessional thinking«, Psychiat. Clin. J., s. 382-92.
- Reed, C. F. 1969: »'Under-inclusion': A characteristic of obsessional personality disorder 1 and 11«, Brit. J. Psychiat., 115, s. 781-85 og 787-90.
- Roitbak, A. I. 1960: »Electrical phenomena in the cerebral cortex during extinction of orientation and conditioned reflexes«, Moscow Colloquium, Electroenceph. Clin Neurophysiol. Suppl., 13, s. 91-100.
- Rubinstein, S. L. 1968 (6. opl.): Grundlagen der allgemeinen Psychologie. Berlin, VEB Volk und Wissen.
- Schachter, S. og Singer, J. E. 1962: »Cognitive, social and physiological determinants of emotional state«, Psychol. Rev., 69, s. 379-99.
- Searles, H. F. 1961: »Anxiety concerning change as seen in the psychotherapy of schizophrenic patients - with particular reference to the sense of personal identity«, Intern. J. Psycho-Anal., 62, s. 74-85.
- Seligman, M. E. P. 1975: Helplessness, San Francisco, W. H. Freeman and Co.
- Simonow, P. W. 1975: Widerspiegelungstheorie und Physiologie der Emotion, Berlin, VEB Verlag Volk und Gesundheit.
- Sokolov, E. N. 1960: »Neuronal models and the orientation reflex«, i: Brazier, M. A. B. (Ed): The central nervous system and behaviour, New York, Josiah Macy Jr. Foundation.
- Sokolov, E. N. 1963: Perception and the conditioned reflex, Oxford, Pergamon Press.
- Solomon, R. L. 1977: »An opponent process theory of motivation. The affective dynamics of drug addiction«, i: Maser, J. D. og Seligman, M. E. P. (Eds): Psychopathology: Experimental models, San Francisco, E. H. Freeman and Co.
- Spielberger, Ch. D. 1966: »The effects of anxiety on complex learning and academic achievement«, i: Spielberger, Ch. D. (Ed): Anxiety and behavior, New York, Academic Press.
- Szymanski, J. S. 1929: Zur Denkpsychologie. Die Begriffsgefühle und das Evidenzerlebnis. Das Denken durch Bilder, Wien/Leipzig. Moritz Perles Verlag.
- Szymanski, J. S. 1930: Psychologie vom Standpunkt der Abhängigkeit des Erkennens von den Le-

bensbedürfnissen, Leipzig, Johann Ambrosius Barth Verlag.
Volkelt, J. 1922: Die Gefühlsgewissheit. Eine Erkenntnistheoretische Untersuchung, München, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung.

Ole Dreier

Den kritiske psykologis nuværende stade

En vurdering af begrænsninger og muligheder for videreudvikling

Denne bog er meget stofmættet og fyldt med problemstillinger, som det kunne være væsentligt og frugtbart at belyse og diskutere nærmere. Men at dække hele problemspektret i et diskussionsbidrag er uoverkommeligt, og det så meget des mere som en diskussion af bogens stof naturligvis måtte inddrage dets baggrund i det øvrige publicerede stof fra den kritiske psykologi, der strækker sig over usædvanligt brede genstandsområder i et forsøg på at etablere en samlet psykologisk konception. Samtidig er mange af de problemstillinger, den behandler, grundspørgsmål i psykologien. Derfor vil det være utilstrækkeligt og kunne få uheldige konsekvenser for udbygningen af en psykologi, hvis man tager for let på dem, blot vælger sig et synspunkt eller lignende. Den kritiske psykologis egen udvikling af en omfattende konception er da også foregået i en arbejdsdelt Kooperation, som har kunnet etableres under særlige historiske og lokale betingelser på Psykologisk Institut i Berlin.

Det er spørgsmålet, om ikke en tilstrækkeligt dybtgående stillingtagen også ville kræve etableringen af en egentlig arbejdsdelt Kooperation, og om opgaven ikke let bliver for krævende og uoverkommelig for

enkeltstående kritikere. De færreste psykologer har en tilstrækkeligt bred kompetance, og samtidig står de fleste uden nogen kooperationssammenhæng. Hvordan reageres der under disse betingelser på denne nye retning i psykologiens modeprægede udvikling? Når en stillingtagen stiller så omfattende og store krav, reageres der da enten med blind tilslutning eller med total afvisning ud fra en blot delvis eller fordomsfuld forståelse af den kritiske psykologi? I anledning af Gadennes (1978) kritik beklager Holzkamp (1978a, s. 82) sig fx. over en symptomatisk mere general holdning fra den traditionelle psykologi: »Man råder over en formodet forudgående viden (for ikke at sige fordom) om vore grundopfattelser og metoder og tror derfor, at man straks kan lægge vore fejl på bordet uden at behøve at se nøjere efter«. Omvendt vil man også kunne frygte, at netop en omfattende og samlet konception bliver immuniseret mod kritik, eller at kritikens muligheder i hvert fald svækkes uheldigt under de skildrede betingelser (jvf. i øvrigt Dreier 1978 for en analyse af måder at forholde sig til »retninger, moder og idoler i psykologien« på).

I en situation, hvor psykologien er præget af faglig splittelse, og hvor vi støder på kritik af snart det ene og snart det andet træk ved dens teorier, begreber, metoder og anvendelse, kan det dog ikke alene virke tillokkende og vederkvægende at blive præsenteret for en samlet konception. Det er også overordentlig nødvendigt at søge en afklaring af de grundlæggende spørgsmål og at begrunde og eksplicere de grundlæggende kriterier for teoridannelse og fagets udvikling. Disse grundspørgsmål forsømmes ellers overvejende i psykologien, og det er netop dem, den kritiske psykologi specifikt satser på at yde et bidrag til at afklare og bringe under bevidst kontrol. Ligesom Leontjew (se Dreier 1974, Leontjew 1977a, b), der er dens mest direkte fagpsykologiske inspiration, søger

den først og fremmest en afklaring af psykologiens mest grundlæggende teoretiske og metodiske bestemmelser. Der er derfor i eminent grad tale om en almen psykologi, omend i en særlig betydning af begrebet »almen«, præget af marxistisk erkendelses- og videnskabsteori (herom senere; om det almenes status i psykologisk teoridannelse se i øvrigt udover bidragene og henvisningerne i denne bog Asplund, Dreier, Mørch 1975, Dreier 1977, Jaeger og Staeuble 1978 og Schurig 1976).

De kritiske psykologers måde at forholde sig til den nuværende tilstand i psykologien på: deres forsøg på at bringe psykologiens erkendelsesudvidelse under bevidst kontrol ved kriterier for teoridannelsen, der er afledt historisk-empirisk ud fra genstandens egen historie, ligner i mange henseender deres egen almene teoretisk-psykologiske opfattelse af menneskets måde at forholde sig til sine livsbetingelser på: Mennesket/psykologen griber aktivt-ændrende og fremadrettet ind i den bestående tilstand ud fra klare og sammenhængende mål. Planlagte og kooperativt udførte indgreb fører til en bevidst skabelse af forbedrede fælles betingelser. Denne lighed understreger det processuelle, principielt uafsluttede udviklingsperspektiv i også de kritiske psykologers eget teoretiske arbejde. Trods deres undertiden noget prætentiose omtale af deres egne hidtidige resultater som deres »udførlige afledninger«, deres »ophævelse af teori x's relative erkendelsesværdi«, etc., er det klart, at de ikke opfatter deres resultater som afsluttede og endegyldige, men som relative fremskridt i forhold til og afhængigt af den nuværende vidensstand. Det gælder også selve de nuværende grundlæggende relevanskriterier, der ligeledes opfattes som empirisk begrundede og dermed empirisk korrigerbare almenførelser. I disse relevanskriterier insisterer den kritiske psykologi på de funktionelt basale dimensioner ved menneskers liv og udvikling i sam-

fundet som grunddimensioner for psykologien. Det har den effekt at bringe en række teoretiske diskussioner og deres proportioner så at sige »ned på jorden igen«, at bryde med deres spekulative abstraktion og tydeliggøre deres livspraktiske placering, funktion og grundlag. Det almene funktionelle perspektiv rummer dog samtidig en fare for argumentative forenklinger og kortslutninger (jvf. Dreier 1974), som den videre udvikling af de grundlæggende kriterier må tage bevidst højde for. Selvom det selvfølgelig må fastholdes, at først almengørelsen muliggør et egentligt reflekteret teoretisk greb om den konkrete mangfoldighed af fænomener, og at den særlig i psykologiens nuværende grundlagssvage tilstand kan medføre vigtige erkendelsesfremstød, må dog også faren for en »overalmengørelse« af forskellige specifikke og mere tilfældige fænomener bearbejdes metodisk bevidst. Vort diskussionsbidrag skal kredse omkring sådanne grundlæggende teoretisk-metodiske problemer og deres konsekvenser for en konkretisering og videreudvikling af en kritisk psykologi.

De grundlæggende metodisk-teoretiske problemer ved den kritiske psykologi er vel at mærke problemer for en omfattende historisk psykologikonception. I forhold til den traditionelle, ahistoriske, abstrakte funktionspsykologi og i forhold til de kritiske ansatser, hvis grundlag holder sig udelukkende indenfor kapitalismen, er der med andre ord tale om problemer på et højere niveau m.h.t. realiseringen af en på en marxistisk videnskabsopfattelse byggende psykologi. Den kritiske psykologis mere omfattende og integrerede program indebærer, at dens områder og opgaver bliver overordentligt omfattende, ligesom den undertiden må bevæge sig ad veje, hvor der på nuværende tidspunkt i høj grad mangler materiale til at bestemme udviklingslogikken for den menneskelige virksomhed og dens subjektive komponents forskellige aspekter (jvf. fx. Automation und Qualifikation

1978, s. 45). En sådan opgave ville være fuldstændig udtømmelig, hvis der var tale om en blot historisk eksemplificerende og illustrerende bestræbelse, for antallet af »historiske eksempler« er jo uden ende. Man må altså ikke overse den logiske komponent i den generelle marxistiske historisk-logiske fremgangsmåde (jvf. Haug, W. F. 1976 og Holzkamp 1974), hvis formål er at gribe de nødvendige og væsentlige betingelser og drivkræfter for udviklingen og at skrælle de empirisk tilfældige betingelser og variationer fra. – Vi må altså huske på, at den traditionelle psykologi og store dele af den kritiske overhovedet ikke har stillet spørgsmålet om de forskellige specificitetsniveauer og om kriterierne og begrundelserne for de indbyrdes forbindelser mellem dem. Derfor kan de overhovedet ikke have de problemer, som den kritiske psykologi søger at afklare m.h.t. niveaurelationerne. Deres manglende evne til at skelne og forbinde niveauerne reflekteret svækker også deres kritiske potentiale og bidrag til den videre udvikling. Det samme gælder i overvejende grad for den psykologi, der bygger på en socialistisk »verdensanskuelse« (se fx. Haug, F. 1977 kap. 5, Holzkamp-Osterkamp 1976, kap. 4.4, Schurig 1976). Selv den kulturhistoriske skole i den sovjetiske psykologi, der som nævnt m.h.t. fremgangsmåden er den kritiske psykologis mest direkte fagpsykologiske inspiration, overskrider ikke klart en blot historiseret almen psykologi (se Dreier 1974), idet den ikke klart skelner mellem almene bestemmelser og formationsspecifikke bestemmelser for fx. socialismen og dermed svækkes i sin konkrete opbyggende og kritiske analysekraft.

Som fremhævet af Holzkamp i den første artikel i dette bind er et givet fænomens aktuelle empirisk konstaterede eksistens og udbredelse (heller) ikke tilstrækkeligt til at bestemme dets væsentlighed og erkendelsesmæssige/teoretiske status (den empiricistiske »løsning«). Det må gøres ud fra en overordnet

historisk udviklingsdimension. Empirisk kan vi her og nu ikke blot konstatere, at modstridende teoretiske opfattelser alle kan påberåbe sig empirisk støtte, men også, at der reelt eksisterer forhold her og nu, som strider mod hinanden, at den nuværende virkelighed altså i sig selv er modsigelsesfyldt, at der fx. samtidig kan registreres (tendenser til) re- og dequalificering af menneskeligt arbejde, at der findes mere og mindre udviklet arbejde, dvs. udviklingsmæssigt uensartet og »usamtidigt« arbejde i samme historiske situation (jvf. Automation und Qualifikation 1978 og 1978a samt Haug, F. 1978a), etc. En reelt eksisterende modstrid skal imidlertid ikke blot blindt indoptages i teorien, men begribes i sin opståen, videreudvikling og evt. mulige ophævelse. For empiriske afklaringer af teoretiske spørgsmål og for empiriske studier af aktuelle forhold er det altså nødvendigt med omfattende historisk-empirisk begrundede kategorier og antagelser om udviklingstendenser, som fx. at maskiner i produktionen tendentielt overtager udskilte, rutinerede, repetitive delfunktioner, og at empirisk konstaterede, dequalificerede »jobs« i den eksisterende arbejdsdeling må betragtes som midlertidige »restfunktioner« (bl.a.) grundet en hidtil mangelfuld automatisering af disse funktioner (ibid). Først de historisk etablerede teoretiske niveaudistinktioner gør det altså muligt at skelne mellem forskellige empirisk konstaterede udviklingsniveauer her og nu, ligesom de fx. først gør det muligt at skelne mellem det almene moment »kooperation« ved menneskeligt arbejde og det formationsspecifikke moment »konkurrence«/»modsatte interesser« samt at bestemme det historisk sig forandrende modsigelsesfyldte forhold mellem disse to momenter, der fx. giver sig udslag i den formationsspecifikke begrænsning af den »fælles sag« og de mellemmenneskelige relationers deraf følgende cirkulære grundløshed og personliggørelse.

At analysere vor nuværende, empirisk konstater-

bare samfundsmæssige virkelighed i dens mangfoldighed ud fra dens enkelte væsentlige aspekter, som bestemmes ud fra deres opståen og udviklingstendenser, samt at bestemme den samfundsmæssige totalitet og dens udvikling ud fra vekselvirkningen mellem disse aspekter og de heraf resulterende udviklingstendenser, er relativt alment anerkendt som metodisk princip for marxistisk udforskning af samfundet. Af en del af den kritik, der hidtil er blevet rettet imod den kritiske psykologi, fremgår det imidlertid, at man ikke vil anerkende en lignende metodisk fremgangsmåde for studiet af psykologiens genstand, selv om individet og dets udvikling dog i væsentlige henseender betragtes som betinget af de samfundsmæssige forhold og deres udvikling. Den generelle fremgangsmåde skal altså ikke udstrækkes og specificeres til psykologiens fremgangsmåde og kategorier. Ofte begrundes denne metodisk-teoretiske forskel overhovedet ikke, eller også sættes den kritiske psykologi under mistanke for ideologisering (især naturalisering) og subjektivisme (et udtryk for sin skabers særlige personlige egenskaber) – selvom samme generelle fremgangsmåde inden for samfundsteorien dog ellers netop betragtes som en nødvendig forudsætning for at overskride ideologisering og subjektivisme, og man derfor snarere måtte nære mistanke om, at afkaldet på en grundlæggende historisk fremgangsmåde i psykologien gør den modtagelig for subjektivering og ideologisering (jvf. også Schurig 1976, s. 299ff.). En række af de kritikpunkter, der fremføres mod den kritiske psykologi, ville i virkeligheden frakende enhver historisk videnskab dens erkendelsesværdi og dermed gøre en række eksisterende enkeltvidenskaber værdiløse og illegitime. I videnskaber som fx. historie, antropologi, arkæologi, samt i mere praktiske områder som fx. kriminalistik er man således overvejende eller udelukkende henvist til, ud fra eksisterende produkter og midler at rekonstruere de

begivenhedsforløb, der førte hertil. Man detailanalyserer så brud og forhold, der tilsyneladende ikke stemmer overens i det foreliggende materiale, ligesom man undertiden spekulativt må overskride dette materiale for at skabe en sammenhæng, der kan forklare det foreliggende resultat, men som dog ikke yder nogen garanti for, at begivenhederne faktisk forløb præcis sådan, men kun for, at det kunne være foregået sådan, at man altså har fat på væsentlige og tilstrækkelige betingelser herfor (jvf. Automation und Qualifikation 1978, s. 139). Sammenligningen med kriminalistikken viser os dog også en vanskelighed ved metoden, som er af særlig betydning for studiet af psykiske fænomener, og som vi senere skal vende tilbage til nogle følger af. Mangen et »objekt« for en kriminalistisk rekonstruktion har gjort indsigelse mod den tilbagesluttende betingelsesmæssige forenkling og tilbageskrevne bevidsthedsmæssige klarhed, som tillægges ham. Udover faren for en forenkling af de objektive betingelsesstrukturer indebærer fremgangsmåden altså særlige vanskeligheder ved bestemmelsen af det, der ikke sætter sig direkte, men kun indirekte spor: det psykiske funktionsplan. En manglende klar bevidsthed om et bestemt forhold kan dog omvendt heller ikke tages som et egentligt bevis for, at det ikke har været medvirkende, hvilket fx. den kliniske psykologi er fyldt med eksempler på.

Den kritiske psykologis generelle modargument mod, at metodens vanskeligheder skulle være uovervindelige, er, at den er empirisk. Indholdsmæssige problemer og spekulative rester må gradvis overvindes ved yderligere empirisk udforskning ad forskellige kanaler. Schurig (1976) betoner således m.h.t. udforskningen af dyr-menneske overgangsfeltet mulighederne for at nærme sig feltet fra forskellige vinkler med forskellige arter af empirisk materiale, som kan sammenholdes, ligesom vekselvirkningen mellem dannelsen af almene begreber og empiri kan fun-

gere som ledetråd for brobygningen over eksisterende huller. Hertil kommer inddragelsen af konstaterede almene tendenser for den fylogenetiske udviklingsproces, de etablerede relevanskriterier samt principper såsom, at mennesker, for at deres opståen og overlevelsesmæssige overlegenhed ikke blot må tilskrives tilfældigheder, men kan forstås ud fra livspraktiske nødvendigheder, mindst må have samme funktionspotenser som deres fylogenetiske forgængere. – Det må dog også erindres, at forholdet mellem aktuel empiri og empirisk-historisk rekonstruktion generelt (altså også i samfundsteorien) ikke er tilstrækkeligt afklaret i marxistisk videnskab, men samtidig, at i forhold til en ahistorisk, vilkårligt konstruerende psykologi »er bevidstheden om en 'objektiv mangel' udtryk for en udviklet videnskabelig problembevidsthed, som stiller spørgsmålet om bevidsthedens opståen« (ibid. s. 165). Vi skal derfor nu vende os mod nogle af de kritiske psykologers hidtidige revisioner og videreudviklinger af deres omfattende historiske tilgang.

Den tidligste version hos Holzkamp (1973) ligger tæt op ad inspirationskilden Leontjew (1977a), dog med den forskel, at tredje trin: det formationsspecifikke niveau om, i den kritiske psykologis tilfælde, det borgerlige samfund, er tydeligere markeret end hos Leontjew (som nævnt ovenfor). Der er altså 1) et naturhistorisk trin for studiet af menneskets forformer, 2) et alment-menneskeligt trin tæt knyttet til studiet af en ursamfundsmæssig produktionsmåde og til studiet af overgangsfeltet, samt 3) et formations-specifikt niveau for studiet af mennesket i det borgerlige samfund. Herimod indvender Holzkamp-Osterkamp (1975, afsnit 1.4 og 3.1 samt s. 302-304), at de almene, specifikt menneskelige kvaliteter ikke kan bestemmes ud fra ursamfundet alene, idet man så rent logisk sammenholder en almen bestemmelse af dyrisk funktionsmåde med en ikke ligeså almen be-

stemmelse af menneskelig funktionsmåde, men med en mere specifik bestemmelse ud fra en særlig produktionsmåde: ursamfundet. Når niveau to skal fremanalysere almene bestemmelser ved menneskers samfundsmæssigt-historiske liv, må det som grundlag have hele den samfundsmæssigt-historiske udvikling frem til i dag, for herudfra at bestemme de almene træk ved det samfundsmæssige menneskes og dets enkelte funktionsaspekters udvikling som almene funktions- og udviklingspotentialer. Niveau to's grundlag bliver altså et uhyre omfattende empirisk materiale, der for så vidt svarer til den historiske materialismes generelle forsøg på at bestemme udviklingslove for selve den samfundsmæssigt-historiske proces i form af udviklingen af forskellige produktionsmåder, stigende samfundsmæssiggørelse af produktionen og de enkelte individers livsgrundlag, etc. Denne overensstemmelse er ingen tilfældighed, men udspringer af opfattelsen af psykologien som en særlig subjektvidenskab inden for rammerne af den almene, dvs. marxismen. Holzkamp-Osterkamp efterlyser da også yderligere materiale om de samfundsmæssige produktionsmåders historiske udviklingslovmæssigheder (1975. s. 267). Placeringen af psykologien inden for den historiske materialismes generelle ramme indebærer nemlig, at den ikke vil kunne udvikle sig langt udover den sidstes til enhver tid aktuelle stade, men i sine fremskridt er afhængig af rammeteorien udvikling. Man kan nære betænkeligheder ved, at et så overordnet og omfattende niveau skal danne grundlag for bestemmelsen af almene træk ved mennesket, der har stor betydning for alle enkelte psykologiske analyser og for opfattelsen af specifikke og konkrete psykologiske fænomener i enkelte historiske situationer. Dog må man omvendt erindre sig, at ingen psykologisk analyse kan foretages uden im- eller eksplicitte almene antagelser, der

her søges udforsket og reflekteret bevidst i en overordnet historisk tilnærmelse.

I forhold til niveau to er niveau tre da ifølge Holzkamp-Osterkamp en begrænsning af synsfeltet til menneskers funktionsmåde i en bestemt samfundssituation som en specificering af den almene samfundsmæssighed.

I realiteten indebærer Holzkamp-Osterkamps opfattelse også en relativ nedblænding af studiet af overgangsfeltet. For hendes egne analysers vedkommende er den betinget af det særlige aspekt ved psykologiens genstand, hun studerer, nemlig motivation, der jo kun sætter sig indirekte spor i empiriske overleveringer fra overgangsfeltet og tvinger hende til at studere det ved at drage sammenligninger mellem nulevende dyreformer og primitive samfund. Denne begrænsning anfører hun selv som en metodisk svaghed, men trods hendes bevidsthed herom, har den formodentlig haft uheldige konsekvenser for hendes indholdsmæssige bestemmelser (herom senere). Som argument mod for stor vægt på overgangsfeltet anfører hun, at man må skelne mellem studiet af menneskets opståen i overgangsfeltet og studiet af menneskelig udviklingsevne mere generelt, der må opfattes ud fra et bredere samfundsmæssigt-historisk grundlag. Overgangsfeltet, og for den sags skyld også ursamfundet, repræsenterer desuden ikke en fuldt udviklet samfundsmæssig livsmåde. Man måtte da om overgangsfeltet præcisere, at det giver viden om de biologiske muligheder for samfundsmæssiggørelse, men ikke om selve samfundsmæssiggørelsens indre sammenhæng og udviklingslove. Omvendt indebærer overgangsfeltet den fordel, at man kan studere naturlighed og samfundsmæssighed i indre sammenhæng og bevægelse i den direkte opståen. Det kvalitative omslag fra dyr til menneske kan studeres empirisk som en række enkelte udviklingsmæs-

sige årsags-virknings kæder, hvilket muliggør en bestemmelse af den indre sammenhæng og vekselvirkning mellem forskellige funktionsaspekter i den menneskelige natur. Afbalanceringen og forbindelserne mellem studiet af overgangsfeltet (på baggrund af fylogenesen i bredere forstand) og af den samfundsmæssigt-historiske udvikling er dermed afgørende for forbindelserne mellem bestemmelsen af menneskets natur og af menneskets væsen (som »ensemblet af de samfundsmæssige forhold«). - Der hersker på dette område visse indbyrdes forskelle mellem de enkelte kritiske psykologers opfattelser og faktiske arbejdsmåder, ligesom der ikke kan siges at eksistere en alment udbredt problembevidsthed eller fuldstændig afklaring om disse spørgsmål. Løsningen på disse problemer må søges i en mere præcis overordnet teori om den historiske udvikling fra dyrs fylogese over overgangsfeltet til den videre samfundsmæssigt-historiske udvikling, forstået som en sammenhængende realhistorisk udviklingsproces, hvorudfra de enkelte fasers metodiske betydning kan præciseres yderligere.

Under alle omstændigheder må det fastholdes, at ligesom den historiske materialisme generelt forsøger at etablere almene grundbegreber, der kan gøre den reelt forløbende samfundsmæssigt-historiske udvikling begribelig, således vil den kritiske psykologi med sine almene begreber specifikt forsøge at etablere kategorier om det almene grundlag for al menneskelig udvikling på det psykologiske plan. Kategorierne omhandler ikke statiske egenskaber hos det enkelte menneske. Tværtimod søger man at etablere og styrke en tænkning i udviklingsbaner: kategorierne skal gøre menneskers udvikling naturhistorisk, samfundshistorisk og individualhistorisk begribelig. Her indtager begrebet udviklingsnødvendighed en central plads (se Holzkamp 1974, Holzkamp-Osterkamp

1975 og 1976, W. F. Haug 1976). De stedfundne og fremtidige udviklingsprocesser kan jo ikke betragtes som rene tilfældigheder, men må netop analyseres ud fra, hvad der nødvendiggjorde dem, og hvad der var nødvendigt for at realisere dem. Man forsøger da at rekonstruere de udviklingsnødvendige betingelser i sammenhængen mellem organisme og omverden eller menneske og verden.

Det er klart, at betingelserne for at opretholde og udvikle liv ikke er ens for alle former for liv, men specifikke for mennesker i forhold til (forskellige) dyreformer og specifikke i forskellige samfundsformationer, for forskellige placeringer heri, etc. Funktionsmåden ved indfrielsen af nødvendighederne er også forskellige for mennesker i forhold til dyr, etc. Alment-menneskeligt er det en grundlæggende nødvendighed for, at mennesker kan opretholde og udvikle livet, at de griber bevidst ændrende ind i deres objektive livsbetingelser i arbejde m.m. Og denne indgriben er med nødvendighed foregribende (jvf. begrebet produktive behov som et særligt udtryk for den almene udviklingsevne). En specifikt menneskelig subjektiv nødtørft består altså ikke blot i at være under pres fra et aktuelt utilfredsstillet, sanseligt og vitalt behov, men i at have mangelfuld kontrol over de samfundsmæssige livsbetingelser og dermed over midlerne til at tilfredsstille også sine egne individuelle behov og sikre sit eget individuelle liv og udvikling. dvs. at være afmægtig, udleveret til omstændighedernes vilkårlighed, etc. Man må altså spørge: Ved at vende hvilke betingelser er livet opretholdt, udviklingen foregået, kommende nødssituationer bevidst foregrebet? Produktiv motivation som specifikt menneskelig *nød-vending* forudsætter, at den aktuelle situation erkendes som utilstrækkelig, som præget af afmagt og afhængighed overfor de relevante livsbetingelser, at der erkendes en retning hvori og midler

hvormed (kontrollen over) denne situation kan forbedres, og at individet herudfra bliver parat til, dvs. motiveret til at vende denne nød.

Livsopretholdelsens og udviklingens tyngdepunkt og medium er hos mennesker forskudt ud i den genstandsmæssigt-samfundsmæssige virkelighed, som nødvendiggør og muliggør bestemte udviklingsprocesser, og som mennesker kan forholde sig bevidst planlæggende og foregribende til i deres indgribende forbedring og sikring af livsgrundlaget og -mulighederne. Denne vekselvirkning mellem objektive livsbetingelser og subjektivt-aktive, nød-vendende indgreb giver også selve livs- og udviklingsnødvendighederne en historisk udviklingsdimension. De nuværende livsnødvendigheder må for de dele af livsbetingelserne, der er blevet samfundsmæssiggjort af foregående generationer, betragtes som deres udviklingsnødvendigheder, som de har realiseret. Ligeledes må de nuværende udviklingsnødvendigheder ansues ud fra foregående generationers muliggørelse af dem. Hvad der er nødvendigt for at realisere næste skridt i en overordnet udviklingsproces, må være blevet gjort muligt af den foregående udvikling. Den nuværende udviklingsnødvendighed er mao. en »opgave«, dvs. »opgivet«, os af det forudgående samfundsmæssige livs resultater. Til den udviklingsnødvendige opgaves realisering hører derfor også bestemte, på hele denne baggrund akkumulerede og tilegnede nødvendige subjektive evner. Således analyserer fx. projekt »automation og kvalifikation« (1975, 1978, 1978a, 1979) det menneskelige arbejdes historiske udvikling. Der fokuseres på sammenhængen mellem denne basale menneskelige virksomheds historiske udvikling og personlighedens ved at analysere arbejdets historiske udvikling m.h.t. dets nødvendiggørelse og muliggørelse af udviklingen af den arbejdendes personlighed. I et andet arbejde forfølges dernæst aktuelle produktionsmæssige udviklings-

tendensers indvirkninger på udviklingen af ændrede opdragelsesformer i førskole og skole (Haug, F. 1977).

Livs- og udviklingsnødvendigheder må naturligvis altid bestemmes ud fra deres indgåen i den historisk forståede aktuelle livssammenhæng med dens forskellige og uensartet udviklede aspekter og modsatrettede kræfter. Her må en livspraktisk utilstrækkelighed med nødvendighed drive en udvikling frem ud fra erkendelsen af den nuværende situations utilstrækkelighed og mulighederne for at overvinde den (jvf. ovenfor om produktive behov og i øvrigt Holzkamp 1974 og Haug, W. F. 1976 for tilsvarende analyser fra den politiske økonomis område). Modsigelser i situationen mellem utilstrækkelighed og mulighed er drivkraft for udviklingen (for et forsøg på at anvende sådanne principper i en case-analyse, se Dreier 1977). I enhver historisk situation findes sider og kræfter, der kan drive udviklingen af menneskers livsgrundlag og -muligheder videre frem, dvs. progressive sider og tendenser, samt sider og kræfter der står for en udviklingsmæssig stagnation eller regression. Forholdet mellem disse sider og kræfter er igen i historisk bevægelse mht. deres indbyrdes forbindelser og styrkeforhold. Det gælder derfor om, dels at kunne erkende de progressive tendenser og muligheder, fx. hvilke betingelser der kan fremme en erkendelsesudvidelse, og de regressive/stagnative, dvs. de som fx. bevarer et givet erkendelsesniveau eller virker for en erkendelsesmæssig forfejling af virkeligheden. En ensidig betoning af stagnativt-regressivt begrænsende sider og tendenser indebærer en svigten af de progressive muligheder, ligesom en isoleret pukken på de progressive kræfter og muligheder er utopisk, hvis den ikke er funderet i en erkendelse af situationens sammenhæng og styrkeforhold på kortere og længere sigt. Det gælder derfor om, ud fra en historisk fundering, empirisk (jvf. fx. Haug, F. 1978a) at registrere

de progressive tendenser og deres styrke i den nuværende sammenhæng for herudfra at angive realisable udviklingsmål. Man skal altså finde betingelserne for, at forholdene kan udvikle sig, dvs. de udviklingsnødvendige betingelser, for at muliggøre bevidste indgreb i betingelsesstrukturerne. Herved muliggøres dannelsen af mål, dvs. en samlet retning for handlingerne og et bevidst greb om fremtiden. Disse opgaver og mål forandrer sig som nævnt historisk med de udviklingsnødvendige betingelsers forandring, hvilket også gælder for den psykologiske videnskabs opgaver og mål i dens støtte af almene personlige udviklingsmuligheder (jvf. F. Haugs artikel om arbejdspsykologien i dette bind og 1978b).

Disse begreber om livs- og udviklingsnødvendighed og -vending forekommer væsentlige og frugtbare, fordi de klart distancerer den kritiske psykologi fra en mekanisk opfattelse og fra en i snævrere forstand funktionalistisk opfattelse til en betoning af den specifikt menneskelige form for »funktionalitet«: betoningen af den menneskelige praksis', dvs. af den bevidste handlings nøglerolle som betingelse for, at det mulige (dvs. det historisk muliggjorte) i det livs- og udviklingsnødvendige tages (optimalt) op og realiseres. Der er altså ikke tale om en generel funktionel »automatik«, men en betoning af, at udviklingsmuligheder bevidst kan realiseres, gribes og udnyttes, men at de også omvendt »blindt« kan forfejles eller forblive uudnyttede i en affinden sig med den nuværende tilstands utilstrækkeligheder, hvilket har baggrund i, at deres realisering begrænses af modsatrettede kræfter. Herudfra skal man forstå projekt »automation og kvalifikations« (1978, s. 17ff.) kritik af den oprindelige metodiske tretrins model, idet de alment-menneskelige bestemmelser på niveau to fastlægger udviklingsmuligheder, der jo ikke nødvendigvis realiseres automatisk eller optimalt. Der må altså foretages en udvidelse af studiet af realiseringen af

mulighederne, dvs. en historisk-empirisk analyse og konkretisering af fx. det menneskelige arbejdes faktiske samfundsmæssigt-historiske udvikling med vægt på vekselvirkningen mellem udviklingsfremmende og -hæmmende tendenser. Hertil kommer spørgsmålet om udnyttelsen af objektive muligheder og nødvendigheder for udvikling, dvs. hvorledes de omsættes i subjektive nødvendigheder (jvf. Holzkamp-Osterkamp 1976, især s. 56-57). Den almene ramme for forståelsen af denne overtagelse kaldes her »problemet om den specifikt menneskelige motivations væsen«, idet en motiveret overtagelse af de objektive udviklingsnødvendigheder er ensbetydende med en produktivt motiveret måde at forholde sig på, mens en ikke-overtagelse enten kan indebære en forsømmelse af de givne udviklingsmuligheder eller en påtvunget handlen i fremmede interessers tjeneste (distinktionen motivation/tvang). – Den historiske vekselvirkning mellem nødvendighed og mulighed, realisering og begrænsning på såvel det objektive som det subjektive plan er et psykologisk kerne-spørgsmål, der begrebsligt må afklares og videreudvikles yderligere samt afprøves og konkretiseres i historiske analyser. Vi skal hen igennem den fortsatte diskussion komme ind på forskellige aspekter af denne grundlæggende problematik. Der rejser sig her et spørgsmål om, hvorledes der i den kritiske psykologi arbejdes med dobbeltheden mellem mulighed og begrænsning, som vi nu skal vende os imod - først ved en uddybning af begrebet potentiale.

Som nævnt er grundbegreberne udviklingsbegreber. De fastlægger ikke statiske egenskaber, der i sig selv er lukkede, færdige, uforanderlige, men potentialer for udvikling. De gør det altså begribeligt, at en udvikling er mulig og bestemmer denne udviklings særlige logik. De alment-menneskelige egenskaber opfattes som kræfter der, på en nærmere bestemt måde, kan skabe udvikling og udvikle sig, dvs. modi-

ficere(s). Denne opfattelse af alment-menneskelige egenskaber har ovenikøbet sin egen historiske begrundelse: de opfattes som fylogenetisk udviklede potenser. Nok er fylogenese udtryk for en stigende specificering af organismernes funktionspotentialer, så at de kan reagere på nye og stadigt mere differentierede betingelser og måder, men samtidig er den udtryk for en bevægelse fra funktionsmæssigt fastlagte »specialister«, dvs. primitive organismeformer, som kun kan reagere på et begrænset sæt af på forhånd fastlagte, specifikke omverdensbetingelser, til mere udviklede organismeformer, som kan reagere på et stadig mere alment udsnit af de objektive betingelser, og som kan modificere sig i forhold til betingelsernes forandring. Mennesker står på denne udviklingsbaggrund som en art med meget almene egenskaber og potentialer og med en udviklingsevne, hvormed det bevidst indgribende kan fastlægge og forbedre sine egne livsbetingelser og dermed bevidst øve indflydelse på sin egen udviklings muligheder og retning. Denne vekselvirkning mellem modifikation af livsbetingelserne og egen modificerbarhed m.h.b. på sikringen og udviklingen af menneskers liv indebærer samtidig, at de alment-menneskelige potentialer muliggør og indgår i en samfundsmæssigt-historisk udviklingsproces. Det specifikt menneskelige særtræk ved fx. de specifikt menneskelige, produktive behov er, at de kan udvikle sig afhængigt af de nødvendige aktiviteter til sikring af det samfundsmæssige og individuelle liv (jvf. Holzkamp-Osterkamp 1976, s. 26).

Som en illustration af nødvendigheden af teoretisk at medinddrage denne fundamentale menneskelige særegenhed kan vi nævne de senere års socialmedicinske undersøgelser. Her kan man kritisk fremanalysere organismiske belastninger af arbejdskraften. Undersøgelsernes teoretiske og praktiske stand-

punkt er altså *arbejdskraftens* bevarelse, dvs. egentlig et defensivt standpunkt, der ikke har hele det arbejdende menneske og dets personlige udviklingsmuligheder som standpunkt, men netop mennesket som arbejdskraft, dvs. som det er sat af kapitalforholdet og dermed ikke overskridende dette, men tværtimod anlæggende dettes perspektiv på det arbejdende menneske (jvf. Haug, F. 1978b). At mennesket er andet og mere end en »organisme«, og dermed dets specifikt menneskelige udviklingspotentialer falder ud. I modsætning hertil opfatter den kritiske psykologi den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces som de specifikt menneskelige potentialers (tendentielle) realisering, dvs. den proces hvori den menneskelige natur som en mulighed først kan blive til en udfoldet realitet. Udviklingen af de menneskelige egenskaber ligger derfor under for samfundsmæssigt-historiske love, og de optræder altid kun i en bestemt historisk konkretisering og realisering. Realiseringen af de menneskelige potentialer må da samtidig opfattes som en *potentialisering* (dvs. muliggørelse og styrkelse) af menneskers funktions- og livsmuligheder. Deres almene karakter af evne/kraft bliver dermed stadig mere markant, hvilket giver sig udslag i en selvforstærkende tilskyndelse til at ville tage egne tilværelsesbetingelser op til yderligere forbedring - en tilskyndelse der må forstås på baggrund af, at de bliver stadig bedre i stand til at varetage kontrollen over de fælles og individuelle livsbetingelser.

På basis af den almene grundopfattelse af nogle almene potentialer, der kan virkeliggøres op igennem en lang samfundsmæssigt-historisk (og her indenfor en individualhistorisk) proces, må der i enkeltanalyserne hele tiden arbejdes ud fra en vekselvirkning mellem på den ene side nogle biologiske udviklingspotentialer og på den anden side deres konkrete sam-

fundsmæssigt-historiske realisering og begrænsning. Vi skal derfor nu vende os mod forholdet mellem potentiale, realisering og begrænsning.

I den oprindelige metodiske tretrinsopfattelse fremstod mennesket i det borgerlige samfund ret ensidigt som en begrænsning i forhold til den almene bestemmelse af mennesket ud fra overgangsfeltet/ursamfundet og i forhold til den samfundsmæssigt-historiske udviklingsproces' mål. Denne tendens gælder dog ikke alene for Holzkamp (1973), men også for en stor del for Holzkamp-Osterkamp (1975 og 1976). Men en udviklingstænkning og en erkendelse, hvis mål er at kunne bruges til bevidst formidlet støtte af videreudvikling, kan jo ikke slå sig til tåls med at konstatere en diskrepans mellem den nuværende realitet, objektivt og subjektivt i det borgerlige samfund og potentialer/mål. At fokusere på begrænsninger kan naturligvis i visse historiske epoker være mere sandt end i andre, ligesom det kan være mere dækkende for bestemmelsen af nogle individer end andre i samme epoke. Men i de tidligere arbejder gøres det ikke ud fra en metodisk bevidst og detaljeret afvejning af det konkrete og historisk foranderlige forhold mellem objektiv bestemthed og subjektiv bestemmelse, hvilket Holzkamp selv senere (i 1977) fremhæver som et nødvendigt basalt metodisk regulativ. Holzkamp (1973, kap. 7) bestemmer således individets sanselige erkendelse ud fra kapitalforholdet, dvs. som kapitalbestemt, ligesom Holzkamp-Osterkamp overvejende fokuserer på den »historiske bestemthed gennem det borgerlige samfund« (1975, s. 192). Samtidig må man bemærke, at det netop er relativt til de almene bestemmelser af potentialer/mål, at forholdene i det borgerlige samfund hovedsagelig fremtræder som begrænsede (af de formationsspecifikke objektive livsbetingelser). Der er altså tale om en negativ afspejling fra de almene bestemmelser - en negativitet som dog vel at mærke i forskellige grader og former

måtte gælde for alle hidtidige former for menneskers samfundsmæssige liv og ikke kun for det borgerlige. Sammenligningen med mål/potentialer gør dog også først teorien *kritisk* overfor de nuværende forhold, ligesom den udpeger almene langsigtede og overordnede udviklingsmål. Det er altså ikke selve sammenligningen, der er forfejlet, men at forblive i den som en *dikotomi*: blot at foretage bestemmelser af »det optimale« og »det begrænsede, dvs. specifikt borgerlige«. Der findes lignende begrebslige dikotomier mellem produktive og sanseligt-vitale behov, orienterende og begribende erkendelse, organismiske og menneskelige funktionsmåder, etc. Holzkamp-Osterkamps (1975, s. 58) videnskabshistoriske refleksion over etologiens udvikling er tankevækkende i denne forbindelse: Etologien begyndte med begrebsdikotomier, for så senere at udvikle mere differentierede bestemmelser af indre relationer af større kompleksitet under bevarelse af selve grundopfattelsen. Det samme forekommer mig nødvendigt for en udbygning af den kritiske psykologi som en kritisk og samtidig konkret udviklingsstøttende videnskab.

I lys af den netop skildrede dikotomi bliver imidlertid et andet træk, der fx. kommer til syne i Holzkamp-Osterkamps motivations-, emotions- og konflikteori, påfaldende: I modsætning til den skildrede positive vurdering af potentialer/mål, dvs. høj grad af udvikling, og den negative vurdering af deres begrænsning, taler Holzkamp-Osterkamp (fx. 1975, s. 181ff.) om, at udviklingen af omverdensforholdet (her ganske vist hos højere dyreformer) forøger mulighederne for, at det kan gå galt, og tendensen til angst eller almen ængstelighed i omverdensudvekslingen og dermed tendensen til afkald på udviklingsmuligheder, ligesom hun anfører som et alment-menneskeligt kendetegn (fx. 1976, s. 44), at jo højere individuelt udviklingsniveau et individ befinder sig

på, jo større er dets behøven og dermed samtidig dets afhængighed (af kooperativ integration) og truetthed. Dette synes umiddelbart at være i modstrid med den almene opfattelse af udvikling som potentialisering og styrkelse. Vi skal se lidt nærmere på hendes almene konfliktbegreb, for at belyse dette spørgsmål yderligere.

Alment indføres konfliktbegrebet ud fra menneskers samfundsmæssige eksistens, nemlig i forbindelse med individers forsøg på at udvide de samfundsmæssige individualitetsformer, som de opretholder livet på grundlag af og i. I sådanne situationer, hvor de søger at overskride en individualitetsforms bestående grænser, kan der opstå en konflikt. Den bestående situation inden for individualitetsformens grænser karakteriseres da (ibid. s. 278) som »lukket og sikret« i modsætning til det nye, som skal »voves«, og som kan føre til »tab af det allerede nåede«, hvorfor man kan vælge at »slå sig tilfreds« med det bestående. I denne modstilling, der som nævnt alment skulle karakterisere en menneskelig konflikt, skubbes den ligeledes almene opfattelse af menneskelige udviklingsdrivkræfter ud fra eksisterende nød og nød-vending i baggrunden. Det bestående burde ikke blot være »sikkert«, men også utilstrækkeligt og nødtørftigt og dermed egentlig paradoksalt nok usikret, mens det nye heller ikke blot burde være risikabelt, men nødvendigt og dermed egentlig sikrere. Ellers måtte udviklingen være overfløddig og umotiveret, idet der ikke findes nogen modsigelse til at drive den frem. Der kan altså højest være tale om en situations-konstellation i forbindelse med et konkret udviklingsforsøg, hvor nøden ved at blive i det bestående er mindre end nøden ved at gå over i det nye - ellers bliver tankegangen ensidigt konservativ, dvs. udviklingsfornægtende. Der antages i det ovennævnte, at den bestående tilstand for så vidt er i orden, sikker og allerede relativt etableret. Tankegangen kunne derfor

også lede til den opfattelse, at jo højere et etableret niveau af relativ handleevne, dvs. jo mere etableret og udviklet et livsgrundlag, jo svagere udviklingstendenser, dvs. jo mere »konservativ« - en noget anden opfattelse end den tidligere skildrede opfattelse af udvikling som relativ styrkelse og hermed forbunden relativ forøgelse af beredskabet til videreudvikling i og med forøgelsen af mulighederne for at realisere den.

Det hævdes endvidere, at menneskelige konflikter *alment* skærpes af modsætningen mellem en kortsigtet slåen sig tilfreds og en mere langsigtet risikeren af noget mere (ibid. s. 278), ligesom de bygger på »risikoen for, at de mægtige fjerner ens eksistensgrundlag«, altså forudsætter relativ afhængighed af andre og fremmedbestemthed. Ligeledes kan de konfliktprægede udviklingsforsøg udnyttes af andre som blottelser. Disse sidste træk skulle være særligt markante for konflikter i det kapitalistiske samfund, men ikke principielt adskille sig fra det almene konfliktbegreb. Der er altså en underliggende dimension af social splittethed, modsæthed og magtforskel i det almene konfliktbegreb, som fx. kommer til udtryk i, at det (s. 279-80) hævdes, at kapitalister ikke kan have konflikter »i den her skildrede form«, der dog skulle være *alment-menneskelig*. Men også en kapitalist i den anarkiske kapitalistiske produktion har et relativt uafsikret og ukontrolleret eksistensgrundlag. De almene bestemmelser om nød og kontrol over livsbetingelserne er altså trængt i baggrunden, uden at denne forskydning begrundes eksplicit, til fordel for bestemmelser om splittede og magtprægede sociale relationer. Der synes altså at være tale om en tendentiell almengørelse af en specifik, omend nok så betydningsfuld og udbredt konfliktform med en tendentiell ensidiggørelse af kræfterne og modsætningerne bag og i menneskelige konflikter, således at menneskelige konflikter alment skulle pege i retning af stagnation,

hvor det dog kun er den ene af to mulige udgange på en konflikt (forsvar kontra forarbejdning). Det ovennævnte vækker mistanke om, at der i begrebet er indsneget aspekter, som er specifikke for klassesamfund, nemlig spændingen mellem klassekamp og opportunisme, hvor forsøget på videreudvikling møder modstand fra modsatrettede kræfter; ja hvor det foregår under en »opgiven af indlejringen i en fast relationsstruktur«, tilsyneladende relativt isoleret og afmægtigt. De begrebslige uafklaretheder og svingende formuleringer kan også anskueliggøres ved det argument mod stagnation som udgang på konflikter, at på alment-menneskeligt niveau vil en tilstand uophæveligt forblive uafsikret, hvis mennesker blot forbliver i den, idet det gælder for den specifikt menneskelige livsmåde, at livsbetingelserne kun kan kontrolleres og livet sikres gennem aktive indgreb, så at man altså, »hvis man sætter fremskridt og sikkerhed i modsætning til hinanden og mener, at ved at undgå risikoen ved udvikling kan man opnå en sikring af det nuværende stade, allerede har mistet sikkerheden« (ibid., s. 44).

Til den skildrede tendentielle ensidiggørelse og forenkling af konflikters konservative dynamik og problematik følger sig endnu en uafklarethed, nemlig at konflikter kun kan *forarbejdes*, hvis livsbetingelserne ikke er objektivt modsigelsesfyldte, for kun da kan enkelte kognitioner, emotioner og handlemuligheder samles til en sammenhængende handling og måldannelse, der fører ud over den nuværende situation (ibid, s. 284). Skulle man da i det borgerlige samfund, som er alment modsigelsesfyldt kun kunne benytte sig af konflikt*forsvar* og dermed endnu engang kun begrænse sig og sine livsmuligheder, dvs. snarere regrediere end udvikle sig? Hvordan skulle udviklingen ud over det borgerlige samfund da nogensinde kunne finde sted, hvis ikke den drives af de samfundsmæssige forholds egen objektive dynamik

alene? Og er livsbetingelser ikke mere alment at opfatte som modsigelsesfyldte, også i andre samfundsbildninger end det borgerlige?

Det almene konfliktbegreb er udviklet kritisk ud fra psykoanalysen og synes ikke helt at have frigjort sig fra de ensidigheder, som Holzkamp-Osterkamp selv fremhæver ved dennes opfattelse af relationen individ/samfund: et isoleret, afmægtigt behøvende individ stillet over for, dvs. udleveret til en begrænsende og undertrykkende totalsamfundsmæssig sammenhæng eller magtinstanser, hvor forsvar og afkald må betragtes som den »realistiske« reaktionsmåde. Udover individernes indbyrdes isolation forudsætter det en ensidiggørelse af »samfundet« som objektiv *bestemthed*, dvs. en bortseen fra samfundsmæssige subjekters bestemmelsesmuligheder og fra subjekternes egne samfundsmæssige virksomhedspotentialer. Når muligheder og spirer for videreudvikling hos subjektet forsømmes, nærmer man sig det oppefra som et svagt, lidet udviklet, lidet potentielt, dvs. entydigt mangelfuldt individ i forhold til anskuelsesstandpunktet. Vi er hermed tilbage ved den tidligere nævnte dikotomisering mellem mål/potentialer og begrænsede borgerlige individer. Udviklingsmulighederne må da så at sige indføres oppefra og udefra. Det ses også i Holzkamps og Holzkamp-Osterkamps analyse af et terapiforløb (1977), hvor en »ydre« støtte til klienten: alliancen med terapeuten, der naturligvis reelt kan være betydningsfuld, anses for *den* væsentlige drivkraft, og hvor man *begrebsligt* har vanskeligheder ved at forklare udviklingen fra orienterende erkendelse og overvejende sanseligt-vital og organismisk funktionsmåde til begribende erkendelse, produktiv motivation og realisering af menneskelige funktionsmuligheder. De begrænsede individer har stadig i for høj grad rollen som kontraster til og statister i forhold til de fuldt udviklede. De kan dermed uden videre benyttes til at kritisere livsbetingel-

sernes umenneskelighed, men kan man også få liv og udvikling i dem, dvs. benytte de dertil hørende begreber praktisk som vejledning for støtte til og opbygning af en udvikling? De indre forbindelser mellem muligheder og begrænsninger fastholdes ikke i tilstrækkelig grad i de konkrete analyser og i begreberne om lavere udviklingsniveauer med tilhørende funktionsmåder hos mennesker. Ligesom Marx i kritikken af den politiske økonomi analyserer det borgerlige samfund som en modsigelsesfyldt enhed af udviklingsfremmende og hæmmende kræfter i historisk bevægelse, således måtte også mennesket i det borgerlige samfund analyseres i et sådant dobbelt perspektiv. Afklaringen af relationerne mellem de modsatrettede kræfter og påvirkningen af styrkeforholdene mellem dem måtte da være de afgørende opgaver, også teoretisk og begrebsligt. Fx. opfattes orienterende erkendelse som lukket, i sig selv udviklingsløs og ikke som muliggørende højere erkendelse (dvs. begribende erkendelse) eller som en blanding af udviklingsmuligheder og begrænsninger m.h.t. erkendelse. Udviklingen må da netop tilføres udefra eller oppefra og dermed gøres uforståelig i selve sin *psykologisk betingede* fremvækst. Man antager endog, at det højere niveau en gang tidligere i livshistorien har været nået, i det mindste ansatsvis, og at der siden er sket en regression til fx. orienterende erkendelse (ibid., fx. s. 194), hvorefter individet da nu må søge at genvinde en tidligere klarhed - en forklaringsmæssig omvej som viser de problemer m.h.t. begribelse af udviklingsdynamik, der er skjult i de lavere funktionsniveaues begreber, og som med indførelsen af regressionen tydeligvis viser det lavere niveau som en (livshistorisk) negation af det højere. En sådan kan muligvis have fundet sted, men forklaringen er cirkulær som almen forklaring på udvikling, for hvordan nåede man så overhovedet niveauet i første omgang?

Med denne analyse af begreber om konflikt m.m. har vi villet tydeliggøre de uafklarede problemer m.h.t. relationerne mellem realisering og begrænsning, der samtidig har vist sig at være problemer m.h.t. forholdet mellem almene og formationsspecifikke niveauer og dermed ved begribelsen af den psykologiske udviklings samfundsmæssigt-historisk formidlede dynamik og muligheder. Som tidligere fremhævet forsøgte den kritiske psykologi at råde bod på den alment udbredte tendens til at springe de almene begrebsniveauer over og dermed i tænkning såvel som i anvendelse at blive ude af stand til at overskride det borgerlige samfunds egne grænser og specifikke funktionsmåder. Vi har set, at den derfor i sin begyndelsesfase måtte lægge hovedvægten på oparbejdelsen af niveau et og to. Vi må nu spørge, om det ikke omvendt indebærer farer for en reduktionisme med modsat fortegn, nemlig en »overalmengørelse«, dvs. for at miste blikket for det konkretes specificitet og for at naturalisere de nuværende forhold eller ukritisk at ligestille deres særtræk med samfundet? På baggrund af vor hidtidige diskussion må vi stadig fastholde, at det »lodrette« niveauproblem er centralt, men endnu ikke fuldt afklaret (jvf. Dreier 1974). Ja, vi må, mod farer for reduktion og »overalmengørelse« og mod tendenser til ensidig fokusering på begrænsning, fastholde, at tværtimod »består opgaven i overgangen, *udviklingen* fra det ene til det andet«, som W. F. Haug formulerer det, ganske vist i en lidt anden sammenhæng (s. 162 i dette bind).

Således benyttes begrebet regression i forskellige sammenhænge om en tilbagevenden til et primitivere funktionsniveau. Umiddelbart måtte man mene, at dette begrebs plausibilitet netop ligger i en udviklingstænkning om forskellige niveaues udvikling »ovenpå« hinanden og om de lavers underordnede bevarelse i de nyudviklede former, hvilket rummer en mulighed for, at de under bestemte betingelser,

kan virke direkte, og sådan benyttes begrebet da også. Men hvad er kriterierne for, at regression undertiden indtræder, eller netop ikke indtræder? Hvis ikke de er afklarede, risikerer man netop en reducerende »overalmengørelse« af specifikke fænomener. Og for at afklare dem, må man først have afklaret de lodrette forbindelser i funktionshierarkierne, som jo netop hidtil er relativt uafklarede. Fx. hævdes det som nævnt, at under for truende betingelser sker der en regression »fra (i det mindste ansatsvis) begribende erkendelse« til orienterende (Holzkamp og Holzkamp-Osterkamp 1977, s. 194). Men hvis man havde nået dette højere niveau, ville man så ikke snarere være blevet i stand til at forholde sig taktisk vurderende i stedet for at regrediere? Der findes desuden adskillige eksempler på, at mennesker selv under ekstremt hårde betingelser og pres ikke har »regrederet«, selvom netop trusselens styrkegrad skulle være den afgørende faktor. - Udover denne uafklarethed om de faktiske kriterier for regression dukker imidlertid et andet problem op: Begrebet synes stadig mere inadækvat, jo højere udviklingsniveau vi befinder os på, eller skifter i det mindste betydning på højere udviklingsniveauer. Som fremhævert af Holzkamp-Osterkamp (1975, fx. s. 111) bliver forbindelserne mellem funktionselementerne, herunder funktionselementer af forskelligt udviklingsniveau i en organismes samlede funktionsmåde med stigende udviklingsniveau stadig mere plastiske og kan i stadig højere grad kombineres på mange forskellige måder. Denne ændring indtræder allerede hos højere dyreformer og gør det vanskeligt overhovedet at operere med tanker om enkle funktionshierarkier og adskilte funktionselementer. Så at sige endnu værre bliver det dog hos mennesker, hvor menneskets evne til at forholde sig bevidst regulerende til sine egne funktionsmåder, herunder at skifte frem og tilbage mellem dem og bevidst at forsimple højt udviklede funktionsevner

til »automatiserede« forløb m.m. gør det uhyre vanskeligt at afgøre, om der har fundet en regression sted i begrebets oprindelige betydning, eller om der er tale om en bevidst formidlet funktionsregulering, der i så fald ville kunne omreguleres uden videre, eller om en indøvet forenkling af funktionsmåden under særlige betingelser, hvor dette er hensigtsmæssigt, hvilket da snarere måtte betragtes som et eksempel på et højt udviklingsniveau og ikke et tilbagefald. Selv funktionsmåder, der kan »genfindes« på et udviklingsmæssigt tidligere niveau kan være *indøvede* med henblik på deres fordelagtighed i særlige situationer. Også hvis der sker en opgiven af et mere udviklet liv med tilhørende mere udviklet funktionsmåde og et »tilbagefald« til et mere uudviklet, må denne proces bestemmes anderledes og meget mere kompliceret end i »regression« på primitivere organismiske udviklingsniveauer.

Helt barok bliver denne »tilbagefaldstænkning«, når det om mennesker i det borgerlige samfund helt generelt, eller i hvert fald om medlemmerne af dets afhængige klasser, hævdes, at de fungerer på et »overvejende organismisk niveau«. Selvom »organismisk« mange steder sættes i gåseøjne og forsynes med et »i væsentlige henseender« eller lignende, er der dog tale om en *begrebslig* reduktion fra niveau tre til niveau et, dvs. om det paradoksale, at det formationsspecifikke (niveau tre) skulle bestå i en reduktion bagom det alment-menneskelige niveau til det dyriske. Er disse mennesker så blevet til dyr? Kan man ikke skelne dem fra dyr? Er ikke netop det, der ikke er »overvejende«, »i væsentlige henseender« »organismisk« det vigtigste at begribe? Især for en udviklingsstøttende kritisk videnskab? – Hvis vi ser på den kritiske psykologis egen historie kan noget af baggrunden for denne svaghed belyses: Begreber som »organismisk« etc. har dels baggrund i en kritik af traditionelle teories begrænsninger og forfejlinger

af humane funktionsniveauer, dels i en mere deskriptiv kritik af menneskers livsbetingelser, der således bestemmes som »umenneskelige« etc. Den kritiske psykologi gik herefter i gang med at bestemme det specifikt »menneskelige« som kontrast hertil og som langsigtet udviklingsmål. Vi har altså efter min mening her at gøre med en sammenblanding af et »pseudokonkret«-kritisk udgangspunkt for forskning med et »tankekonkret« resultat af denne forskning, der i væsentlige henseender burde være præget af de mellemliggende abstraktionsprocessers udarbejdelse af de forskellige funktionsniveauer og deres forbindelser. – Endnu mere besynderlig virker denne reduktion af voksne borgere til »organismer«, når det om børn hævdes, at når de lærer at bidrage til deres eget og familiens liv ved at bruge en ske eller at tænde og slukke lyset, så viser de en »tidlig form« for produktiv motivation, der jo er et specifikt menneskeligt kendetegn (Holzkamp-Osterkamp 1976, s. 336).

Sådan reduceret til niveauet via formationsspecifikke træk ved de objektive livsbetingelser i det borgerlige samfund, samt tendenser til undertiden alene at bestemme formationsspecifikke fænomener ud fra almene begreber på niveau to, reducerer i virkeligheden den kritiske psykologi til en *kritisk almen psykologi* af særlig art. De almene love og bestemmelser nærmer sig da de tidligere kritisk skildrede opfattelser af det almene som faste, uforanderlige egenskaber, hvor det dog ellers netop er et væsenskenetegn ved den dialektiske opfattelse af det almene at fastholde, at det er bevægeligt og aldrig eksisterer konkret i helt ren form. Omvendt kender vi fra psykologien i øvrigt de modsatte tendenser til ensidig fokusering på formationsspecifikke aspekter, dvs. metodiske og indholdsmæssige ensidigheder med modsat fortegn. Begge disse former for ensidigheder kan så at sige betragtes som udtryk for niveau-problemets centralitet og vanskelighed: Efter hvilke

metoder og med hvilke former for empiri kan en niveaubestemmelse afgøres sikkert? Den kritiske psykologi prøver at afklare dette problem, men har som sagt endnu ikke nået en sådan afklaring. Vi har således nævnt dens tendens til at lade niveau tre bestemme som en *negation* af niveau to, dvs. som begrænset overvejende til niveau et, således at niveau to som *alment-menneskeligt* niveau bortfalder i formationsspecificeringen, der derved får den ejendommelighed ved sig nok objektivt at være specifik (særlige samfundsmæssige betingelser), men subjektivt at være *uspecifik*, dvs. organismisk. Vi har endvidere gjort opmærksom på, at denne særegenhed har baggrund i en uudviklet teoretisk tænkning i begrebslige dikotomier, hvor bestræbelsen på at fremhæve en ny specifikt »menneskelig« kvalitet til forskel fra den eksisterende teoridannelses »organismiske« utilstrækkeligheder får den paradoksale virkning, at mennesker i det borgerlige samfund netop ikke besidder denne kvalitet. De indre sammenhænge mellem niveauerne må altså uddybes og udbygges.

Denne udlægningsmåde medfører, at det *almene*, forstået som det alment-menneskelige, ikke er til stede i det *specifikke*, forstået som det formations-specifikt-menneskelige. Det modsatte ekstrem i udlægningen af specifikke fænomener består i, at deres specificitet kan blive overset, fordi man for »hurtigt« slår sig tilfreds med at genfinde de almene momenter i det særlige fænomen, man undersøger. Vi står her overfor et kompliceret historisk-logisk problem, som der ikke findes nogen generel løsning på i form af et fast skema for niveaurelationerne i alle fænomener. I denne sammenhæng må det fastholdes, at det, man søger at indfange i de almene kategorier, er det virkelige grundlag for al videre udvikling. De almene bestemmelser må altså eksistere i alle »senere« former for liv som netop deres udviklingsgrundlag. Dermed gør de det muligt at orientere spørgsmålene ved ud-

forskningen af et specifikt fænomen. Udover således at tjene som ledetråde for begribelsen af det specifikke, gør de det muligt at opdage almene momenter ved de specifikke fænomener, som ellers ofte overses, evt. fordi de ikke kommer særlig direkte til udtryk. På det formationsspecifikke niveau tre må vi altså selv i de overvejende »begrænsede« fænomener kunne efterspore uudviklede, forkrøblede, fordrejede, anstaviske alment-menneskelige egenskaber og potentialer. Vi kan ikke med rimelighed gå ud fra, at mennesker, udover evt. i ganske ekstreme tilfælde under ganske ekstreme betingelser, kan miste deres specifikt menneskelige potentialitet. Det må tværtimod være en vigtig opgave at efterspore disse udfoldede potentialer, ligesom det må være en vigtig opgave at begribe teknikkerne til deres forkrøbling, fordrejning opfangning etc. som netop forkrøblinger etc., det vil sige som rummende dem forkrøblet, opfanget etc.

I en case-analyse har jeg fx. forsøgt at vise, hvorledes en udvendig relation mellem præstationer og sanseligt-vitale behov som belønning for præstationer, sådan som vi typisk kender den fra adfærdsterapi, er begrænset i sin udviklingsdynamik, men at den ofte skjult rummer en mere vidtrækkende udviklingsdynamik i form af en produktiv udviklingsmotivation, der kan trækkes frem og styrkes, således at udvendighedens begrænsninger i større eller mindre grad kan overvindes (Dreier 1977). Selvom en funktionsmåde i overensstemmelse med adfærdsteoriens logik altså tilsyneladende er en rent »organismisk« funktionsmåde, dvs. ikke skulle rumme et specifikt menneskeligt funktionsniveau, gør den det dog ofte konkret, omend begrænset af netop denne form. Denne særlige udvendiggjorte logik må dernæst netop begribes ud fra sin historiske opståelse, med vægt på de særlige skjulte niveauforbindelser og på mulighederne for at overskride deres begrænsninger. Hermed begribes en given person som udstyret med po-

tentialer og samtidig begrænset, med vægt på denne dobbeltheds særlige logik. Den særlige dynamik og form må fremanalyses, med vægt på at kunne bestemme de fremadgående og de fastholdende sider i deres indbyrdes forbindelser og styrkeforhold. På den måde når man frem til en bestemmelse af nogle særlige blandingsformer med specifikke funktionsmåder og med flere specifikt forbundne funktions- og begrebsniveauer. Selv lavere funktionsniveauer som sanseligt-vitale behov begribes således som indgående i en indvendig relation med den sig udviklende totalitet, hvorved det overhovedet først bliver muligt at begribe, at de via en tilbagevirkning fra den produktivt motiverede udviklings resultater i mere begrænset omfang også kan udvikle deres tilfredsstillesformer og -genstande, dvs. ikke forblive helt identiske, så at heller ikke de sanseligt-vitale behov kan anses for helt igennem faste og uforanderlige egenskaber hos mennesker. – I udviklingen af en sådan metodisk tilgang er den marxistiske samfundsteori stadig den mest direkte inspirationskilde i dens bestemmelse af fx. det borgerlige samfund som en historisk opstået og forgængelig form med lækende og befriende kræfter i et historisk bevægeligt indre modsigelsesforhold. Denne lighed kan som nævnt ikke undre, da loven for enkelte menneskers udvikling i væsentlige henseender må udgøre specificeringer af lovene for samfundets.

At det ovenstående fremgår det, at vi også indenfor de enkelte niveauer, fx. indenfor den formationsspecifikke bestemmelse af mennesker i det borgerlige samfund, støder på niveauproblemer. Disse består dog ikke alene i udarbejdelsen af de specifikke forbindelser mellem niveau et, to og tre for menneskers liv indenfor det borgerlige samfund, men også i problemerne m.h.t. bestemmelsen af det borgerlige samfunds egen indre logik af almene og mere specifikke niveauer. Således er kapitalsiden i visse, især af de

tidligere kritisk-psykologiske analyser, for fremherskende til at kunne tjene som almen bestemmelse af niveau tre, ligesom visse bestemmelser synes at passe bedre på bestemte epoker i det borgerlige samfunds udvikling end på andre. Også for bestemmelserne af niveau tre gælder det altså, at de må foretages ud fra dets historiske opståen og udviklingstendenser, dvs. som en bestemmelse af det borgerlige samfunds egen historiske logik. Hertil kommer, at de hidtil foretagne bestemmelser på niveau tre er for globale, dvs. kun er rammebestemmelser og ikke fuldførte konkretiseringer og specificeringer, hvilket ligeledes må overskrides.

I de hidtidige kritisk-psykologiske publikationer har der endvidere været en tendens til at foretage formationsspecificeringen ved ensidigt at specificere de objektive samfundsmæssige livsbetingelser og dernæst lade de specificerede objektive betingelser »møde« de almene subjektive potentialer, hvorved der fremkommer en særlig psykisk funktionsmåde og struktur. I lys af den tidligere skildrede tendens til at fokusere på begrænsning ved specificeringen giver dette som tendens en niveauforskel og usamtidighed mellem muligheder og begrænsninger, der, da specificeringen foretages på de objektive forhold, er en modstilling af almene subjektive potentialer og specifikke objektive begrænsninger. Vi har tidligere kritiseret tendenserne til, at det borgerlige samfund ensidigt specificeres som begrænsning og ikke som en historisk sig ændrende dobbelthed af begrænsning og muliggørelse. Hertil må nu lægges den tidligere antydede nødvendighed af også at udvide den historiske dimension for studiet af subjektive evner etc., således at også menneskers liv i det borgerlige samfund kan begribes som en historisk udviklet og fortsat foranderlig enhed af subjektivt og objektivt. I forsømmelsen af udbygningen af den historiske dimension i studiet af den subjektive faktor skimtes bl.a.

tendenser til uerkendt at anlægge den individualhistoriske udvikling som forståelsesform for relationen subjektivt-objektivt, idet det enkelte individ jo ontogenetisk hver gang fødes ind i en specifik samfundsmæssigt-historisk situation, udstyret med sine almene potentialer. Men netop løsrivelsen af den ontogenetiske udvikling fra den overordnede menneske-verdens sammenhængs dimensioner og historiske udvikling kritiseres jo som ideologisk af Holzkamp (i dette bind s. 75ff.).

I forbindelse med kritikken af det almene konfliktbegreb fremhævede vi tendensen til at fokusere på de sociale relationers karakter under samtidig neddæmpning af nød, dvs. livsnødvendighed og spørgsmålet om kontrollen over livsbetingelserne. Denne kritik kan nu omformuleres som en kritik af fokuseringen på *forhold* (sociale relationer) og en nedblænding af (subjektive) *kræfter*, hvilket viser beslægtetheden med den kritik, som projekt »automation og kvalifikation (især 1978a) retter mod andre teorier om det menneskelige arbejdes udvikling for ensidigt at fokusere på produktionsforholdene under forsømmelse af produktivkræfterne, de genstandsmæssiggjorte såvel som producenterne egne. Ifølge generel marxistisk samfundsteori er produktionsforholdene i sig selv udviklingsløse og kan ikke begrunde nødvendigheden af nogen videreudvikling, uden igennem deres relation til de sig udviklende produktivkræfter. Denne kritik er igen i virkeligheden beslægtet med den nyligt indførte distinktion mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemtthed (Holzkamp i dette bind s. 136ff.) som en relation i historisk udvikling. Distinktionen er endnu kun en rammebestemmelse og overvejende indført rent programmatisk. Men den har for begrebet subjektiv bestemmelses vedkommende, ligesom den ovennævnte fremhævelse af kræfter i sammenhæng med forhold, baggrund i begrebet potentiale som almen bestemmelse af men-

neskelige egenskabers særlige karakter: I potenti- alernes virke-kraft ligger tendenserne til deres virke- lig-gørelse. De er af karakter potentiel subjektiv be- temmelse. De er mål-bestemmelser for den samfunds- mæssigt-historiske udvikling af det menneskelige liv. Der er som ved nødvendighedsbegrebet ikke tale om mål, der realiseres så at sige af sig selv, men som må tages op i bevidst handling. Der er altså ikke tale om nogen selvstændig automatik i udviklingen, men net- op om *tendenser*, der kan realiseres i deres egenskab af forhåndenværende muligheder. Begreberne om de subjektive potentialer begrundes ikke som kræfter, der blot realiserer sig selv så at sige af sig selv i det lufttomme rum og uafhængigt af forholdene, men ud fra en sammenhæng: menneske-verdens sammen- hængen i dennes historiske udvikling. I denne sam- menhæng kan de tendentielt realiseres, og i denne sammenhæng kan de begrundes som funktionelle for opretholdelsen og udviklingen af menneskeligt liv, samt begribes som en historisk foranderlig relation mellem subjektiv bestemmelse og objektiv bestemt- hed i det specifikt menneskelige, samfundsmæssige livs udvikling.

For en historisk og dialektisk materialistisk psyko- logikonception må det netop være formålet at vise, at psykens udvikling skal forstås inden for rammerne af en overordnet objektivt-materiel livssammenhængs historiske udvikling. Som nævnt i indledningen må den funktionelt-historiske fremgangsmåde opfattes som et forsøg på at udmønte en sådan generel opfat- telse på studiet af psyken. Fremgangsmådens funkti- onelle karakter må forstås som udsprunget af en an- erkendelse af det materielles primat fremfor det ideel- le. De psykiske processer, inklusive disses ideelle karakter, dvs. at de fremtræder i en eller anden form for kvalitet for et subjekt som kognitioner, følelser etc., begribes her ud fra den funktion de har for opretholdelsen og udviklingen af organismens/men-

neskets liv under bestemte objektive betingelser. På den måde begribes fx. bevidsthedens opståen som en særlig psykisk genspejlingsform med særlige livs- nødvendige funktionspotentialer (Schurig 1976).

En sådan funktionel afledning er dog ikke uden vanskeligheder, især ved studiet af psykiske proces- ser. Som tidligere nævnt giver en funktionel rekon- struktion ingen garanti for, at en udvikling er foregået netop som rekonstrueret, men kun for, at man har indfanget væsentlige og tilstrækkelige betingelser for dens forekomst. Lad os illustrere sådanne vanskelig- heder, først med et organisk eksempel: håndens ud- vikling. Engels har hævdet, at den udvikledes i for- bindelse med arbejdets udvikling, som den jo har nødvendige funktioner for. Man kan imidlertid vise empirisk, at den udvikledes i forbindelse med prima- ters overgang til liv i træer. Den har altså haft nød- vendige funktioner her, som har gjort det muligt for den senere så at sige at »skifte hovedsagelig funk- tion« fra klatre- og gribehånd til »arbejdshånd«. En påvisning af, at fx. hånden har en nødvendig funktion i en sammenhæng (arbejdet), er altså ikke tilstrække- ligt til at forklare dens opståen, ligesom den af funk- tionspotens er så almen, at den kan bære nye funkti- oner. Højtudviklede organer, inklusive højtudvik- lede psykiske funktionspotentialer er netop i stigende grad almene og funktionelt modificerbare. - Det må dog bemærkes, at den tidligere opfattelse af håndens opståen blev korrigeret *empirisk*.

En anden vanskelighed er, at kun ved aktuel empiri kan man operere mere direkte med ideelle processer, hvorimod alle empiriske rekonstruktioner som nævnt er henvist til en indirekte tilgang til det ideelle via tilbageslutninger fra forskellige materielle spor heraf. Det gælder således for studiet af hele overgangsfeltet, som er af væsentlig betydning for etableringen af almene bestemmelser om menneskets specificitet. Her har man som materiale forskellige materielle

spor i form af skeletdele, redskaber, ildsteder, boliger, malerier, etc. Allerede disse materials art kunne gøre det nærliggende at forankre menneskets opståen i organiske ændringer såsom hjernens udvikling og i arbejdet, idet begge disse områder afsætter relativt umiddelbare materielle spor. Er den antropologiske bestemmelse da et fordrejet produkt af sit materiales særegenhed? Igen må vi i første omgang henvise til en yderligere empirisk mulighed: Igennem en meget lang periode i overgangsfeltet (2,6 millioner år, jvf. Schurig 1976 s. 30) forekom der ingen væsentlige ændringer i værktøjsfremstillingen og brugen af materialer hertil. Altså kan man ikke blot uden videre lade overgangen være båret af arbejdets udvikling. Troede vi det, har vi hermed empirisk konstateret en teoretisk utilstrækkelighed, der nu kan undersøges nærmere. Udover at henvise til tredoblingen af hjernens volumen i samme periode (det andet område af materielle rester), hvilket peger på en uddybning af bevidsthedsfunktionens betydning, kan vi nu forsøge at bruge andre arter af empiriske materialer og tilgange til udfyldning af »hullet«. Ud fra udviklingsteoriens antagelse om paralleludviklinger kan vi give os til at undersøge andre parallelt højt udviklede dyrearter. Hertil hører fx. delfiner (se igen Schurig 1976), der i modsætning til mennesker ikke har en højt udviklet i manipulationsevne (hånden), men alligevel i mange henseender har kunnet nå et højt udviklingsniveau. Hvilke andre funktionsaspekter har da kunnet bære denne frem? Iøjnespringende er en veludviklet og mellem forskellige artsmedlemmer koordinerbar motorik, en veludviklet dressurkapacitet og et veludviklet sprog- og signalsystem. Sådanne konstateringer kan få os til at rejse spørgsmålet, hvilken rolle sociale og kommunikative funktioner har spillet for menneskets opståen, og om sådanne funktionsaspekter ved mennesket hidtil er blevet undervurderet. Samtidig må man dog huske, at delfiner netop *ikke* nåede et lige så højt

udviklingsniveau med en lige så stor funktionel potentialitet og gennemslagskraft som mennesker. Vi kan altså stadig fastholde arbejdet som primær drivkraft for menneskets udvikling og for udviklingssevnenes genstandsmæssige samfundsmæssigt-historiske dimension og forøgelse gennem den indgribende ændring af livsbetingelserne. Det genstandsmæssige samfundsmæssige arbejde bliver et ydre medium for menneskets videreudvikling af hidtil usete dimensioner. Men det giver ingen udtømmende forklaring på de indre sammenhænge og vekselvirkninger i selve menneskets opståen og dermed i menneskets biologiske potentialer, dvs. dets natur. Overgangsfeltet må netop karakteriseres som en kompleks vekselvirkning mellem en række enkeltændringer på forskellige funktionsområder. Ændringer på enkelte funktionsområder kan altså blive overset, hvis man går udenom studiet af overgangsfeltet, ligesom man kan overse deres specifikke forbindelser med andre funktionsområder. – Som tidligere nævnt foretager Holzkamp-Osterkamp (1975 og 1976) ingen direkte studier af overgangsfeltet i forbindelse med bestemmelsen af specifikt menneskelige behov og motivation. Herved *skilles* brede områder af det sociale og kommunikative *fra* det specifikt menneskelige, det produktive, med undtagelse af deres nyudviklede kooperative dimensioner i forbindelse med arbejdet. Funktionsområderne udenfor det samfundsmæssige arbejde i bred forstand bliver da egentlig ikke opfattet som specifikt menneskelige, men som uspecifikke, dvs. som udviklingsmæssigt gået i stå før overgangsfeltet. Bestemmelserne af dem overføres direkte fra dyrisk til menneskeligt niveau, dvs. fra studiet af nulevende primater som det højeste udviklede modstykke. Disse funktionsaspekter antages nu kun at kunne udvikle sig og antage nye kvaliteter i kraft af deres underordning under og af tilbagevirkningen fra de produktive behovs resultater. Men udviklingsmæs-

sigt er de nulevende primater jo netop arter, der er gået i stå *før* overgangen til humant niveau. Ændringer *i løbet af* overgangen kan herved ikke inddrages i bestemmelserne af fx. sociale og kommunikative funktionsområder. Man må derfor rejse spørgsmålet, om ikke den indre sammenhæng mellem produktive og sociale/kommunikative funktionsaspekter er underbestemt i bestemmelsen af specifikt menneskelig funktionsmåde og motivation og så at sige primitiviseret? Og i forlængelse af den tidligere fremførte videnskabshistoriske betragtning over begrebsdikotomier må man supplere med at spørge, om ikke netop en uddybning og udbygning af de indre sammenhænge mellem de forskellige aspekter må finde sted under bevarelse af grundopfattelsen? Herved kunne det basale for opretholdelsen og udviklingen af menneskers samfundsmæssigt-historiske liv, arbejdet med tilhørende produktiv motivation, fremhæves tydeligere i sin indre forbundethed og vekselvirkning med andre humane funktionspotentialer. I forbindelse med denne kritik må det dog huskes, at såvel arbejdsbegrebet som begrebet »produktive behov« er meget brede.

Også på en anden led må der foretages yderligere specificeringer af de funktionelle afledninger. Fx. har leg som virksomhed objektivt den funktion at indøve evnen til at kunne udføre væsentlige funktioner for livsopretholdelsen, men denne legens objektive funktion fremtræder ikke bevidst for den legende som en særlig subjektiv kvalitet og evt. mål med legen. Der er tværtimod andre subjektive kvaliteter ved legen, som sikrer, at den udøves, og dermed at dens objektive funktion realiseres, uden at den legende bevidst tilstræber dette. Til forskel herfra besidder mennesker alment og potentielt evnen til bevidst at kunne gennemskue objektive funktioner i sit liv, herunder i sin egen funktionsmåde, og dermed til at kunne realisere dem bevidst ud fra en indsigt i deres nødvendighed. I

den bevidste menneskelige handling er netop den indsete nødvendighed basis for dannelsen af en produktiv motivation, en retning og et mål for handlingen. Sammenhængen mellem subjektivt og objektivt er altså her anderledes og funktionaliteten dermed også: den kan være indset og bevidst efterstræbt/reguleret. Relationen subjektivt/objektivt, dvs. selve den funktionelle relation m.h.t. opretholdelse og udvikling af liv, bliver herved i *nogle* af sine bestemmelser historisk udviklelig mod en stigende bevidst skabt og formidlet relation, sådan som det er fremhævet i distinktionen objektiv bestemthed/subjektiv bestemmelse. Den funktionelle relation skifter altså delvis karakter og må bestemmes forskelligt afhængigt af omfanget af den bevidste subjektivt-aktive *bestemmelse* af den.

Inden for denne overordnede menneske-verdens sammenhæng med dens historiske dimension skal så bestemmelsen af det enkelte individ foretages. I det hele taget spændes det enkelte individ i den kritiske psykologi ud i et uhyre omfattende net af objektive naturlige og samfundsmæssige bestemmelser i historisk bevægelse. Den kritiske psykologi har argumenteret for nødvendigheden heraf og for at betragte lovene for individet og dets udvikling som specificeringer herindenfor. Men hidtil er det netop overvejende rammen, der er søgt udbygget, og man må sige, at på nuværende tidspunkt falder det enkelte individ med dets individuelle ejendommelighed delvis gennem det store nets masker. Det er endnu ikke strammet nok sammen, og der er endnu ikke trukket tilstrækkeligt med tråde. Erkendelsen af det individuelle særlige funktionsmåder og indre relationer må udbygges. Men i præciseringen af denne utilstrækkelighed må det huskes, at også de individuelt-psykiske egenskaber og funktions- og udviklingsmåder må foretages inden for menneske-verdens sammenhængen, og ikke ud fra sig selv. På nuværende tidspunkt

eksisterer der visse begrebslige svingninger og uafklaretheder m.h.t. de psykologiske begrebers niveau-placering på dimensionen individuelt/totalsamfundsmæssigt, og dermed også af det individuelle særegenhed. Men disse præciseringer kan vel at mærke ikke foretages ved at udarbejde en sådan dimension som i alle sine bestemmelser fast og uforanderlig. Den ændrer sig og udvikler nye sider op igennem den samfundsmæssigt-historiske proces.

Litteraturfortegnelse

- Asplund, J., Dreier, O. og Mørch, S. 1975: Socialpsykologi og social integration, UDKAST, 3. årg., nr. 1, s. 3-45, genoptrykt i Dreier, O. (red.) 1978.
- Dreier, O. 1974: En præsentation og vurdering af Leontjevs almene psykologi, UDKAST, 2. årg., nr. 3/4, s. 247-351.
- Haug, W. F. 1976: Vorlesungen zur Einführung ins »Kapital«, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag (1. udg. 1974).
- For den øvrige anførte litteratur henvises til bibliografierne på s. 18ff. og s. 114ff.

Om forfatterne

Frigga Haug (f. 1937, Dipl. Soz., dr. Phil., 1971 - 1976 assistent v. Psykologisk Institut ved Det frie Universitet i Vestberlin, lektorvikar v. Institut for klinisk psykologi v. Københavns Universitet efteråret 1977, privatdocent i socialpsykologi v. Hochschule für Wirtschaft und Politik i Hamborg. Fra 1966 medredaktør af tidsskriftet *Das Argument*, fra 1972 leder af projekt »automation og kvalifikation«, medlem af Bund demokratischer Wissenschaftler, medlem af Sozialistisches Frauenbund Westberlin. Publikationer om marxistisk samfundsteori, rolleteori, uddannelsesøkonomi, produktion og opdragelse, arbejdspsykologi, metodeproblemer og kvindebevægelse, se bibliografien.

Wolfgang Fritz Haug (f. 1936), filosof, dr. phil., nu privatdocent uden ansættelse, efter at den faglige indstilling til et professorat i videnskabsteori ved Det frie Universitet blev forkastet af det berlinske senat, midlertidigt gæsteprofessor i Roskilde og Zürich, udgiver og redaktør af *Das Argument. Zeitschrift für Philosophie und Sozialwissenschaften* (nu 21. årg.), medlem af Bund demokratischer Wissenschaftler, talrige publikationer om filosofi, videnskabsteori, samfundsvidenskab, kultur, kunst m.m. Heraf kan nævnes *Kritik des Absurdismus* (2. udg. 1976), *Der hilflose Antifaschismus* (4. udg. 1977), *Kritik der Warenästhetik* (6. udg. 1977), *Bestimmte*

Negation (1973), Vorlesungen zur Einföhrung ins »Kapital« (2. udg. 1976).

Klaus Holzkamp (f. 1927), Dipl. Psych., dr. phil., professor i psykologi v. Psychologisk Institut v. Det frie Universitet Vestberlin, medredaktør af Zeitschrift für Sozialpsychologie, udgiver af Forum Kritische Psychologie, medlem af Bund demokratischer Wissenschaftler. Talrige publikationer, hvoraf udover de i bibliografien anførte kan nævnes: Theorie und Experiment in der Psychologie (1964), Wissenschaft als Handlung (1968).

Ute Holzkamp-Osterkamp (f. 1935), Dipl. Psych., dr. phil., fra 1969 videnskabelig medarbejder ved Psychologisk Institut v. Det frie Universitet i Vestberlin, medlem af Bund demokratischer Wissenschaftler. De vigtigste publikationer ses i bibliografien.

Volker Schurig, dr. phil., studerede zoologi i Jena, dernæst v. Institut für philosophische Probleme der modernen Naturwissenschaften v. Humboldt Universitetet i Østberlin, til 1971 videnskabelig medarbejder v. Institut für Hochseefischerei i Rostock-Warnemünde, fra 1971 ved Psychologisk Institut v. Det frie Universitet i Vestberlin, nu professor i naturvidenskabernes didaktik i Hamborg. De vigtigste publikationer ses i bibliografien.

Kildeangivelser

Holzkamp, K.: »Den kritiske psykologis overvindelse af psykologiske teories videnskabelige vilkårlighed« var første gang trykt i »Zeitschrift für Sozialpsychologie«, 1977 8. årg., hæfte 1 og 2. Den er senere genoptrykt i Holzkamp, K. 1978: *Gesellschaftlichkeit des Individuums*, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag.

Holzkamp, K.: »Kan der være en kritisk psykologi inden for rammerne af den marxistiske teori?« er her oversat efter *Das Argument* 1977, 19. årg., nr. 103. Den udgør en lettere forkortet udgave af åbningsforedraget ved 1. internationale kongres i kritisk psykologi, jvf. Braun, K.-H. og Holzkamp, K. (Hrsg): *Kritische Psychologie* bd. 1, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag. Den er genoptrykt i Holzkamp, K. 1978: *Gesellschaftlichkeit des Individuums*, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag. Den har før været bragt på dansk i *UDKAST*, 5. årg., 1977, nr. 2, s. 159-89.

Bidragene af W. F. Haug, V. Schurig, K. Holzkamp og F. Haug under den fælles overskrift »Den kritiske psykologis samfundsteoretiske forudsætninger og grundbegreber« stammer fra Braun, K.-H. og Holzkamp, K. (Hrsg) 1977: *Kritische Psychologie* bd. 1, Köln, Pahl-Rugenstein Verlag.

Haug, F.: »Arbejdspsykologien mellem arbejde og kapital« er oversat fra »Kritische Psychologie (11)«, *Argument Sonderband* 15, Berlin, Argu-

ment Verlag 1977 og har været bragt i *UDKAST*
5. årg. 1977, nr. 4, s. 317-32.

Holzkamp-Osterkamp, U.: »Erkendelse – emotiona-
litet – handleevne« er oversat fra »*Forum Kritis-
sche Psychologie*« nr. 3, Argument Sonderband
28, Berlin, Argument Verlag 1978.

På mindre end 10 år er Lucien Sève's værk blevet en klassiker, såvel i den marxistiske teoretiske som i den fagpsykologiske litteratur – omstridt og uomgængelig.

Sève har sat sig for at vise, hvor frugtbar marxismen (den historiske materialisme) er for analysen af personlighedens dannelse og udvikling – stik imod den udbredte misforståelse, at Marx skulle have »overset« det enkelte menneske i sine historiske, politiske og økonomiske skrifter.

Med baggrund i en omfattende viden om den nutidige forskning inden for de humanistiske videnskaber, psykologien og sociologien og med udgangspunkt i de forskellige – væsentligst eksistentialistiske, psykoanalytiske og strukturalistiske – marxistisk orienterede teorier om forholdet mellem individ og samfund udvikler han en original teori om personligheden, der i alle væsentlige synspunkter støtter sig direkte på, hvad Marx faktisk sagde. Det marxske forfatterskab, såvel det tidlige som det senere, bliver således hans grundlag.

Forholdet mellem individ og samfund er et problem, som har optaget generation efter generation. Lucien Sève har med dette værk leveret det indtil nu vel nok mest gennemgribende og videnskabeligt bedst funderede bidrag til denne klassiske diskussion.

Den danske udgave er komplet, og indeholder også den vigtige efterskrift til den tredje franske udgave.

630 sider – kr. 161,05

Dette værk, som indeholder arbejder helt tilbage fra trediverne, har ikke blot historisk, men også nyhedens interesse. Nyhedens interesse for så vidt som der her for første gang på dansk er en samlet fremstilling af en af den sovjetiske psykologis mest fremragende retninger: Den »kulturhistoriske skole«, som blev grundlagt af Vygotsky i trediverne.

Det metodiske grundsynspunkt i alle Leontjews arbejder er »den historiske tilnærmelsesmåde ved undersøgelsen af den menneskelige psyke«.

Dvs. en enhed af naturhistorisk, samfundshistorisk og individualhistorisk analyse.

Hermed forsøger Leontjew at etablere en egentlig videnskabelig psykologi, der kan analysere og forklare den menneskelige bevidstheds og personligheds dannelse og historiske udvikling under forskellige samfundsformer.

Bogen afsluttes med en undersøgelse af børns leg og dennes betydning for deres intellektuelle udvikling.

Den danske udgave er forsynet med en indledning ved K. Holzkamp og V. Schurig (Freie Universität, Berlin) og et efterskrift ved oversætterne Allan Holmgren, Carsten Bendixen, Jørgen Frydkjær Olsen og Niels Svendsen (Københavns Universitet).

Alexejev Nikolajew Leontjew er leder af Laboratoriet på Psykologisk Institut, Moskva Universitet.

Det her foreliggende værk, som første gang udkom i 1959, fik tildelt Lenin-prisen i 1963.

712 sider – kr. 132,00

3 bind

Denne bog, hovedværket om fascismens massepsykologi, er skrevet i Berlin, hvor Wilhelm Reich i årene 1930-33 kunne følge den tyske fascismes opkomst på nærmeste hold.

I sin analyse af den fascistiske massebevægelse besvarer Reich bl.a. spørgsmålet: Hvorfor lavede arbejderklassen ikke revolution i Tyskland i trediveerne, da de objektive forhold – inflation, overproduktionskrise og massearbejdsløshed – faktisk forelå?

Svaret lå, ifølge Reich, i den kendsgerning, at dem der ejer produktionsmidlerne også afgør samfundets karakterstruktur. De herskende værdier og normer har i alle kendte samfund været de herskendes værdier og normer. Disse værdinormer reproducerer sig via familieinstitutionen – og alle de institutioner, der reproducerer den: skolerne, kirken, de politiske partier, regeringsapparatet osv. – over i alle samfundets medlemmer.

Det patriarkalske, autoritære familiemønster forbereder fra den tidlige barndom folk til at godtage en stærk autoritet, som skal adlydes uden spørgsmål. Fascismen er med andre ord et naturligt politisk system, som den patriarkalske familie producerer.

I fascismen bekræfter og gennemfører masserne i praksis deres egen undertrykkelse. Fascismens modstandere, liberale demokrater, socialister, kommunister, marxistiske og ikke-marxistiske økonomer, søgte gådens løsning i Hitlers personlighed eller i formelle politiske fejl hos de forskellige tyske partier. Dette afviser Reich, ligesom han afviser en udelukkende socio-økonomisk forklaring. I hans analyse fremstår fascismen først og fremmest som udtryk for den modsætning i folket, at undertrykkes folket længe nok, vil dets angst for friheden være lige så stor som dets længsel efter den.

488 sider – kr. 84,10

Hvad er klassebevidsthed? er skrevet og udgivet af Wilhelm Reich i Danmark, (hvor han var i eksil i 1934) under pseudonymet **Ernst Parall**.

Bogen er en af de mest præcise og bevidste analyser af de politiske og psykologiske årsager til venstrepartierne og arbejderbevægelsens fallit i kampen mod fascismen.

Den politiske reaktion kunne ikke standses med de partipolitiske og agitatoriske standpunkter, som socialdemokraterne og kommunistpartiet indtog. Begge partier tabte i stadig højere grad den aktive forbindelse til medlemmerne og helt forbindelsen til masserne. På den anden side var det økonomiske og seksuelt undertrykte proletariat alt for svagt til at organisere sig i en selvstændig og ikke-autoritær arbejderbevægelse. I stedet trak det i krisesituationer mod højre og gav fascismen frit spillerum. Situationen nødvendiggjorde nye og mere direkte former for politisk bevidstgørelse, dannelsen af en klassebevidsthed, der ikke primært bestod i teoretisk viden om de historiske og økonomiske love, som styrer menneskets tilværelse, men mere i indsigt i ens egne livsfornødenheder på alle områder.

Hvad er klassebevidsthed? er Reichs bud på, hvad der bør gøres, direkte, konkret og i klassekampssammenhæng, henimod en sådan politisering på massebasis.

144 sider – kr. 47,90